

J. TAAL

DE GOUDSE KLOOSTERS
IN DE MIDDELEEUWEN

UITGEVERIJ PAUL BRAND N.V. HILVERSUM

DE GOUDSE KLOOSTERS
IN DE MIDDELEEUWEN

PROMOTOR:
PROF. DR. R. R. POST

Proefschrift gedrukt met steun
van het Nuyensfonds

DE GOUDSE KLOOSTERS IN DE MIDDELEEUWEN

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN
OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS

MR. L. G. A. SCHLICHTING

HOOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID

VOLGENS HET BESLUIT VAN DE SENAAT

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP 13 MEI 1960 DES NAMIDDAGS

TE 2 UUR

DOOR

JOHANNES TAAL

GEBOREN TE NIEUW BEIJERLAND

MDCCCCLX

UITGEVERIJ PAUL BRAND N.V. HILVERSUM

Aan mijn vrouw

Aan de nagedachtenis mijner ouders

LIJST VAN AFKORTINGEN

A.R.A.	= Algemeen Rijksarchief
G.A.	= Gemeente-archief
R.A.	= Rechterlijk archief Gouda
W.A.	= Weeshuisarchief Gouda
N.A.K.G.	= Nederlandsch (of: Nieuw) Archief voor Kerkelijke Geschiedenis
B.B.H.	= Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem
A.A.U.	= Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht
B.V.G.O.	= Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde
H.G.	= Historisch Genootschap
B.M.H.G.	= Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap
R.G.P.	= 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën

N.B. 1. Van aangehaalde boekwerken, welke niet in de literatuurlijst zijn vermeld, worden plaats en jaar van uitgave in de noten vermeld.

2. Waar in de noten het woord Inventaris zonder meer wordt genoemd, is bedoeld: Drs. J. Taal, De Archieven van de Goudse Kloosters ('s-Gravenhage 1957).

VOORWOORD

Na de verschijning van mijn werk „De archieven van de Goudse kloosters” (’s-Gravenhage 1957) meende ik nog een samenvattend boek over deze kloosters te moeten publiceren. Met alle waardering voor hetgeen door anderen ook in de nieuwe tijd over de geschiedenis der Goudse conventen in opstellen geschreven is, zijn er toch een drietal motieven, die het tot stand komen van de hier volgende beschouwing rechtvaardigen. In de eerste plaats zijn bepaalde kloosters in de nieuwere tijd nog in het geheel niet behandeld (St.-Marie; St.-Catharina), vervolgens zijn ook over de besproken instellingen lang niet alle bronnen aangeboord, mede omdat, toen de betreffende opstellen verschenen, de Inventaris nog niet het licht had gezien, en ten slotte was er m.i. naast de behandeling van elk klooster afzonderlijk behoefte aan een dwarsdoorsnede, waarbij het kloosterleven te Gouda in zijn geheel onder bepaalde aspecten werd bekeken. Het klooster Stein, dat slechts enige jaren in Gouda geresideerd heeft, is zowel in de inventaris als in dit boek buiten beschouwing gelaten.

GERAADPLEEGDE ARCHIVALIA

Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage

- I Archief Staten van Holland vóór 1572.
Inventaris van Dr. P. A. Meilink, 's-Gravenhage 1929.
- II Archief Hof van Holland.
- III Rekeningen Rekenkamer der domeinen.
- IV Archief Leenkamer.

Algemeen Rijksarchief te Brussel

- I Archief Raad van Beroerte.
- II Archief Grote Raad van Mechelen.

Gemeente-archief Gouda

- I Archieven kloosters
Inventaris van Drs. J. Taal, 's-Gravenhage 1957.
- II Oud-archief der Gemeente Gouda
Inventaris van Ds. J. N. Scheltema en Dr. C. A. Tebbenhoff, Gouda 1876.
  - 1. Secrete Kast, Lade III.
  - 2. Vroedschapsresoluties over de jaren 1468-1579 (III C 6).
  - 3. 1e Stadsregister (III C 25).
  - 4. Stadsrekeningen over de jaren 1437-1581 (III F 1).
  - 5. Kerkelijke zaken (III H 1).
  - 6. Gilden (III M 1).
  - 7. Varia (III O nos. 21 en 22).
- III Rechterlijk archief
Inventaris (stencil) van Dr. L. A. Kesper.
  - 1. Vierschaarboeken (R.A. nos. 5-17).
  - 2. Tuigboeken (R.A. nos. 126-128).
  - 3. Getuigboeken van de Schout (R.A. nos. 146-147).
  - 4. Criminele Vonnisboeken (R.A. nos. 176-177).
  - 5. Vonnisboeken (R.A. nos. 225-226).
  - 6. Decreetboeken (R.A. nos. 236-237).
  - 7. Eigenboeken (R.A. nos. 318-321).
  - 8. Verlijboek (R.A. no. 321a).
  - 9. Verhuurboeken (R.A. nos. 322-323).
  - 10. Eigen-, Verhuur- en Verleyboeken (R.A. nos. 324-325).
  - 11. Eigen- en Verhuurboeken (R.A. nos. 326-330).

- IV   Archief St.-Janskerk vóór de Hervorming.
Inventaris van Dr. L. A. Kesper, Gouda 1901
- V   Weeshuis-archief.
Inventaris van Dr. L. A. Kesper, Gouda 1910.
- VI   Archief St.-Catharinagasthuis.
Inventaris van Dr. J. Huges, Gouda 1912.
- VII   Archief Scholastrie.
Inventaris gestencild.
- VIII Archief Weeskamer.
Inventaris gestencild.
- IX   Archief Leprooshuis.
Inventaris gestencild

Archief van het Oude-Mannenhuus te Gouda

GERAADPLEEGDE HANDSCHRIFTEN

Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage
3e afdeling, no. 1a: Supplement Van Mieris I, 4e stuk.
Bibliotheek R.K. Universiteit te Nijmegen
Hs no. 228.

VOORNAAMSTE GERAADPLEEGDE WERKEN

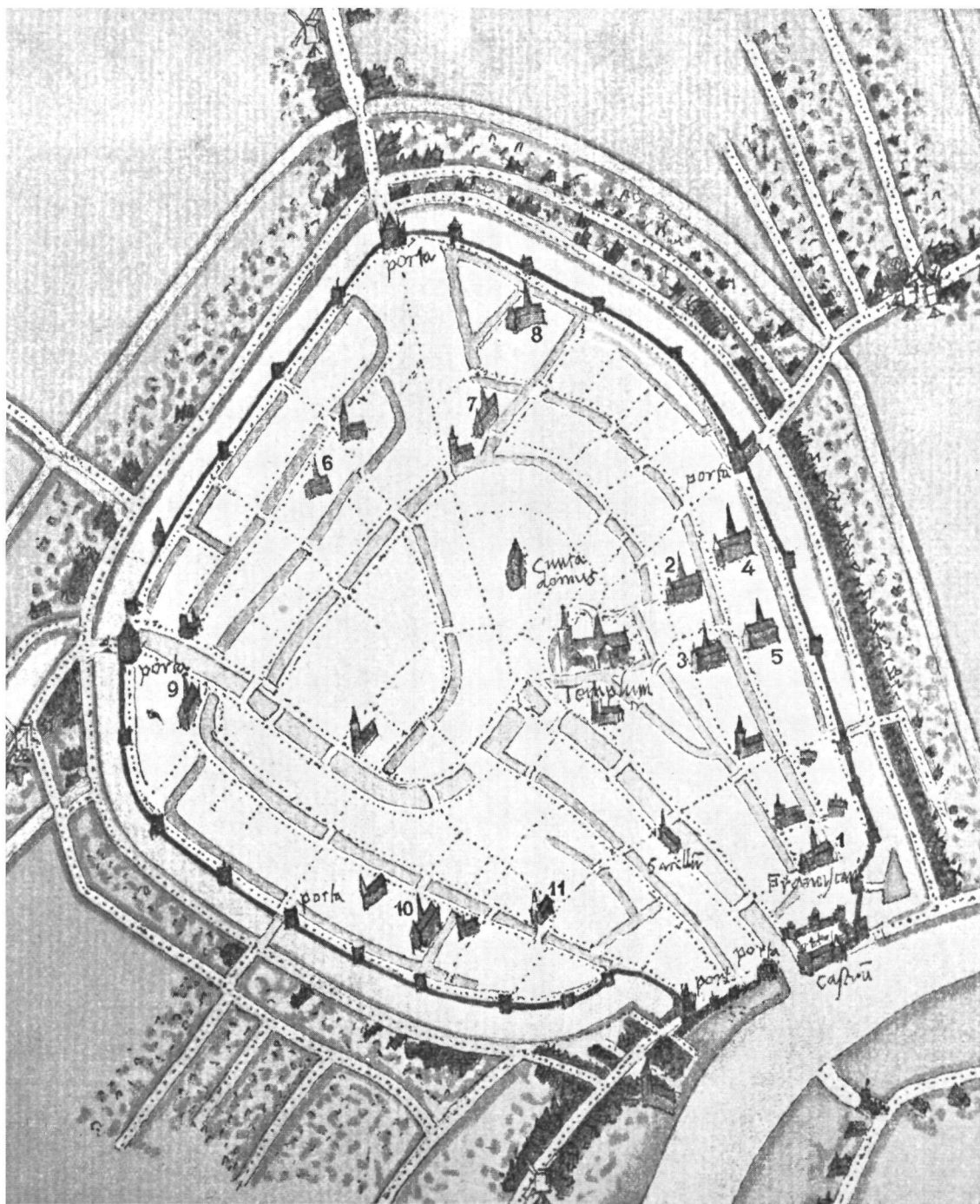
- Allen, P. S.* Opus Epistolarum Des. Erasmi denuo recognitum et auctum, Oxonii 1906-1941. 10 delen.
- Bik, J. G. W. F.* Vijf eeuwen medisch leven in een Hollandse stad, Assen 1955.
- Boogman, J. C.* De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572, in: Tijdschrift voor Geschiedenis LVII (1942), blz. 81-112.
- Eeghen, I. H. van* Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam, Amsterdam 1941.
- Dagboek van Broeder Wouter Jacobsz., Werken H. G., 4e serie, nos 3 en 6, Groningen 1959.
- Erasmus, Des.* Opera omnia, ed. van J. Clericus, Lugd. Bat. 1703-1706. 10 delen.
- Estius, G.* Historiae Martyrum Gorcomiensium, Duaci ex officina Baltazaris Bellen 1603.
- Finot, J.* Inventaire Sommaire des Archives Départementales, Nord, série B, Lille 1895.
- Fredericq, P.* Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae, Gent 1884 vv. 5 delen.
- Fruin, R.* Verspreide Geschriften, 's-Gravenhage 1901. 10 delen.
- Enquete ende Informatie upt stuck van der reductie ende Reformatie van den Schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant. Gedaen in den jaere 1494, Leiden 1876.
- Informatie up den staet, Faculteit ende gelegentheit van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe Schiltacle gedaen in den jaere MDXIV, Leiden 1866.
- Gerretsen, J. H.* Florentius Radewijns, Nijmegen 1891.
- Ginneken, Jac. van* Geert Groote's levensbeeld naar de oudste gegevens bewerkt, in: Verh. Ned. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, N.R., Deel XLVII, no. 2, Amsterdam 1942.
- Hattum, M. A. C. M. van* Iets over het Brigittenklooster te Gouda, in: N.A.K.G., N.S., XXV (1944-'45), blz. 61-65.
- Nog eens het Brigittenklooster te Gouda, in: N.A.K.G., N.S., XXV (1944-'45), blz. 258-270.
- Heel, D. van* De Tertiariissen van het Utrechtsche Kapittel, Utrecht 1939.
- De Minderbroeders te Gouda I, Gouda 1947.

- Heel, D van* Het Sint Margaretaklooster te Gouda, in Zesde Verzameling Bijdragen Oudheidkundige Kring „Die Goude” (1949), blz 55-95
- Het Brigittinessenklooster genaamd Mariensterre op de westzijde van de Raam te Gouda, in BBH LXII (1953), blz 120-158
- Sint Maria Magdalenaklooster te Gouda, in BBH LXII (1953), blz 306-328
- Heeringa, K* Rekeningen van het bisdom Utrecht, Werken H G, 3e serie, no 59, 1932 Deel II
- Hensen, A H L* Kroniek van het Fraterhuis, B M H G XX (1899), blz 1-46
- Heussen, H F van-
Rijn, H van* Kerkelyke Historie en Oudtheden der zeven Vereenigde Provinciën, Leiden 1726 6 delen
- Houtte, J A van* Algemene Geschiedenis der Nederlanden IV, Utrecht 1942
- Huizinga, J* Erasmus 5e druk, Haarlem 1958
- Jong, J de* Handboek der Kerkgeschiedenis, 4e druk, Utrecht/Nijmegen 1947 4 delen
- Jongkees, A G* Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen. Groningen/Batavia 1942
- Kesper, L A* Geschiedenis van het Gymnasium, Gouda 1897
- De Goudsche Vroedschap en de religie, in B V G O, 4e reeks II (1902), blz 391-428
- Kok, D de* Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlandsche Klarissen en Tertiarissen voor de Hervorming, Werken H G, 3e serie, no 52, 1927
- Kuhler, W J* Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen, Rotterdam 1908
- Kuttner, E* Het Hongerjaar 1566, Amsterdam 1949
- Lange van Wijngaerden
C J de* Geschiedenis en Beschrijving der stad van der Goude, Amsterdam Den Haag 1813-1817, Gouda 1879 3 delen
- Lieftinck, G I* Bouwstenen voor de oudste geschiedenis van de Colatiebroeders te Gouda, in Het Boek XXXIII (1959), blz 155-170
- Lucas, J J A* Rond Jan van Scorel, in Historisch Tijdschrift XVII, blz 123-147
- Man, D de* Maatregelen door de middeleeuwsche overheden genomen ten opzichte van het economisch leven der kloosterlingen en leden van congregaties, in B V G O, 5e serie VIII (1921), blz 277-292
- Meerkamp van Embden,
M A -
Rollin Couquerque, L M* Rechtsbronnen der stad Gouda, 's Gravenhage 1917
- Meerkamp van Embden,
M A* Goudsche Vroedschapsresoluties 1525-1560, B M H G nos 37 en 38
- Meinsma, K* Middeleeuwsche Bibliotheken, Zutphen 1903
- Mens, A* Oorsprong en Betekenis van de Nederlandse Begijnen- en Begardenbeweging, Antwerpen 1947
- Mieris, F van* Groot Charterboek der Graven van Holland, van Zeeland en Heeren van Friesland (723-1426), Leiden 1753 4 delen

- Moll, W.*
—
—
Muller, S.
—
Nolet, W. -
Boeren, P. C.
Noordeloos, P.
Opmeer, P.
Overvoorde, J. C.
Philippen, L. J. M.
Post, R. R.
—
—
—
—
Rappard, F. A. L. ridder
van - Muller, S.
Romer, R. C. H.

Rogier, L. J.

Schmitz, W.

Schoengen, M.
—

Straelen, W. J. van

Thomas a Kempis,
Troelstra, A.

Verschueren, L.

Vorstman, M. A. G.

Walvis, I.
Wessels, H. F.
Ypma, E.
- Johannes Brugman, Amsterdam 1845.
Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming, Utrecht/Arnhem 1864-1874. 6 delen.
Geert Groote de ketterhamer, in: *Studiën en Bijdragen op het gebied der Historische Theologie I*, Amsterdam 1870.
Regesten van het Archief der Bisschoppen van Utrecht, Utrecht 1915 vv. 5 delen.
Geschiedkundige Atlas van Nederland (kaart no. 19 met bijbehorende tekst), 's-Gravenhage 1921.
Kerkelijke Instellingen in de Middeleeuwen Amsterdam 1941.
Cornelis Musius, Utrecht/Antwerpen 1955.
Martelaarsboek, Antwerpen 1700.
Archieven van de kloosters, Leiden 1917.
De Begijnhoven, Antwerpen 1918.
Studiën over de Broeders van het Gemeene Leven, in: *Nederlandsche Historiebladen II*, 1939.
Kerkelijke Verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie, Utrecht/Antwerpen 1949.
De moderne devotie, 2e druk, Amsterdam 1950.
De Statuten van het Mr. Geertshuis te Deventer, in: *A.A.U. LXXI* (1952), blz. 1-46.
Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen, Utrecht/Antwerpen 1957. 2 delen.
Verslagen van kerkvisitatiën in het bisdom Utrecht uit de 16e eeuw, Amsterdam 1911.
Geschiedkundig Overzicht van de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland, Leiden 1854.
De ondergang der kloosters, in: *Tien eeuwen Egmond*, Heemstede 1950, blz. 132-144.
Het aandeel der Minderbroeders in onze Middeleeuwse Literatuur, Nijmegen/Utrecht 1936.
Monasticon Batavum, Amsterdam 1941-'42. 3 delen.
Jacobus Traiecti alias De Voecht, Werken H. G. 3e serie, no. 13, 1908.
R.K. priesters te Gouda van 1353-1573, in: *B.B.H. XXIV* (1899), blz. 133-146.
Opera omnia, ed. M. I. Pohl, Freiburg i.B. 1922.
De toestand der catechese in Nederland gedurende de voor-reformatorische eeuw, Utrecht 1901.
Hendrik Herp O. F. M., *Spiegel der Volcomenheit*, Antwerpen 1931.
Stukken betrekkelijk de Broeders des Gemeenen Levens en inzonderheid die van Gouda, in: *N.A.K.G. VII* (1847), blz. 67-167.
Beschrijving der Stad Gouda, Gouda 1713. 2 delen.
Gouda, proeve ener stadsmonographie, Utrecht 1939.
Het Generaal Kapittel van Sion, Nijmegen 1949.

PLATTEGROND VAN GOUDA

door Jacob van Deventer getekend in het midden der 16e eeuw

1. Minderbroedersklooster. 2. Klooster der Collatiebroeders. 3. Margareta-klooster.
4. Catharinaklooster. 5. Cellebroedersklooster. 6. Clarissenklooster. 7. Agnietenklooster. 8. Maria-Magdalenaklooster. 9. Mariaklooster. 10. Regulierenklooster (tot 1551 Brigittenklooster). 11. Barbarakapel, -gasthuis en -klooster.

Reproductie berustende in het Gemeente-archief te Gouda

Hoofdstuk I / Aantal

EEN beschrijving van de oorsprong der Goudse kloosters brengt reeds dadelijk de vraag naar het aantal dezer instellingen, waaromtrent onder de stadshistorici geen volkomen eenstemmigheid bestaat, naar voren. Wanneer wij de vrij verwarde opsomming in het „Monasticon Batavum”, enigszins gecorrigeerd in de Supplementen, buiten beschouwing laten, dan zijn de voornaamste bronnen uit de nieuwere tijd de tekst van Mr. S. Muller bij kaart No. 19 van de „Geschiedkundige atlas van Nederland” (blz. 401-403), en Dr. R. C. H. Römer’s „Geschiedkundig overzicht van de kloosters en abdijen in de voormalige Graafschappen van Holland en Zeeland” (passim), die zich echter — evenals de 18e eeuwse H. T. van Heussen en H. van Rijn in hun „Kerkelyke historie en oudtheden der zeven Vereenigde Provinciën” (deel II, blz. 483-486) — voornamelijk op Goudse geschiedschrijvers beroepen.

Gaan wij tot dezen terug, dan komen wij terecht bij I. Walvis¹ en C. J. de Lange van Wyngaerden². Heeft de eerste de oudste brieven, de tweede wint het verreweg in nauwkeurigheid. Walvis steunt voornamelijk op de „Goudse Arcadia” van Willem Tomberg, een werk, dat alleen in handschrift heeft bestaan en helaas verloren is gegaan, alsmede op een Heilige-Geestmeestersboek, dat eveneens onvindbaar is. Daarnaast putte hij uit de mondelinge overlevering, die in zijn dagen zelfs over de kloosters nog niet geheel zweeg. Hoe dankbaar wij ook moeten zijn, dat een werk als het zijne bestaat, brengt toch voortgaand onderzoek telkens aan het licht, hoe onnauwkeurig de oud-katholieke pastoor in zijn geschiedschrijving vaak geweest is. Geheel anders is de patriotse voorman te werk gegaan, die zelfstandig zijn bronnen geraadpleegd heeft, welke hem — mede door zijn vriendschap met de stadspensionaris Hendrik van Wijn — uit het Goudse archief en van elders rijkelijk toevloeiden. Het derde deel van zijn werk, dat o.m. handelt over de kloosters, is pas na zijn dood, omgewerkt door Ds. J. N. Scheltema, gepubliceerd. Wat daarin over ons onderwerp staat, is echter zó summier en daarbij zó partijdig opgesteld, dat het als bron voor de kennis der Goudse kloosters niet in

¹ Beschryving der stad Gouda II, blz. 112-179.

² Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude III, blz. 182-203.

aanmerking kan komen. Op het Gemeente-archief te Gouda is echter gelukkig aanwezig het handschrift van het derde deel, zoals het oorspronkelijk door Van Wyngaerden was opgesteld, benevens een groot aantal concepten en aantekeningen, waaruit meer te putten valt.

Walvis komt dan voor de tijd van de grootste expansie tot *elf kloosters* binnen de ommuring van Gouda: de mannenkloosters van Cellebroeders, Minderbroeders en Collatiebroeders; de vrouwenkloosters, gewijd aan St.-Margareta, St.-Marie, St.-Catharina, St.-Maria Magdalena, St.-Agnes, St.-Clara en St.-Barbara, benevens één dubbelklooster: het Brigittenconvent. Voor de tijd van 1551 tot 1572 treedt als opvolger van het laatste het klooster der Regulieren, die Stein hadden verlaten, in de plaats. De Lange van Wyngaerden somt er *twaalf* op, maar ten aanzien van het St.-Barbaraconvent aarzelt hij van een klooster te spreken. Inderdaad wordt het in de registers nergens als zodanig aangeduid: wél vindt men telkens van St.-Barbarakapel en van St.-Barbaragasthuis gesproken, beide gelegen in de Simon en Judensteeg (thans de Kuipersstraat). Wat Walvis ons er van vertelt³ nl. dat hij uit een geslachtsregister van de familie Santlooper weet, hoe door een Gouds burgemeester van die naam dit convent omstreeks 1530 is gesticht, en dat diens dochter er non is geweest, zal wel geen andere betekenis hebben dan dat in het reeds bestaande gasthuis van die naam zich toen enkele zusters met de verpleging belast hebben, hetgeen — naar mijn mening — ook met andere gasthuizen het geval kan zijn geweest. Later zal hierop worden teruggekomen, wanneer de werkzaamheden der conventualen onder de loep zullen worden genomen.

Het verschil in aantal kloosters tussen de beide stadshistorici vindt voorts zijn verklaring in het feit, dat De Lange van Wyngaerden van een Zuster-Idaconvent spreekt, hetwelk door Walvis niet wordt vermeld. Met alle respect voor de akribie van de eerste, heeft hij hier zich toch vergist: het Zuster-Idaconvent is hetzelfde als het St.-Catharinaklooster⁴. Deze opvatting verdient een nadere motivering.

Van Wyngaerden behandelt in een hoofdstuk van zijn derde deel⁵ „het zuster Ida's klooster”. Hij zegt er van:

³ II, blz. 179.

⁴ Aanvankelijk was ik — op het voetspoor van De L. v. W. — ook de mening toegedaan, dat van twee afzonderlijke kloosters moest worden gesproken: zie een tweetal artikelen van mijn hand in „De Nieuwe Zuid-Hollander” d.d. 9 en 10 april 1948, waarbij ik het Zuster-Idaklooster gelokaliseerd heb aan de Westhaven: voortgaand onderzoek heeft mij echter de onjuistheid dezer zienswijze doen beseffen.

⁵ Voor het Handschrift van het 3e deel wordt verwezen naar: J. Taal, Inventaris van het Handschrift van C. J. de Lange v. Wyngaerden's Geschiedenis en Beschrijving der stad van der Goude (stencil 1949), aanwezig op de meeste Rijks- en Gemeente-archieven; hier: I, no. 83 en II, no. 83.

„Bij deze vrouwenkloosters moet het Zuster-Yda-klooster nog gevoegd worden, aan hetwelk bij uiterste wil van Dirk Willemsz. Scottensoen in het jaar 1471 dertig stuivers voor eene maaltijd werd gegeven, maar reeds kort daarna moet hebben opgehouden te bestaan, omdat in de stadsrekening werd gevonden in het jaar 1488 in het stadseigenboek: Aernt Outgaers verkoopt Cornelia Jansdr., zijn wijf, op de haven suster Yde convent, waaruit men kan opmaken dat het selve op de Haven moet geweest zijn, en voor 1488 is verkogt”.

Wanneer men nu echter in het Eigenboek ⁶ de door de auteur bedoelde plaats opslaat, dan vindt men heel wat anders en wel het volgende:

„Aernt Outgaertsz. heeft overgeven Cornelia Jansdochter, syn wyf, den vryen eygen van een huus ende erf gelegen op die Haven naest Aelbrecht Gerytz. ende Huuch Gysbrechtsz. noirtwaerts mit tsheren pacht. Actum XX dagen in Maert anno LXXXVIII”.

Er wordt dus van een Zuster-Idaconvent heel niet gerept, laat staan van een opheffing er van in 1488. Of was misschien het huis „naest Aelbrecht Gerytz. ende Huuch Gysbrechtsz.” de facto het bedoelde klooster? Neen, maar door een aandachtig volgen van de werkwijze van de geschiedkundige verzamelaar ontdekken wij het ontstaan van zijn fout. Klad-aantekeningen zijn door hem bijeengebracht in „Extracten uit de Verlei- en Eigenboeken van Gouda” ⁷. In deze aantekeningen staat op blz. 5 (onderaan) de bovenvermelde notitie tot en met het woord „Haven”, terwijl op de volgende bladzijde (bovenaan) inderdaad staat „Suster Yden convent”, maar blijkbaar als een nieuwe post, die betrekking heeft op een vermelding van dit klooster op fol. 144 van hetzelfde Eigenboek. Later, bij de definitieve redactie van het derde deel, heeft de auteur beide beknopte notities, die niets met elkander te maken hadden, abusievelijk bijeengevoegd. Is hiermede bewezen, dat het Zuster-Idaconvent in 1488 niet behoeft te gronde te zijn gegaan, nòg valt aan te tonen, dat het identiek was met het St.-Catharinaklooster. Dat het bestaan heeft, is onweersprekelijk, want inderdaad wordt in de registers herhaaldelijk gesproken van „Suster Ydensusteren”, „Juffrouw Ydenklooster” en „Suster Yden cloester”. De identiteit met het St.-Catharinaklooster kan op de volgende gronden worden bewezen. Eerstens wordt een zelfde hypotheek nu eens opgegeven als toekomende aan het Zuster-Idaklooster, dan weer aan het St.-Catharinaconvent ⁸. Voorts staat in Keurboek A

⁶ R.A. 319, fol. 143.

⁷ Inv. Hs IV, no. 20.

⁸ Van de vele voorbeelden vermelden wij, dat in het Eigenboek R.A. 321, fol. 78 vo, staat d.d. 20 mei 1515: „Cornelis Willemsz. verkoopt Dirck Aelbertsz. een huis aan de Buttermerct naest Jan de Grout westwaerts met 7 pond Holl.: Suster idenconvent 3½ pond en 't ander 't gasthuis”; in hetzelfde Eigenboek staat op fol. 123 vo d.d. 1 juni 1519: „Dirck Aelbertsz. verkoopt Marritge Cornelis Willems' weduwe een huis op de Buttermarct naist Jan de Grout west-

(1507-1521) een keur⁹, welke aan de verschillende kloosters in de stad voorschrijft, hoeveel brandemmers zij steeds aanwezig moeten hebben, en in deze keur wordt aan „Suster Yden susteren” de verplichting opgelegd 25 brandemmers in voorraad te hebben. Uit dit grote aantal blijkt zonneklaar, dat wij hier niet met een klein, in het vergeetboek geraakt kloostertje te doen hebben, maar bovendien is het merkwaardig, dat de tien kloosters, welke Walvis ook noemt, alle (behalve het St.-Barbaraklooster) hier worden opgesomd, met uitzondering van het St.-Catharinaklooster, dat in elk geval tussen 1507 en 1521 bestond: blijkbaar zijn beide benamingen verwisseld. En ten slotte kennen wij uit de door Dr. A. H. L. Hensen bewerkte Kroniek van het Fraterhuis, van Henric van Arnhem de „una specialis eciam consolatrix et bona promotrix . . . . Yda, mater prima et fundatrix conventus sororum sancte Katerine . . . .”¹⁰. Het is evident, dat wij hier te doen hebben — zoals vaak in de Middeleeuwen — met tweeërlei benaming voor een zelfde klooster: één naar de patroonheilige en één naar de stichteres.

Van de oudere, doch na-reformatorische schrijvers moet voor de opsomming der Goudse kloosters nog genoemd worden: Jacobus de la Torre, wiens optelling in zijn „Relatio seu descriptio status religionis catholicae in Hollandia (Kal. Septembris Anno 1656)”¹¹ wel zeer onvolledig is: hij vermeldt alleen de Minderbroeders, de Collatiebroeders, de Clarissen en het St.-Catharinaklooster, dat volgens hem ook aan St.-Elizabeth was toegewijd.

Van de eigentijdse bronnen zijn het twee testamenten, die wel de oudst bekende opsommingen van Goudse kloosters bevatten. In de eerste plaats dat van Gelis Dircz. van Beynen d.d. 7 september 1467¹², waarin deze tirade voorkomt:

„Item noch wil ende begheer dat die Heylighe Gheestmeesters uutreyken ende betalen die seven cloesteren of vergaderingen elck anderhalve nobel terstond opdat si te bet voer mij bidden . . . .”.

Dit zevental moet echter vermeerderd worden met het Minderbroedersklooster, dat bij deze opsomming niet wordt genoemd, doch dat elders in het testament wordt bedacht met 1 Engelse nobel 's jaars „tot ewighen renten an goede wyn”; alsmede met het Zuster-Idaklooster, dat ook hier een afzonderlijke vermelding geniet. Het is zeker eigenaardig van de „seven cloesteren” te spreken, als men er later nog twee afzon-

waarts met 7p. Holl.; Ste Katryneconvent 3½ p. en 't gasthuys 3½ p.”. Hier is duidelijk hetzelfde huis met dezelfde hypotheek bedoeld.

⁹ Afgedrukt bij: Mr. L. M. Rollin Couquerque en Mr. A. Meerkamp van Embden, Rechtsbronnen der stad Gouda, blz. 365.

¹⁰ B.M.H.G. XX, blz. 42-43. ¹¹ A.A.U. XI (1883), blz. 76.

¹² W.A. no. 49.

derlijk noemt — alsof deze geen kloosters waren! Maar voor de telling komt men dan toch tot negen conventen in 1467, hetgeen met de latere gegevens overeenkomt, omdat het Brigittenklooster pas dateert van 1476 en het St.-Barbaraconvent als zodanig eerst van $\pm$ 1530.

Een ander testament is dat van Dirc Willem Scottenz. d.d. 3 oktober 1471¹³, waarin hetzelfde negental genoemd wordt, nog vermeerderd met „die arme fraters”, een stichting van de Collatiebroeders.

Hierboven werd reeds gesproken van de keur, uitgevaardigd tussen 1507 en 1521, waarin wordt voorgeschreven hoeveel brandemmers elk klooster hebben moest. Tien kloosters worden daar genoemd: de Brigitten hadden zich inmiddels te Gouda gevestigd.

Een ongeveer gelijktijdige bron is de Informatie van 1514¹⁴, waar op blz. 384 staat omtrent „de stede van der Goude”:

„Ende hebben binnen der stede 10 cloosteren als de barvoetebroeders, Ste-Margrietenconvent, de cellebroeders, Ste-Katherinenconvent, collatiebroeders, Ste-Agnietensusterhuys, de Magdalenen, Clarissen, tconvent up te Gouwe, ende te Brigitten . . .”.

De verschillende eigentijdse optellingen van kloosters in Gouda stemmen dus nagenoeg met de gegevens van Walvis overeen. Een andere vraag is natuurlijk, of er vóór of gelijktijdig met de ons bekende kloosters nog niet andere conventen in Gouda bestaan hebben, die zijn opgekomen en te gronde gegaan, zonder enig spoor van betekenis in de geschiedenis achter te laten. De oudste aanwijzing voor een klooster leidt naar het jaar 1386, toen Machteld Cosijns enige meisjes te zamen bracht in een huis aan de Spieringstraat — het eerste begin van het latere St.-Margaretaklooster. In 1272 had Gouda stadrechten gekregen — kunnen wij nu als zeker concluderen, dat het toen nog ruim een eeuw zou duren, voordat een symptoom van enigszins claustrale samenleving zich zou aankondigen? Neen, dat kunnen wij niet: wij vinden in later tijd — in de 15e eeuw — op verschillende plaatsen tertiariissen wonen, waarvan niet wordt vermeld, hoe lang ze er al gevestigd waren. Hun bestaan kan terugreiken tot in de 14e en zelfs tot in de 13e eeuw, wellicht slechts als bewoners van huizen van devoten, waarvan er immers verschillende op het einde van de 14e en in het begin van de 15e eeuw overgingen in kloosters van de derde regel van Franciscus¹⁵. De Kroniek van het Fraterhuis maakt melding van een nederzetting van mannelijke tertiariissen in de Spieringstraat, die in 1419 naar Stein vertrokken, om daar te gaan leven volgens de regel van St.-Augustinus. Zij woonden er „a multis

¹³ Inv. Hs De L. v. W. I, blz 551-552.

¹⁴ „Informatie up den staet, faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollandt ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltacle gdaen in den jare MDXIV”, uitgegeven door R. Fruin.

¹⁵ Zie: Dr. E. Ypma O.E.S.A., Het Generaal Kapittel van Sion, blz 1.

namque annis . . . . in magna paupertate, habentes pro patrono domus sanctum Gregorium" ¹⁶. Hoe lang was dit „a multis annis”? Wij weten het niet, al moeten wij in de Middeleeuwen aan dergelijke uitdrukkingen niet een *te* grote waarde toekennen.

Een samenwoning van vrouwelijke tertiariissen vinden wij te Gouda in Honscoop, voor welke zusters Karel de Stoute in 1466 aan het stadsbestuur verzocht een klooster van St.-Clara te bouwen, de voorloper van het latere Clarissenconvent ¹⁷. Doch de zusters worden reeds terloops vermeld in het jaar 1439 in een koopacte uit het archief van de St.-Janskerk ¹⁸. Het is niet uit te maken, hoe lang zij er al gewoond hadden.

Is het bestaan van vergaderingen van „devoten” te Gouda in de 14e eeuw *waarschijnlijk* te achten, dat er van eigenlijke *kloosters* en *kloosterlingen* — behalve dan tegen het einde der eeuw de tertiariissen van St.-Margareta en de Cellebroeders — sprake zou zijn geweest, is toch wel sterk te betwijfelen. Op zich zelf zou het mogelijk geweest zijn: wij vinden immers in 1292 reeds kloosterstichtingen in Dordrecht en Groningen, wat later ook in Deventer en Zwolle; waarom ook niet in Gouda? Zekerheid is in dezen natuurlijk nooit te verkrijgen: de Eigenboeken beginnen pas in 1450; het oudste Vroedschapsboek is van 1390 ¹⁹; de Stadsrekeningen vangen aan in 1437. Doch er zijn aanwijzingen, die het tegendeel schijnen te bevestigen. In de eerste plaats zou een dergelijke stichting waarschijnlijk haar neerslag gevonden hebben in de rekeningen van de graven van Blois. Graaf Jan van Blois maakt — hoe weinig ascetisch hij dan ook geleefd heeft — toch over het geheel de indruk van een kerkelijk man. Hij is de grote begunstiger geweest van het Karmelietenklooster te Schoonhoven. Omstreeks de tijd van zijn heengaan en het aanvaarden van het bestuur door zijn broeder Guy ontvangen de meesters van het Nood-Godsgilde steun bij de bouw van een kapel aan de Westhaven ²⁰. Wanneer Graaf Jan overlijdt, wordt in alle kloosters van Holland en Zeeland een Requiemmis voor hem gezongen, maar een Gouds klooster wordt bij de opsomming niet genoemd ²¹. Was er in Gouda in de 14e eeuw een

¹⁶ B.M.H.G. XX, blz. 10. Walvis nòch Romer maken melding van deze voorlopige vestiging, doch de Goudse registers memoreren ze, want er is in het Weeshuisarchief een akte gevonden d d. 13 mei 1405, in zake een rente, staande op een huis in de Hofstraat (Spieringstraat), dat als belending heeft „der broederen huus ende erve an die noirtzyde” (W.A. no. 42).

¹⁷ Walvis II, blz. 150-151.

¹⁸ Archief St.-Janskerk vóór de Hervorming no Ia, 3.

¹⁹ het z.g. „Verhuurboek”: G. A. Gouda no IIIa 42.

²⁰ Zie A.R.A.: Inv. Rekeningen Rekenkamer Domeinen IIb, Rekening van Jan Tolnaer, no. 5660, lopende van 11 november 1380-11 November 1381 (ongefo-
liëerd): „Item. . . . ghegheven den meysters van der Noet Goeds ter tim-
meringhe te helpen van der capellen, die sie ter Goude uter haven opghemaect
hebben: XVI oude scilde. . . .”.

²¹ Zie dezelfde Rekening.

eigenlijk klooster geweest, de graven van Blois zouden niet nagelaten hebben daaraan hun materiële en morele steun te geven. Doch er is meer. Zijn er ten Gemeente-archiefe geen *archiefdelen* uit de 14e eeuw (het Verhuurboek van 1390 uitgezonderd) aanwezig, er is wél een vrij groot aantal *oorkonden* uit die eeuw in originali en in afschrift overgebleven in de archieven van de St.-Janskerk, het St.-Catharinagasthuis, het weeshuis, het leprooshuis en de klooster-archieven. Het zijn meest alle koopbrieven van huizen en hypothecken, waarbij de belendingen van het huis steeds zijn aangegeven. Nu is het zeker eigenaardig, dat bij al deze opgaven van belendingen nimmer een klooster wordt genoemd. Zou ook dit er niet op wijzen dat er in het 14e eeuwse Gouda nog geen eigenlijk gezegde kloosters gebouwd waren?

Een andere vraag is deze: zijn er in *later* tijd — behalve de elf genoemde kloosters — wellicht nog andere gesticht en verdwenen? Het antwoord hierop luidt, dat in het eerste kwart der 15e eeuw er nog twee conventen in de volle zin des woords moeten bestaan hebben, die waarschijnlijk later te gronde zijn gegaan. In de eerste plaats geeft Jan van Beieren op 26 januari 1420 aan een aantal maagden en weduwen, die te Gouda wonen, toestemming „in die hofstraten, in een woninge ende hofsteden, die Dircs van der Goude plagte wezen, een besloten cloester van Sinte Augustyns oerden te funderen, tymmeren ende volbrengen . . . ende hem dairin laten besluten . . .”²². Hiermede kan onmogelijk het latere St.-Margaretaklooster bedoeld zijn; de toestemming tot de inclusio daarvan was immers al gegeven door Graaf Willem VI op 3 oktober 1411²³, en de insluiting was in 1412 tot stand gekomen. Voorts leefde dit klooster in 1420 nog onder de regel van St.-Franciscus en nam eerst in 1423 de regel van St.-Augustinus aan²⁴. Er moet dus in de Hofstraat (Spieringstraat) nog een ander convent van reguliere kanunnikessen geweest zijn. Een aanwijzing hiervoor vinden wij in de Kroniek van het St.-Margaretaconvent, waarin wij lezen²⁵, dat in 1428 aan de zuidzijde van dit klooster een samenwoning van vrouwen bestond, welke door de duurte der levensmiddelen tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten gesplitst werd in die zin, dat de sterkere naar het regularissenklooster aan de Gouwe vertrokken, terwijl de zwakkere werden opgenomen door het St.-Margaretaconvent. Wellicht is dit het klooster, waarop de vermelde oorkonde van Jan van Beieren betrekking heeft.

Nog een ander blijkbaar ondergegaan klooster moet in de Spieringstraat worden genoteerd. Deze straat, aan de rand van het toenmaals bebouwde gedeelte der stad gelegen, waar nog veel terrein aanwezig was,

²² A. R. A. Leenkamer no. 61. ²³ Inv. Goudse kloosters, Reg. no. 229.

²⁴ Zie de Kroniek vóór in het Cartularium van het St.-Margaretaklooster, fol. V (Inventaris no. 95; zie ook aldaar: Reg. no. 263).

²⁵ a.w., fol. V vo.

trok wel bijzonder de kloosters en gasthuizen in die dagen aan! Op 13 januari 1422 vergunt Hertog Jan van Beieren aan een aantal maagden en weduwen, gehuisvest „in een woninge geheten op ten viver, dat si een besloten cloester van sinte Franciscus off van een ander confirmeerder orden sullen mogen funderen, timmeren ende volbrengen inder woninge voirsz. ende hem daer in laten besluyten”²⁶. Met „opten viver” kan niet anders bedoeld zijn dan de tegenwoordige Vijverstraat: het klooster lag dus aan het zuidelijk einde van de Spieringstraat, noordelijk van het Minderbroedersconvent. Hoogst waarschijnlijk is het dit klooster, dat enige maanden later (22 november 1422) door Bisschop Frederik van Blankenheim de facto besloten wordt²⁷. Heeft ook dit convent het wegens de duurte der tijden of om andere oorzaken moeten opgeven? Waarschijnlijk wel: ik merk echter nog op, dat wij later in de Spieringstraat twee gasthuizen aantreffen, het Nood-Godsgasthuis²⁸ en het St.-Elizabethsgasthuis. Het laatste lag — volgens de plattegrond van Jacob van Deventer — niet ver van de Vijverstraat: de mogelijkheid bestaat dus, dat de tertiariissen zich in dit gasthuis hebben laten besluiten, om zich aan ziekenverpleging te wijden, waarbij nog in het oog springt, dat het St.-Elizabethsgasthuis in de registers ook éénmaal als het St.-Elizabethsklooster wordt aangeduid²⁹. Toch zijn naar mijn oordeel — als er sprake geweest is van verpleging door religieuzen in dit en in het St.-Catharinegasthuis³⁰ — de nonnetjes uit het St.-Catharinaklooster in dit gasthuis werkzaam geweest. Doch het is niet uitgesloten, dat het onderhavige klooster een soort „filiaal” van het St.-Catharinaklooster geweest is, of dat dit laatste oorspronkelijk in de Spieringstraat was gevestigd. Het is alles zo moeilijk na te gaan, omdat over het ontstaan van de Goudse vrouwenkloosters — behalve in zake St.-Margareta-, Clarissen- en Brigittenconvent — de gegevens vrijwel ontbreken. Maar in elk geval horen wij over de geschie-

²⁶ A R A Handschriften 3e afd No 1a, Supplement Van Micris I (4e stuk), waar wordt verwezen naar Register Memoriale 1422-1423 Duc Joh, Cas N, fol. 76.

²⁷ De betreffende oorkonde bevindt zich in afschrift in Register No 9, fol 114 vo. de bisschop legt de clausuur op enige huizen in de Spieringstraat te Gouda waar tertiariissen samenwonen, machtigt de zusters een rector te kiezen, die de bevoegdheid zal hebben haar biecht aan te horen, en draagt de inkleding der zusters op aan Mr Johannes de Galencoep, professor in de heilige godgeleerdheid, en Tymannus Braem, overste der Franciscanen, die aan de zusters een proeftijd van een jaar moeten vergunnen (Mr S Muller, Register van het Archief der Bisschoppen van Utrecht II, blz 110)

²⁸ Het Nood-Godsgasthuis lag niet achter de Nood-Godskapel, zoals Walvis beweert: zie mijn artikel „Waar stond het Nood-Godsgasthuis?” in de „Nieuwe Zuid-Hollander” d d 19 oktober 1954.

²⁹ R A no. 319, fol 74-vo. „Geryt Stempelsz heeft vercoft ende overgegeven dat closter van sinte Elizabetten een huus ende erff ”.

³⁰ Zie over deze materie blz 142-145, en: Dr. J G W F Bik, Vijf eeuwen medisch leven in een Hollandse stad, blz. 173-175.

denis van het tertiariissenklooster „opten viver” als zodanig verder niet meer, zodat het bij de telling gevoeglijk kan worden uitgeschakeld.

In het bovengenoemde testament van Dirc Willem Scottenz. d.d. 3 oktober 1471 vinden wij — onmiddellijk na de makingen aan de Goudse kloosters — genoteerd: „die 3 biddende oerden elx 14 stuvers”. Hoewel hier niet uitdrukkelijk bij vermeld wordt, dat deze bedelorden ook te Gouda zetelden, komt hier toch de vraag naar voren, of en, zo ja, welke termijnhuizen deze stad rijk was in de Middeleeuwen.

Kloosterorden, welke in een stad niet vertegenwoordigd waren, hadden daar soms een termijn- of terminarishuis. „Men verstond daaronder” — zegt een modern auteur — „woningen waar een of meer religieuzen, *terminarii*, verbleven, belast met het houden van de periodieke termijnen of bedeltochten. Aan elk klooster was nl. een bepaald district als termijn of bedelgebied aangewezen. Deze terminarishuizen deden ook dienst als *pied-à-terre* bij het uitoefenen van het apostolaat”³¹.

Hoewel Walvis beweert „dat er vóór 't jaar 1418 Ter Goude noch geen Franciscaner conventueel te vinden was”³², is er m.i. geen enkele grondige reden om in twijfel te trekken de mededelingen van F. Gonzaga, dat de plaats, waar het latere Minderbroedersklooster stond „*locus prius fuerat fratrum Conventualium Ultraiectensium, et (illi) in eo tamquam terminarii excipiebantur*”³³; van H. Sedulius, die spreekt van „*schedae veteres, quae constanter tradunt, Patres Conventuales habuisse in hoc oppido hospitium, quo solebant divertere in vicinis pagis predicaturi*”³⁴ en van P v. d. Haute, welke schrijft, dat vroeger in Gouda „*Conventuales Ultrajectini solum Hospitium habebant pro suis questoribus, vulgo terminariis*”³⁵. Uiteraard verdween dit huis, toen de stad voor de Minderbroeders in 1418 een geheel nieuw klooster bouwde.

In de aanvang der 15e eeuw vinden wij melding gemaakt van een termijnhuis der Utrechtse Dominicanen. Het werd door „broeder Harmansz. Dapper vander Prediker ordere . . . overgegeven broeder Jacob den Prior van Utrecht, van der zelve ordere. tot des voorgenoemde Convents behoefte van Uytrecht”³⁶. Uit het vervolg der acte d.d. 19 april 1407 blijkt, dat het de bedoeling was, dat „die terminarius, die nu in

³¹ Nolet-Boeren, Kerkelijke Instellingen in de Middeleeuwen, blz. 426.

³² II, blz. 114.

³³ F. Gonzaga, *De Origine Seraphicae Religionis Franciscanae etc.* (Venetiis 1603²), blz. 1000.

³⁴ *Chronicon Werthense* (Uitg. David de Kok O.F.M., Roma 1946), blz. 9.

³⁵ *Causae concernentes Provinciam Germaniae Inferioris ab ejus erectione 1529* (Hs Prov. Arch. Minderbroeders, Weert). Vgl. ook: Dalm. v. Heel O.F.M., *De Minderbroeders te Gouda I*, blz. 9-10.

³⁶ De akte is in originali aanwezig in het archief der St.-Janskerk (Archief St.-Janskerk vóór de Hervorming no. 80) en afgedrukt bij Walvis II, blz. 97

onse voorsz.stadt is, ofte hier naemaels komen sullen" in dat huis zouden wonen. Wellicht was Broeder Harmansz. Dapper te voren zelf terminaris der orde te Gouda geweest. Een tweede acte d.d. 19 februari 1471 vermeldt de overdracht van dit huis, gelegen aan de Coman Allartsstege, door de Dominicanen aan de Collatiebroeders, waarvoor zij van dezen een ander huis kregen in de Spieringstraat ³⁷.

Van dit termijnhuis is herhaaldelijk sprake in de Goudse registers ³⁸. Bij een geschil tussen het stadsbestuur en Meester Arend, ten jare 1526, refereert de laatste zich aan „den terminarius ende doctoer van Utrecht vande prediker oirde" ³⁹. Walvis zegt, dat de Dominicanen — evenals de Minderbroeders — in de St. Janskerk preekten „ter verlichtinge van den Pastoor" ⁴⁰. Nog op 3 april 1578 is er sprake van „de huisinge van de terminaris van de Predicaren" ⁴¹. Het huis verviel bij de omzetting der stad aan de Heilige-Geestmeesters.

Was het bestaan van het termijnhuis der Dominicanen reeds lang bekend, omtrent een dergelijke instelling, ressorterende onder het klooster der Carmelieten te Schoonhoven, bestond tot heden slechts waarschijnlijk: P. fr. C. de Boer Ord. Carm. althans dorst niet met zekerheid te beslissen, al had de schrijver van „Batavia desolata Carmelitana" het bestaan vermeld ⁴². Deze waarschijnlijkheid is echter door archivalisch onderzoek tot zekerheid geworden. Als terminaris vinden wij genoemd Broeder Jan van Vianen, aanvankelijk wonende aan de Gouwe, later op het Janskerkhof ⁴³. Hij schijnt met de geestelijke verzorging der bewoners van het St.-Catharinagasthuis belast te zijn geweest, want wij vinden hem daar herhaaldelijk bij officiële gelegenheden genoemd ⁴⁴. Hoe lang dit termijnhuis bestaan heeft, is onbekend: het was er in elk geval in 1534, want in de Stadsrekening van dat jaar vinden wij een post:

„Betaelt den 23en January Jan Dircxz. van dat hij tot Utrecht ende tot Scoenhoven an die conventen van dese terminarissen gezonden was . . . ." ⁴⁵.

³⁷ a.w., blz. 97-98.

³⁸ Zie: R.A. 321, fol. 165; 322, fol. 46vo; 330, fol. 139vo; Stadsrekening 1486, fol. 15vo; 1534, fol. 20vo; Inventaris, Reg. no. 749.

³⁹ Archief Scholastrie, no. 14. ⁴⁰ II, blz. 97. ⁴¹ R.A. 330, fol. 139vo.

⁴² B.B.H. XXXV (1912), blz. 133 en 135; *Analecta Ord. Carm.* VIII, fol. 431.

⁴³ R.A. 328, fol. 91vo.

⁴⁴ Op 30 december 1544 tekent hij een verklaring i.z. een testamentaire beschikking: de ondertekening luidt: „Frater Joannes van Vyanen, terminarius ordinis Carmelitarum" (Gasth. A. no. 49). Zie het gehele stuk bij: Dr. J. G. W. F. Bik, *Vijf eeuwen medisch leven in een Hollandse stad*, blz. 460. Op 4 november 1547 is hij tegenwoordig bij een boedelscheiding van een zijner penitenten in het genoemde gasthuis (R.A. 393, fol. 78vo). Ten slotte vinden wij op 25 mei 1555 „broeder Jan van Vyanen, terminaris van der Goude" als verzoekende een curator om de goederen van Pouwel Gerrits te regeren (R.A. 393, fol. 241vo).

⁴⁵ Stadsrekening 1534, fol. 20vo.

Evenmin weten wij wanneer het termijnhuis is opgeheven. Merkwaardig is, dat onder de stukken, afkomstig van de Cisterciënser-abdij Bloemkamp een acte aanwezig is d.d. 16 oktober 1571, behelzende een overigens niet ter zake dienende verklaring, te Parijs afgelegd door de „religiosi viri, fratres Gisbertus Serlambrechts et Pascasius Baers, presbyteri ordinis Carmelatici conventus Gaudensis, nunc in conventu Carmelitarum parum degentes”⁴⁶. Toen verbleven er dus blijkbaar twee Goudse Carmelieten tijdelijk in een Frans klooster hunner orde: het Goudse termijnhuis der Carmelieten was er blijkbaar nog, doch het zal bij de val van het moederklooster te Schoonhoven in 1572 ongetwijfeld te gronde zijn gegaan.

Geheel onbekend aan de Goudse geschiedschrijvers was tot heden het termijnhuis der Augustijnen van Dordrecht⁴⁷; toch wordt het in de registers meer dan twintigmaal genoemd. In het Eigenboek R.A. No. 322, fol. 46, vinden wij op 4 oktober 1486 de notitie:

„Gerijt Stempelsz. heeft verhuert broeder Bartolomeeus, tarminarius van Dordrecht, een huys ende erf mit twe cameren ghelegen, op die Molenvorf oppet Water, drie jaer lanc sjaers om tien rins gulden, een noort min, ende twe case sjaers van die besten ingaende Meyedach naestcomende . . .”⁴⁸.

Later verhuist „Broeder Joost Adriaensz. de Augustyn” naar de Zeugestraat: de juiste plaats is moeilijk meer te achterhalen. Wij vinden hem er herhaaldelijk genoemd⁴⁹. Ook de Dordse Augustijnen hielden preekbeurten in de St.-Janskerk: in het „Kerkcke bouck” vinden wij in 1562 bij de berekening van de opbrengst ener collecte genoteerd, dat deze is opgehaald „sunddaechs onder ’t sermoen, alzoo die terminarius van de Augustinen nyet en compareerde”⁵⁰. In de Stadsrekening van 1447 komt al een post voor dat Dirc Ghysen een brief gebracht heeft „tot Dordrecht an den Augustinen”⁵¹: wellicht over de stichting van een termijnhuis? En op 3 januari 1577 wordt nog in een Eigenboek „de huisinge van de Augustynen in Dordt” als belending in de Zeugestraat genoemd⁵².

Als men in aanmerking neemt, dat het termijnhuis der Minderbroeders ten tijde, dat Dirc Willem Scottenz. zijn testament maakte (1471), al niet meer bestond, acht ik het zeer waarschijnlijk, dat met „die 3 biddende oerden”, welke door de erflater bedacht worden, de *Goudse* termijnhuizen van Dominicanen, Karmelieten en Augustijnen bedoeld zijn, waaruit men zou kunnen opmaken, dat deze alle drie in 1471 reeds in de stad aanwezig waren.

⁴⁶ A.A.U. XXX (1905), blz. 427.

⁴⁷ Zie over dit klooster: Dr. G. D. J. Schotel. Het klooster, het hof en de kerk der Augustijnen te Dordrecht (Dordrecht 1861).

⁴⁸ Betaling met kazen vinden wij meermalen in de Goudse registers vermeld.

⁴⁹ R.A. 321, fol. 41, 161vo en 228; 322, fol. 143vo; 323, fol. 17; 328, fol. 203 en 257vo; 330, fol. 35vo.

⁵⁰ Archief St.-Janskerk vóór de Hervorming no. I, 1⁸, fol. 14.

⁵¹ Stadsrekening 1447, fol. 9vo. ⁵² R.A. 328, fol. 82vo.

Een andere zeer moeilijk te beantwoorden vraag is deze, of Gouda in de Middeleeuwen een begijnhof gehad heeft. De Goudse stadshistorici reppen er niet over, doch Jos. Geldolph van Ryckel, die de verschillende begijnhoven in de Nederlanden behandelde, heeft over Gouda de volgende mededeling:

„Goudanum olim Nymphaum nunc vile domicilium.

Fertur et Goudae fuisse Begginasium, in quo frequentes olim vixerint, sed nunc redactum est in domum Sirenum. Feruntur et alia alibi quaedam adhuc extare, sed quia de vetustis nominibus illis nihil praeter faman habemus, plura non addimus . . .”⁵³.

Hier wordt dus niets meer of minder gesuggereerd als zou Gouda vroeger een groot begijnhof gehad hebben, dat echter in de tijd, toen de auteur leefde (1631), in een bordeel veranderd was. De vraag rijst of het een zowel als het ander met enige waarschijnlijkheid kan worden aangenomen, en wel omdat wij zo weinig sporen van een in Gouda bestaan hebbend begijnhof in de registers aantreffen. De kenner der begijnhoven, L. J. M. Philippen, spreekt ook van een begijnhof te Gouda⁵⁴, doch hij beroept zich hiervoor uitsluitend op Van Ryckel en op Van Mieris, bij welke laatste echter sprake is van de voorrechten, die de stad Gouda in 1396 gaf aan „den armen Baghiñnen, die nu ter tijt woonagtig sijn, en na-maals woonen sellen in dit huys en erve, dat gelegen is in die Hof-straele . . .”⁵⁵, d.w.z. aan het latere St.-Margaretaklooster. Is hier wellicht de oorzaak van het misverstand te vinden? In de eerste plaats worden successievelijk de bewoonsters van alle Goudse vrouwenkloosters — behalve de Clarissen en de Brigittinessen — in de archivalia, zowel van de 15e als van de 16e eeuw, zo nu en dan „begijnen” genoemd. Vervolgens is het, wanneer men de geschiedenis en de statuten van verschillende begijnhoven of althans begijnhuizen en die van zusterhuizen met elkaar vergelijkt, dikwijls moeilijk het verschil vast te stellen. Die talrijke nederzettingen van „devoten”, van „mulieres religiosae” in de 14e eeuw, waren het nu eigenlijk begijnhuizen, huizen van Zusters des gemeenen levens of eenvoudig „susterhuysen”?⁵⁶ In elk geval, als het latere St.-Margaretaconvent aanvankelijk een „begijnhuis” zou geweest zijn, heeft dit niet lang geduurd: de samenwoning was begonnen in 1386, en in een akte d.d. 26 september 1399 van Graaf Albrecht wordt reeds gesproken van „dat Convent der susteren van penitentien van Sinte Franciscus Oerden”⁵⁷.

Op zichzelf genomen zou het enigszins voor de hand liggen, dat even-

⁵³ Vita S. Beggae, ducissae Brabantiae, Andetennensium, Begginarum et Beggar dorum fundatricis (Lovanii 1631), blz. 354.

⁵⁴ L. J. M. Philippen. De Begijnhoven, blz. 459.

⁵⁵ F. van Mieris, Groot Charterboek III (1700), blz. 638-639; Inventaris no. 166.

⁵⁶ Zie: A. Mens, Oorsprong en betekenis van de Nederlandse Begijnen- en Begardenbeweging (passim).

⁵⁷ Van Mieris III, blz. 706-707; Inventaris, no. 182.

als verschillende andere Hollandse steden — zoals Amsterdam, Haarlem, Leiden, Delft — ook Gouda één of meer begijnhoven rijk is geweest, doch een nauwkeurig onderzoek bracht aan het licht, dat van een bestaand *begijnhof* als zodanig in de Goudse registers slechts éénmaal gesproken wordt. Het is in de Stadsrekening van 1445: daar gaat het over een rente, die door Vrederic Woutersz. van de stad gekocht wordt voor hem zelf, zijn vrouw en zijn dochter „int begijnhoff”⁵⁸. Maar ook deze plaats is niet doorslaand: hier en daar werden ook kloosters van tertiariissen „begijnhof” genoemd⁵⁹: zo kan hier b.v. het St.-Catharinaklooster bedoeld zijn. Ook van een archief van een Gouds begijnhof is niets bekend of overgebleven.

Een feit is echter, dat zo nu en dan gesproken wordt van „de Begijnen” zonder meer, als trekkers van rente⁶⁰ en voorts dat namen van afzonderlijke begijnen, die transacties afsluiten, wel worden genoemd. Dat hiermede bewoonsters van Goudse vrouwenkloosters zouden zijn aangeduid, acht ik niet waarschijnlijk. Ook de conventen kochten wel huizen, landerijen en renten, doch dat de conventualen dit individueel deden, was toch niet gebruikelijk. Daarentegen vinden wij vermeld, dat „Griet die Bagyn” 2 pond rente heeft op een huis en erf in de Keizerstraat⁶¹. Dezelfde heeft een ½ nobel op een huis en erf achter de kerk⁶². Voorts heeft „Heyltgen de Bagijn” 12 plakken op een huis met erf in de Conincsteeg, dat op 22 juni 1475 verkocht werd⁶³, en „Volctgen de begijn” heeft 2 nobel op een huis in de Zeugestraat⁶⁴. Bij geen dezer begijnen wordt de woonplaats vermeld: slechts vonden wij een notitie d.d. 4 september 1492 omtrent een huis „ant Kerckhof naest Belij de Begijn”⁶⁵. Deze aantekening biedt mogelijkerwijs enig houvast, wanneer wij ze in verband brengen met een in een Renteboek van de St. Janskerk vermeld „hooffken” op het St.-Janskerkhof. In een akte d.d. 17 maart 1545 bekent Marten Jansz. 4 pond Hollands 's jaars verschuldigd te zijn aan „Regierders van 't hooffken, staenden op sinte Jans kerckhoff”⁶⁶, en op 16 november 1568 wordt door Aert Jacopsz. een rentebrief getransporteerd aan „die overlyeden ende dekens van het hooffken, staende op het sinte Janskerckhoff”⁶⁷. In een derde akte bekent Jacop Gerritsz. schuldig te zijn „die overlyuden ofte dekens ende die ghemeen ghilde-

⁵⁸ Stadsrekening 1445, fol. 5.

⁵⁹ Zie b.v. de notitie van Dalm. v. Heel O.F.M. in „De Tertiariissen van het Utrechtsche Kapittel” omtrent het St.-Catharinaklooster te Medemblik: „Men noemde het dikwijls Begijnhof” (blz. 182).

⁶⁰ Zie o.m. R.A. 319, fol. 148; 321, fol. 5vo; in tegenstelling tot „Beginen op die Goude” = klooster St.-Marie (Stadsrekening 1438, fol. 9vo) en tot „Beginen after de kerck” = St.-Margaretaklooster (R.A. 319, fol. 129) enz.

⁶¹ R.A. 318, fol. 33 (18 april 1455). ⁶² R.A. 318, fol. 34 (28 mei 1456).

⁶³ R.A. 319, fol. 37vo. ⁶⁴ R.A. 319, fol. 165vo. ⁶⁵ R.A. 319, fol. 164.

⁶⁶ Archief St.-Janskerk na de Hervorming no. 15, fol. 127. ⁶⁷ id., fol. 126vo.

broeders van ons liefss Heren hoofken ter Gou" 4½ Rijnse guldens⁶⁸. Vermoedelijk hetzelfde hofje wordt nog eens genoemd in het Eigenboek d.d. 28 februari 1576, waar sprake is van de verkoop van een huis „staende by de Boustelbrugge aen 't hoofgen"⁶⁹. Latere aantekeningen daaromtrent zijn door mij niet gevonden: uiteraard is het mogelijk dat met dit „hooffken" het door Van Ryckel bedoelde begijnhof is aangeduid, doch zekerheid is in dezen niet verkregen, zodat de vraag naar het al of niet bestaan hebben van een begijnhof te Gouda voorlopig met een „non liquet" moet eindigen⁷⁰. Indien ze echter in bevestigende zin moet worden beantwoord, schijnt het begijnhof toch niet van grote betekenis te zijn geweest: anders zouden in een vrij goed bewaard middeleeuws archief als het Goudse daaromtrent meer sporen zijn achtergebleven.

Resumerende komen wij dus tot de conclusie, dat — wanneer wij het weinig betekende St.-Barbaraklooster buiten beschouwing laten — in de tijd van de grootste claustrale expansie de stad *tien kloosters* telde en *drie termijnhuizen*: inderdaad een vrij groot aantal. Er schijnt dus wel aanleiding voor de enigszins chauvinistisch-klinkende ontboezeming van Walvis „dat in geene stad van Holland, naar maate, zo veele kerk-, kloostergestichten, zo veele Godshuizen en kapellen als wel hier ter stede waren"⁷¹. Raadpleegt men nu echter de Informatie van 1514, dan komt men — althans wat het aantal *kloosters* betreft — tot een wel wat andere uitkomst. In de eerste plaats staan — wat het feitelijk aantal kloosters betreft — Amsterdam, Haarlem en Leiden met resp. 20, 19 en 17 kloosters boven Gouda. Gaat men uit van het aantal communicanten, dan blijkt, dat dit aantal in Amsterdam ± 9.000, in Haarlem ± 10.000 en in Leiden ± 10.550 bedraagt: voor Gouda worden ± 10.000 communicanten opgegeven. Indien deze cijfers juist zijn, dan zou daaruit volgen, dat Amsterdam op 450, Haarlem op 526, Leiden op 621, doch Gouda slechts op 1000 communicanten een klooster had. De kleinere steden laten over het algemeen Gouda achter zich: Delft had op 8100 communicanten 10, Rotterdam op 3500 communicanten 5, Hoorn op

⁶⁸ id., fol. 128vo. ⁶⁹ R.A. 330, fol. 61.

⁷⁰ Wel is er sprake van geweest, dat het St.-Agnietenklooster zou worden omgezet in een falie-begijnhof (1556) (Inventaris no. 172), doch op het laatste moment werd de transactie geannuleerd (Dagboek Wouter Jacobsz., fol. 70vo.).

⁷¹ Walvis II, blz. 113; ons volk als geheel gold als godsdienstig: zie de getuigenissen van Joh. Butzbach en Marco Antonio Contarini bij: Dr. R. R. Post, Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie, blz. 435. Omtrent de klooster-gezindheid der Hollanders, zie: J. Brugman, *De Beata Lidwina vita posterior* (Prologus), waar Holland genoemd wordt „een haard van sterk religieus leven, uitmuntende beschermers van alle reguliere orden"; en Benvoglio „Relationi" (Colonia 1629), waar op blz. 167 van de bewoners onzer gewesten gezegd wordt, dat zij waren „sopramodo inclinate spetialmente le donne alla vita claustrale".

3600 communicanten 8, Alkmaar op 2800 communicanten 5, Enkhuizen op 2300 communicanten 4, Schiedam op 1600 communicanten 4, Schoonhoven op 1500 communicanten 3, Oudewater op 1750 communicanten 2 en Medemblik op 1100 communicanten 2 conventen. Alleen Dordrecht komt achter Gouda met 7750 communicanten en 5 kloosters. Gaat men niet uit van het aantal communicanten, doch van dat der haardsteden, dan komt men weliswaar tot een voor Gouda enigszins hoger percentage kloosters, maar ook dan staat de stad slechts op de tiende plaats.

Om een vergelijking met het heden te kunnen maken, zou het ons meer interesseren te weten, op hoeveel *inwoners* Gouda in de 16e eeuw tien kloosters gehad heeft. Zoals bekend is, gaat echter de beoefening der demografie voor de Middeleeuwse steden nog al met enige moeilijkheden gepaard. Prof. dr. J. A. van Houtte gaat in zijn opstel „Het bevolkingscijfer”⁷² voor Gouda uit van 14.200 inwoners voor het jaar 1514, terwijl Dr. H. F. Wessels — de opgave der Informatie omtrent het aantal communicanten in twijfel trekkende — voor dat jaar tot een getal van slechts 9.000 komt⁷³. In een uitvoerige studie, ten jare 1950 opgezet door Drs. J. H. Kramer, „De bevolkingssterkte van Gouda” komt deze na een minutieus onderzoek tot de conclusie, dat Gouda in 1514 tussen de 12.000 en 13.000 inwoners moet gehad hebben⁷⁴. In de loop van de 16e eeuw is dit aantal ongetwijfeld nog gestegen, hetgeen blijkt uit een rekest, in 1542 door het stadsbestuur van Gouda gericht aan het Hof van Holland. Het betreffende stuk is gevonden, nadat Drs. Kramer zijn onderzoek had beëindigd en kon dus door hem nog niet worden benut. Het verzoekschrift behelst een klacht over Mr. Jan de Hamalia, de „verus pastor” der St.-Janskerk, die zo dikwijls afwezig was en die maar één kapelaan had aangenomen, welke functionaris dan vaak met de zielszorg voor de gehele stad Gouda was belast. Het stadsbestuur vroeg dringend om een andere pastoor en minstens *drie* kapelaans; het voerde als motivering aan „alzo derzelver stede altyts zeer populeus geweest is gelyck zy alsnoch is, als onder hebbende wel 13.000 communicanten”⁷⁵. Laat dit aantal iets gechargeerd geweest zijn (men wilde de pastoor weg hebben!), het aantal inwoners van Gouda zal bij 13.000 communicanten toch zeker wel tegen de 15.000 gelopen hebben. Het verschil in aantal met dat van Drs. Kramer kan uit natuurlijke bevolkingsaanwas verklaard worden.

Tien kloosters op 12.500 à 15.000 stedelingen is toch nog een behoorlijk aantal, dat eer te hoog dan te laag kan worden genoemd. Hoewel wij

⁷² Algemene Geschiedenis der Nederlanden IV, blz. 226.

⁷³ Gouda, proeve ener stadsmonographie, blz. 211.

⁷⁴ Het resultaat dezer studie (stencil) ligt ter inzage op het Gemeente-archief te Gouda.

⁷⁵ Zie voor het gehele relaas: Varia no. 21.

de berekeningen van de aantallen conventualen tot een volgend hoofdstuk bewaren, kunnen wij — nu vast daarop vooruitlopende — reeds constateren, dat het totaal aantal ± 1500 ongeveer 500 zal bedragen hebben. Hoewel ook dit aantal iets blijft beneden Leiden, dat ± 1500 500 à 600 kloosterlingen telde ⁷⁶ en iets beneden Antwerpen, dat ± 1526 er 550 had ⁷⁷, staat het toch ver boven de tegenwoordige aantallen. Immers telde op 1 januari 1960 Gouda op 43.118 inwoners, waarvan 11.944 katholieken, slechts *twee* zusterskloosters, waarin 57 zusters woonden en eveneens *twee* pastorieën van Minderbroeders, waarin 12 paters verbleven, in totaal dus 69 kloosterlingen.

Als men nu bedenkt, dat in het middeleeuwse Gouda bovendien nog drie termijnhuizen en — behalve de parochiekerk met een pastoor en (als regel) drie kapelaans, benevens een groot aantal vicarissen — tien kapellen bestonden, die ook weer haar functionarissen hadden, dan is de verzekering van Sombart, dat de middeleeuwse steden „zwart van pijn en soutanes waren” ⁷⁸, ook voor Gouda wel enigszins toepasselijk geweest, evengoed als de dichtregels, welke de prins onzer dichters aan de stad der elfduizend maagden, het oude Colonia Agrippina, wijdde: „*een stad vol volcks, vol kloosters en vol kercken*”.

⁷⁶ Zie: Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Archieven van de kloosters I, blz. IV. Prof. Dr. L. J. Rogier schat in 1514 het aantal conventualen te Leiden op 700 à 800: zie „Tien Eeuwen Egmond” (Heemstede 1950), blz. 139.

⁷⁷ F. Prims, Geschiedenis van Antwerpen VII³, blz. 278-279.

⁷⁸ Kapitalismus I, 160, aangehaald bij Erich Kuttner, Het Hongerjaar 1566, blz. 84.

Hoofdstuk II / Stichting

VÓÓR wij overgaan tot een bespreking van de stichting der Goudse kloosters, willen wij met een enkel woord de godsdienstige achtergrond schetsen, waartegen te Gouda in het laatst der 14e eeuw de conventen zich beginnen af te tekenen.

De stad had één parochiekerk, toegewijd aan Johannes de Doper, gebouwd of hersteld na de stadsbrand van 1361. Zij moet gestaan hebben op de plaats der tegenwoordige St.-Janskerk, doch zij was niet de oorspronkelijke parochiekerk. Dit was een kapel in Bloemendaal.

„De eerste kerk der parochie stond” — zegt Mr. S. Muller¹ — „volgens een oude locale traditie buiten de stad in Bloemendaal, waar nog in het midden der 18e eeuw een oud kerkhof de herinnering er aan bewaarde”². Deze kerk was blijkbaar zó bouwvallig, dat Bisschop Frederik van Blankenheim in 1404 toestond, dat zij geheel zou worden afgebroken en een nieuwe er voor in de plaats gezet³. Toch hadden de diensten er althans ná 1366 regelmatig plaats, want in dit jaar had Folkerus, bisschop van Gibleth, de kerk met zes altaren gewijd⁴.

Wij weten niet in hoever het kerkelijk leven te Gouda ook geschokt is geweest door de verwarde toestanden van die dagen (er waren tussen 1378 en 1415 twee pausen, één te Rome en één te Avignon), doch wij weten zeker dat het geestelijk réveil, hetwelke in de IJsselsteden ontstaan was onder de bezielende leiding van Geert Groote, ook tot Gouda is doorgedrongen. Zowel Petrus Horn als Thomas a Kempis verhalen ons omtrent Geert Groote:

„Praedicavit autem in principalioribus civitatibus diocesis Traiectensis, Daventriae, Swollis, Campis, pluribus vicibus et in Traiecto atque in Hollandiae partibus, Leydis, Delft, Gouda et in Amsterdam . . .”⁵.

¹ Tekst bij Kaart IX van de Geschiedkundige Atlas van Nederland, blz. 401.

² Zie ook: Walvis II, blz. 10-12; nog op 3 mei 1362 is er in een oorkonde sprake van „t Ghoodshuis in Bloemendael” (Inventaris, Reg. no. 35), waarmede niet is gezegd, dat deze kapel toen nog in gebruik was. Het is mogelijk, dat bij de stadsbrand van 1361 reeds de eerste St.-Janskerk is vernield.

³ Archief St. Janskerk vóór de Hervorming no. 31.

⁴ Hs De Lange van Wijngaerden I, blz. 161.

⁵ Zie: Jac. van Ginneken S.J., Geert Groote's levensbeeld naar de oudste gegevens

In welk jaar valt zijn prediking in de oude stad van der Goude? Zonder ons te verdiepen in de kwesties rondom de chronologie van Groote's leven en werken, kunnen wij toch wel veilig aannemen, dat de preken te Gouda tussen 1379 en 1383 gehouden zijn ⁶. In die jaren heeft ook in onze stad zijn machtige stem geklonken, waarschijnlijk in de bouwvallige St.-Janskerk, of — zo die kerk de menigte niet kon bevatten — op het rondom de kerk liggende erf „het roester”, het latere St.-Janskerkhof. „Uren achtereen” — zegt Prof. Dr. R. R. Post — „kon hij zijn gehoor in spanning houden en het gebeurde dat de preek op het middaguur werd onderbroken, om na een korte pauze nà het eten te worden vervolgd” ⁷.

Het moet onder het pastoraat van Heer Andries die Bloeyer (Andries Blooyer) geweest zijn, dat Gerardus Magnus in de St.-Janskerk is opgetreden. In de rekeningen van Blois wordt deze pastoor in 1372—1373 voor de eerste maal genoemd, en wel onder de aanduiding „Heer Andries die prochiepaep”, als ontvangen hebbende van de Graaf van Blois twee reigers ⁸. Het geschenk wordt telkens herhaald tot het jaar 1380 toe, dus tot het einde van het bestuur van Jan van Blois ⁹. Ook in ander verband komt hij voor in de genoemde rekeningen: in de rekening 1376/77 wordt geconstateerd, dat „Heer Andries prochypaep ter Goude tienden krijgt van de oogst in de polder den Broec” ¹⁰, en in de rekening 1380/81 vinden wij vermeld, dat hij met Mr. Pieter en Heer Waerner naar Utrecht reist, „om raet te nemen mitten clerken hoe ment aen setten soude van beiden zaken van Scoenhoven ende van der Goude” ¹¹. Het is het sterfjaar van Jan van Blois: er waren toen wellicht ook belangrijke zaken voor de Goudse kerk in Utrecht te regelen. In een renteboek van het klooster St.-Marie wordt op 30 augustus 1380 vermeld, dat Aernt Heynkaertsz. aan hem een rente schuldig is van 1 oude Franse schild: hij wordt er genoemd „cureit van der Goude” ¹². Met dezelfde aanduiding ontmoeten wij hem voor de laatste maal in 1395, in welk jaar hij aan de Godshuismeesters van de stad toestaat de renten der Godshuizen te verkopen als een bijdrage in het herstel van de bouwvallige St.-Janskerk ¹³. In zijn langdurig pastoraat werd hij bij de zielzorg voor de stad bijgestaan door twee kapelaans: immers in de rekeningen van Blois over de jaren 1370/71 is sprake van een geschenk in reigers aan „de drie papen” ¹⁴.

Hoe gaarne zouden wij iets weten omtrent de gezindheid van deze

bewerkt, in Verh. Ned. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, N.R. Deel XLVII, no. 2, blz. 239, en Dr. R. R. Post, *De moderne Devotie* ² (A'dam 1950), blz. 19.

⁶ Zie: Post, a.w., blz. 19 en 23. ⁷ Idem, blz. 19.

⁸ A.R.A. Inventaris Rekeningen Rekenkamer Domeinen III Rekeningen van Blois, no. 5655.

⁹ Idem no. 5656, 5657, 5658, 5659 en 5660. ¹⁰ Idem no. 5659. ¹¹ Idem no. 5660.

¹² Inventaris, Reg. no. 116.

¹³ Archief St. Janskerk voor de Hervorming no. 4. ¹⁴ No. 5653.

Goudse zielenherder! Had hij Geert Groote uitgenodigd of was de belangstelling voor deze figuur meer van het stadsbestuur uitgegaan? Eén zijner opvolgers zullen wij later de zijde der slappe Conventuelen zien kiezen in hun strijd met de strengere Observanten, die door het stadsbestuur gesteund werden¹⁵, maar omtrent de houding van Andries die Bloeyer ten aanzien van de vurige, doch wel wat rigoureuze Deventer revival-prediker tasten wij geheel in het duister. Dat de prediking van deze laatste te Gouda onvruchtbaar is gebleven, kan men wezenlijk niet zeggen. Drie figuren treden naar voren om het tegendeel te bewijzen: Henricus Vopponis de Gouda, Weremboldus van Buscop en Machteld Cosyns. Over elk hunner een enkel woord.

Van de eerste bezitten wij drie levensbeschrijvingen, die voor een deel met elkaar overeenstemmen¹⁶. Wij leren er hem uit kennen als een priester, afkomstig uit de omgeving van Gouda¹⁷, die te Deventer Geert Groote ging opzoeken, om met hem te spreken over het heil zijner ziel, na welk onderhoud hij zijn geboortegrond verliet, om zich bij Geert Groote, Floris Radewijnsz. en de andere mannen der „moderne devotie” aan te sluiten, en bij hen een nieuw leven te beginnen. Vermoedelijk hebben wij hier te doen met één der vele „wereldse” priesters, die er toen waren, en waarvan sommige onder invloed van Geert Groote tot een meer ernstige levenshouding werden gebracht. Reeds te Deventer trok zijn grote nederigheid de aandacht, want, hoewel priester, schaamde hij zich niet om als kok voor de broeders dienst te doen. Hij werd spoedig door Geert Groote naar Zwolle gezonden, waar hij een zustersklooster „reformeerde”, en door vele goede werken van zich deed spreken. Hij deed er het zelfde wat Geert Groote in Deventer gedaan had. In zijn eigen huis nam hij devote scholieren op, die hij in de dienst des Heren onderwees; wanneer zij hun studie op de kapittelschool hadden volbracht, trachtte hij hen in een of ander klooster te plaatsen¹⁸. Jacobus Traiecti noemt hem een „solemnis Predicator verbi Dei” (blz. 14); Thomas a Kempis een „egregius praedicator, pecuniarum contemptor, humilis confessor beginnerum” (blz. 187). Op 12 maart 1410 werd hij in het klooster

¹⁵ Secrete kast, Lade I I no. 7.

¹⁶ Hs. no. 8849-8859, fol. 115 vo-118 vo, Bibliothèque Royale de Belgique te Brussel, afgedrukt bij Dr. M. Schoengen, Jacobus Traiecti alias de Voecht etc. (Werken H.G. Derde Serie no. 13), blz. LXVI-LXXI; en daarnaast in hetzelfde werk de tekst van Thomas a Kempis, De obitu Domini Henrici de Gouda, devoti presbyteri in Zwollis (Opera omnia ed. M. I. Pohl VII, blz. 505-507), en ten slotte in het genoemde werk op blz. 13-17 de tekst van Jacobus Traiecti zelf.

¹⁷ In „Gerardi Magni Epistolae” (Antwerpiae 1933), uitgegeven door W. Mulder S.J., is no. XLVIII (blz. 211r) gericht „Ad dominum Henricum de Scoenhove de Gouda”, waarbij aangetekend is „Hic natus erat in Hollandis prope Schoonhoviam urbem”. Gewoonlijk wordt hij genoemd Henricus Goude (Thomas a Kempis, p. 187); wellicht was hij vóór zijn bekering priester te Gouda.

¹⁸ Dr. J. H. Gerretsen, Florentius Radewijns (Nijmegen 1891), blz. 66.

te Windesheim begraven. Wellicht is het de prediking van Groote te Gouda geweest, die hem tot nadenken gebracht heeft: in elk geval zal de „beking” van een dergelijke in stad of streek bekende priester in Gouda opzien hebben gebaard!

Een tweede vertegenwoordiger der „devotie moderna” in de omgeving van Gouda was Weremboldus van Buscop¹⁹, en met hem komen wij reeds in de kloosterlijke sfeer. Afkomstig uit Boskoop — „ex quadam villa prope Goudam”²⁰ — bracht hij een groot deel van zijn leven — van 1383 af — door als rector en biechtvader van het St.-Ceciliaconvent te Utrecht, waar hij in 1413 overleed. Wonderbare dingen werden van hem verteld: in extase zou hij kennis hebben gemaakt met de H. Lidwina van Schiedam, die hij daarna persoonlijk ging bezoeken. Als een apostel doorreisde hij Utrecht, Overijssel en Holland, waar hij door zijn vurige prediking velen tot nadenken bracht, en de stichter werd van verschillende vergaderingen van devote vrouwen, weshalve hij de toenaam bekam van „communis pater devotarum”. Vermaand om zijn lichaam wat te ontzien, antwoordde hij, dat, als hij twee lichamen had, ze gaarne zou verslijten in de dienst van Christus. Doch hij was niet minder bezorgd voor de bevordering der theologische wetenschap dan voor de beking van de massa: niet alleen beijverde hij er zich voor, dat door geestelijken de afschriften van godgeleerde werken vermenigvuldigd werden, maar hij maakte ook zelf voor belangstellende leken in ons land vertalingen in de moedertaal. De Inquisitie liet hem en zijn stichtingen aanvankelijk niet met rust, doch uiteindelijk werden de door hem in het leven geroepen „vergaderingen” merendeels in tertiariissenconventen omgezet en daardoor hun voortbestaan verzekerd.

Is er enig bewijs te leveren van directe invloed, door hem in Gouda uitgeoefend? De Goudse registers vermelden zijn naam evenmin als die van Geert Groote of Johannes Brugman. Doch het zou ook te verwonderen zijn, als dergelijke figuren in het „Verhuurboek” van 1390 een plaats hadden gekregen: meer verbazen moet men zich over het feit, dat de Kroniekschrijver van het St.-Margaretaconvent zijn naam niet noemt. Deze Kroniek, opgesteld door Lambert Willemsz. in 1453, werd door Moll als verloren beschouwd²¹, doch berust nog steeds in de Goudse Librye²². Zij zou waard zijn in een moderne uitgave het licht te zien. Het is echter merkwaardig om op te merken, hoe de auteur er van alle „tweede oorzaken” uitsluit en alles direct tot God terugbrengt. Na een verheven inleiding, waarin hij van de schepping der wereld voortschrijdt tot het optreden van de H. Franciscus van Assisi, en diens invloed in

¹⁹ Zijn levensloop bij W. Moll, Johannes Brugman I, blz. 152-153, waar tevens bronnenvermelding te vinden is. ²⁰ Thomas a Kempis VII, blz. 508.

²¹ W. Moll, Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming II, blz. 348.

²² Inventaris no. 95, N.B. I.

talrijke kloosterstichtingen vermeldt, vervolgt hij, met te zeggen, dat dit licht, hetwelk de gehele wereld bescheen, ook de uiterste delen der aarde bereikte en, zelfs (alsof de schrijver leefde in de tijd der Bataven!) „het onbewoonbare Holland, en hoe het kwam tot aan de stad Gouda”²³. De schrijver spreekt dan dadelijk over de uitwerking der genade in de ziel van Machteld Cosijns, van wie wij straks nader zullen spreken. Betekent dit nu echter, dat er geen tussenschakels geweest zijn? Wij mogen dit niet onderstellen. In de eerste plaats is het merkwaardig, dat Machteld Cosijns met haar arbeid aanvangt in 1386, terwijl de prediking van Geert Groote te Gouda — zoals wij zagen — tussen 1379 en 1383 moet hebben plaats gehad. Vervolgens moeten wij toch wel de beïnvloeding door Wermboldus van Buscop ook in Gouda aannemen. Niet alleen aanvaardden alle vrouwenconventen te Utrecht zijn leiding²⁴, maar ook de zusters van het St.-Agathaklooster te Delft werden in het jaar 1400 door hem naar het St.-Ceciliaklooster te Utrecht gebracht om daar geproft te worden. Of dit ook met de Goudse zusters het geval is geweest, vinden wij niet vermeld, doch, als Arn. Buchelius hem noemt „de eerste stichter van alle kloosters der derde orde binnen de stad Utrecht en daarbuiten”²⁵, dan kan de tot-stand-koming van het Goudse St.-Margaretaconvent zeer zeker niet buiten hem om zijn geschied. Eén aanwijzing is er althans — de koopbrieven van het Utrechtse St.-Ceciliaklooster, waarbij transacties met het Goudse St.-Margaretaconvent worden afgesloten, nu daargelaten — dat de band met eerstbedoeld klooster héél nauw was. Wanneer de stichteres en de eerste zusters haar vergadering tot een tertiariissenklooster willen maken en allerlei schenkingen aan het klooster willen doen, terwijl besloten wordt een geestelijke leidsman te kiezen, en aan de bisschop van Utrecht om de kerkelijke vrijheden te verzoeken, geschiedt zulks ten overstaan van notaris Wilhelmus Henrici „iuxta altare Capelle sancte Cecilie Traiectensis”²⁶. Ongetwijfeld heeft de visionnaire prediker uit Boskoop op aanvang en groei van het eerste Goudse vrouwenklooster en wellicht ook nog op die van andere zijn overwegende invloed uitgeoefend!

²³ „Ultimas etiam mundi partes terram quodam modo inhabitabilem Hollandiam attigit et usque ad civitatem Goudensem devenit” (Kroniek, fol III)

²⁴ In de Kroniek van het St.-Nicolaasklooster heet het: „Soe hebben wi ons volkomeliken overgegeven onder her Wermbout ende onder die moeder van Sint Cecilien, horen raet in allen te volgen. Desghelics hebben oec die ander conventen gedaen” [Tijdschrift Oudheden Utrecht-Vermeulen IV (1845) blz 77]

²⁵ Arn. Buchelius, Monumenta passim in templis ac monasteriis Traiectinae urbis atque agri inventa, fol 131 (Hs in Gemeente-archief Utrecht)

²⁶ Inventaris, Reg no 180 Dalm van Heel O.F.M., die de geschiedenis van dit klooster heeft beschreven in de Zesde Verzameling Bijdragen van de Oudheidkundige Kring „Die Goude” (1949), blz. 53-95, heeft de akte wel vermeld, maar op het contact met Utrecht, dat daaruit blijkt, niet gewezen

En nu komen wij tot de verheven stichteres zelf: de edele Machteld Cosijns. Handelt zij niet geheel in de geest van de „moderne devotie”? De Kroniekschrijver, aan wie Walvis²⁷ zijn berichten ontleend heeft, vertelt het zo ongekunsteld eenvoudig, de goddelijke genade als een persoon voorstellend, die:

„her binnenste van een zekere eerbiedwaardige Vrouwe bewoog en haar aanlokte door Zijn liefde. Welke devote en eerbiedwaardige Vrouwe, met name Machteld Casijns, tot dan toe door de echtelijke band gebonden, ontstoken door het vuur der goddelijke liefde, tot bevordering van de dienst van God, in het jaar des Heren 1386 enige vrome maagden, die van goeden wille waren . . . om zich vergaderde . . .”²⁸

De genade begon te werken in de ziel van deze voorname vrouw en haar gezellinnen, zoals zij gewerkt had in Henricus Vopponis en in Wemboldus van Buscop. Weten wij nog iets naders over deze Machteld Cosijns of Casijns? De naam „Cosijn” was de naam van haar echtgenoot: een voorname heer Dirck Cosijn treffen wij herhaaldelijk aan in de rekeningen van Blois. Hij schijnt diep in de gunst van Graaf Jan van Blois gedeeld te hebben, want hij behoort bij de weinigen, die — evenals de pastoor — jaarlijks als geschenk twee reigers ontvangen.²⁹ Er is ook nog een akte in het archief van de St.-Janskerk, waarbij Graaf Guy van Blois aan Dirk Cousijn en zijn nakomelingen ten jare 1389 vergunt om zijn huis, wanneer hij zulks wenst, te mogen verkopen.³⁰ Wellicht stond deze toestemming mede in verband met de kloosterlijke plannen van zijn echtgenote, want wij lezen, dat deze — nadat zij aanvankelijk in een huis aan de westzijde van de Spieringstraat enige godvrezende meisjes verzameld had om gemeenschappelijk een teruggetrokken leven te leiden — al spoedig van woning veranderen moest en zich aan de oostzijde van die straat vestigde. Wij weten niet hoe haar man tegenover haar idealen gestaan heeft, maar wel, dat zij aalmoezen aan de armen uitdeelde „quantum sub potestate viri constituti licuit” en voorts dat zij zonder dat haar man het wist — in een oud kleed gehuld — als een bedelares de omgeving van Gouda afreisde, om bij totaal onbekenden geld voor haar stichting te verzamelen.³¹ Welk een lieflijk beeld treft nu ons oog: een voorname vrouw die zich vernedert om — zolang haar man nog leeft — bij anderen voor haar stichting te bedelen, en die straks, als haar man overleden is, het huis met al zijn toebehoren, aan het klooster zal schenken, terwijl één harer medezusters, Ghertrudis Jan Emouts, 9 Hollandse ponden, staande op een touwslagerij, en een andere, Anna Kerstants, de helft van 13 bunder land, gelegen in Haastrecht, aan de groeiende organisatie met edelmoe-

²⁷ II, blz 165-174   ²⁸ Kroniek, fol III ik geef het citaat in vertaling weer

²⁹ Zie o.a. Rekeningen van Blois, no 5653 (1370-'71), no 5655 (1372-'73), no 5656 (1373-'74)

³⁰ Archief St.-Janskerk voor de Hervorming no 92   ³¹ Kroniek, fol III

dig enthousiasme cadeau zal doen ³²! Doch inmiddels had zich nog wel het een en ander afgespeeld. De Kroniekschrijver vermeldt niets van de vervolging, die van de zijde der Inquisitie tegen de „Gerardijnen” uitbrak, doch zij kan aan Gouda niet zijn voorbijgegaan. Nog vóór de erkenning van het zusterhuis door het Stadsbestuur van Gouda (1396) stelde

„de inquisiteur Eylard Schoneveld een onderzoek in naar de staat en de levenswijze der van ketterij verdachte zustergezelschappen der Gerardijnen te Utrecht en omliggende plaatsen, die bestuurd werden door Wermbold van Buscop, rector van het Ste Caeciliaconvent te Utrecht” ³³.

Dat het dikwijls gespannen heeft tussen Floris Radewijnsz. en Weremboldus van Buscop aan de éne en de Inquisiteur aan de andere zijde, blijkt uit de mededelingen van Rudolphus Dier de Mudén:

„In die tijd was magister Eylardus inquisiteur der ketterij, die de zusters in Utrecht zeer kwelde, maar Heer Floris en Werenboldus weerstonden hem” ³⁴.

De grootste grief van de Inquisiteur tegen de huizen der „devoten” was, dat zij leden van vrije kloosterlijke vergaderingen waren en een monastiek leven voerden zonder regel of patroon, zonder voor altijd verbindende geloften, zonder pauselijke approbatie enz. ³⁵. De oplossing is ten slotte gevonden in die zin dat de meeste van dergelijke „devoten” haar huizen hebben laten omvormen tot tertiariissen-conventen. Zo namen in 1399 de zusters van het St.-Cecilia-klooster te Delft de derde regel van St.-Franciscus aan, terwijl in hetzelfde jaar niet alleen andere Utrechtse vergaderingen, maar ook nog het St.-Agathaklooster te Delft — onder invloed van Weremboldus, die blijkbaar zwichtte voor morele overmacht — zich naar deze regel voegden ³⁶. Als wij dan ook in hetzelfde jaar de eerst-bekende kloostervergadering te Gouda, die inmiddels een kapel, toegewijd aan St.-Margareta gekregen had ³⁷, een verzoek zien richten tot Bisschop Frederik van Blankenheim, om haar huis tot een klooster van de derde orde te maken, dan zal ook hier de invloed van Weremboldus hebben doorgewerkt, en heeft Gouda zich bewogen in de lijn, waarnaar toenmaals de meeste vrije vergaderingen van „devoten” in Holland en Utrecht zich richtten.

Wij gaan verschillende bevoorrechttingen van het groeiende convent door kerkelijke en wereldlijke autoriteiten stilzwijgend voorbij, omdat wij daar-

³² a w., fol. III; zie ook Inventaris, Reg no 166.

³³ Dr Paul Fredericq, *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae* I, blz 251-252

³⁴ G Dumbbar, *Analecta* (Daventriae 1719), blz 29-30. ik geef het citaat in vertaling weer

³⁵ Moll II³, blz 95 ³⁶ Vermeulen IV, blz 78, N A K G IV (1886), blz 215

³⁷ Dalm van Heel O F M, *Het Sint Margaretaklooster te Gouda*, in *Zesde Verzameling Bijdragen Oudheidkundige Kring „Die Goude”* (1949), blz 60

over afzonderlijk wilden spreken in Hoofdstuk IV van dit boek. Wij vermelden nog slechts de „besluiting” van het klooster in 1412³⁸: door het aannemen van deze „inclusio” kregen degenen, die werden „besloten”, de plicht zich binnen een bepaald gebied op te houden, terwijl zij niemand anders daarin mochten toelaten, tenzij dit nodig was voor het verichten van bepaalde werkzaamheden³⁹. En om welke reden lieten zij zich „besluiten”? Het zoëven aangehaalde werk van Ypma geeft ook hierop het antwoord. Het motief — zegt Ypma — waarom de Tertiariissen „besloten” wilden worden, was het verlangen naar een strenger, eigenlijk enger leven, „arctioris vitae propositum”, om daardoor des te meer in de gelegenheid te zijn zich toe te leggen op de overweging en zich te beschermen tegen de afleidingen⁴⁰.

Het verlangen naar een strengere levensregel — zulk een gelukkige uitsondering op de algemeen-menselijke neiging om te zoeken naar gemak en genot — heeft ten slotte vele tertiariissen, en daaronder ook die van het Goudse St.-Margareta-convent, er toe genoopt de kroon op het werk te zetten en de wat meer soepele regel van St.-Franciscus' derde orde te vervangen door het geheel op het moniale leven ingestelde statuut van de reguliere kanunniken en kanunnikessen van St.-Augustinus. „Te zamen zijn het” — zegt Ypma — „een dertigtal Tertiariishuizen die hun Regel vervingen door die van Augustinus. Al deze huizen vinden we in het bisdom Utrecht en het merendeel er van ook nog in het gebied van de Hollandse graven”⁴¹. Dezelfde auteur heeft uitvoerig aangetoond, dat er bij de keuze van dit strengere leven, waardoor de tertiariissen-huizen eigenlijk pas kloosters in de strikte zin van het woord werden, geen sprake is geweest van dwang of druk van de zijde der kerkelijke of wereldlijke overheid⁴². Wat het St.-Margareta-klooster te Gouda betreft — wij hebben van de Kroniekschrijver de uitdrukkelijke verzekering, dat de zusters ten jare 1423:

„...non ut moris et femine molliciei diversa singillatim concupiscere et veteribus nova semper praeferre, sed Spirito Sancto afflate ob maioris perfectionis emulationem et regularis disciplinae observationem de consilio et dispositione patrum et peritorum virorum procurantibus Domino Theodrico de Aer rectore et Machtelde Cosijns rectrice pro tunc curam domus gerentibus sub piissimi patris et doctoris ecclesie incomparabilis Augustini institutionibus ac regula vivere elegerunt...”⁴³.

De verandering van levensregel, die op 11 oktober 1423 plechtig werd gevierd⁴⁴, was niet geschied, gedreven door vrouwelijke wispelturigheid en uit zucht naar nieuwigheid, doch uit verlangen naar een volmaakter

³⁸ Kroniek, blz. V. ³⁹ E. Ypma O.E.S.A., Het Generaal Kapittel van Sion, blz. 8.

⁴⁰ a.w., blz. 9. ⁴¹ a.w., blz. 13. ⁴² a.w., blz. 13-15.

⁴³ Kroniek, fol. V. ⁴⁴ Idem.

leven. Voorts begaven de zusters zich nu ook „sub capitulo et colligatione novorum regularium in partibus Hollandie”⁴⁵: bij brief van 24 februari 1424 werd het convent in het later zo genoemde „generaal kapittel van Sion” opgenomen.

Tijdens zijn grootste uitgebreidheid strekten de gebouwen van dit klooster zich uit van de tegenwoordige Patersteeg tot aan Kees Faessen's Rolwagensteeg, welke laatste ook Sint Margrietensteeg werd genoemd.

In oudheid schijnen de Cellebroeders op de zusters van St.-Margareta te volgen. De akte, waarbij zij een huis krijgen in Rozendaal (de kern van het klooster is het tegenwoordige „Huize Groeneweg”), waar zij tot het laatste toe gezeteld hebben, is althans van later datum (27 mei 1395) dan de eerste vestiging der zusters in de Spieringstraat (1386). Het is een merkwaardig stuk, en wij mogen wel dankbaar zijn, dat het in het Goudse Gemeente-archief althans in afschrift bewaard is⁴⁶: er is hier en elders zo weinig van de archieven der Cellebroeders overgebleven. Ten overstaan van schout, burgemeester en schepenen draagt Godevaert Jelysz. aan de stad Gouda over: een huis en erf in Rozendaal met een rente

„ter armer broeder behouff, die broot om goods willen bidden ende malcanderen van minnen dienen en die men lollaerds hyet, die nu syn off naemaels wesen sullen”⁴⁷.

Waren deze „lollaerds”, die wij in vele steden van ons land aantreffen als de verzorgers van de pestlijders, wellicht te voren reeds in een ander huis gevestigd geweest? Dan kan hun samenwoning toch nog aan die van de zusters van St.-Margareta zijn voorafgegaan! Wij weten het niet: uit het half-donker van het 14e eeuwse Gouda treden ze plotseling in de openbaarheid⁴⁸. Hun klooster heette zowel te Gouda als te Schoonhoven „Emmaus”: de bewoners werden ook Alexianen genoemd naar hun patroon, de H. Alexis.

De naam „Lollarden”, waarmee zij — al is het dan ook alleen in de aanvang — werden aangeduid, roept associaties op, die te merkwaardig zijn om er niet een enkel woord aan te wijden. Het is bekend dat in

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ Inventaris, Reg. no. 162; zie Bijlage I.

⁴⁷ Met precies dezelfde termen worden zij aangeduid bij de schenking van een huis aan hen in Schoonhoven op 13 juni 1393; dit volgens mededeling van de heer C. J. Lugard, Gemeente-archivaris van Schoonhoven.

⁴⁸ De mening van Walvis (II, blz. 149), dat hun convent zou dateren uit de jaren 1440-1450, kan zonder meer worden afgewezen: reeds De Lange van Wijngaerden meende dat zij „zonder samenwoning” reeds vroeger te Gouda hebben bestaan (Hs I, no. 75). Zelfs een zéér vroege vestiging in de stad is niet uitgesloten. Aan de in noot 47 genoemde schenking in Schoonhoven moet eveneens een vroegere vestiging vooraf zijn gegaan: bij de rekeningen van Blois vinden wij in no. 5655 te Schoonhoven reeds een „Lollaerdensteeg” d.d. 1373 vermeld; zo kunnen zij ook reeds vóór 1395 te Gouda gevestigd zijn geweest.

het jaar 1384 in Engeland de zo bekende haereticus Jan Wiclef overleden was, en dat zijn volgelingen met deze naam wel werden aangeduid. Ook is het een feit dat in deze streken vele „vrije geesten” en ketters of die daarvoor werden gehouden als zodanig werden benoemd ⁴⁹. Voor Gouda is er nog een bijzondere reden om hier het „qui bene distinguit, bene docet” toe te passen. Immers onder de ketters, die door Geert Groote het felst zijn bestreden, behoort ook „Mattheüs de Lollaert”, die voornamelijk te Gouda zijn aanhangers had. Laten wij zien wat over deze man en zijn bizarre denkbeelden te vinden is in de „Vita Magistri Gerardi Magni” van Petrus Horn:

„Fuerunt namque illo in tempore inter multos tres praecipue homines diversis in locis, qui spiritu superbiae tumidi surgentes in populo praedicabant magna et blasphemias populumque non parvum informaverunt ac suis sectis coniunxerunt.

Quorum primus in Hollandiae partibus, maxime in Gouda, dum recusavit humilis esse veritatis discipulus, factus est magister erroris.

Servabant namque discipuli sui viginti duos articulos, omni blasphemia plenos, de humanitate et divinitate Christi, de Sacramentis ecclesiae, de purgatorio et inter cetera etiam hoc tenebant, ipsum videlicet Miewes-hoc enim erat ei nomen-puriores veritatis cognitiones habere quam apostolus eundemque convenientius Deum posse dici quam Christi et cetera multa” ⁵⁰.

Het is geen kleinigheid wat deze man ten laste wordt gelegd: in 22 artikelen zou hij een ketters systeem ten beste gegeven hebben, in vergelijking, waarmede de latere dwalingen van de 16e eeuw nog maar kinderspel zijn geweest, of die althans doen denken aan die van de Wederdopers. Zijn aanhangers meenden, dat hij een Godskennis bezat, welke die der Apostelen verre overtrof, ja zij vereerden hem als God zelf. Een mededeling die wél geschikt is om ons tot bezinning te brengen, als wij mochten menen dat de Middeleeuwen in ons vaderland op godsdienstig gebied een placide periode gevormd hebben. Zij brengt ons in kennis met een felle geestelijke bewogenheid in het schijnbaar zo rustige Gouda van de 14e eeuw, dat wij eigenlijk alleen maar kennen uit de hier en daar zo gezapig-aandoende rekeningen van de graven van Blois, welke wél veel spreken over schitterende feesten op het slot van der Goude en over met de nodige décor opgezette jachtpartijen van de graaf en zijn bastaarden, maar die ons over het geestesleven slechts héél matig onderrichten. Het 14e-eeuwse Gouda blijkt in het op het oog zo gelijkmatig vlietende water

⁴⁹ W. Moll, Geert Groote de ketterhamer, in: Studiën en Bijdragen op het gebied der Historische Theologie (A'dam 1870) I, blz. 346.

⁵⁰ N.A.K.G. Nieuwe Serie Deel VI (1909), cap. 6, aangehaald bij Jac. van Ginneken, Geert Groote's Levensbeeld, blz. 299, waar ook verdere literatuur over Miewes is vermeld.

van het traditionele kerkelijk leven een onderstroom te kennen van de meest absurde en aan het psychopathische grenzende ketterij!

Over de persoon in kwestie worden wij echter maar matig onderricht: véél meer weten wij van een andere tegenstander van Geert Groote, de Augustijn Bartholomeüs ⁵¹. Uit de bewoordingen van Horn „maxime in Gouda dum recusavit humilis esse veritatis discipulus, factus est magister erroris” zou men kunnen vermoeden, dat Miewes of Mattheüs, aanvankelijk leerling van Groote — wellicht bij diens bezoek aan Gouda dit geworden (?) — door hoogmoed de verspreider van dwalingen in die stad geworden is. Over een felle vervolging van hem door Groote — zoals bij de Augustijn plaats vond — horen wij niets. Wel vertelt Heda ons nog, dat op last van Bisschop Floris van Wevelinkhoven het gebeente „van Mattheüs de Lollaert” na zijn dood werd opgegraven, vóór het bisschoppelijk paleis verbrand, en de as in de stadsgracht geworpen werd ⁵². Zó groot was de afkeer tegen de ketter, en wellicht was deze antipathie door de invloed van Geert Groote gewekt, die ook de Augustijn immers niet had gespaard! Zoals gezegd, bijzonderheden omtrent het Goudse geval ontbreken. Was ook in Gouda — evenals in Kampen t.a.v. Bartholomeüs — een deel van het stadsbestuur op de hand van Miewes? En — voor ons belangrijke vraag — stond deze Miewes, die te Gouda zoveel aanhangers had, in enige relatie met de „arme broeders, die men lollaerds noemt”, en die ongeveer in dezelfde tijd opduiken en onder goedkeuring van het Goudse stadsbestuur een huis in Rozendael geschonken krijgen? Wij mogen dit zonder meer niet aannemen. Het is een feit, dat de Cellebroeders hier en daar onder verdenking van ketterij hebben gestaan. Moll vermoedt althans, dat de broeders van de „vrije geest” ook onder de Cellebroeders hun aanhang gehad hebben ⁵³, ja hij neemt de mogelijkheid aan, dat „Mattheüs de Lollaert” een Utrechts Cellebroeder was ⁵⁴. In dat geval zou men de enigszins van vrees getuigende tirade uit het stuk van 27 mei 1395:

„ende waer dat dese voorsz. broeders ter Goude verdreven worden ende daer binnen nyet woonen en mochten etc”,

welke zinsnede in de ongeveer gelijktijdige stadsbrief voor de zusters van St.-Margareta *niet* gevonden wordt, aldus kunnen verklaren, dat daarin de angst vertolkt wordt van de aanhangers van „Mattheüs de Lollaert”, hoe mogelijkerwijze de kerkelijke rechtspraak, gestimuleerd door de posthume invloed van „Geert Groote de ketterhamer”, vroeg of laat ook hen zou kunnen treffen.

Doch de zaak kan ook heel anders gelegen hebben. Wij moeten niet

⁵¹ Dr. R. R. Post, *De Moderne Devotie*² (A'dam 1950), blz. 20-22.

⁵² Moll, II³, blz. 72. ⁵³ a.w., blz. 73.

⁵⁴ Moll, II², blz. 161.

vergeten, dat de naam „lollard” — zoals Moll terecht opmerkt — „in de veertiende en vijftiende eeuw een algemene scheldnaam was, waarmede men mensen van allerlei afwijkende richtingen in het godsdienstige en kerkelijke leven begroette, en die men zelfs op de Broeders en Zusters des gemenen levens toepaste”⁵⁵. „Zij, die de devote vrienden van Florens Radewijns te Deventer met een onvriendelijk oog aanzagen, noemden hen gaarne lollaarden”, zegt dezelfde auteur⁵⁶. Over Johannes Brinckerinck vertelt Kuhler, hoe het soms gebeurde, dat enkele handwerkslieden, die de oude afkeer van de devoten nog niet hadden afgelegd, zijn voerman toeriepen: „Waar rijdt gij dien lollaard heen? Keer om en werp dien duivel in den Ysel”⁵⁷. Het is dus héél goed mogelijk, dat ook de eerste Goudse Cellebroeders, die „lollarden” genoemd werden, héél rechtzinnige gelovigen waren, wellicht eveneens ontvlamd door het vuur, dat Geert Groote in die stad had doen oplaaien, en dat zij reeds toen hebben uitgemaakt door die stille toewijding in het verzorgen van zieken en het begraven der doden, waarvan zij later zo dikwijls hebben blijk gegeven! Bijna zeventig jaar, nadat zij voor de eerste maal genoemd worden, ontvangen zij uit handen van de Bisschop van Utrecht de brief d.d. 8 februari 1464, waarbij hun huis definitief tot een klooster wordt gemaakt en zij verlof krijgen om de regel van St.-Augustinus aan te nemen⁵⁸. Daar het archief bijna geheel verloren is gegaan, weten wij slechts heel weinig van hun lotgevallen in de loop der eeuwen.

Na de Cellebroeders komen de Minderbroeders, die zoveel meer van zich hebben doen spreken. Helaas is ook hun archief verloren gegaan⁵⁹, maar op het Gemeente-archief te Gouda berusten een aantal zeer waardevolle originele charters, welke op dit klooster betrekking hebben⁶⁰. Aan de hand daarvan en van diverse aantekeningen uit het Gemeente-Archief en uit het Provinciaal Archief der Minderbroeders te Weert heeft eerst Pater Clarentius O. Cap. en later Pater Dalm. van Heel O.F.M.⁶¹ een geschiedenis opgebouwd, die ons in grote trekken een beeld geeft, voor-

⁵⁵ Geert Groote, de ketterhamer, blz 346 ⁵⁶ Moll, II², blz 162

⁵⁷ Dr W. J. Kuhler, Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen, blz 189

⁵⁸ Sommige Cellebroederskloosters hadden aanvankelijk de regel van St.-Franciscus, andere hadden in het geheel geen kloosterregel. De zegels van het Cellebroedersklooster, op het Gemeente-archief te Gouda aanwezig, dragen in Gothische stijl de beeltenis van St.-Augustinus

⁵⁹ Het archief was opgeborgen in het Provinciaal Archief der Minderbroeders te Brussel, dat bij de beschieting der stad in 1695 verbrandde: er is alleen een inventaris over van de stukken, die het Goudse kloosterarchief heeft behouden: zie C. Coudenhove, *Compilatio Chronologica etc* (Hs Prov. Archief Minderbroeders Weert), cap 14, par. 2.

⁶⁰ *Secrete kast, Lade I I*, nos 2-9

⁶¹ P.-Clarentius O. Cap., *De Minderbroeders ter Goude*, in: *Francisk. Leven XII* (1929), blz 82-87, 170-176 en 278-282, Dalm. van Heel O.F.M., *De Minderbroeders te Gouda I*

namelijk van het ontstaan en de ondergang van het zo belangrijke convent, dat gelegen heeft aan het einde van de Spieringstraat en de Groeneweg („de Nieuwe Zak”).

Het is hier niet de plaats om de oorsprong en de betekenis der Observantenbeweging onder de Minderbroeders te schetsen. Het zij genoeg er aan te herinneren, dat in de 15e eeuw in Frankrijk en Italië een stroming ontstond, die een reactie vormde tegen de verslapping van de tucht, welke in een aantal oude Minderbroederskloosters merkbaar was geworden. De voorstanders van deze beweging noemde men *Observanten*, de tegenstanders veelal *Conventuelen*. Een niet altijd verkwikkelijke strijd had tussen beide groepen plaats. Gouda was bestemd om de zetel te worden van het eerste Observantenklooster in de Keulse provincie. Zoals wij vroeger zagen, hadden reeds vóór 1418 de Utrechtse Minderbroeders een „hospitium” in Gouda ⁶², doch in dat jaar kwam de toestemming eerst van de Generaal der orde, fr. Antonius de Pereto, vervolgens van Bisschop Frederik van Blankenheim, en ten slotte van Paus Martinus V ⁶³, om te Gouda op een geschikte plaats een huis met kerk, kerkhof en noodzakelijke werkplaatsen in te richten tot gebruik van 13 broeders, die volgens de stricte Observantie van St.-Franciscus gehouden zouden zijn te leven. Te voren (15 september 1416) had Christianus Rolins (Broeder Kerstiaan), een Minderbroeder uit de Keulse provincie, waarschijnlijk op zijn verzoek, toestemming ontvangen van Bernardus Rupe, vicaris van de Minister-generaal der orde, om zich met een aantal medebroeders te vestigen in een plaats, ressorterende onder de Keulse custodie, en daar te gaan leven volgens de strenge opvatting van Franciscus’ regel. Dit schrijven werd bekrachtigd door Kardinaal Jordanus Orsini, protector van de orde der Minderbroeders ⁶⁴. Een ongeveer gelijktijdig schrijven van het stadsbestuur van Gouda (was er wellicht een afspraak tussen dit bestuur en Rolins gemaakt?), gericht aan de Provinciaal der Keulse provincie, om een Minderbroedersklooster in hun stad te vestigen, zal wel de directe aanleiding geweest zijn, dat het eerste Observantenklooster in de Keulse custodie te Gouda werd gesticht.

Wat dreef het stadsbestuur van Gouda om zo sterk aan te dringen op het verkrijgen van een Observantenklooster in haar stad? De vrome zin van bevolking en stadsbestuur kan zeker wel als eerste motief gegolden hebben, en waarom zou ook hier niet de geest van de „moderne devotie” voelbaar zijn geweest, al hebben Minderbroeders en Windesheimers later niet altijd op de beste voet geleefd? „De reformatorische zin” — merkt Moll op ⁶⁵ — „die sedert den aanvang der vijftiende eeuw onder de kloosterlingen, vooral die van de grote Windesheimse vergadering, ontstaan en door het gansche land en ver door Duitsland heen verbreid was, plantte

⁶² Zie blz. 9. ⁶³ *Secrete kast*, Lade I I, no. 3. ⁶⁴ *Id.*, Lade I I, no. 2.

⁶⁵ *Id.*, Lade II, no. 4. ⁶⁶ Johannes Brugman I, blz. 122.

zich ongemerkt voort en boezemde ook aan het volk eene algemeene begeerte in naar beter geestelijken en vromer monniken” Doch dat men juist een *Observanten*klooster wenste, zal toch ook nog een andere motivering gehad hebben Wij leven reeds in de tijd dat en de graaf en vele stadsbesturen met klimmende ongerustheid de toeneming van het aantal kloosters in de steden aanzien, omdat daardoor het grondbezit voor de burgerij aanzienlijk beperkt werd en de omvang van de goederen „in de dode hand” belangrijk vermeerderde Filips van Bourgondie vaardigde dan ook een plakkaat uit, waarbij pogingen werden aangewend om aan een en ander paal en perk te stellen ⁶⁷ Hij is wel voorgesteld als een tegenstander van de *Observanten*, in welke tegenstand hij door de stedelijke besturen gevolgd zou zijn ⁶⁸, doch niets is minder waar dan dat Hij was de *Observanten* genegen, evenals Jacoba van Beieren zulks was, onder wier regering het Goudse Minderbroedersklooster in 1418 tot stand kwam. Evenmin waren de meeste stadsbesturen de *Observanten* slecht gezind „De eerste” — merkt fr Fidentius van den Borne O F M terecht op — „werden bij hun optreden, evenmin als Filips van Bourgondie, uitsluitend door godsdienstige beweegredenen geleid, maar vooral ook door de overweging, dat door het inruimen van een Konventueelenklooster voor de *Observanten*, bezit aan land vrij kwam voor de stad” ⁶⁹ Al zal nu in Gouda van *vrijkomen* van land door de oprichting van het Minderbroedersklooster in 1418 wel geen sprake geweest zijn, omdat er te voren alleen een termijnhuis geweest was de vrees voor aanwas van het kloosterbezit in de toekomst bij vestiging van nieuwe kloosters was wel degelijk aanwezig De notariële akte, opgemaakt op 3 januari 1419 ⁷⁰, waarbij de gardiaan van het nieuwe klooster, Christianus Rolins, mede namens zijn medebroeders, ten overstaan van de pastoor der St-Janskerk en het Goudse stadsbestuur beloofde te zullen leven volgens de regels der strenge *Observantie*, legt hiervan het meest welsprekend getuigenis af Ik haal hieruit het volgende aan:

„Wi Cristiaen Rolins, gardiaen ende convent der Minnebroeders ter Goude doen kont allen luden dat wi in onse convent binnen der stat van der Goude staen sullen ende leven in apostolike armoede na inhoud der reghel van sente Franciscus, niet eyghens te hebben of te copen noch huys noch hof noch lant noch ghelt noch rente noch erve voeren, heymelic of openbaer, mer onse broet te bidden elke strate mer eens ter weken Voert bekennen wi ende belyen, dat wi niet eyghens en hebben noch

⁶⁷ Brandt, *Historie der Reformatie* (Amsterdam 1671) I, blz 38

⁶⁸ Romer I, blz 510

⁶⁹ *Observantie-beweging en ontstaan der provincie Germania Inferior*, in *Collectanea Franciscana Neerlandica* ('s-Hertogenbosch 1931) blz 154, zie ook Dr R R Post, *Kerkelijke verhoudingen in Nederland voor de Reformatie*, blz 332-335

⁷⁰ *Secrete kast*, I lade I I, no 5

en sullen hebben an die stede of timmeringhe onses cloesters, mer dattet ons gheleent is ende dat wi daer in gheherberght syn om Gods willen tot wedersegghen der gheenre, die den eygendom houden . . .”.

De stad zelf behield dus uitdrukkelijk het recht van eigendom van het convent, hetgeen aan het einde van de akte nog eens benadrukt wordt met de woorden, dat de stadsbestuurders de huizinge „gheleent hebben ende niet ghegheven”, zodat men althans van dit klooster niet kan zeggen, dat de stad, toen zij in 1572 er beslag op legde, zich aan andermans eigendom vergreep, of het moest zijn aan de kerk en het kerkhof, welke in de bovengenoemde akte uitdrukkelijk aan de pauselijke stoel werden voorbehouden.

Was er nu in de stad Gouda zulk een aanwas van kloosters te vrezen? In het vervolg van dit hoofdstuk zullen wij zien dat ook in deze stad de tendenzen in die richting werkten, evenals in de meeste Hollandse steden in de eerste helft der 15e eeuw, al valt niet met absolute zekerheid te constateren hoeveel kloosters er in 1418 al waren, in de eerste plaats niet, omdat er waarschijnlijk enige kloosters te gronde zijn gegaan ⁷¹ en vervolgens niet, omdat wij van een viertal vrouwenconventen — zoals wij later zullen zien — de juiste stichtingsdatum niet kennen.

In de jaren, die volgden, zien wij het Minderbroedersklooster te Gouda met steun van landsheren en stedelingen gebouwd, en zijn kerk met altaren en beelden versierd ⁷², maar tussen het eerste stichtingsjaar 1419 en — wat men zou kunnen noemen het tweede stichtingsjaar 1439 — hebben de nieuwe kloosterlingen aan de gestelde verwachtingen helaas niet beantwoord. Er kwam spoedig verslapping, mede ten gevolge van het feit, dat Gouda nog niet stond onder de rechtsmacht van de Observanten te St.-Omaars, maar onder de Provinciaal der Keulse provincie, die niet bij de Observantie was aangesloten, en blijkbaar ook minder ijverige broeders naar Gouda zond. Voorts is het mogelijk dat van het oorspronkelijk bestaan hebbende termijnhuis „Conventuelen” waren achtergebleven, en dat zij de broeders „van de quade regimente” vormden, die het stadsbestuur van Gouda gaarne vervangen zag door broeders uit het Observantenklooster te St.-Omaars, zoals het in een verzoekschrift aan het concilie van Bazel verklaarde ⁷³. Dit verzoekschrift werd behandeld door Georgius d'Ornos, bisschop van Vich, en was voor deze aanleiding, om op 28 juni 1439 van uit St.-Omaars een schrijven te richten tot de elect van Utrecht, waarin de Observantie nu definitief in Gouda werd ingevoerd en het klooster werd onttrokken aan de rechtsmacht van de Provinciaal der Keulse provincie ⁷⁴, terwijl op 8 januari 1447 bij bulle van

⁷¹ Zie blz. 7-8. ⁷² Van Heel, blz. 26-27.

⁷³ De inhoud van dit verzoekschrift is verwerkt in de oorkonde van Georgius d'Ornos: *Secrete kast*, Lade I I, no. 6.

⁷⁴ *Secrete kast*, Lade I I, no. 6.

Paus Eugenius IV de Goudse Minderbroeders gesteld werden onder de rechtsmacht van de vicaris-provinciaal der nieuwe Keulse Observanten-provincie ⁷⁵. Uit twee in het Gemeente-archief te Gouda gevonden brieven, vermoedelijk daterende van 8 augustus en 15 september 1439, welke gepubliceerd zijn door Dalm van Heel O.F.M. ⁷⁶, blijkt dat inderdaad omstreeks die tijd twee Observanten uit St.-Omaars te Gouda zijn aangekomen, welke later door meerdere schijnen gevolgd te zijn. Getuigen reeds deze beide missieven er van, dat de ontvangst der nieuwe broeders van de zijde van „vanden ouden mynnebroeders convent” ⁷⁷ tegenstand verwekt heeft, het blijkt niet minder duidelijk uit de beide oorkonden d.d. 28 juni 1439 en 8 januari 1447.

Wanneer men deze charters aandachtig bestudeert, ziet men, dat er tussen 1416 en 1439, wellicht ook nog tussen 1439 en 1447, te Gouda, véél gebeurd is ten aanzien van het groeiende Minderbroedersconvent ⁷⁸. In de eerste oorkonde is — zoals wij zeiden — een schrijven van het stadsbestuur van Gouda verwerkt. Dit bestuur geeft een kort overzicht van wat het in de afgelopen jaren voor het wordende klooster heeft gedaan. Zij, de stadsbestuurders, en vele inwoners der stad hebben „de bonis sibi a Deo collatis”, met toestemming van de H. Stoel, te Gouda voor de Minderbroeders een huis gebouwd, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat dit bewoond zou worden door fraters der Observantie in navolging van St.-Omaars. Wel had Christianus Rolins zijn medebroeders plechtig doen beloven, dat zij de Observantie zouden onderhouden en was bepaald, dat zij verjaagd zouden worden, als zij dit niet deden, maar nadien is tòch gebleken, dat „fraters in ipso conventu degentes calcata observantia” zó ergerlijk („scandalose”) leefden, dat ze aan volk en geestelijkheid een slecht voorbeeld gaven. Want ofschoon de fraters zich trachtten te dekken door een zekere uiterlijke rechtschapenheid („honesta forinseca”), is het duidelijk dat zij ver af staan van de ware Observantie. Deze zal er niet komen, zolang het klooster blijft onder de rechtsmacht van de Keulse Provinciaal. Ten slotte dreigt het stadsbestuur, dat, als niet wordt ingegrepen, tot het uiterste zal worden doorgetast „dictos fraters de huiusmodi loco expellendo”. Het bestaan van het Goudse Min-

⁷⁵ Idem. ⁷⁶ Blz. 17-18.

⁷⁷ Stadsrekening 1445, fol. 14; in de Stadsrekening 1439, fol. 16, is sprake van een reis van Gerrid Veenman en broeder Korstiaen (Rolins) naar Den Haag „met eenen brief, roerende van den Heer van Egmonde”. Vermoedelijk is hier de brief bedoeld, door Van Heel gepubliceerd, afkomstig van Willem van Egmond, stadhouder van Holland, welke op aanneming der Observanten uit St.-Omaars had aangedrongen. Was ook de sympathie van Rolins niet geheel aan de zijde van St.-Omaars?

⁷⁸ Het is juist mijn bezwaar tegen Van Heel, dat hij in zijn overigens uitstekend gedocumenteerd werk „De Minderbroeders te Gouda” de inhoud dezer oorkonde niet méér tot zijn recht heeft laten komen: vooral de „arenga” van de pauselijke oorkonde is ter kenschetsing van de Goudse toestanden allerleerrijkst.

derbroedersklooster heeft dus in die dagen wel aan een zijden draad gehangen. Opmerking verdient nog, dat in dorso van de oorkonde van Georgius d'Ornos, die — zoals gezegd — aan de bezwaren van het stadsbestuur van Gouda tegemoet kwam, een gelijktijdige(?) aantekening staat:

„Conceditur quod repulsis fratribus de laxa vita eiusdem ordinis minoris fratres de observancia in Gouda locum recuperent”.

Hier wordt dus duidelijk op een verdrijving van de Conventuelen gezinspeeld, waaraan een verjaging van de Observanten zou zijn voorafgegaan, al moet gezegd worden, dat de oorkonde zelf deze krasse woorden niet gebruikt.

Een veel scherper kijk nog op de kerkelijke toestanden te Gouda in de eerste helft der 15e eeuw geeft ons de oorkonde van Paus Eugenius IV. De Paus constateert, dat er tussen enkele broeders van de Observantie en de Goudse „Universitas” aan de ene zijde, en de pastoor van de St.-Janskerk met enkele broeders Conventuelen aan de andere kant, geschillen gerezen waren. Ten slotte had men om de lieve vrede een overeenkomst gemaakt, welke inhield, dat de Observanten „in ipsa domo pro tempore degentes” *alléén buiten de Stad* aalmoezen zouden ophalen, biecht horen en andere kerkelijke diensten b.v. voor overledenen zouden houden. Er zouden nooit meer dan 12 Observanten in het Goudse klooster woonachtig mogen zijn. Ook waren er nog andere pacten gemaakt, waarvan sommige zelfs in oorkonden waren vastgelegd. De Paus heeft echter vernomen dat deze overeenkomsten onrechtvaardig en onredelijk zijn. De Conventuelen — zegt de Paus — gedroegen zich alsof het huis te Gouda aan hen toebehoorde („ad se de jure spectare”) en niet aan de Observanten. Doch de Heilige Stoel verklaart al die overeenkomsten, welke ten nadele van de Observanten te Gouda gemaakt zijn, *van nul en gener waarde*. Het huis komt met al zijn bewoners (ook de Conventuelen) onder de vicaris der Keulse Observanten. Er wordt zelfs uitdrukkelijk bevolen door de Paus aan pastoors en Conventuelen om over deze zaken niet meer te *spreken*.

Het bovenstaande doet wel duidelijk zien, hoe de Goudse gemeenschap in die jaren ten aanzien van de Observantie in twee kampen was verdeeld geweest. De pastoor van de St.-Janskerk had de Conventuelen gerugsteund, terwijl de Observanten de Goudse burgerij (Universitas) aan hun zijde gehad hadden. Toch waren de eersten er in geslaagd allerlei bepalingen af te dwingen, waarvan in de overeenkomst met de pastoor d.d. 27 december 1418 geen sprake was geweest⁷⁹. Als de Paus niet tussenbeide was gekomen, was de invloed van de parochieherder doorslaand geweest! Doch nu voltrok zich de Observantie te Gouda langs

⁷⁹ Van Heel, blz. 11-12.

normale wegen: de figuur, die in 1439 hier als tweede stichter optrad, schijnt Henricus Berninck geweest te zijn, in de Antwerpse provinciekroniek vermeld als „socius aliquando S. Bernardini”⁸⁰. Zo heeft de begeesterde prediker van Siena door zijn medebroeder ook nog in Gouda zijn stimulerende invloed doen gelden!

Is dit ook met een andere discipel van de H. Bernardinus van Siena, de beroemde Pater Johannes Brugman, het geval geweest? Patricius Schlager O.F.M. heeft een heel verhaal over een verblijf van Brugman te Gouda en daarna te St.-Omaars opgehangen⁸¹. Van Heel noemt het eerste twijfelachtig, al neemt hij het laatste wel aan⁸². Doch zelfs over dit verblijf te St.-Omaars is zó weinig vastgelegd, dat niet alleen Brugman in de tijd van Moll er totaal onbekend was, doch ook een later onderzoek door Prof. Dr. Titus Brandsma O. Carm., persoonlijk te St.-Omaars ingesteld, niets opleverde⁸³. Men zou wel eens willen weten hoe Schlager aan zijn gegevens gekomen is!

Van de Minderbroeders stappen wij over naar het derde mannenklooster in Gouda, eigenlijk Fraterhuis, dat der Collatiebroeders, ook het St.-Paulusconvent genoemd. De „broeders des gemeenen levens” hadden hun huis aan dat gedeelte van de Spieringstraat, dat nu Jeruzalemstraat heet, zuidelijk begrensd door de nog bestaande Jeruzalemskapel. Er is geen enkel Gouds klooster, waarvan zóveel stukken zijn overgebleven als van dit Fraterhuis, al zijn deze dan ook meest van vermogens-rechterlijke aard, maar de gemoedelijke Kroniek van de vijfde rector van het huis, Hendrik van Arnhem, is voor de geschiedenis van het klooster tot het jaar 1456 in elk geval een waardevol document: over de tijd na 1456 zijn wij helaas minder goed georiënteerd⁸⁴.

⁸⁰ Zie fr Fidentius van den Borne, Observantie-beweging, blz 156, deze auteur geeft een juiste beschrijving van het gebeurde te Gouda, doch heeft de te Gouda berustende bul van Paus Eugenius IV d d 8 januari 1447 niet gezien, weshalve hij ten onrechte spreekt van „oneenigheid tussen Observanten en Stadsbestuur” (blz 159¹).

⁸¹ Beiträge zur Geschichte der Kolnischen Franziskaner-Ordensprovinz im Mittelalter (Koln 1904), Seite 98 ⁸² Blz 18-19

⁸³ Pater Brugman-problemen, in Annalen van de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland XXXII, Afl II (1941), blz 175

⁸⁴ Voor de geschiedenis van het Fraterhuis zij verwezen naar het artikel van Ds. M A G Vorstman, Stukken betreffende de Broeders des Gemeenen Levens en inzonderheid die van Gouda, in N A K G. VII (1847) blz 67-167, naar Henri van Arnhem's Kronyk van het Fraterhuis te Gouda, medegedeeld door Dr. A H L. Hensen, in Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, XX, blz 1-46, R R Post, Studien over de Broeders van het Gemeene Leven, in Nederlandsche Historiebladen II (1939), blz 137-138, en naar J H Carlier, Het Fraterhuis of Collatiehuis op de Jeruzalemstraat, in Vijfde Verzameling Bijdragen Oudheidkundige Kring „Die Goude” (1947), blz 50-77. Uiteraard is er ook een en ander te vinden in Inventaris, nos 9-94.

Zoals wij hierboven gezien hebben ⁸⁵, waren mannelijke tertiariissen reeds lang vóór 1419 in de Spieringstraat woonachtig, die echter in dat jaar naar Stein verhuisden, en daar het bekende regulierenconvent stichtten. Eén hunner vroegere huizen te Gouda werd bewoond door een Gouds priester, Dirk Florisz., die met de regulieren in Stein contact bleef houden, en in 1425 zijn huis aan „den gemeynen Capittel der Canonicken Regulieren” — het latere generaal kapittel van Sion — overdroeg, opdat twee of drie kanunniken daar zouden wonen en er op zon- en heiligen-dagen des namiddags een „collatie” voor het volk zouden houden: bij niet-nakoming door de regulieren zou het huis vervallen aan de Heilige-Geestmeesters ⁸⁶. De regulieren hebben niettegenstaande vele moeilijkheden (het in 1438 verbrande Collatiehuis moest worden herbouwd) de fundatie in stand gehouden tot 1443, toen zij het huis verlieten. Het verviel toen aan de Heilige-Geestmeesters ⁸⁷. Dezen hebben getracht het werk der regulieren voort te zetten door telkens priesters voor het houden ener collatie uit te nodigen, doch het plan van de stichter dreigde schipbreuk te lijden. De uitkomst kwam, toen in het jaar 1445 het huis, dat tot nu toe gelegen had in de belangstellingssfeer van het latere kapittel van Sion, plotseling een dochterinstelling werd van het Delftse Fraterhuis „St.-Hieronymusdal”, en daarmee de kring van het Zwolse kapittel werd binnengeleid — de „broeders des gemeenen levens” in engere zin, de stichting van Geert Groote! Dat dit feit heeft plaats gehad, is te danken aan Hendrik Herp, de zo bekende mysticus ⁸⁸. Hoe kort deze man met een wereldnaam ook aan het hoofd van het Goudse Collatiehuis gestaan heeft, hij kan er de *tweede* stichter van worden genoemd. Zond hij aanvankelijk (1445) één zijner fraters, Bernard Lochem, naar Gouda, die de collaties hervatte, de tegenstand van sommige zijner Delftse medebroeders, alsook een zekere gereserveerdheid van de zijde der Overijsselse vaders, waren oorzaak, dat Herp praktisch gedwongen werd in 1446 zelf het rectoraat van het Goudse huis te aanvaarden: in het volgende jaar ontving hij met twee zijner confraters het Collatiehuis met toebehoren uit de hand van de Heilige-Geestmeesters ⁸⁹. Herp werd gaarne te Gouda gehoord; helaas is geen zijner Goudse collaties bewaard gebleven: hoe gaarne zouden wij nu nog eens lezen wat toen de Gouwenaars zo geboeid heeft. Gelukkig kunnen wij ons uit latere geschriften een beeld van zijn denkereld vormen. Reeds in 1450 verliet hij de stad, om te Rome in het klooster Ara-coeli over te gaan tot de Minderbroeders-

⁸⁵ Zie blz. 5-6.

⁸⁶ Inventaris, Reg. nos. 265, 266 en 267. ⁸⁷ Idem, Reg. no. 386.

⁸⁸ Zie over Herp (in de registers der Collatiebroeders wordt steeds gesproken van Heyndrick van Erp: Inventaris, no. 9): de inleiding van het werk van P. Lucidius Verschueren O.F.M., Hendrik Herp O.F.M., Spieghel der Volcomenheit (Antwerpen 1931).

⁸⁹ Inventaris no. 9.

Observanten: zo was hij voor het Goudse Collatiehuis verloren, doch het blijft een onvergankelijke eer voor Gouda dat hij er een viertal jaren gewoond en gearbeid heeft!

„De Observanten” — zegt Verschueren — „waren voor Herp geen onbekenden. Immers sinds een tiental jaren bestond te Gouda en jarenlang het enige Observantenklooster der Nederlanden. Het kan niet anders of Herp heeft de Observanten gekend; ja, het lijkt ons zelfs waarschijnlijk, dat het plan tot de overgang reeds in Gouda was gemaakt. Dezelfde vicaris-provincialis toch, Jan van der Goes, die te Gouda resideerde en dus Herp als rector kende, draagt hem, ternauwernood in het land terug, verantwoordelijke bestuursfuncties op, zodat de Goudse kronist gerust mocht schrijven: *Qui postea crescit in virum notabilem*. Dit maakt een vroegere kennismaking toch minstens zeer aannemelijk”⁹⁰. De biograaf van Herp staat als Minderbroeder zéér sympathiek tegenover deze verandering, maar de Goudse Kroniekschrijver schrijft ze min of meer toe aan de duivel, „inimicus omnium bonorum”⁹¹: in de vraag wie er gelijk heeft, zullen wij ons niet verdiepen!

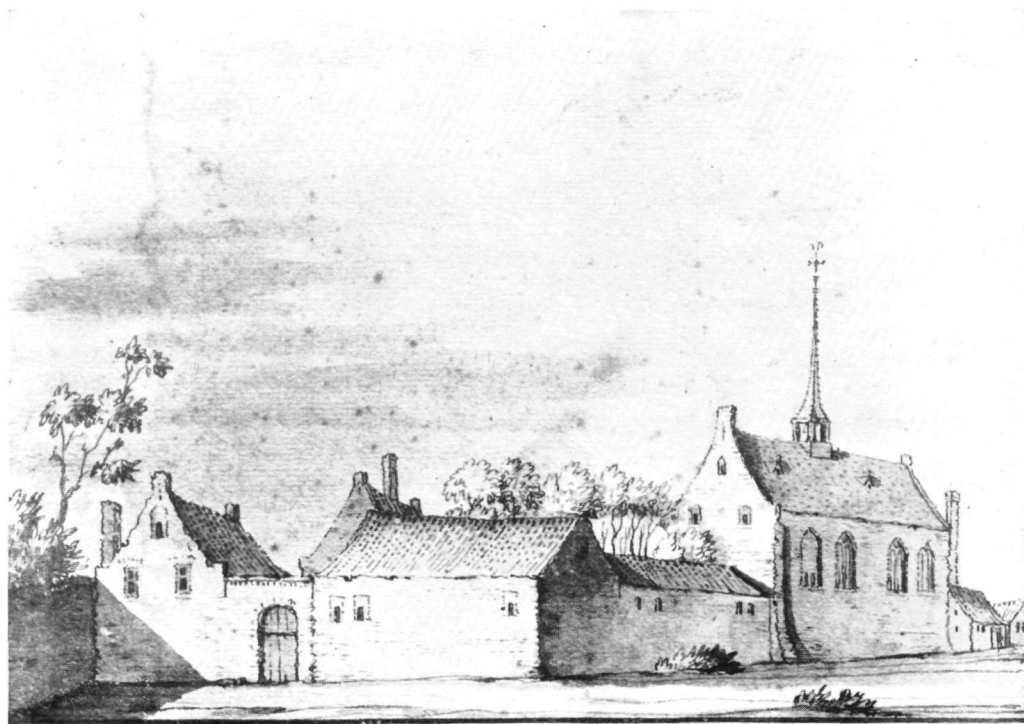
Herp werd opgevolgd door Johannes van Goch (1451—’54), die met veel ziekte en tegenslag te kampen had en ten slotte alléén achterbleef. Bij zijn vertrek verviel het huis weer aan de Heilige-Geestmeesters, doch zij schijnen er reeds tijdens zijn weinig populair bestuur invloed te hebben uitgeoefend. Er is nl. in het Goudse weeshuis-archief een merkwaardige brief in originali gevonden, getekend door „Heer Derich van Herxen ende Heer Merten pryesters ende bewaerress der Clercken Huyss bynnem Zwolle ende op Sunte Jheronimus berghe”, en gericht „an den Eerbaren Gherit Albertsz. ende Johan Stempel, Heilich Gheystes meysters bynnen der Goude onsen gueden vrenden”⁹². Er was „scheling” ontstaan tussen de Heilige-Geestmeesters en „Heer Johan”. De eersten wilden dat de gelden, die binnenkwamen, besteed zouden worden om rentebrieven te kopen voor het Collatiehuis, terwijl de laatste eiste dat ze benut werden „tot noetdrufte der brueder die dair yn wonen, want sy behoevich syn yn cledinghe ende daghelickscher noetdrufte van eten ende van drinken om dat sy cranck syn”. Van Herxen en Van Schindel namen het voor Johannes van Goch op en schreven „wil dy dat daer een huys sy na onser manieren to Deventer ende te Zwolle als ons anhebracht is ende dair een Collacihuyss te bliven”⁹³, dat die brueders pryester ende clercke te

⁹⁰ Deel I, blz. 14. ⁹¹ Kroniek, blz. 23.

⁹² Zie Bijlage II. Over Dirc van Herxen, zie: Dr. P. H. J. Knierim, Dirc van Herxen (1381-1457) rector van het Zwolsche Fraterhuis (A’dam 1926). „Heer Merten” moet wel zijn: Martinus van Schindel, tweede rector van het St.-Hieronymusklooster te Hulsbergen (± 1474); zie over hem: Dr. M. Schoengen, Jacobus Traiecti alias de Voecht, blz. LIX; 126 en 131. Uiteraard valt niet uit te maken, wie van beiden het merkwaardige stuk heeft geschreven.

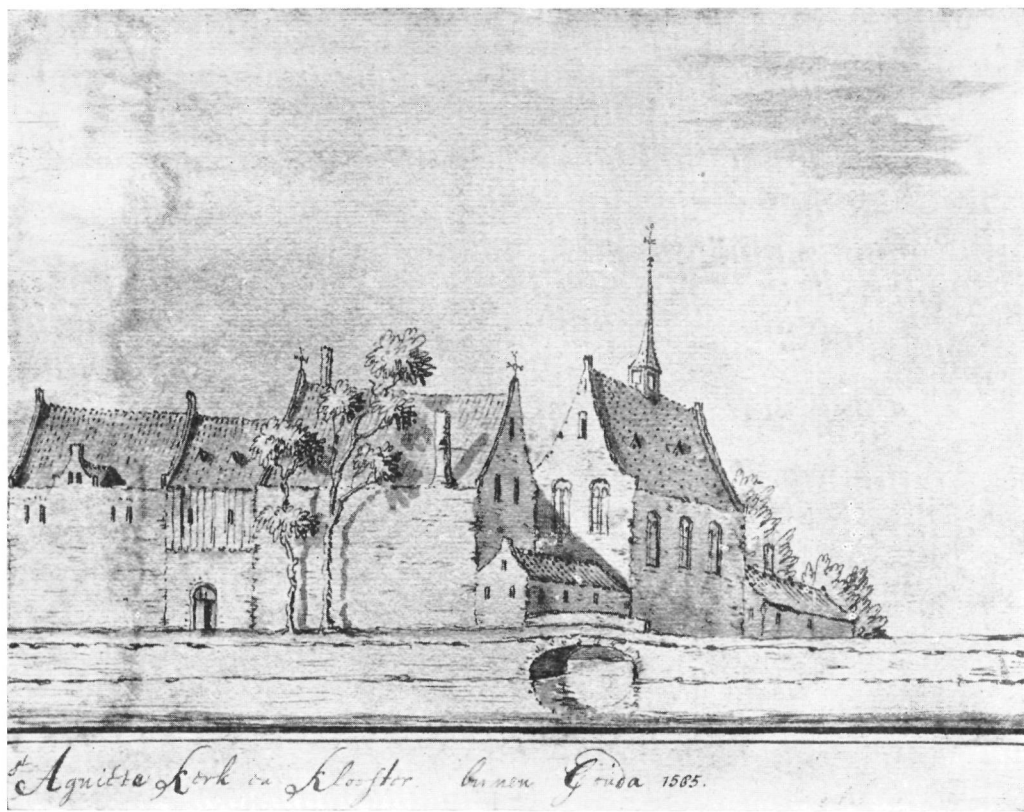
⁹³ Het Goudse Collatiehuis was nog niet officieel in het Zwolse Kapittel opgenomen.

A. gewissenen Klooster van Maria Magdalena. nu klein Vlaanderen. bindt. 1585

MARIA MAGDALENAKLOOSTER (1585)
 18e eeuwse aftekening van 16e eeus origineel
 Prentenkabinet Museum „Catharinagasthuis” No. 50.663 k

AGNIETENKLOOSTER (1585)
18e eeuwse aftekening van 16e eeus origineel
Prentenkabinet Museum „Catharinagasthuis” No. 50.663 g

voren an behoeven hoer noetdrufte". De inkomsten bleven weinig onder deze rector: de Goudse gemeente hield de beurzen gesloten: in zijn afscheidstoespraak verklaarde Johannes van Goch, dat hij in drie jaar tijd slechts één postulaatsgulden van een weduwe ontvangen had!⁹⁴ Persoonlijke motieven zullen hier wel bij het anders zo klooster-gezinde Gouda een woordje medegesproken hebben!

De Heilige-Geestmeesters lieten nu de collaties houden door Willem Tybus, rector van het St.-Maria Magdalenaconvent⁹⁵. Op dringend verzoek van deze en van de Heilige-Geestmeesters ontfermde zich Pater Cornelius Corneliusz., de rector van hetzelfde fraterhuis te Delft, aan het hoofd waarvan Herp had gestaan, over het verweesde Goudse Collatiehuis: door zijn toedoen werd een Gouwenaar, Johannes Voppensz., rector van het huis (1455—'56). Aan Pater Cornelius heeft het Collatiehuis ontzaglijk veel te danken: hij herstelde het echt kloosterlijke leven, dat langzamerhand ook te wensen had overgelaten, en sprong tevens financieel bij⁹⁶. Men kan hem wel de *derde stichter* van het huis noemen: herhaaldelijk is hij bij het Zwolse kapittel voor de kwijnende Goudse stichting in de bres gesprongen, met name tegenover Dirk van Herxen, die op het kapittel van 1455 Gouda wilde loslaten. Nog eenmaal werd de toestand hachelijk, toen Johannes Voppensz. voor zijn taak niet berekend bleek. Terwijl deze nog in functie was, zond Pater Cornelius reeds een zijner beste Delftse medebroeders, Hendrik van Arnhem, naar Gouda, die nog in 1456, als vijfde rector van het huis, Johannes Voppensz. opvolgde. Bij het optreden van Hendrik van Arnhem breekt een betere tijd voor het Goudse Collatiehuis aan. Wel had hij in de aanvang nog met vele materiële moeilijkheden te kampen, maar met vaste hand wist hij het opkomende Fraterhuis te leiden. De broeders verwierven zich allengs meerdere inkomsten, en tussen 1460 en 1485 hadden talrijke verbouwingen en uitbreidingen plaats, waardoor praktisch een geheel nieuw klooster tot stand kwam: op 15 augustus 1462 had de wijding der St.-Pauluskerk plaats. Een officiële overdracht van het Collatiehuis door het stadsbestuur van Gouda aan het Zwolse kapittel geschiedde op 12 december 1475⁹⁷.

Nauw verbonden met de Collatiebroeders was het Arme-fraterhuis. Op 12 december 1475 schonk Armhout Gerytz. aan Jan Stempelz. en Geryt Veenman een huis en erf, gelegen aan de Groeneweg, ongeveer ter hoogte van de Wijde poort⁹⁸, opdat daarin „arme clercken" zouden wonen om „ter scoel te gaen". De administratie van het „domus pauperum cleri-

⁹⁴ Kroniek, blz. 32. ⁹⁵ Zie over hem: blz. 43-44.

⁹⁶ Inventaris no. 17, fol. 13 vo. ⁹⁷ Inventaris, Reg. no. 596.

⁹⁸ R.A. 329, fol. 146 vo; merkwaardig is, dat reeds op 3 oktober 1471 Dirc Willem Scottenz. vermaakt „die arme fraters" 1 nobel (Hs De L. v. W. I, blz. 551-552). Blijkbaar waren er reeds „arme fraters" voordat het gebouw in 1475 in gebruik werd genomen.

corum" stond geheel los van het Collatiehuis en kwam in handen van de drie genoemde personen en hun opvolgers, die optraden als „vaders van 't Fraterhuis", doch de rector van het Collatiehuis was met de geestelijke leiding van de „fraterkens" belast ⁹⁹. De voorwaarden voor toelating tot het „domus pauperum clericorum", in de aangehaalde oorkonde vermeld, bewijzen — zoals Dr. R. R. Post opmerkt — dat deze bepalingen van die van Deventer zijn afgeleid ¹⁰⁰.

De Collatiebroeders verkregen in het jaar 1505 de thans nog bestaande Jeruzalemskapel, gelegen aan de Jeruzalemstraat, hun geschonken door de Goudse priester, Gysbert Raet ¹⁰¹: deze was zelf de stichter der kapel. Aan de broeders werd de verplichting opgelegd in de kapel bepaalde diensten waar te nemen. Een desbetreffende belofte hunnerzijds was reeds in het jaar 1497 afgelegd ¹⁰². Achteraf is het voor de activiteit van het Collatiehuis naar buiten, welke uit een en ander genoegzaam blijkt, een geluk geweest, dat het huis in 1443 door het Generaal kapittel is losgelaten en later tot het Zwolse is toegetreden. De afwijzende houding, die het eerstgenoemde innam tegenover het actieve leven, de zielzorg en het apostolaat, zou zeker een dergelijke expansie niet geduld hebben ¹⁰³.

Doch het wordt tijd dat wij er ons rekenschap van geven, welke vrouwenkloosters er inmiddels — na het St.-Margaretaklooster — in Gouda tot stand waren gekomen. Allereerst vraagt onze aandacht het tweede klooster van reguliere kanunnikessen van St.-Augustinus, dat van St.-Marie, waarvan de bewoonsters meestal worden aangeduid als „de nonnen op de Gouwe". Het stond aan de westzijde van de Gouwe, noordelijk van de Nonnenbrug; achterwaarts strekte het zich uit tot aan het Konings-erf en de Stadsvesten. Het terrein is thans bezet door de gebouwen van het Gemeente-Energiebedrijf; bij opgravingen in 1953 zijn nog enige geraamten — waarschijnlijk van zusters — gevonden. Van dit in het laatste kwart van de 15e eeuw zeer goeode convent is héél weinig te vertellen, omdat het overgebleven cartularium alleen afschriften van rentebrieven bevat ¹⁰⁴. Er is dan ook geen enkele monografie aan dit klooster gewijd. Wie was de stichter of stichteres en uit welk jaar dateert het? De eerste vraag zal wellicht nimmer beantwoord kunnen worden, omdat er geen kroniek en geen stichtingsbrief bewaard is. Terecht verwerpt Dr.

⁹⁹ Inventaris no. 89.

¹⁰⁰ Studiën over de Broeders van het Gemeene Leven, blz. 138.

¹⁰¹ Inventaris no. 58, fol. 3 vo-5. ¹⁰² Inventaris no. 57.

¹⁰³ Zie over de weinig op het actieve leven gerichte mentaliteit van het Kapittel van Sion: Dr. E. Ypma O.E.S.A., Het Generaal Kapittel van Sion, blz. 98. De schrijver heeft een neiging om het loslaten van het Collatiehuis door dit Kapittel in 1443 toe te schrijven juist aan deze afwijzende houding tegen elke vorm van apostolaat. Bij gebrek aan motivering in de oorkonde van 23 augustus 1443 (Inventaris nos. 17 en 18) blijft dit uiteraard een hypothese.

¹⁰⁴ Inventaris no. 105.

J. G. W. F. Bik ¹⁰⁵ de bewering van Walvis ¹⁰⁶, als zouden de leprozen aanvankelijk in de gebouwen aan de Gouwe gehuisvest geweest zijn, om — vóór 1423 — plaats te maken voor de kanunnikessen. Het leprooshuis was immers reeds in 1394 buiten de stadspoorten gevestigd! Ook is de historieschrijver op een dwaalspoor, als hij zegt, dat het klooster van St.-Marie gebouwd moet zijn vóór 1423, omdat het in het kapittel van Sion voorrang zou gehad hebben boven het St.-Margaretaklooster, dat in genoemd jaar in het kapittel was opgenomen. Dr. E. Ypma weerlegt dit terecht ¹⁰⁷, en drukt zich overigens zéér voorzichtig op deze wijze over de toetreding van het Mariaconvent tot het kapittel uit:

„Waarschijnlijk in dat zelfde jaar is ook S. Marie ter Gouwe, een ander Gouds convent van vrouwelijke Tertiariissen, in het Kapittel opgenomen. Wanneer precies S. Marie een Kanunnikessenklooster is geworden is echter niet nauwkeurig vast te stellen. Zeker is dat dit gebeurd is na S. Margareta. Maar heel veel later is het toch wel niet geweest, want op de lijsten van kloosters, die tot het Kapittel behoorden, volgde S. Marie altijd direct na S. Margareta” ¹⁰⁸.

Dr. Ypma gaat in het bovenstaande citaat uit van de onderstelling, dat het klooster van St.-Marie oorspronkelijk een tertiariissenconvent is geweest. Ik acht dit ook wel waarschijnlijk, omdat de verschillende regulariissenkloosters, die tot het Generaal kapittel toetraden, dit in de regel voordien geweest waren, doch absolute zekerheid hebben wij zelfs daaromtrent niet. Ook blijft geheel in het duister, *wanneer* dit tertiariissenklooster is ontstaan: al is de toetreding tot het kapittel nà die van het St.-Margaretaklooster geschied, dit betekent nog niet, dat het als samenwoning van tertiariissen niet vroeger kan bestaan hebben.

Het merkwaardige van dit convent is, dat er nòch een vergunning van de landsheer, nòch van het stadsbestuur, nòch van de bisschop voor in het keurig bewerkte cartularium staat, en ook van elders deze vergunningen niet bekend zijn. En dat, terwijl Hertog Jan van Beieren voor twee Goudse kloosterstichtingen uit dezelfde tijd, die waarschijnlijk later te gronde zijn gegaan, uitdrukkelijk zijn toestemming heeft gegeven, voor één hunner ook Bisschop Frederik van Blankenheim ¹⁰⁹.

De afwezigheid van dergelijke brieven voor het zo belangrijke St.-Mariaconvent zou ik willen verklaren door de volgende hypothese: *het klooster*

¹⁰⁵ Vijf eeuwen Medisch Leven in een Hollandse stad, blz. 69.

¹⁰⁶ I, blz. 161.

¹⁰⁷ Ook de Goudse pastoor Adam de Kraenleyde, die op 11 september 1480 aan allerlei kloosters voorrechten toekende, noemt het klooster St. Marie nà dat van St. Margareta: in het algemeen werd bij dergelijke opsommingen de ancienniteit in acht genomen; zie: Inventaris, Reg. no. 627.

¹⁰⁸ Het Generaal Kapittel van Sion, blz. 38.

¹⁰⁹ Zie blz. 7-8.

op de Gouwe is eenvoudig het uit de Spieringstraat verplaatste kanunnikessenklooster, tot de bouw waarvan Jan van Beieren op 26 januari 1420 toestemming gegeven had (zie blz. 8—9). Volgens de Kroniek van het St.-Margaretaklooster is de toedracht aldus geweest:

„In het volgende jaar t.w. 1428 werden de zusters van een zekere congregatie, in het zuiden grenzend aan het genoemde convent (d.i. het S. Margareta-klooster), tot gebrek en armoede gebracht, wegens partijtwisten en oorlogen, waarmede de inwoners van Holland elkaar onderling te gronde richtten, volgens de raad der vaders, in twee groepen gesplitst, zodat de jongere en sterkere met de roerende goederen verhuisden naar het (een) convent over de Gouwe, terwijl de zwakkere en de zieke, met alle schulden, die er op dit convent drukten, welwillend en liefderijk door de zusters van ons convent zijn ontvangen”¹¹⁰.

Waren „de vaders”, wier raad was ingewonnen, wellicht de bestuurders van het latere kapittel van Sion? En stond dit convent, dat door gebrek te gronde dreigde te gaan, wellicht in 1428 reeds onder dat kapittel? Tussen 1420 en 1428 vinden wij het nog eenmaal genoemd, en wel in de brief d.d. 24 februari 1424¹¹¹, waarbij het St.-Margaretaklooster openlijk verklaart tot het Generaal kapittel te zijn toegetreden. Daaruit citeer ik omtrent de bevoegdheid van dit kapittel:

„Ende hoe syt ordineren van onse huse ende der susteren huse, die bi ons staen, hier in onse capelle te kercken te gaen, ende anders al dat dient des, sullen wi te vreden staen . . .”.

Blijkbaar had dus het belendende klooster geen eigen kapel en maakten de bewoonsters gebruik van de kapel van het St.-Margaretaklooster. Had het kapittel ook over „der susteren huse, die bi ons staen” in 1424 al een zekere verordenende bevoegdheid? Dan zou — aangenomen dat wij met het latere klooster van St.-Marie te doen hebben — de onderstelling juist zijn, dat het in 1423 of kort daarna tot het kapittel is toegetreden. Is mijn hypothese juist, dan moet de ablativus absolutus uit de Kroniek „iunioribus et fortioribus cum promptioribus bonis ad conventum super Goudam migrantibus” aldus verklaard worden, dat de latere Kroniekschrijver, in 1453 terugziende op het gebeurde, wil zeggen: „de jongere en sterkere zusters verhuisden naar het (bekende) convent op de Gouwe”, en dit verstaat in die zin, *dat deze zusters toenmaals dit convent stichtten*. Men moet dan aannemen, dat, wegens de duurte der tijden, de zwakkere nonnen voor het noodlijdende klooster een blok aan het been geweest waren, en dat het, van deze verlost, in een geheel ander gedeelte van de stad wellicht een goedkoper bestaan kon beginnen. Nog eens: er is hier slechts sprake van *een hypothese*, doch het totaal ontbreken van vergunnings-

¹¹⁰ Kroniek St.-Margaretaklooster, fol. V vo: ik geef dit citaat in vertaling weer.

¹¹¹ Inventaris, Rcg. no. 263.

brieven zou met deze onderstelling verklaarbaar worden, omdat de toestemming van Hertog Jan van Beieren in 1420 reeds was verkregen. Men zag het aan de andere kant wellicht ook als minder juist deze vergunning in het later begonnen cartularium op te nemen, omdat de facto in 1428 toch een nieuw begin in de gebouwen aan de Gouwe gemaakt was. Wanneer wij wisten, dat het noodlijdende klooster in de Spieringstraat aan Maria was toegewijd geweest, zou onze hypothese ongetwijfeld aan zekerheid winnen! In elk geval heeft de toetreding van het klooster aan de Gouwe tot het Generaal kapittel tussen 1423 en 1431 plaats gevonden, want er is een oorkonde d.d. april 1431, waarin bij een opsomming der tot het kapittel behorende conventen achter het Goudse klooster dat van St.-Maria Magdalena te Amsterdam wordt genoemd ¹¹².

Wij gaan over tot het St.-Catharinaklooster: zoals wij zagen ¹¹³, werd het — vooral in de beginperiode — ook Zuster-Idaconvent genoemd. Volgens Jacobus de la Torre was het ook aan St.-Elizabeth toegewijd ¹¹⁴, hetgeen zijn bevestiging vindt in een handschrift van de „Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde”, hetwelk aan dit klooster heeft toebehoord, en waarin geschreven staat: „Afkomstig van de Susteren van Ste Katherinen en Ste Elisabeths huus, wonende ter Goude in Rosendael” ¹¹⁵. Dit convent, dat tot het laatste toe een tertiariissenklooster gebleven is, stond aan de zuidzijde van de Lange Tiendeweg en aan de oostzijde van de Groeneweg, oudtijds „Rosendael” geheten ¹¹⁶; op een gedeelte van het terrein verrees in later jaren de Neutrale Bijzondere Opleidingsschool. Ook van de oorsprong van dit klooster is weinig bekend, al weten wij er iets meer van dan van het vorige. Walvis vertelt, dat het in het jaar 1426 het „groote Zusterhuis” genoemd werd ¹¹⁷. Dit ontleent hij aan het verloren gegane Heilige-Geestmeestersboek. Aan de Goudse Arcadia schijnt hij te ontleenen, dat

„het grafschrift van d'eerste Stichteress, 't welk noch over eenige jaren in de kerke lag, de jaartekeninge van 1464, volgens de getuigenisse van Wilhelmus Tombergius, aanwees” ¹¹⁸.

Uit de Kroniek van het Fraterhuis kennen wij deze stichteres, daar Yda genoemd ¹¹⁹. Een oorkonde d.d. 20 januari 1451 ¹²⁰, leert ons „dat Zuster Yde Engbrechtsdr., namens het convent der zusters van de derde orde van sint Franciscus, wonende in Rosendael, en Wouter Gerijtsz., de voogd van dat klooster, aan Heer Willem Tybus, priester, vrijwaring beloofd hebben voor het huis, dat Jacob Hugenz. hem op 10 juni 1447 verkocht heeft. . . . De vrijwaring geschiedt onder verband van alle huizen

¹¹² Inv. van het klooster Den Hem: V.R.A. 1925 (I), blz. 206.

¹¹³ Zie blz. 2-4. ¹¹⁴ Idem, blz. 4. ¹¹⁵ Zie Catalogus (I), blz. 22.

¹¹⁶ Thans heet alleen de straat, die in het verlengde van de Groeneweg ligt, Rosendaal.

¹¹⁷ II, blz. 156. ¹¹⁸ Idem. ¹¹⁹ Blz. 43. ¹²⁰ Inventaris, Reg. no. 410.

van het convent, gelegen in Rosendael". Het klooster had dus al een zekere uitbreiding gekregen. De stichteres was derhalve Yda Engbrechtsdr., die wij ook nog uit een andere oorkonde kennen als hebbende in 1457 een rentebrief verloren ¹²¹.

De passage uit de Kroniek van het Fraterhuis, die ik hier in vertaling weergeef en die aansluit bij een verhaal, met hoeveel moeilijkheden Hendrik van Arnhem bij de leiding van het Fraterhuis te kampen had en hoeveel steun hij van een weldoende dame ontvangen had, luidt aldus:

„Zo had dus de Heer, die nooit verliet degenen, die op Hem hopen, aan de beproefde en beangste Henricus vertroosting toegezonden en be-
wezen door mensen, die God vreesden. Van welke, behalve de vermelde
vrouw met haar genoten, één bijzondere troosteres en goede hulpkracht
(promotrix) was: Yda, de eerste moeder en stichteres van het klooster
der zusters van de Heilige Katharina, achter ons, welke dikwijls door haar
voorbeeld Heer Henricus bezielde, wanneer hij zich zelf mistrouwde; zoals
zij ook dat voornoemde klooster begon en bijna voltooide in haar tijd,
maar niet zonder kwelling en moeilijkheden, zoals verder zal blijken" ¹²².

Helaas is de Kroniek niet voltooid, zodat wij nu ook niets naders weten omtrent de zwarigheden, waarmede Zuster Yda Engbrechtsdr. te kampen heeft gehad. Hoe weinig wij dan ook van deze Yda Engbrechtsdr. af weten, wij kunnen wel als zeker aannemen, dat — al heeft zij waarschijnlijk Geert Groote nimmer ontmoet — zij met Machteld Cosijns behoorde tot die vermogende vrouwen, die, bezield door het ideaal der „moderne devotie", anderen om zich heen wisten te vergaderen en in taaie strijd met tegenwerkende factoren haar einddoel bereikten: haar stichting heeft stand gehouden tot het uitbreken van de Opstand! Het feit, dat het convent bij de opsomming der kloosters door Adam de Kraenleyde nà het klooster op de Gouwe genoemd wordt ¹²³, welke laatste waarschijnlijk in 1423 in het Kapittel van Sion werd opgenomen, doet ons — mede in verband met het door Walvis vermelde jaar 1426 — de stichting er van tussen de jaren 1423 en 1426 als waarschijnlijk onderstellen.

Meer weten wij van het St.-Maria Magdalena-convent, omdat daarvan een vrij groot aantal stukken is overgebleven ¹²⁴. Daar er geen cartularium of kroniek is, kunnen wij echter ook hier nòch stichter nòch stichtingsjaar met zekerheid vaststellen ¹²⁵. Wat het laatste betreft: de oudste akte waarvan Van Heel verwijst, is die van 4 maart 1454, waarvan het afschrift te

¹²¹ a.w., no. 476. ¹²² Blz. 42-43.

¹²³ Inventaris, Reg. no. 627. ¹²⁴ a.w., nos. 115-171.

¹²⁵ Voor de geschiedenis van dit convent zij (onder veel voorbehoud) verwezen naar het artikel van J. H. Carlier, Het Lieve-Vrouwen-Gasthuis en het voormalige Maria-Magdalena-convent, in de Tweede Verzameling Bijdragen van de Oudheidkundige Kring „Die Goude", blz. 70-77, en naar het artikel van Dalm. van Heel O.F.M., Sint Maria Magdalenaklooster te Gouda, in B.B.H., LXII (1953), blz. 306-328.

vinden is in het Fundatieboek van de Heilige-Geestmeesters ¹²⁶ Er worden daarbij heilige missen besproken ten overstaan van „pater, mater en bewairers van den closter van de Magdalenen”: het klooster ligt aan de „Cleywech”; er is reeds een kapel aanwezig Er zijn inmiddels echter nog oudere notities gevonden In het Eigenboek vinden wij op 22 december 1452 genoteerd:

„Adriaen Allaertsz heeft vercoft ende overgegeven meester Willem Tybus tot behoeff der zusteren van Sinte Maria Magdalenen een huys ende erve gelegen upten Cleywech naest Mathijs Harmansz zuydwaerts . ” ¹²⁷

Enige maanden later, op 12 april 1453 ¹²⁸, verkoopt deze Mathijs Harmansz zijn eigen huis, noordwaarts van het klooster gelegen, ook aan de zusters: er vond dus toen reeds uitbreiding plaats Aan het einde van hetzelfde jaar, op 19 december, wordt er een regeling tussen de vrouwenkloosters en het linnenweversgilde getroffen, waarbij o m. betrokken is „die moeder metten pater vanden ghemeen convents van sinte Marien Magdalenen” ¹²⁹. Ook in de Stadsrekening van 1453 worden de zusters nog tweemaal genoemd ¹³⁰: zij ontvangen een bijdrage van de stad voor het aanbrengen van een tegeldak

Het is mogelijk dat de notitie van 22 december 1452 de eigenlijke stichting van het convent betreft Zekerheid daaromtrent is er echter niet: de Eigenboeken beginnen pas in het jaar 1451 In het oudste „Verhuurboek” wordt het klooster niet genoemd, evenmin als in de negen Stadsrekeningen, die van vóór 1452 dateren Ook de figuur van de stichter is niet met zekerheid aan te wijzen Er zijn tendenzen, die heenwijzen naar de priester *Mr. Willem Tybus Senior* In elk geval is hij de eerste biechtvader geweest, en hij is het, die uit naam van de zusters de koop van het huis aan de Kleiweg effectueert Wie was hij? Gouwenaar van afkomst (zijn vader Adriaan Tybus en zijn moeder Adriaen Jacob Gerijtszonsdr woonden in 1456 in de Blaeustraet ¹³¹), gaat hij studeren aan de Universiteit te Keulen, waar wij hem als betalend student in de jaren 1436 en 1437 aantreffen ¹³². In laatstbedoeld jaar beeindigt hij er zijn studie met het behalen van de graad „meester in de vrije kunsten” Hij keert naar zijn vaderstad terug, waar hij op 15 maart 1451 een huis in de Zeugestraat bewoont, samen met een neef Willem Pietersz, die zich tot het priesterschap — wellicht onder zijn leiding (?) — heeft voorbereid. Was reeds zijn vader een rijke graanhandelaar, die in het jaar 1450 — samen met zijn compagnon, Willem Pieterbertsz, — van al zijn collega's het hoogste bedrag aan korenaccijns betaalt ¹³³, de zoon is niet minder een man „in

¹²⁶ W A 48, fol CXXXI vo-CXXXII ¹²⁷ R A 318, fol 17 vo

¹²⁸ a w, fol 20 ¹²⁹ G A Gouda III M 8 ¹³⁰ fol 12 en 18

¹³¹ Inventaris no 171, vgl Archief St-Janskerk vóór de Hervorming 1², fol 8

¹³² Herman Keussen, *Die Matrikel der Universitat Köln* (Bonn 1928), blz 389, no 13

¹³³ Stadsrekening 1450, fol 2 vo

bonis". Hij verkoopt huizen en hypotheek: de halve stad betaalt hem huishuur ¹³¹. Doch eveneens vervult hij zijn plaats in het geestelijk leven van Gouda. Tussen 1466 en 1492 vinden wij hem telkens genoemd als kapelaan van het St.-Catharinagasthuis ¹³⁵. In het jaar 1458 wordt hem een gewichtige zending toevertrouwd naar de Domproost in Utrecht „van der kerken wegen" ¹³⁶. Pijnlijk doet het aan, te bemerken, dat er naast de Heer Willem Tybus *senior* ook een „*Jonge Heer Willem Tybus*" is, die op verschillende huizen in de stad renten heeft ¹³⁷. Behoorde ook deze Willem Tybus Sr., die later zo geheel leefde in de geest der „moderne devotie", dan toch tot de priesters-concubinarii, door Geert Groote zo verafschuwd? Honey soit qui mal y pense! Ik wil de mogelijkheid openlaten, dat hier niet van vader en zoon, doch van een andere familie-verhouding sprake is. En voorts: kan ook Tybus niet een van die „wereldse" priesters geweest zijn, die — evenals Henricus Vopponis ¹³⁸ — juist door de invloed van de „broeders des gemeenen levens" tot een ernstiger levenshouding was gekomen? De Kroniek van het Fraterhuis heeft grote lof voor deze rector der Magdalenen. Als de schrijver gekomen is bij het vertrek van Johannes van Goch in 1454, toen het Collatiehuis weder verviel aan de Heilige-Geestmeesters, vervolgt hij:

„En Heer Tybus senior, eerste biechtvader van de zusters van het klooster van S. Maria Magdalena, die een goed man was, vol van ijver voor God, hield nu de collaties op de heiligendagen . . ." ¹³⁹.

De auteur vervolgt dan zijn verhaal, hoe Tybus „onder aanblazing van de H. Geest" met enige anderen naar Heer Cornelius te Delft ging om zijn hulp voor het verlaten Collatiehuis in te roepen. Het zij nogmaals gezegd: absoluut bewezen is niet, dat deze Willem Tybus *de stichter* van het St.-Maria Magdalenaconvent geweest is, doch het feit dat hij als zéér gegoed priester de eerste panden voor het huis koopt, en dat voorts ieder spoor van een stichteres ontbreekt, doet althans vermoeden, dat hij bij de fundatie van het convent zéér geïnteresseerd is geweest.

Wat de lokalisering van het klooster betreft: tot tweemaal toe vermeldt Walvis dat het oorspronkelijk op de Kleiweg gestaan heeft, doch dat het plaats moest maken voor het St.-Elizabethgasthuis en daarom meer achterwaarts verplaatst werd ¹⁴⁰; de schrijver bedoelt: in de richting van de Veemarkt. Carlier heeft hierop voortgeborduurd en zelfs twee huizen

¹³⁴ Zie: R.A. 318, fol. 34vo, 41vo, 44vo, 48, 58, 61vo, 64vo, 66vo, 93vo; R.A. 319, fol. 7, 23vo, 44, 68vo, 83vo, 90, 93, 96vo, 102, 108vo, 112vo, 126vo.

¹³⁵ A.R.A. Inv. Rekenkamer Domeinen, passim.

¹³⁶ Stadsrekening 1458, fol. 9.

¹³⁷ Zie R.A. 318, fol. 83, 96vo en 105 (betreft de jaren 1465, 1467 en 1468).

¹³⁸ Zie blz. 19-20. ¹³⁹ Kroniek, blz. 32 (in vertaling).

¹⁴⁰ I, blz. 186-187; II, blz. 175-176.

op een kaartje aangeduid als „Eerste- en Tweede Maria-Magdalenaconvent”¹⁴¹, doch door geen enkele der oude documenten is deze bewering bevestigd. Men vindt immers het St.-Elizabethgasthuis in de 15e eeuw nimmer op de Kleiweg, maar wèl in de Spieringstraat gelokaliseerd¹⁴². Walvis zal op een dwaalspoor gebracht zijn door de juiste overlevering, volgens welke, na de omzetting der stad, de oude gebouwen van het St.-Maria-Magdalena-convent aan de Gasthuismeesters gekomen zijn. Inderdaad is omstreeks 1595—1597 het oude St.-Elizabethgasthuis aan de Spieringstraat verlaten¹⁴³: op de plattegrond van Gouda van C. Visser d.d. 1612 vinden wij het op de Kleiweg — zeer waarschijnlijk in een der oude gebouwen van het St.-Maria-Magdalena-convent. Het laatste strekte zich in de 15e eeuw al spoedig over een grote oppervlakte uit, die begrensd werd, oostwaarts door de Kleiweg, zuidwaarts door de Vogelenzang en noordwaarts door „der stede vesten”. De uiterste grenzen zijn moeilijk vast te stellen: wij vinden belendingen genoemd zowel bij de Kleiwegspoort als bij de Tiendewegspoort. De kern moet wel gezocht worden in het gebouw der oude kazerne, doch een groot aantal panden aan de Vogelenzang is op den duur bij het convent getrokken: daar stond ook de kloosterkapel.

Om dit klooster in de lijst van zijn tijd te vatten, moeten wij bedenken, dat de door ons reeds vermelde Weremboldus van Buscop¹⁴⁴ reeds vóór 1413 te Utrecht een convent gesticht had voor bekeerde zondaressen¹⁴⁵, en dat omstreeks 1450 in verschillende Hollandse steden kloosters met een dergelijke bestemming verzezen o.a. in Haarlem, Leiden en Amsterdam¹⁴⁶. Bij Van Heel vinden wij de verkorte weergave van een tweetal akten resp. d.d. 11 december 1454 en 22 maart 1455, die meer licht op de bestaansgrond van het Goudse Maria-Magdalenaconvent werpen¹⁴⁷. Ook hier was behoefte gekomen aan een „vergaderinghe van veel ende verscheyden arme persoenen oyck van verscheyden landen als maechden, weduen ende andere vrouwen, die tot misval ghecome[n] zijn geweest ende mitsdien oock gheuoemt werden die bekeerde susteren” — zoals het vlak vóór de Opstand luidt in een adres aan Koning Filips II¹⁴⁸. Reeds de pastoor van Gouda geeft in eerstgenoemde oorkonde aan het huis allerlei voorrechten, doch pas door het Bisschoppelijk schrijven van Ru-

¹⁴¹ Tegenover blz. 70.

¹⁴² Zie o.a. R.A. 319, fol. 47vo „in de Spieringstraat naast de Minderbroeders noordwaarts” en fol. 145; R.A. 319, fol. 172; R.A. 322, fol. 53 etc.

¹⁴³ Zie: Vroedschapsresoluties 1579-1601, fol. 344 en Kamerboek 1590-1611, fol. 54. De preciese datum van verhuizing van het gasthuis heb ik tot heden niet kunnen achterhalen. ¹⁴⁴ Zie blz. 20-21. ¹⁴⁵ Moll, II², blz. 96.

¹⁴⁶ Zie: Dr. I. H. van Eeghen, Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam, blz. 9.

¹⁴⁷ Blz. 308-311; zie ook: Inventaris, Reg. nos. 443 en 446.

¹⁴⁸ Inventaris, Reg. no. 975: uit dit rekest zou men overigens opmaken, dat - althans in later tijd - behalve gevallen vrouwen ook andere in het convent verbleven.

dolf van Diepholt d.d. 22 maart 1455 wordt de status der zusters definitief geregeld. De bisschop prijst de zusters, die uit een „gemeenschappelijk slecht en weelderig leven door de inwerking der genade tot een deugdzaam en lofwaardig leven gekomen zijn”. Maar hij ziet ook de mogelijkheid van terugval: hij wil ze binden door een vaste regel en geeft ze die van de H. Augustinus. De inclusio wordt de zusters als een mogelijkheid in uitzicht gesteld. De bewoonsters van dit klooster werden — volgens Walvis — in Gouda „huisbegijntjes” genoemd ¹⁴⁹. Deze benaming werd nog voor de „Magdalenen” gebruikt in de processen, tegen Goudse burgers gevoerd, voor de Raad van Beroerte in den jare 1569 ¹⁵⁰. Tijdens de Opstand hebben deze zusters zich heldhaftig gedragen.

Het tweede convent, dat door Van Heussen en Van Rijn, min of meer in navolging van Walvis ¹⁵¹, wordt gerangschikt onder „de kloosters van bekeerde Vrouwluiden” ¹⁵², was het St.-Agnietenklooster. Wellicht hebben de drie auteurs ten dezen geput uit de papieren van Sasboud Vosmeer ¹⁵³, doch het is de vraag, of zij niet op een dwaalspoor gebracht zijn door het woord „conversae”, waarmede de zusters zowel van het Maria-Magdalena- als van het Agnesconvent worden aangeduid. Walvis voelt dit zelf wel en zegt: „Het woord Conversen betekent in klooster-taal Vrouwspersonen die niet te koor gaan, en Lekezusters blijven” ¹⁵⁴. Maar eerst heeft hij beweerd: „Conversen waren bekeerde Zondaresen” ¹⁵⁵. In elk geval is er overigens geen bewijs voor — bij de Magdalenen hebben wij zowel het eigen getuigenis als dat van de bisschop — dat ook de zusters Agnieten vroeger een ongeregeld leven geleid hadden. Wij treffen in haar convent o.a. de dochters van de achtbare en welgestelde schepen-bierbrouwer Henric Brouchuysen aan ¹⁵⁶.

Dit klooster, waarvan nog slechts de zéér bouwvallige Agnietenkapel (Nieuwe Markt 42) over is, stond eveneens onder de visitatie van het Generaal Kapittel van Sion ¹⁵⁷. Het was gelegen aan de oostzijde van de Kleiweg, werd zuidelijk omsloten door de St. Antoniusstraat, noordelijk door de tegenwoordige Nieuwsteeg, terwijl aan de oostzijde toenmaals het z.g. Agnietenwatertje liep, dat later is gedempt ¹⁵⁸.

¹⁴⁹ II, blz. 175. ¹⁵⁰ A.R.A. Brussel, Archief Raad van Beroerte, no. 109, fol. 173.

¹⁵¹ II, blz. 175-176. ¹⁵² Oudheden en Gestichten van Deventer I, blz. 213.

¹⁵³ Wat betreft Van Heussen en Van Rijn is dit zeker: a.w., blz. 211.

¹⁵⁴ II, blz. 175. ¹⁵⁵ a.w., blz. 174.

¹⁵⁶ R.A. 393, fol. 102 vo. Natuurlijk is ook dit niet afdoende, want in sommige kloosters voor bekeerde zondaresen traden ook vrouwen met een vlekkeloos verleden in. ¹⁵⁷ Inventaris, Reg. no. 936.

¹⁵⁸ Geheel onjuist is wat staat in de tekst bij Kaart IX van de Geschiedkundige Atlas van Nederland, blz. 403; daar wordt „het St.-Agneshuis van de zusters des gemeenen levens (tgrote zusterhuis)”, in 1515 aan de westzijde van de Groeneweg gelocaliseerd. Ik begrijp niet hoe de geleerde auteur, Mr. S. Muller, daartoe gekomen is.

Er is ook van dit convent geen stichtingsbrief aanwezig, en slechts weinig archiefstukken zijn er van bewaard: wij kennen ook niet de naam van de stichter of de stichteres. De oudst-gevonden notitie is van 31 juli 1455:

„Claes Pouwelsz. heeft vercoft ende overgegeven den zusteren van sinte Angnieten een huis, staende in Zuechstraat naest den zusteren noordwaarts . . .” ¹⁵⁹.

De Agnietenzusters waren er toen reeds; anderzijds worden ze niet vermeld in de overeenkomst, die de vrouwenkloosters sloten met de dekens van de linnenwevers d.d. 19 december 1453. In deze overeenkomst wordt uitdrukkelijk de mogelijkheid gesteld, dat „binnen der vrijheit van der Goude hier namaels enige meer vergaderinghen van nonnen of van susteren quamen dan voorsz. sijn”. Hieruit zou men afleiden, dat het convent er toen nog niet was, en dat het gesticht is tussen 19 december 1453 en 31 juli 1455. Aanvankelijk heeft het klooster zich nog wel enigszins uitgebreid: zo werd in 1465 het pand aan de Kleiweg „Die Wildeman” aangekocht ¹⁶⁰, gevolgd door aankoop van een aantal andere huizen aan de Kleiweg en in de Vogelenzang ¹⁶¹, doch tot echte bloei is het convent toch niet gekomen. Het klooster kreeg al spoedig met grote financiële moeilijkheden te kampen; in allerlei toonaard wordt telkens het lied herhaald: de Agnieten zijn zéér arm! Pastoor Adam de Kraenleyde stond hun in 1480 toe een eigen kapel en biechtvader te hebben ¹⁶²; als biechtvader vinden wij in 1495 vermeld: Mr. Dirc van Moert ¹⁶³.

De beide kloosters, waarvan de stichting nu nog besproken moet worden, hebben dit gemeenschappelijke kenmerk dat de Bourgondiërs zich persoonlijk voor de tot-stand-koming er van hebben geïnteresseerd ¹⁶⁴.

Chronologisch volgt thans het Brigittenklooster, een z.g. „dubbeklooster”: er was een afdeling voor paters en broeders, en een afdeling voor zusters: aan het hoofd van het klooster stond een abdis. Wij zijn over het ontstaan van dit klooster vrij nauwkeurig ingelicht door een verhaal over de eerste levensjaren, dat bij de weinige overgebleven archiefstukken bewaard is gebleven ¹⁶⁵. Daaruit leren wij Margareta van York, derde gemalin van Karel de Stoute, kennen als de stichteres: immers de fundatie geschiedde wel door enige Goudse patriciërs, vanwege het stads-

¹⁵⁹ R.A. 318, fol. 34 vo. ¹⁶⁰ a.w., fol. 80.

¹⁶¹ a.w., fol. 94vo, 102vo; R.A. 319, fol. 8, 152vo, 171vo.

¹⁶² Inventaris, Reg. no. 627. ¹⁶³ a.w., Reg. no. 710.

¹⁶⁴ Voor de geschiedenis van dit klooster zij verwezen naar de artikelen van Dr. M. A. C. M. van Hattum: „Iets over het Brigittenklooster te Gouda” en „Nog eens het Brigittenklooster te Gouda” in N.A.K.G., N.S., XXV, blz. 61-65 en 258-270, alsook naar het artikel van Dalm. van Heel O.F.M., Het Brigittinessenklooster genaamd Mariënsterre op de westzijde van de Raam te Gouda, in B.B.H., LXII (1953), blz. 120-158.

¹⁶⁵ Inventaris, no. 183: de volledige tekst bij Dr. van Hattum, blz. 258-261.

bestuur daartoe geroepen, maar „rogatu tamen nobilis mulieris Margareta conthoralis austrissimi principis et domini nostri Caroli ducis Burgundie, huius monasterii fundatricis”. Deze nobele vrouw met haar bijzondere belangstelling voor het monastieke leven¹⁶⁶, die op haar uitdrukkelijk verlangen in het koor van de Minderbroederskerk te Mechelen werd begraven, is wellicht met de speciale bedoeling om dit convent te stichten, naar Gouda gekomen. Immers wij vinden haar — blijkens de *Itinéraires de Charles, duc de Bourgogne, Marguerite d'York et Marie de Bourgogne (1467—'77)*¹⁶⁷ — op 28 en 29 oktober 1476 in deze stad, waar zij soupeert. En hoewel de *Kroniek* in dezen geen absoluut zeker uitsluitsel geeft, kwam Dr. v. Hattum tot de conclusie, dat de stichting hoogstwaarschijnlijk in 1476 heeft plaats gehad¹⁶⁸.

Inzake de lokalisering van het convent is belangrijk een mededeling van Erasmus, die nòch door mej. Dr. van Hattum, nòch door Pater van Heel wordt vermeld. In zijn „*Oratio funebris in funere Bertae de Heyen Goudanae viduae ad filias eius superstites, moniales in eodem oppido*”¹⁶⁹ vertelt hij omtrent de rijke weduwe Berta de Heyen¹⁷⁰, die als een moeder was voor de armen en zieken van Gouda en ook de regulieren van Stein dikwijls gastvrij in haar woning ontving:

„Haar behoorde een landgoed buiten de muren van Gouda, omvattende zeven huisjes; dit landgoed nu gaf zij aan de broeders Brigitten tot het bouwen van een klooster. En dezen zijn weliswaar daarin begonnen te wonen, maar ik weet niet waarom het hun beter toescheen vandaar naar de stad te verhuizen. Nadat zij het landgoed verkocht hadden en de huisjes te gelde gemaakt, begonnen zij zich daarna een huis te bouwen tegen de muren van de stad, welke woning tot op heden voor ieder zichtbaar is, elegant van bouw, en bewoond door een zeer heilig gezelschap van broe-

¹⁶⁶ De reformatie van het Minderbroedersklooster te Dordrecht was mede aan haar te danken, en in 1483 heeft zij in haar weduwengoed Voorne te Brielle een klooster van hervormde Clarissen gesticht; zie: A. G. Jongkees, *Staat en Kerk in Holland onder de Bourgondische hertogen*, blz. 157.

¹⁶⁷ Uitgegeven door H. v. d. Linden (Bruxelles 1936), p. 78.

¹⁶⁸ a.w., blz. 258; Van Heel opteerde voor het jaar 1477. Er staat in de *Kroniek*: 1470, doch dit moet op een vergissing berusten. De nadere aanduiding „domino Sixto papa quarto pontificatus sui anno quinto” wijst m.i. wel op het jaar 1476. Verder wordt de tijd nog gepreciseerd door de mededeling, dat de stichting geschiedde met toestemming van „magistris Arturo de Borbonio, sedis apostolice prothonotario, ac Adam de Craenleyde, pastoribus sibi invicem immediate succedentibus”. Nu is de jongste mij bekende notitie omtrent Pastoor Artur de Bourbon van 1 augustus 1475 en de oudste omtrent Adam de Kraenleyde van 16 mei 1477. (*Inventaris*, Reg. nos. 590 en 608). In het licht dezer twee data is datering van de stichting in 1476 dus heel plausibel.

¹⁶⁹ *Opera omnia* VIII, 551-560.

¹⁷⁰ Wij vinden haar in de Goudse registers telkens vermeld als „Baertgen Jan Heyezoon's weduwe”

ders en zusters, die de weldadigheid van de onvergetelijke Berta bezingen . . . ." ¹⁷¹.

Hetgeen uit de Kroniek dus absoluut niet te lezen is, wordt hier als een feit vermeld nl. dat het Brigittenconvent aanvankelijk *buiten* de stad gestaan heeft, en pas later de plaats gekregen heeft, waar wij het in de registers aantreffen en waar de opvolgers der Brigitten, de regulieren van Stein, tot de Opstand toe verbleven hebben: de buitenzijde van de Raam (de toenmalige „Conincstraat”) ongeveer ter hoogte van de Drapiersteeg. Al vermeldt de Kroniek deze verandering van woonplaats niet, de juistheid van Erasmus' mededeling is moeilijk in twijfel te trekken. Hij woonde van 1488 tot 1493 in de onmiddellijke nabijheid, en zal zeker zulk een verhaal niet verzonnen hebben. Het is echter merkwaardig, dat hij aanvankelijk spreekt van een schenking aan de *broeders Brigitten*, terwijl hij later spreekt van „*broeders en zusters*”. Hebben in het verblijf buiten de stad wellicht alleen broeders gewoond? Raadplegen wij de Eigenboeken, dan komen wij al heel weinig verder. Tegen het einde van 1476 wordt door de „meesters van Sinte Brigitten” een huis en erf gekocht „in de Conincstraat” ¹⁷²; dit zou kunnen wijzen op een vestiging *hinnen de muren*, doch een paar maanden later kopen „die bewaers van Sinte Brigitten drie cameran ende erven . . . *buyten die Vlamingpoirt*” ¹⁷³; dus tòch vestiging of althans bezit buiten de stad? In maart d.a.v. weder aankoop van een huis „in die Conincstraat” ¹⁷⁴, en in juni d.a.v. wordt er door de Brigitten een huis *verkocht* „buten Potterspoirt” ¹⁷⁵; ging men toen de panden *buiten de stad* wellicht van de hand doen? De verdere aankopen geschieden bijna alle „in de Conincstraat” of „upten Raem” ¹⁷⁶. Het verblijf buiten Gouda kan in geen geval van lange duur zijn geweest.

Een andere bijzonderheid, die ons treft, wanneer wij de Kroniek vergelijken met het verhaal van Erasmus, is het feit, dat in de eerste als stichteres wordt genoemd Margareta van York, maar verder ook de volle nadruk valt op de figuur van *Theodoricus Jacobsz. Hoeck*. Van de acht procuratoren, die aanvankelijk door de stad waren aangewezen, trokken verschillende zich terug, terwijl andere door de dood werden weggerukt: hij alleen bleef over en arbeidde dag en nacht om het klooster te onderhouden! Terecht wordt hij door Van Heel als *tweede stichter* van het convent beschouwd ¹⁷⁷. Doch wat zien wij nu uit het verhaal van Erasmus? Dat er naast deze *bekende* stichteres en stichter nog een *onbekende* achter de schermen gewerkt had, en wel Berta de Heyen, die door de schenking van een landgoed de vestiging der Brigitten in Gouda finan-

¹⁷¹ a.w., blz. 556: ik geef het citaat in vertaling weer.

¹⁷² R.A. 319, fol. 47. ¹⁷³ R.A. 319, fol. 48. ¹⁷⁴ R.A. 319, fol. 49.

¹⁷⁵ R.A. 319, fol. 49 vo. ¹⁷⁶ R.A. 319, fol. 52; fol. 90 vo etc.

¹⁷⁷ B.B.H. LXII (1952), blz. 128.

cieel had mogelijk gemaakt. Is het wellicht haar uitdrukkelijke wens geweest, dat in de Kroniek, die toch bij haar leven werd opgesteld, háár naam onder de weldoeners van het convent *niet* zou worden genoemd? Het was zeker in de geest van de nederige en liefhebbende vrouw, zoals wij haar kennen uit de lofrede van Erasmus!

Wijding van kerk en altaar van het nieuwe klooster had plaats op 21 juni 1478. Het klooster was een dochterinstelling van het Brigittenklooster, „Mariënwater” bij Den Bosch. In het jaar 1478 kwamen enige religieuzen — mannen en vrouwen — van daar, om de nieuwe kloosterlingen te Gouda te onderrichten. Uit hen werd Catharina Appels als waarnemend abdis en frater Everhardus van Lippia als eerste pater aangesteld. De laatste bleef te Gouda ook nadat de overige religieuzen weder naar Mariënwater vertrokken waren: als abdis trad toen op de ijverige en begaafde Ryckmoet Henricusdr. van Loen. In 1494 wisselden de mannelijke en vrouwelijke religieuzen van verblijf; tevens werd de clausuur ingevoerd, de kerk geconsacreerd en de abdis gewijd. Voor de verdere lotgevallen van het klooster laat de Kroniek ons in de steek, maar uit andere bronnen kennen wij de grote moeilijkheden — zowel van materiële als van geestelijke aard — waarmede het Brigittenconvent kreeg te kampen, welke ten slotte tot gevolg hadden, dat de stervende instelling in 1551 het veld moest ruimen, en haar gebouwen overdroeg aan de regulieren van Stein, wier convent was verbrand ¹⁷⁸.

Het laatst van alle vraagt thans de stichting van het Goudse Clarissenconvent onze aandacht. Immers de Clarissen als zodanig beginnen toch eigenlijk pas in 1486, toen Paus Innocentius VIII de tertiariissen van St.-Clara toestemming verleende om over te gaan tot de tweede orde van St.-Franciscus ¹⁷⁹. Zoals vroeger reeds vermeld ¹⁸⁰, is een nederzetting van vrouwelijke tertiariissen in Honscoop reeds van oude datum: ze worden reeds op 4 november 1429 in een koop-akte uit het archief van de St.-Janskerk vermeld. Zij schijnen echter niet over een behoorlijk kloostergebouw beschikt te hebben, want in een oorkonde d.d. 18 oktober 1475 ¹⁸¹ wordt teruggewezen naar een bezoek, door de Graaf van Charolais, de latere Karel de Stoute, aan Gouda in 1466 gebracht, waarbij deze, ten gelieve van enige „devote persoonen”, aan de stadsbestuurders verzocht had voor de genoemde tertiariissen een klooster te bouwen. Uit de Eigenboeken kunnen wij reeds opmaken, dat aan het grafelijk verlangen werd gevolg gegeven, want wij lezen, dat op 16 november 1467:

„Griet Claes Hugensz.’ weduwe heeft vercoft ende overgegeven die susteren van sinte Claren oerde binnen der Goude die helft van alsulke ses cameran als sy staende heeft optie Nuwehaven” ¹⁸².

¹⁷⁸ Inventaris nos. 184-188. ¹⁷⁹ Inventaris no. 192.

¹⁸⁰ Zie blz. 6. ¹⁸¹ Walvis II, blz. 150-151. ¹⁸² R.A. 318, fol. 99.

Door dezelfde Griet Claes Hugensz.' weduwe werd kort daarop een schenking gedaan aan die „susteren van St.-Franciscus oerden” nl. zes kamers en erven, eveneens gelegen aan de Nieuwe haven¹⁸³. In de oorkonde d.d. 18 oktober 1475 kon het stadsbestuur dan ook constateren, dat

„die voorsz. Susteren een Clooster van Haer Order, genoemd St. Claren, binnen onse Stede voorsz., die van outs geheten is Hontscop, begonnen en eensdeelen aftervolget hebben”.

Het stadsbestuur nam het nieuw-gebouwde klooster onder zijn bescherming, doch maakte ook hier de bepaling, dat de zusters nimmer eigendommen zouden verwerven dan landerijen welke zij voor haar levensonderhoud nodig zouden hebben. Er wordt afwisselend gesproken van „susteren van St.-Franciscus oerden”, „susteren van St.-Claren”, terwijl in een index op het Vaticaanse archief (1481 augustus—1482) het convent genoemd wordt: „domus beatae Mariae in Bethlem”¹⁸⁴, welke aanduiding wij ook nog eens ten jare 1493 in de Goudse registers vermeld vinden: „Heer Jan, Pater van 't susterhuis van Beddelijn”¹⁸⁵.

Wie de oorspronkelijke samenwoning van tertiariissen in Honscoop begonnen zijn, is geheel in nevelen gehuld, want pas in het jaar 1466 krijgen wij grond onder de voeten; wie echter „zommige devote persoenen” waren, die toen aan Karel de Stoute om de bouw van een klooster voor deze centiariissen verzochten, is evenmin uit te maken: wij weten slechts, dat Karel met enige heren, die bij hem waren, te rade is gegaan, en dat de opdracht tot de bouw door hem gegeven is aan het stadsbestuur van Gouda.

De verandering nu van dit tertiariissenklooster in een Clarissenconvent wijst weer op het verlangen naar een strenger levensregel. Ten aanzien van de datering er van worden wij naar verschillende jaren verwezen. Het oude archief der Goudse Minderbroeders bevatte een stuk d.d. 24 maart 1483: „Litterae admissionis Clarissarum in Gauda”¹⁸⁶; de officiële opening van het convent had echter plaats op 30 september 1490¹⁸⁷. Vermoedelijk zijn de onderhandelingen omtrent de omzetting al in 1483 aangevangen¹⁸⁸. Bij een verlening van voorrechten aan het tertiariissenconvent op 16 mei 1477 kon Pastoor Adam de Kraenleyde reeds verklaren, dat de hem toevertrouwde gelovigen door de levenswijze der maagden op

¹⁸³ R A. 318, fol. 99 vo.

¹⁸⁴ R G P Kleine Serie no. 6. Dr. G. Brom, *Archivalia in Italie*, no 1737 (1481-1482); de aanwijzing heeft betrekking op de omzetting van het tertiariissenklooster in een Clarissen-convent.

¹⁸⁵ R A 319, fol. 171.

¹⁸⁶ Carolus Coudenhove, *Compilatio chronologica ... huius Almae Provinciae Inferioris Germaniae* (Hs Prov. Archief Minderbroeders te Weert), blz 346, par 2

¹⁸⁷ *Polius-Classis XI De Inferioris Germaniae Provincia*, Lacuna Ia, *Syntagma praeambula* (Hs Prov. Archief Minderbroeders te Weert), blz. 60.

¹⁸⁸ *Inventaris* no 191.

Honscoop ten zeerste waren gesticht. In 1480 komt de wij-bisschop persoonlijk naar Gouda om een altaar en een kerkhof bij de „grauwe susteren” te wijden¹⁸⁹. In 1482 worden reeds tegels voor het dak gegeven aan „die Clarissen”¹⁹⁰. Een belangrijke uitbreiding van het convent heeft plaats in de maand maart van het jaar 1485 door aankoop van belendende percelen aan de Nieuwe Haven¹⁹¹. Eindelijk komt op 25 juni 1486 de toestemming van Paus Innocentius VIII om het tertiariissen-klooster tot een Clarissenconvent om te vormen. De desbetreffende oorkonde¹⁹² leert ons, dat de tertiariissen waarlijk niet over één nacht ijs waren gegaan. Zij hadden eerst een proeftijd van een jaar of langer aangevraagd om na te gaan, of zij het strengere leven volgens de regel der tweede orde van St.-Franciscus wel aan konden. Nadat deze proeftijd bevredigend was verlopen, vragen de zusters nu aan de Paus om haar klooster tot een Clarissenconvent te maken en enige Clarissen te harer onderrichting uit een ander klooster naar Gouda te willen zenden. De Paus droeg aan de vicaris-provinciaal der Minderbroeders-Observanten van de Keulse Provincie op, om een en ander te bewerkstelligen en de clauuur in het nieuwe klooster in te voeren. Het Antwerpse Clarissen-klooster zou het moederklooster worden van de Goudse instelling. Henricus de Berca, vicaris-provinciaal, richtte een hartelijk schrijven tot de Antwerpse Clarissen om enige zusters naar Gouda te sturen¹⁹³; dit geschiedde en één harer, Hetwigis de Bosco, werd tot abdis aangesteld. De eigenlijke omzetting van het oude klooster in een Clarissenconvent had volgens Polius plaats op 23 december 1489¹⁹⁴, terwijl de plechtige opening geschiedde op 30 september 1490¹⁹⁵; 20 tertiariissen legden de nieuwe geloften af. Het initiatief tot de strengere levensregel was blijkbaar van de zusters zelf uitgegaan¹⁹⁶; omtrent het optreden van een tussenpersoon is niets bekend, al blijkt uit het cordiale schrijven van Henricus de Berca aan de Antwerpse zusters wèl, hoezèér deze met haar pogen sympathiseerde. De Antwerpse Clarissen zullen haar geest wel aan het Goudse klooster hebben medegedeeld, zoals — reeds dertien jaren later — een vijftal Goudse Clarissen op haar beurt zouden uitzwermen naar Brussel om daar 26 tertiariissen, die de tweede regel van St.-Franciscus wilden aannemen, te onderrichten¹⁹⁷, en, nòg zes jaar daarna, Goudse Clarissen zouden intreden in het nieuw-opgerichte Alkmaarse Clarissen-con-

¹⁸⁹ Stadsrekening 1480, fol. 20. ¹⁹⁰ Stadsrekening 1482, fol. 21.

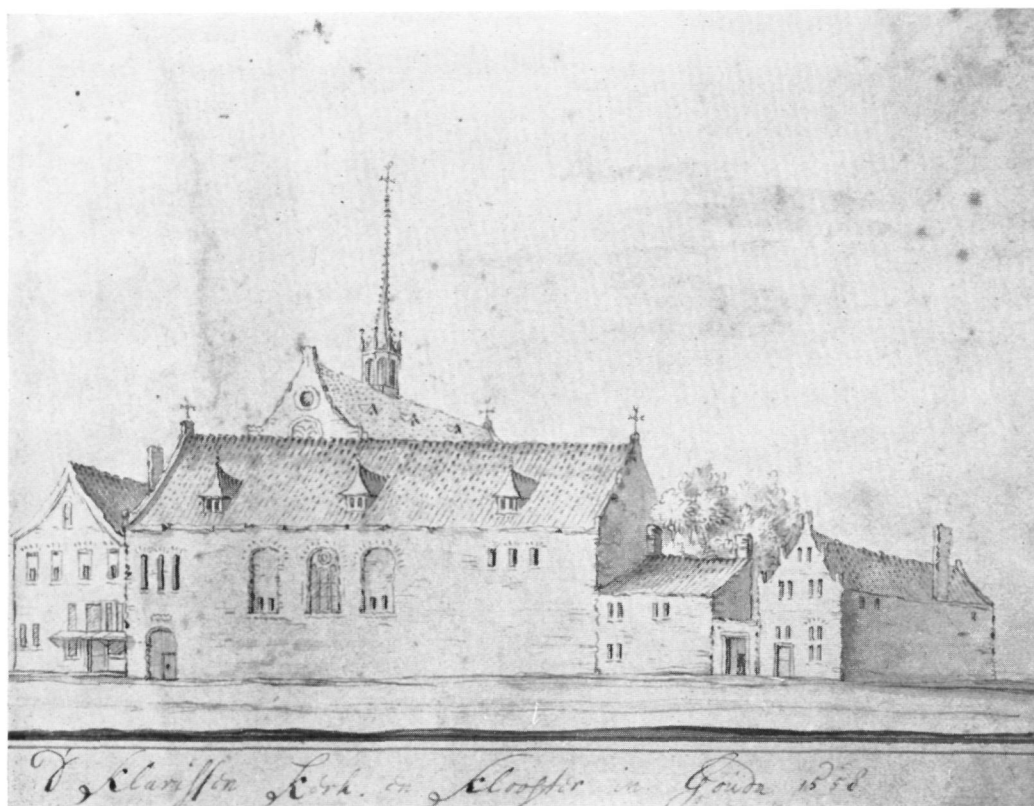
¹⁹¹ R.A. 319, fol. 113. ¹⁹² Inventaris no. 192.

¹⁹³ Polius, blz. 58-59: waarschijnlijk is de datering 13 december 1489.

¹⁹⁴ Idem, blz. 60. ¹⁹⁵ Idem, blz. 63-64.

¹⁹⁶ Dalm. van Heel O.F.M. ziet in het Goudse geval - evenals in meerdere van dergelijke gevallen - de invloed der Minderbroeders-Observanten: mogelijk is dit natuurlijk wèl, doch het is voor Gouda althans niet te bewijzen (Zie: De Minderbroeders te Gouda I, blz. 51).

¹⁹⁷ Polius, blz. 70.

CLARISSSENKLOOSTER (1558)
18e eeuwse aftekening van 16e eeuwse origineel
Prentenkabinet Museum „Catharinagasthuis” No. 50.663 j

Hieruck zu sehen in herten priesters
in kistneress der clerche huss hymne
Zitellen op den Iaconins berghen

vent ¹⁹⁸. Wat de lokalisering van het Goudse klooster betreft: de gebouwen stonden op de plaats van het tegenwoordige „Stadserf”, waar nu de Gemeente-werken zetelen. De hoofdingang was blijkbaar aan de Nieuwe Haven, terwijl er een uitgang was aan de Turfmarkt, toen „Honscoop” geheten.

Met de stichting van het Goudse Clarissenconvent in 1490 was de ring van kloosters om de stad gesloten. De tijd van nieuwe kloosterstichtingen in den lande was over 't algemeen aan het verlopen. Als de Bourgondiërs zich toch nog geïnteresseerd hebben voor het tot-stand-komen van kloosters zoals het Goudse Brigitten- en Clarissenconvent, treden zij de facto al buiten de tendenz van hun tijd, die o.a. in de bepaling van Karel van Bourgondië d.d. 2 september 1462 tot uiting kwam: er mochten geen nieuwe kloosters gesticht worden dan met toestemming van zijn vader ¹⁹⁹, en deze moest eerst met de steden raadplegen. Het feit, dat in beide gevallen de stad Gouda zéér voor de oprichting geporteerd was, zal de grafelijke beslissing ongetwijfeld beïnvloeden hebben, terwijl bij de stichting der Clarissen de belofte van bezitloosheid zeker een woordje zal hebben meegesproken.

Wij hebben gezien welke de hoofdfactoren waren geweest bij de stichting der Goudse conventen. Vooreerst de morele invloed van Geert Groote en zijn vrienden Henricus Vopponis en Weremboldus van Buscop, welke wel niet met de stukken bewijsbaar is, maar die toch duidelijk aanvoeld wordt bij de stichting van het eerste klooster, het St.-Margaretaconvent, en die wij voorts redelijkerwijze veronderstellen mogen bij de instellingen, die zich geschaard hebben rondom het kapittel van Sion: de kloosters van St.-Marie, St.-Maria Magdalena en St.-Agnes, wellicht ook bij de tertiariissen van St.-Catharina. De inwerking der „moderne devotie” is direct nawijsbaar bij de oprichting van het Collatiehuis. De beweging der Observanten was de rechtstreekse aanleiding tot het tot-stand-komen van het Minderbroeders- en Clarissenklooster. Bij de stichting van het Cellebroedersklooster is de invloed der „moderne devotie” mogelijk geweest, doch ook meer heterodoxe stromingen kunnen zich hierbij hebben doen gelden. Op zichzelf staat dan nog het Brigittenklooster, voor welks oprichting — behalve Margareta van York — enige vrome Gouwenaars geijverd hebben.

Is alzo de geestelijke impuls verreweg de meest levende en doorslaggevende factor bij de stichting der Goudse conventen geweest, de vraag

¹⁹⁸ Een Ms-kroniek, afkomstig uit de abdij van Egmond, vermeldt op het jaar 1509: „Eodem anno monasterium Sanctae Clarae in Alcmara, dedicatur”. Deze Kroniek is aanwezig in de Museum-bibliotheek te Alkmaar (volgens vriendelijke mededeling van de heer Th. P. H. Wortel, Gemeente-archivaris van Alkmaar).

¹⁹⁹ Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam, blz. 69.

rijst of ook nog andere t.w. materiële oorzaken een rol hebben gespeeld. Mej. Dr. I. H. van Eeghen merkt op:

„Waar we ook om ons heen kijken, zien we omstreeks 1400 de nieuwe kloosters als paddestoelen uit den grond rijzen; in Haarlem, Leiden, Gouda, Hoorn, Alkmaar etc., overal is het hetzelfde. Wat zijn nu de oorzaken, dat speciaal deze tijd in dit opzicht zoo vruchtbaar geweest is? Ten eerste, zooals boven al gezegd, was er kapitaal noodig voor een kloosterstichting. Eischten de verschillende orden niet, dat de conventen, die erin opgenomen werden, eenigermate bemiddeld waren? Welnu, dat kapitaal was toen in de meeste Hollandse steden in voldoende hoeveelheid voorradig” ²⁰⁰.

Mej. Van Eeghen noemt dan als tweede factor de beweging der „moderne devotie”, waarvan de betekenis — volgens haar — niet moet worden overschat: „Ontbrak de eerste voorwaarde, dan was de devotie aléén tot kloosterstichting niet in staat” ²⁰¹.

Dat voor de oprichting van conventen in de steden een zekere welvaart vereist werd, wil ik wel toegeven; het was een factor die *nodig* was, doch niet *voldoende*. En als voornaamste factor zou ik haar in géén geval willen beschouwd zien: dan zou er een zekere parallel moeten te zien zijn tussen toeneming van kapitaal en vermeerdering van kloosters. En deze parallel meen ik voor Gouda toch niet te kunnen aanwijzen.

Tot het verkrijgen van enige kijk op de welvaartscurve van Gouda in de Middeleeuwen, is het vooral van belang om te letten op de ontwikkeling der bierfabricage in de loop der jaren. Zij was het voornaamste middel van bestaan voor de Gouwenaars. De omvang der brouwning weerspiegelt zich ongetwijfeld in de bedragen, welke binnenkwamen voor de verpachting van de hop-accijns. Drs. A. v. d. Poest Clement, Rijksarchivaris der 1e afdeling aan het Algemeen Rijksarchief, was zo vriendelijk mij een statistisch overzicht dezer ontvangsten te zenden, door hem geput uit de Rentmeestersrekeningen van Gouda ²⁰². Hieronder volgt een tabel over de jaren 1360—1449.

1360: 271 lb.	1370: 999 lb.
1362: 385 lb.	1371: 454 lb.
1363: 410 lb.	1372: 457 lb.
1364: 330 lb.	1373: 230 lb.
1365: 550 lb.	1374: 405 lb.
1366: 490 lb.	1375: 458 lb.
1368: 606 lb.	1376: 338 oude schilden.
1369: 781 lb.	1377: 459 oude schilden.

²⁰⁰ a.w., blz. 3. ²⁰¹ a.w., blz. 4.

²⁰² A.R.A.: Archief Rekenkamer der domeinen, passim.

1381: 658 lb. 2 sc. 6 d.	1398: 592 lb. 12 sc. 9 d.
1383: 648 lb. 16 sc. 6 d.	1399: 835 lb. 12 sc. 6 d.
1384: 454 lb. 13 sc.	1405: 562 vr. sc.
1385: 550 lb.	1406: 600 vr. sc.
1388: 585 lb.	1407: 624 vr. sc.
1390: 629 lb. 14 sc. 5 d.	1408: 690 vr. sc.
1391: 607 lb. 12 sc.	1409: 742 oude vr. sc.
1392: 567 lb. 12 sc.	1425: 660 vr. sc.
1393: 638 lb. 12 sc.	1428: (½ jaar) 167 vr. sc.
1394: 472 lb. 16 sc. 3 d.	1446: 290 lb.
1395: 480 lb.	1447: 303 lb.
1396: 523 lb. 5 sc.	1448: 333 lb.
1397: 552 lb. 16 sc. 6 d.	1449: 350 lb.

Wat leert ons nu deze statistiek? Dat Gouda tussen de jaren 1386 en 1450, in welke periode waarschijnlijk acht kloosters gebouwd zijn, een behoorlijke bierfabricage had — voor deze stad onmisbare voorwaarde tot vorming van het kapitaal, dat met de stichting der conventen gemoeid was. Maar anderzijds, dat de in die periode betaalde accijnzen *over het algemeen* niet hoger lagen dan in de tijd, die aan het jaar 1386 voorafging. De materiële bloei was dus blijkbaar niet voldoende geweest, om de conventen in het leven te roepen: daarvoor was het „feu sacré” van Geert Groote c.s. nodig geweest!

Voor de latere jaren zijn de gegevens uit de Rentmeestersrekeningen vaak onvolledig, doch wij kunnen toch wel constateren — zoals ook van elders bekend is — dat de periode van de hoogconjunctuur te Gouda gelegen heeft tussen 1467 en ± 1480. Na ± 1480 treedt dan een daling in, niet alleen in de omvang der bierfabricage, maar over het algemeen in de materiële welstand van de stad, zoals duidelijk blijkt uit de Informatie van 1494²⁰³. Inderdaad zijn in de periode van hoogconjunctuur nog een tweetal Goudse conventen tot stand gekomen: dat der Brigitten en dat der Clarissen, en het is heel goed mogelijk, dat de welvaart van de stad mede de stichting er van heeft begunstigd, zoals het vertrek der Brigitten in 1551 en het bijna ten-onder-gaan van het St.-Agnietenklooster in 1556 mede moet worden geweten aan de geringe welstand van de stad, die — na zich voor een poos weer opgericht te hebben — materiëel bij vernieu-

²⁰³ Enquete ende Informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den Schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant. Gedaen in den jaere 1494 (uitgegeven door R. Fruin van wege de Mij der Ned. Letterkunde), blz. 177-181.

wing was teruggevallen. Toch moet bij deze verval-tendenzen ook aan de betekenis van het opkomend protestantisme worden gedacht.

Onze eindconclusie is dus deze, dat de katholieke „revival”, die in het begin van de 15e eeuw deze landen doortrilde, de *hoofdfactor* geweest is, die tot het tot-stand-komen der kloosters te Gouda heeft veroorzaakt, doch dat deze godsvrucht voor dat doel een toebereide bodem gevonden heeft in de welvaart van een stad, die door een bloeiende brouwning tot de eerste van het gewest Holland kon gerekend worden.

Hoofdstuk III / Behuizing en Bestuur

WANNEER men een enkel woord wil wijden aan de behuizing en de meubilering van de Goudse kloosters, dan staat men voor de moeilijkheid, dat bijna geen van de voormalige gebouwen dezer instellingen thans nog enigermate intact is, zodat men uit het heden tot het verleden zou kunnen concluderen, terwijl anderzijds de archivalia er ook zo weinig over vermelden. Het vroegere Cellebroedersklooster aan de Groeneweg heeft zich nog het best gehandhaafd, en als men op het binnenplein vertoeft en men ziet daar de verschillende deuren, die toegang geven tot de vertrekken, waar nu ouden van dagen een onbezorgde levensavond genieten, dan kan men zich enigszins een voorstelling maken van de sfeer, waarin de oude Alexianen met hun zwarte habijten verbleven hebben, en vanwaar zij de stad in trokken, om hun pestlijders te verzorgen en hun doden te begraven . . . . Doch de 16e eeuwse omvorming van dit klooster tot een Latijnse school heeft toch te veel wijziging in het grondplan gebracht dan dat wij ons nu nog een juist beeld van het convent als zodanig zouden kunnen vormen.

Het meeste houvast hebben wij nog aan het klooster der Collatiebroeders. Wel is ook dat convent grotendeels gesloopt, en voor een ander deel omgebouwd tot Aalmoezeniershuis, maar de afbraak van de kapel heeft eerst plaats gehad in het jaar 1943, en voordien waren er nauwkeurige plattegronden van gemaakt, terwijl Jan Kalf een uitvoerig rapport over de toestand vóór de afbraak bij de dienst van Gemeentewerken Gouda heeft ingeleverd. Kalf heeft bij zijn onderzoek de Kroniek van het Fraterhuis steeds geraadpleegd, en ook verschillende oorkonden van het voormalige klooster doorgelezen. Op grond van zijn rapport en voorts van eigen onderzoek is mij het volgende omtrent bouw en inrichting van het St.-Paulusconvent gebleken ¹.

Wij moeten goed voor ogen houden, dat er eigenlijk drie Collatiehuizen geweest zijn:

¹ Het rapport ligt gestencild op het Gemeente-archief Gouda. Ik heb vooral voor het architectonisch gedeelte een dankbaar gebruik gemaakt van de opmerkingen van J. Kalf

1. het huis, dat in 1425 door de priester Dirk Florisz. aan de regulieren werd vermaakt en dat gestaan heeft tot de brand van 1438. Het wordt in een schepenbrief d.d. 21 november 1447² omschreven als aan de noordzijde begrensd door „der steede waterscap” en aan de zuidzijde door een huis, dat toebehoorde aan de weeskinderen van Geryt Aelbrechtz. Kalf schatte de grootte van dit terrein op 52 bij 14 m. Over de meubilering en indeling van dit huis is verder niets met zekerheid te zeggen. Alleen kennen wij een lijst van boeken, die er zich reeds in moeten bevonden hebben, omdat de Kroniekschrijver ze aanduidt als „a fundatore derelictos”³.

Omtrent dit eerste Collatiehuis lezen wij in een akte van het regulierenklooster in Stein:

„In't jaer van XXXVIII was ter Goude een groeten brant, in welken brande dat voorscr. Collacihuis oec mede verbernde ende veel huusraet daerin. Ende een of twee jaer nae den brant tymmerden wi dat Collacihuis weder op, daer wi om vercoften sommige erfrenten . . .”⁴.

2. Zo verrees het tweede Collatiehuis, waaromtrent wij ons aan de hand van de gegevens der Kroniek⁵ wèl een zekere voorstelling kunnen vormen, al moeten wij niet vergeten, dat de beschrijving, die de Kroniekschrijver er van geeft, dateert uit een tijd, toen er eigenlijk al een *derde* Collatiehuis gebouwd was (1483). Het tweede Collatiehuis was een gebouw, dat uit een voor- en een achtergedeelte bestond. Het achterhuis, grenzende aan de Groeneweg, was in tweeën gesplitst: één gedeelte diende als refter voor de broeders, en in dit gedeelte hoorden de mannen op zon- en heiligendagen de collaties; het andere gedeelte was een gastenkamer, waar een bed stond: dit vertrek werd ook gebruikt als leslokaal. Het voorste gedeelte van het huis was een ruimte, waar alleen de vrouwen de collaties bijwoonden. Vermoedelijk was deze ruimte in het tweede Collatiehuis ook de kapel van de broeders. De scheiding tussen voor- en achtergedeelte was ter plaatse, waar de latere kapel door de „cancelli” over de gehele lengte in tweeën werd verdeeld, en waar het St. Elizabethsaltaar geplaatst werd. Ten zuiden van het gehele huis was een hof (palacium), en daar stond, aan de kant van de Jeruzalemstraat, in de buurt van de grote deur der latere kerk, een poort, die toegang gaf tot het gehele pand. Hendrik Herp heeft in dit Collatiehuis laten maken „super sollarium sex cellule sive camere exigue, et alius dominus Henricus Arnhem adhuc duos in eodem sollario construxit . . .”⁶.

Toen, nadat het huis door de regulieren was verlaten en tijdelijk door

² Inventaris, Reg. no. 386.

³ Kroniek, blz. 20-22. Deze lijst is gepubliceerd: N.A.K.G. VII (1847), blz. 83-84.

⁴ V.R.O.A. deel XLIII¹ (1920), blz. 220, Het archief van het klooster Emaus in het land van Stein, Reg. no. 23.

⁵ Kroniek, blz. 12-13 en blz. 44-46. ⁶ Idem, blz. 45.

de Heilige-Geestmeesters was beheerd, Herp in 1447 de leiding in handen nam, vond hij aan huisraad de volgende artikelen:

- „In primis XXV ellen van dwalen.
- Item: VIII oirkussen.
- Item: XIII ellen van taefellaken. (tafellaken)
- Item: ses sitcussens. (siccussen)
- Item: vier pair slaepplaken. (slaipplaken)
- vier bedden.
- Item: acht deeken. (dekenen)
- Item: acht plateelen. (platelen)
- Item: VII hoil (?) tynnen scuttelen.
- Item: een tynnen (tinnen) cop.
- Item: iiii saucieren.
- Item: XI tynnen (tinnen) kannen en ii soutvaten.
- Item: vier coperen potten.
- Item: een beken.
- Item: een lavoir ende een watervat.
- Item: drie metalen kandelairs. (candelairs)
- Item: I metalen vuervat.
- Item: iiii roesteren.
- Item: ii keetelen.
- Item: een seer cleyn yseren spit.
- Item: een nieuwe voutafel.
- Item: iiii drie stalle stoelen.
- Item: een treefkijn”⁷.

De door de stichter vermaakte boeken hadden blijkens de Kroniek de brand overleefd. Ten aanzien van de aankleding der kapel in het tweede Collatiehuis kan nog opgemerkt worden, dat uit de tijd van Herp dateert een verguld zilveren miskelk tot een gewicht van 20 lood, aan de broeders gegeven door twee notabelen van Gouda, Gerardus Nycolai en zijn vrouw Aeff: de schenking had plaats onder voorwaarde, dat na hun dood in het klooster jaarlijks 25 Missen voor hen zouden worden gelezen⁸. Johannes van Goch⁹, die tussen 1451 en '54 aan het hoofd van het huis stond, liet een nieuwe zilveren kelk maken, die 40½ lood woog en op de voet waarvan een beeld van de Zaligmaker was aangebracht: deze kelk werd onder zijn opvolger, Johannes Vopponis, door de suffragaan-bisschop van Utrecht gewijd¹⁰. In het eerste jaar van Heer Henricus van Arnhem (1456) werd een beeld van Maria gebeiteld, dat herhaaldelijk

⁷ Idem, blz. 19. De tussen haakjes geplaatste woorden zijn ontleend aan een andere bijna gelijklopende lijst, die te vinden is Inventaris no 17, fol. 4

⁸ Kroniek, blz. 18, zie ook: Inventaris no 17, fol. 13

⁹ Zie over hem blz. 36-37.

¹⁰ Kroniek, blz. 32. In het cartularium Inv. no 19, fol. 6, is nog sprake van een „calix de cupro sed deaurata”, die het klooster ± 1473 ontving van de erfgenamen van de kastelein Cornelius de Zuytdoort

als wonderschoon werd geroemd ¹¹; later — in het derde Collatiehuis — ontving dit beeld zijn plaats op het Maria-altaar tussen de beelden van andere heilige vrouwen, „tamquam protectrix et promotrix domus”, zegt de vrome auteur van de Kroniek. In die tijd werd ook een beeld van de patroon van het klooster, St.-Paulus, uit witte steen gehouwen, welk beeld in dit tweede Collatiehuis boven de ingang van het klooster aan de voorzijde prijkte, terwijl het later — in het derde Collatiehuis — boven de kerkdeur stond ¹².

3. Nu een enkel woord over dit derde Collatiehuis. Zoals wij reeds opmerkten ¹³, hadden, mede dank zij de vermeerderde inkomsten van de broeders, tussen 1460 en 1485 zóveel verbouwingen en uitbreidingen plaats, dat praktisch een nieuw klooster tot stand kwam. Hendrik van Arnhem begon met de bouw van een nieuwe kapel, en wel allereerst met het schip van de kerk. Aan de noordzijde van het Collatiehuis werd daartoe een huisje aangekocht, terwijl aan de zuidzijde de open hof, het palacium, kwam te vervallen: gedeeltelijk werd dit laatste nu voor het schip van de kerk gebruikt, voor een ander deel als kloostergang ¹⁴. Kalf berekent de grootte der kapel op 23.40 m bij 10.70 m. De 15e augustus 1462 werd het schip van de kerk gewijd door Jodocus, vicaris-generaal van Bisschop David van Bourgondië: de kapel werd toegewijd aan God, de Heilige Maagd en St.-Paulus. Tegelijkertijd werden vijf in het schip aanwezige altaren geconsacreerd. Het hoofdaltaar was gewijd aan de H. Drieëenheid, en de H.H. Mattheüs, Petrus, Johannes en Augustinus. Het tweede altaar, gelegen aan de noordkant, werd toegewijd aan de H. Paulus en aan alle apostelen en evangelisten; het derde aan de H. Maagd en de H.H. Maria Magdalena, Anna, Elisabeth, Agnes en Barbara: het was dit altaar, waarop het reeds in het tweede Collatiehuis aanwezige Mariabeeld geplaatst werd. Het vierde altaar — evenals het derde aan de zuidkant der kapel gelegen — was toegewijd aan het Heilig Kruis en de H.H. Johannes de Doper, Laurentius, Stephanus en Cornelius; het vijfde — tijdelijk geplaatst in het midden van het koor — aan de H.H. Hieronymus, Martinus, Willibrordus en Bernardus ¹⁵. Later wordt nog gesproken van een St. Elisabethsaltaar, dat pas geconsacreerd werd op

¹¹ Kroniek, blz. 46; zie ook: Inventaris, no. 18, fol. 10, waar wordt medegedeeld, dat Judocus, vicaris van Bisschop David van Bourgondië, een aflat verleent aan hen, die met gebogen knieën drie Ave Maria's bidden, „coram magnam ymaginem pulcherrimam beatissime virginis Marie”.

¹² Men verwarre dit beeld niet met de thans nog in het Museum „Catharina-Gasthuis” aanwezige houten reliekhouders (no. 20832), die de beeltenis van St.-Paulus vertoont, en waarin oudtijds een stuk van een rib des Apostels geborgen was; zie over deze reliek: Inventaris, Reg. no. 758.

¹³ Zie blz. 37. ¹⁴ Kroniek, blz. 12.

¹⁵ Inventaris, Reg. no. 520.

3 juli 1476, en dat behalve aan de H. Elisabeth, ook aan de H.H. Martinus, Jozef en Anna was toegewijd ¹⁶

Geven wij — om een beeld te krijgen van de inrichting van de kapel der Collatiebroeders — het woord aan Kalf, die in zijn rapport meldt:

„Zoals de plattegrond doet zien, bestond het schip van de kerk uit één rechthoekige ruimte, zonder afzonderlijk koor. Wanneer niettemin van het vijfde altaar gezegd wordt, dat het tijdelijk in het midden van het koor was opgesteld, zal men zich moeten voorstellen, dat het schip door een hek in tweeën was verdeeld, en dat zich, in het oostelijk deel, achter het hek de altaren bevonden. De tijdelijke plaatsing van het vijfde altaar wordt duidelijk, wanneer wij vernemen, dat op 16 Juni 1474 een nieuw koor werd gewijd ter eere Gods en van de H. Maagd, den H. Paulus en alle heiligen ¹⁷.

Het altaar, dat midden in het tijdelijk koor stond, moest nu natuurlijk worden verplaatst. Den volgenden dag werd het nieuwe hoofdaltaar in het nieuwe koor aan God, de H. Maagd, den H. Michael en alle H. H. Engelen en de H. Paulus gewijd . . .”.

Kalf lokaliseert dan de refter van het nieuwe Collatiehuis aan de noordkant van het klooster bij de latere Jeruzalemskapel, en stelt het bouwjaar daarvan op ± 1470. Nog op 8 november 1485 wordt door de rector van het Collatiehuis een overeenkomst gesloten met Allart Heymansz., timmerman, inzake een uitbreiding van het huis achter het koor van de kerk ¹⁸, doch daarmee schijnt toch de aanbouw van het derde Collatiehuis wel zijn beslag gekregen te hebben. De koopbrieven van niet minder dan vijf huizen in de aan het Collatiehuis grenzende „Beginenstege”, welke vermeld worden in een der cartularia ¹⁹, geven ons een beeld van de zware financiële offers, welke voor het tot-stand-komen van de nieuwe kerk en het grotendeels vernieuwde klooster door de broeders gebracht waren.

Enige malen werd hierboven het rapport van Kalf aangehaald, dat door hem is overgelegd vóór de afbraak der kapel in 1943. Toch moet men bij het raadplegen van dit rapport één ding niet vergeten. Kalf past de afmetingen en inrichting der „Looihalle”, zoals hij ze vond in het genoemde jaar, eenvoudig toe op de kapel van 1462. Nu is door nader onderzoek echter gebleken, dat de Collatiebroeders — zo al niet hun klooster — dan toch hun kapel *nogmaals* vernieuwd hebben, en wel in het jaar 1549. Immers lezen wij boven het afschrift van een rentebrief:

„Anno Domini XVCXLIX den XXVIen in Meye vendidimus Meester Claes Jacobsz. Schaer 3 lb g.l. losrenten pro trecentis florenis Karoli, quos applicuimus ad structuram ecclesie” . . . ²⁰.

En in de Stadsrekening van het voormelde jaar staat op fol. 50 onder „ander uitgeven van tegeldach”:

¹⁶ Idem, Reg no 603

¹⁷ De wijding geschiedde door Magister Goswinus, bisschop van Ieropolis; zie Inventaris no 18, fol 10 vo.

¹⁸ Idem, Reg no 663   ¹⁹ Idem no 18, fol 23 vo-25 vo   ²⁰ Idem no. 19, fol 73

„Betaelt die Clasibroeders van XXXIII roeden nyen tegeldacx up hair kerck verdeck . . . V pond X stuivers”.

De toestand, die gevonden werd in 1943, geeft dus op zijn best een beeld van de kapel, zoals die in 1549 werd verbouwd, en aan de bouw waarvan de som van 300 Karolusguldens ten koste werd gelegd ²¹.

Verder is er over het interieur van het St.-Paulusconvent weinig te vermelden. In een schepenbrief d.d. 31 oktober 1548, waarbij de „vaders” van de Arme Fraters beloven iedere donderdag een H. Mis te doen opdragen voor Willem Vroessen, wordt gesproken van een door de laatste gesticht Heilige-Geestaltaar: het is echter niet duidelijk, of dit altaar stond in de kapel der Collatiebroeders of in die der Arme Fraters zelf ²². Vermelden wij ten slotte nog, dat de broeders — behalve de relikwie van St.-Paulus — ook nog relieken van de H.H. Onnozele Kinderen en van de H. Alexis bezaten, welke bij de wijding van het hoofdaltaar (1462) daarin werden geborgen:

„In hoc altari posite sunt et incluse reliquie sanctorum Innocentum et sancti Alexij, confessoris in cuius festo hec facta sunt” ²³.

Door bemiddeling van de Benedictijn Gerard Goude, die bij de Collatiebroeders zijn opvoeding genoten had, en later abt van het klooster Tholey geworden was, verkregen de broeders ten jare 1535 nog meer relieken, bij welke schenking de oom van deze abt, Johannes Arnoldus, zijn bemiddeling verleende ²⁴.

Als een bijzonderheid kan nog vermeld worden een bepaling van stadswege, dat degenen, die pestlijders in huis gehad hadden of zelf reconvalescent waren,

„zullen gaen ter kercken totter Collacien-broers ende nieuwers anders

²¹ Omtrent de nieuwbouw van verschillende kloosters en kapellen in de loop der 16e eeuw is ons over het algemeen minder bekend dan over de aanbouw in de 15e eeuw: de laatste werd soms gememoreerd in kronieken, die veelal in later jaren niet werden voortgezet. De aankopen van nieuwe panden worden in de Eigenboeken vermeld, maar er is geen enkele bron, waaruit men putten kan voor de „fabricage” in de 16e eeuw. Zo weten wij ook slechts uit *toevallige* vermeldingen, dat het Minderbroedersklooster in de 16e eeuw is verbouwd.

²² Inventaris, Reg. no. 886. Het interieur der Jeruzalemskapel laat ik onbesproken, omdat, hoewel deze kapel door de Collatiebroeders verkregen was, zij toch geen integrerend deel van het klooster uitmaakte: een bespreking daarvan zou in een afzonderlijke studie over de vele Goudse kapellen een plaats moeten vinden.

²³ Idem no. 17, fol. 10 vo.

²⁴ N.A.K.G. VII (1847), blz. 162 en 166. Het is mij een raadsel, waaraan Ds. M. A. G. Vorstman deze gegevens ontleend heeft. Er moeten — hetgeen mij ook van elders gebleken is — in de 19e eeuw nog meer archivalia van de Collatiebroeders bestaan hebben, die inmiddels verloren zijn gegaan. Over het later lot der relieken, zie: Walvis II, blz. 145.

ende sullen in hoir hant dragen een witte roode, die lanck sal wesen een elle, int openbaar ende nyet heymelicken" ²⁵.

Een eigen bierbrouwerij — zoals de meeste kloosters die hadden — hebben de Collatiebroeders nooit bezeten: dit blijkt uit het eenvoudige en naïeve verhaal door Hendrik van Arnhem in zijn Kroniek verteld, waaruit de armoede der broeders wel sterk naar voren springt. Bier, de toenmaals gebruikelijke drank aan tafel, moest vervangen worden door gerstewater, waarmede allen genoegen namen, behalve Heer Walter Heenvliet. „De Heer echter, die voedsel verschaft aan de jonge raven, die tot Hem roepen” — schrijft de kronist — „en die niet toelaat, dat iemand omkomt, wekte enige goede vrouwen op, die op het vernemen van onze armoede, ons enigszins te hulp wilden komen” ²⁶. Onder de hier bedoelde weldoenssters was een zekere Lidwy, die meermalen een ontbijt of een middagmaal naar de fraters liet brengen. Nu gebeurde het eens, dat een knecht van deze vrouw aan de tafel van de broeders, terwijl zij reeds waren aan gezeten, nog wat gekookte spijzen bracht. Of deze man dit nu al of niet in opdracht van zijn meesteres deed, wij weten het niet, maar hij nam op eens een kruik van de tafel en dronk er uit. Nu lekte het plotseling uit, dat de fraters te arm waren, om bier te kopen, en dat de communiteit zich met het laffe gerstewater tevreden moest stellen. De man bracht bij zijn thuiskomst verslag aan zijn meesteres uit over het gebeurde. Door medelijden bewogen, trok nu Lidwy met haar moeder en enkele andere vrome vrouwen er op uit, om bij verschillende bierbrouwers in de stad te vragen, of deze pro Deo bier aan de Collatiebroeders wilden verstrekken. Haar verzoek had succes, en nu ontstond de gewoonte, dat een der fraters, na door een goedgezinde brouwer ontboden te zijn, geregeld een vaatje bier voor het klooster kwam halen ²⁷. In latere jaren is dit goede werk echter weder gestaakt, mede als gevolg van de achteruitgang der Goudse brouwerijen. Maar toen waren de broeders zelf weer in beteren doen gekomen: een eigen brouwerij hebben ze echter nimmer gehad; zij legden zich meer toe op de edele werken van de geest.

Doch het wordt tijd, dat wij van het St. Paulusconvent afstappen om te zien wat er nog sporadisch gevonden is over de behuizing der overige kloosters.

Het Minderbroedersconvent aan het zuidelijk einde van Spieringstraat en Groeneweg, moet een imposant gebouw geweest zijn. Door een gracht van het slot van der Goude gescheiden, had het poorten en bruggen: er

²⁵ Mr. L. M. Rollin Couquerque en Mr. A. Meerkamp van Embden, Rechtsbronnen der stad Gouda, blz. 171.

²⁶ blz. 40-42: in vertaling weergegeven.

²⁷ Zie voor nadere bijzonderheden het artikel van Mevr. A. Taal-van Velthoven, „Gerstewater in plaats van bier” in de „Nieuwe Zuid-Hollander” d.d. 11 augustus 1953.

wordt ook gesproken van een Franciscustoren ²⁸. Het moet voor de Gouwenars gedurende de Opstand wel de indruk gemaakt hebben van een verlengstuk van het Spaans-Oostenrijkse gezag, weshalve het ook later zo het mikpunt van de vijandschap der Geuzen werd ²⁹. Het zal een voorname indruk gemaakt hebben: Albrecht van Saksen, stadhouder van Maximiliaan, hield er dagvaart ³⁰ en het gerecht vergaderde er dikwijls ³¹. Wat het inwendige betreft, wij horen van een kapittelhuys ³², een gastenkamer ³³, een ziekenhuis ³⁴, een librarye ³⁵, een stove, een washuis en een snijderskamer ³⁶, tot onze verwondering ook van een „dulhuys” ³⁷. Reeds in 1422 was bij het klooster een kerk gebouwd: Polius weet te melden, dat Matthias, bisschop van Biduane, wijbisschop van Frederik van Blankenheim, op 1 januari van dat jaar er drie altaren gewijd heeft, alsmede het kerkhof ³⁸. Er was in het klooster een beeld van de Zaligmaker of een Heilig Graf ³⁹; in het koor brandde steeds een lamp bij een Maria-beeld ⁴⁰, terwijl wij ook horen van een lichtkroon, die hing bij een kruisbeeld ⁴¹.

De Lange van Wijngaerden spreekt in zijn Handschrift over een schilderij, welke in het koor hing „dat het laatste oordeel verbeelde” ⁴². Een merkwaardige bevestiging hiervan vinden wij in een getuigenis, voor het gerecht afgelegd, in zake een erfeniskwestie, waarbij de Minderbroeders betrokken waren en waarop wij later hopen terug te komen ⁴³: de passage leert ons, dat er zowaar in de 16e eeuw ook al „zelatrices” waren, die rondgingen om voor een kerk of klooster in de stad geld op te halen. Wat was het geval? De hoogbejaarde Maryken Geerloffsdr., trouw bezoeker der Minderbroederskerk, werd door derden beschuldigd geen a van een b meer te kunnen onderscheiden, en derhalve niet competent te zijn haar testament te maken. Een tweetal getuigen verklaarden:

²⁸ Stadsrekening 1447, fol 22, idem 1521, fol 54 vo ²⁹ Zie blz 187-188

³⁰ Stadsrekening 1489, fol 13 en 21-vo de stad vergoedt „het hout, dat tot die Minderbroeders bernde”

³¹ Zie o a Stadsrekening 1491, fol 13; 1535, fol 27 vo

³² Idem 1506, fol 20 ³³ Vroedschapsresoluties 1468-1521, fol. 28 vo

³⁴ Stadsrekening 1521, fol 54 vo

³⁵ Idem 1534, fol 34, 1535, fol 55 „betaelt voor slotelen en slotwerck te Minderbroeders vermaect an de liberarye” De boeken dezer bibliotheek zijn later (1574) met moeite door de Koningsgezinden in deze landen van de Spaanse Minderbroeders afgenomen de laatsten hadden ze reeds bestemd, om als oorlogsbuit naar Spanje te worden gevoerd (Dagboek Wouter Jacobsz, fol 201 vo)

³⁶ Idem 1550, fol 63 ³⁷ Idem 1546, fol 16

³⁸ Zie bij Dalm van Heel, De Minderbroeders te Gouda I, blz 26, in 1480 wordt het kerkhof nogmaals gewijd. Stadsrekening 1480, fol 20

³⁹ Van Heel, blz 26-27

⁴⁰ Frater Stephan Schoutens *Antiquitates franciscanae Belgicae* (Hoogstraten 1906) blz. 13

⁴¹ Stadsrekening 1521, fol 54 ⁴² Hs III, no 72 ⁴³ Zie blz. 154-155.

„ten tyde als men de penningen funderen zoude vant groet oerdel. gheschildert ende hangende binnen de Minderbroederskercke, . . . Maryken Geerloffsdr. geweest hadde (zoe zij zeyde) opt casteel ter Goude, omme van mijn Heere (in de tijt) daerthoe een penning te gecrijgen”⁴⁴.

Het blijkt dan, dat bij die gelegenheid het oudje twee zeven-*stuiver*-stukken had aangezien voor twee zeven-*groten*stukken, en dus van de royale slotvoogd veel meer voor de bekostiging der schilderij gekregen had dan zij had durven denken!

Wij lezen herhaaldelijk van het maken en repareren van glazen bij de Minderbroeders⁴⁵, o.a. door Jacob Codde, van wie wij haast zeker kunnen aannemen, dat het geen *glazenmaker*, maar een *glasschilder* geweest is. Dus moet m.i. wel worden aangenomen, dat in de kerk der Minderbroeders glasschilderingen waren aangebracht, te meer daar wij in de Rentmeestersrekeningen eenmaal een post vinden voor „een bourgonis glas”, dat wordt aangebracht „totte Minrebroeders in den trans”⁴⁶.

Is het convent kort vóór de Opstand nieuw opgebouwd? De Lange van Wijngaerden beweert het⁴⁷ en in navolging van hem, Van Heel⁴⁸, die deze nieuwbouw in verband brengt met een brand, welke — volgens de Stadsrekening 1547 — in het Minderbroedersklooster was uitgebroken. Ongeacht dit laatste, kan wél geconstateerd worden, dat grote hoeveelheden stenen en tegels door de stad aan de Minderbroeders verstrekt worden in de jaren 1540 en 1544, waarbij men zich afvraagt, of deze alleen voor een uitbreiding dan wel voor een algehele vernieuwing van het convent mogen gediend hebben⁴⁹.

Héél weinig weten we in het algemeen over bouw en inrichting der vrouwenkloosters. De Kroniek van het St.-Margaretaconvent onderricht ons slechts spaarzaam over het interieur van de stichting van Machteld Co-sijns. In 1416 werd de kapel, toegewijd aan de H. Margareta, geconsecreerd door de wijbisschop Matthias van Biduane⁵⁰, terwijl Van Heel op waarschijnlijke gronden onderstelt, dat de altaarwijding plaats had door Hubertus Schenck, bisschop van Yppuse, eveneens wijbisschop van Utrecht⁵¹. Ongeveer 1490 horen wij van een mis, die in de kloosterkapel zal worden opgedragen op het altaar van Maria⁵².

Het St.-Maria Magdalenaklooster had reeds in 1454 het recht gekregen een kapel met 2 of 3 altaren te hebben⁵³, doch de eerste altaarwijding waaromtrent wij vernemen, dateert van 30 juni 1476, toen de vicaris-

⁴⁴ Processen O no 21 ⁴⁵ o a Stadsrekening 1481a, fol 15 vo, 1485, fol 23 vo

⁴⁶ A R A Inventaris Rekeningen Rekenkamer Domeinen, Rekening J. Hanneman, 1557, fol 26 vo.

⁴⁷ Hs I, no. 72. ⁴⁸ De Minderbroeders te Gouda I, blz 31-32

⁴⁹ Stadsrekening 1540, fol 31-vo-32; 1544, fol 33 vo ⁵⁰ Kroniek, fol 4.

⁵¹ Het Sint Margareta-klooster te Gouda, in Zesde Verzameling Bijdragen Oudheidkundige Kring „Die Goude”, blz 60

⁵² Inventaris, Reg no. 688 ⁵³ Inventaris, Reg no 443

generaal van de bisschoppen van Utrecht en Osnabrück er een altaar wijdde ter ere van de H.H. Andreas, Augustinus, Maria Magdalena, Sebastianus en Catharina ⁵⁴. Ook het Agnietenklooster heeft van ouds een kapel gehad, die buitengewoon mooi moet geweest zijn. Immers lezen wij in het Dagboek van Wouter Jacobsz. op 21 januari 1573:

„Op sint Agnietendach vernieude mij mijn bedroufheyt, overmids dat ick mij doen becommert vonden int overdencken des groete verandering, die ons overgecomen was, als siende nu schuers gelijk die schoene kerck van mijn sint Agnietenconvent binnen der Goude, die ick des jaers voireden paradijsgewijs ter eere Goods toe gemaect hadde gesien, mids dat aldaer soe schoene dienst gedaen werde, ende was dese nu woest ende geheel desolaat” ⁵⁵.

Zelfs in de vervallen toestand, waarin zij zich thans bevindt, kan men zich nog enigszins een voorstelling maken van het indrukwekkende van dit „paradijsgewijze” opgetrokken gebouw met zijn hoge vensters en diepe doorkijk! Omtrent altaren of beelden, welke er in gestaan hebben, weten wij uit de oude registers niets, doch hetzelfde Dagboek vertelt van een miniatuur-beeldenstorm, die in 1573 gewoed heeft in de stad, waar men in 1566 voor de grote beeldenstorm bewaard was gebleven, welke miniatuur-beeldenstorm bijzonder de arme Agnieten getroffen heeft. Wij lezen nl. in het genoemde Dagboek op 3 augustus 1573:

„Van de Agnieten ter Goude hoorde ick dat nu sonderling getribuleert waeren, als heel verdurven sijnde doer an stucken smijten en broeken haer outaeren ende beelden, die bij hem noch tot deser tijt toe geweest waeren. Desen werden haer onthaelt ende opelick op die marckt verbrant” ⁵⁶.

Van de kerk, behorende bij het klooster St.-Marie aan de Gouwe, weten wij eigenlijk alleen, dat zij op de hoek van het Nonnenwater en de Gouwe moet gestaan hebben, en dat de zusters er — behalve de voorgeschreven gebeden — op de vrijdagen van de Advent na de vespers nog de antifoon „O Crux gloriosa” zongen ⁵⁷.

Evenmin weten wij bijzonderheden omtrent de kapel van het St. Catharinaconvent. Dit klooster moet een vrij grote uitgestrektheid gehad hebben: als later de „uitverkoop” in percelen plaats vindt, horen wij van „het seste hooge huys van de Catharijnen, staende op de Groenewech” ⁵⁸. In Walvis' tijd stond de kerk nog overeind en werd als opslagplaats voor turf gebruikt (Turfkerk!) ⁵⁹. Het schijnt dat er veel sieraden in waren, welke de zusters bij de Opstand vruchteloos in veiligheid trachtten te brengen ⁶⁰. In 1579, toen de uitoefening der Katholieke religie reeds verboden was, lieten de zusters clandestien nog een Heilige Mis in het kloos-

⁵⁴ Idem, Reg. no. 599. ⁵⁵ fol. 78. ⁵⁶ fol. 152 vo.

⁵⁷ Dr. E. Ypma O.E.S.A., Het generaal Kapittel van Sion, blz. 112.

⁵⁸ Eerste Stadsregister, fol. 205 vo. ⁵⁹ Walvis II, blz. 155.

⁶⁰ Idem, blz. 157-158.

ter opdragen, waarbij wel 300 Katholieken tegenwoordig waren, hetgeen de arme „Catharijnen” bijkans haar alimentatie gekost heeft ⁶¹.

De Brigitten kregen reeds in 1477 een voorlopige kapel: de Kroniek zegt, dat „in domo quadam pro monasterii ecclesia deputata in lapide portatili . . . . prima missa fuit celebrata, domo illa nondum in ecclesiam consecrata” ⁶². Het volgende jaar werd de kapel gewijd, waarin één hoofd-altaar en twee zij-altaren stonden. Als consecrator trad op Godefridus, bisschop van Tiflis, wijbisschop van Bisschop David van Bourgondië ⁶³. Wij weten overigens weinig van het interieur van kerk en klooster, doch — overeenkomstig de nog al liturgische instelling der Brigitten — zullen er wel vele paramenten aanwezig geweest zijn. Bij de overdracht aan de regulieren blijkt er een boven- en een benedenkerk te zijn, beide met een koor: de zusters hadden ook „een muenich veynster ende biechthuys”. Voorts waren er „ornamenten, outaercleden, missegewaet, kelcken, boucken, borden, cronen in den selfden kercke, lybrarie ende al dat daertoe dienende is” ⁶⁴. In het jaar 1515 werd een beeld van de H. Brigitta op de toren van het convent aangebracht ⁶⁵. Tot ergernis van Bisschop George van Egmond gingen de Brigitten in 1544, gedreven door de uiterste armoede, er toe over „ornamenta, clenodia, libros et alia ecclesie conventus utensilia ac bona ad divinum cultum pie collate et applicata” aan derden te verkopen, hetgeen hun een strenge berisping deed belopen ⁶⁶. Allerlei klachten over de slechte, ongezonde behuizing ⁶⁷ en over het dreigend „ommevallen van het klooster” ⁶⁸ geven ons een beeld van de bouwvallige toestand in later jaren, hetgeen ongetwijfeld mede tot het heengaan der zusters geleid heeft.

Het klooster van St.-Clara kreeg reeds in 1470 het recht om een kapel met altaren te hebben ⁶⁹, doch omtrent bouw en inrichting dezer kapel tasten wij in het duister. In 1486 verwierf het inmiddels tot Clarissenconvent omgevormde klooster bij bulle van Paus Innocentius VIII het recht een kerk te hebben „cum humili campana, cimiterio, dormitorio, refectorio” ⁷⁰. Deze kerk heeft waarschijnlijk tot ± 1690 overeind gestaan, maar is toen wegens bouwvalligheid gesloopt ⁷¹.

Een eigen kerkhof hadden praktisch alle kloosters. Voor gebeden, daar gedaan, konden de zusters een aflaat verdienen. Het kerkhof van de Magdalenen was op het uitgestrekte kloosterterrein echter zó ver van het hoofdgebouw verwijderd, dat een niet genoemde kerkelijke autoriteit ± 1500 vaststelde, dat, waar de zusters wegens de grote afstand dit kerkhof

⁶¹ Dagboek Wouter Jacobsz., fol. 395. ⁶² Inventaris no. 183. ⁶³ Idem.

⁶⁴ N.A.K.G., N.S., XXXIV (1943), blz. 265.

⁶⁵ Stadsrekening 1515, fol. 24 vo: „betaelt Gerrit Dirck Maessenzoen van Sinte Brigittenbeelt geset upten toren bij de Brigitten”; vgl. ook idem, fol. 44.

⁶⁶ Inventaris no. 184. ⁶⁷ Vroedschapsresoluties 1468-1521, fol. 51.

⁶⁸ Idem 1522-1558, fol. 168 vo. ⁶⁹ Inventaris, Reg.no. 558.

⁷⁰ Idem, Reg.no. 665. ⁷¹ Walvis II, blz. 153.

niet dagelijks konden bezoeken, zij de aflaat verdienen konden, wanneer zij dezelfde gebeden verrichten „ambulantes in ambitu conventus”⁷².

De zusterskloosters hadden meestal een eigen bierbrouwerij; zo meldt de Kroniek van het St.-Margaretaklooster (± 1500):

„Arnoldus Jacobi erexit novam domum braxatorii”⁷³.

Omtrent het andere kanunikessenklooster, dat van St.-Marie aan de Gouwe, weten wij, zoals gezegd, weinig, maar wij hebben gelukkig een getuigenis a posteriori nl. een notarieel stuk d.d. 23 april 1609, waar een oud-conventuale enkele bijzonderheden mededeelt over de vroegere inrichting van het klooster. Daaruit komen wij te weten, dat er was een „coorenhuys, brouhuys, waschthuys, maelenhuys en melkenhuys”⁷⁴. Op 22 februari 1574 wordt in de vroedschap besloten aan de administrateurs van het St.-Maria Magdalenaconvent toe te staan, „dat zij de brouwketell 't voorsz. convent competerende, sullen moegen vercopen, om uit de opbrengst daarvan te voorzien in 'd'armoede ende necessiteyt van d'oude impotente conventualen”⁷⁵. Voorts vertelt Wouter Jacobsz. in zijn Dagboek d.d. 4 februari 1573, dat hem was medegedeeld, hoe in het St.-Agnietenconvent

„noch sommige al bij malcander waeren brouwende altemet ende hebbende noch haer bouwerie, daer sij haer suivel of creghen”⁷⁶.

Slechts bij de Brigitten en de Clarissen heb ik geen sporen van het bestaan ener bierbrouwerij gevonden.

De vrouwenkloosters hadden zeker alle een — zij het ook primitieve — boerderij aan het convent verbonden⁷⁷. Wij horen van „die Margrieten bouhuys”⁷⁸ en van een „melkenhuys” bij het klooster op de Gouwe⁷⁹. Voorts mochten — volgens het bisschoppelijk schrijven d.d. 22 maart 1455 — de Magdalenzusters hebben „huizen, erven, boomgaarden en weiden voor melk en vlees”⁸⁰, en nog in 1624 is er sprake van „'t bouhuys van de Magdalenen”⁸¹. Hierboven wezen wij reeds op de aanhaling van Wouter Jacobsz. Maes inzake de Agnieten. Bij de estimatie van de erven der Brigitten is sprake van „die bouwerie, die schuyer mit dat molenhuys”⁸², en in 1476 moesten de Clarissen wel aan de stad beloven, dat zij geen eigen bezit zouden verwerven, doch „uitgenomen 't begrip en tuynen heurs cloosters voorsz., en alsoo veel land daertoe als sij be-

⁷² Inventaris no. 14.

⁷³ Fol. 7, door Van Heel ten onrechte vertaald als „naaikamer”: a.w., blz. 79.

⁷⁴ Not. Archief, no. 16, fol. 55 vo.

⁷⁵ Vroedschapsresoluties 1468-1521, fol. 62.

⁷⁶ Fol. 96 vo.

⁷⁷ Zie voor Amsterdam: Dr. I. H. van Eeghen, Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam, blz. 35.

⁷⁸ W.A., no. 20¹, fol. 28-28 vo. ⁷⁹ Zie hierboven. ⁸⁰ Inventaris no. 116.

⁸¹ Kamerboek 1624, fol. 56 vo. ⁸² Inventaris no. 188.

horen zullen om hare beesten te weyden, daer sij haer voetzel of neemen mogen”⁸³. Ten slotte wijs ik op de bewering van Walvis in zake de tertiariissen van St.-Catharina, dat in zijn tijd nog bestond de „Koeypoort” over de Patersteeg, zo genoemd „omdat ’s kloosters koeyen hierdoor in en uit wierden geleid”⁸⁴. Over het algemeen hadden de vrouwenconventen, behalve de Clarissen, ook uitgestrekte landerijen buiten Gouda, vooral in Stein en Bloemendaal. Dit blijkt uit een zeer groot aantal transacties, alle genoteerd in de regesten van de „Inventaris der Goudse kloosters”⁸⁵.

Het feit, dat in de meeste zusterskloosters gewezen en gesponnen werd, verklaart, dat in 1454 de Margrieten „een spinkamer” timmerden⁸⁶, en dat wij in de kerstnacht van 1573 horen van een mis, clandestien gevierd in het St.-Catharinaklooster in de „spinkamer” van het convent⁸⁷. Ook de andere vrouwenconventen weefden en sponnen; alleen geloof ik, dat de Brigitten en Clarissen hier eveneens een uitzondering vormden: de eerste hadden andere bezigheden, zoals wij later zullen zien⁸⁸.

De uitbreiding der kloosters is ongeveer bij de eeuwwisseling omstreeks 1500, tot staan gekomen. Ook hier zien wij weer een parallelle ontwikkeling met andere steden⁸⁹; men begon zich ongerust te maken over het toenemend huizenbezit der conventen.

Op 23 augustus 1498 werd een keur uitgevaardigd, die het ontvangen van eigendommen door kloosters bond aan de goedkeuring van de vroedschap.

„Upten drie ende twintichsten dach in Augusto soe was bi der gemeender vroetscap overdraghén, dat scout ende scepenen over geen eygen staen en sullen, dat enige cloesteren ontfangen sellen, ten sy by consent van de vroetscap — Actum XXIIIIen in Augusto XCVIII”⁹⁰.

Vermoedelijk is deze keur bedoeld bij een transactie van het St.-Catharinaconvent, waarvan sprake is in de Eigenboeken op 6 juni 1502:

„Die voichden van Jacob Janszoon’s van Lewens weeskinder . . . hebben vercoft ende overgegeven van den voorsz. weeskinderen wegen ’t convent van Sinte Katrijnen een erff, gelegen an de Lange tiendwech, vrij bij dese condicien, ende voirwaerten, ende alsoe een koir is gemaect by den vroetscap, dat die cloesteren geen huysen meer copen en moegen, also dat de pater vant voirschr. convents wegen hem verbonden heeft ende beloeft een huus te tymmeren voir an de straet om te huer te gaen voir

⁸³ Walvis II, blz. 151. ⁸⁴ Idem, blz. 155.

⁸⁵ Zie voor het Maria Magdalenaklooster ook W. G. van Oyen, De bezittingen van het Maria Magdalenaconvent, in BB Haarlem XXIII 1898, blz. 408.

⁸⁶ Kroniek, fol. XXX. ⁸⁷ Dagboek Wouter Jacobsz, fol. 184 vo.

⁸⁸ Zie blz. 140. ⁸⁹ Van Eeghen, a.w., blz. 32-33.

⁹⁰ Mr. L. M. Rollin Couquerque en Mr. M. A. Meerkamp van Embden, Rechtsbronnen der stad Gouda, blz. 495.

de poorterie ende dit voirschreven is gelegen westwert van Dirck Jan Woutersz. des sel hy tymmeren als voirs. staet binnen ses of achte jaren" ⁹¹.

Men wilde het klooster niet belemmeren in de aankoop van het huis, doch legde anderzijds aan de pater van het convent de verplichting op, om binnen zes of acht jaar een ander huis te bouwen. Blijkbaar dreigde het gevaar, dat door de veelvuldige aankopen van huizen voor de burgerij geen voldoende woningen meer zouden overblijven. Toch zijn er na 1500 nog wel huizen door de kloosters verkregen. Op 7 januari 1505 kopen de Collatiebroeders een huisje naast de Jeruzalemskapel ter completering van hun bezit ⁹², terwijl op 3 maart 1509 de Agnieten een huis naast haar convent in eigendom verwerven, onder voorwaarde dat de tegenwoordige bewoner er voorlopig in zal blijven wonen ⁹³. Maar de tijd van vermeerderd huizenbezit door aankoop of erven was toch voor de conventen verstreken. Als de Cellebroeders in 1534 uitbreiding nodig hebben, bouwen ze zelf, en ze krijgen van de stad „VII roe tegeldacxs van een huysken, dat zij gemaect hebben an de vesten" ⁹⁴, zoals de pater van de Magdalenen een jaar later geld krijgt voor „seventiendalve roe dacken van het huys dat hij getimmert heeft" ⁹⁵. Wij mogen voorts voor dit onderwerp verwijzen naar Hoofdstuk VI, blz. 171-172. Geen anti-clericalisme, maar het welbegrepen eigenbelang der groeiende burgerij heeft er toe genoopt aan het verwerven van steeds meer panden door de conventen paal en perk te stellen.

Doch wij willen van de behuizing afstappen en nader bekijken hoe de Goudse gemeenschappen bestuurd werden. In de eerste plaats vraagt nu onze aandacht het landelijk verband, waarin de conventen waren besloten. De beide kanunnikessenkloosters waren of werden in het Generaal kapittel van Sion opgenomen ⁹⁶. De toetreding van het St.-Margaretaklooster had plaats op 24 februari 1424. De zusters verklaren

„dat wi ons ende ons convent overghegheven hebben onder den capittel ghemeen der regulieren, die nu ter tijt woenachtig sijn buten Scoonhoven in den Hem ende in Delff en in Steyn buten der Goude".

En zij verklaren tevens, dat zij genoeg zullen nemen met de biechtvader, die visitatoren haar zouden aanwijzen ⁹⁷. Dit laatste wijst op een zekere beperking in de vrijheid, welke de toetreding tot het kapittel medebracht: immers was op 13 september 1399 in een schrijven aan de Bis-

⁹¹ R.A. 320, fol. 234 vo. Aan de vrees voor woningtekort schrijf ik ook toe de herhaaldelijk in de registers voorkomende bepalingen, dat bij verkoop van een huis aan een klooster de vorige eigenaar het recht krijgt in het huis levenslang te blijven wonen; zie voor dergelijke transacties: R.A. 325, fol. 11, 31, 77 en 149 vo.

⁹² Inventaris, Reg.no. 750. ⁹³ R.A. 321, fol. 19 vo.

⁹⁴ Stadsrekening 1534, fol. 14 vo. ⁹⁵ Stadsrekening 1535, fol. 60 vo.

⁹⁶ Zie blz. 25 en 38-41. ⁹⁷ Inventaris, Reg.no. 263.

schop bedongen, dat de zusters zèlf haar biechtvader zouden kiezen⁹⁸. Doch aan de andere kant meenden zij daarmede de zekerheid te hebben verkregen, dat zij steeds een kanunnik van het kapittel als confessor zouden hebben.

Dr. E. Ypma heeft in zijn werk „Het Generaal Kapittel van Sion” vrij uitvoerig gesproken over de vraag, of in het algemeen de bij dit kapittel geïncorporeerde zusterskloosters regelmatig een der kanunniken van het kapittel als biechtvader hadden.

„de verplichting van het Kapittel tegenover de zusters, te zorgen voor een goede biechtvader, schijnt nog al eens bezwaarlijk te zijn geweest . . . . Al de zusterkloosters, onderhand zes, te voorzien van Kanunniken, die daar als confessores de geestelijke verzorging op zich zouden nemen, was te moeilijk. De huizen der Regulieren waren niet groot. Stein begon ten minste met een zeer bescheiden aantal kloosterlingen en in de andere conventen was het ledental vermoedelijk evenmin aanzienlijk . . . Daarom voelden de Kanunniken er weinig voor hun krachten nog te verzwakken door de geestelijke leiding van de nonnenconventen op zich te nemen . . .”⁹⁹.

In 1431 wordt dan bij de vaststelling van enkele nieuwe bepalingen ook het volgende besloten:

„Krachtens de incorporatie zou het Kapittel voortaan niet meer gehouden zijn aan de verschillende zusterconventen een Kanunnik van het Kapittel als biechtvader af te staan. Het voldeed aan zijn verplichtingen, wanneer het zorgde dat daarvoor een vroom en kundig priester werd aangewezen. He oordeel over zijn geschiktheid kwam toe aan de visitatoren en tegen hun oordeel kon verder niemand meer iets inbrengen”¹⁰⁰.

Toen het Generaal kapittel echter bij het Utrechtse schisma de elect Walraven van Meurs als bisschop erkende, kwam er weder verandering, want op 16 juli 1435 legde deze aan de kanunniken de verplichting op als confessor voor de geïncorporeerde zusterskloosters op te treden¹⁰¹. In 1436 komt dan nog de bepaling, dat de confessor geen prior zou zijn, en bij de sluieroplegging de prior van een der kanunnikenconventen moest uitnodigen¹⁰².

Laat ons thans zien in hoeverre de invloed dezer besluiten op de praktijk der benoemingen in het Goudse St.-Margaretaconvent wellicht waarneembaar geweest is.

Wij zijn in de gelukkige omstandigheid, dat wij door de Kroniek van het klooster vrij uitvoerig worden ingelicht over de verschillende wisselingen der functionarissen. Deze Kroniek is aangevangen in het jaar 1452 door de „capellanus” van Rector Heymannus Florentii t.w. Lambertus

⁹⁸ Inventaris, Reg.no. 180, ⁹⁹ a.w., blz. 41-42. ¹⁰⁰ a.w., blz. 42-43.

¹⁰¹ a.w., blz. 45. ¹⁰² a.w., blz. 47.

Wilhelmi ¹⁰³, en later voortgezet door Robert Jansz. Goris, die wij in 1549 aantreffen als rector van het convent ¹⁰⁴.

Omtrent het verleden van de eerste rector, Theodericus de Aer, tasten wij in het duister. Hij is het geweest, die samen met de ijverige Machteld Cosijns tot stand wist te brengen, dat de zusters de regel van St.-Franciscus verlieten en die van St.-Augustinus kozen ¹⁰⁵. Of hij vóór zijn rectoraat te Gouda reeds in een klooster van tertiariissen of kanunniken geweest was, is niet bekend: het eerste lijkt mij waarschijnlijk. Doch reeds dadelijk bij de keuze van de tweede rector, Hugho Wilhelmi Cruuf (1424), vermeldt de kronist bij diens naam „presbyter regularis conventualis in den Hem prope Scoenhoviam” ¹⁰⁶. Zijn opvolger (1430) was „Johannes Pinardi de Haerlem, conventualis in Steyn” ¹⁰⁷. Hij sterft in 1438, en zijn rectoraat wordt gevolgd door de korststondige ambtsperiodes van Petrus Walteri de Aemstelredam ($\pm$ 1439) en van Jacobus Nicolai (1439- $\pm$ 1443) ¹⁰⁸. Juist van deze beiden wordt niet vermeld, of zij te voren kanunniken van een der kloosters van het kapittel geweest waren. De regelaar, waarmede althans de eerste kronist telkens vermeldt, dat de betrokken rector uit een der regulierenkloosters afkomstig was, zou doen vermoeden, dat zij tweeën er los van stonden, als niet de toenmaals juist geldende strengere bepalingen van de elect ons tot het andere gevoelen zouden kunnen doen overhellen.

Nadat Jacobus Nicolai als rector was afgetreden, werd benoemd Wilhelmus Vischer „de conventu Scoenhoviensi” ¹⁰⁹. De toestemming tot wijding van het kerkhof der zusters, onder zijn rectoraat door Bisschop Rudolf van Diepholt verleend ¹¹⁰, doet ons zijn ambtstijd plaatsen omstreeks het jaar 1443, en bevestigt de mededeling van Ypma, dat in 1442 het Generaal kapittel aan de elect had verzaakt en het gezag van Bisschop Rudolf van Diepholt had erkend ¹¹¹. Ook daarna schijnt echter de praktijk der benoeming van een regulier kanunnik tot rector der geïncorporeerde zusterskloosters althans te Gouda gevolgd te zijn. Immers, nadat Vischer tot prior van Schoonhoven benoemd was, werd een vroegere prior van Den Hem, Nicolaus Wit, voor enige jaren rector van het Goudse St.-Margaretaconvent ($\pm$ 1445-1449). De Kroniekschrijver legt van hem een zéér gunstig getuigenis af: hij heeft de echte kloostergeest in het convent, welke geest enigszins verslapt was, weder hersteld ¹¹². Nadat hij als prior naar Schoonhoven was teruggekeerd, vinden wij te Gouda in 1449

¹⁰³ Kroniek, fol. VI. ¹⁰⁴ Idem, fol. VII; Inventaris, Reg.no. 891.

¹⁰⁵ Kroniek, fol. V. ¹⁰⁶ Idem. ¹⁰⁷ Idem, fol. V vo.

¹⁰⁸ Idem. ¹⁰⁹ Idem, fol. VI. ¹¹⁰ Inventaris, Reg.no. 363. ¹¹¹ a.w., blz. 50.

¹¹² Kroniek, fol. VI. Nicolaus Wit is wel dezelfde als „Broeder Clais (Claes) die (de) Wit (Wyt)”, die op 23 augustus 1443 het Collatiehuis overdroeg aan de Heilige-Geestmeesters: Inventaris, Reg.no. 366. Ik houd hem ook voor identiek met „Nicolaas Wit, de prior der Kartuziers van Schoonhoven”, die door de

de reeds genoemde „Heymanus Florentii de 's Gravensande", die blijkbaar kanunnik was van het regulierenklooster te 's-Gravensande, dat op 3 december 1427 in het kapittel was opgenomen. Zijn „capellanus" was „Lambertus Wilhelmi presbyter regularis de Syon": ook als socius werd dus een kanunnik van het kapittel benoemd ¹¹³. Het is echter niet na te gaan, of deze praktijk altijd is volgehouden. De Kroniekschrijver springt dan over op Wilhelmus Petri, volgens Van Heel dezelfde als Willem Obrecht, die door Ypma als prior van Syon genoemd wordt ¹¹⁴; de opvolger van de kronist Lambert Willemsz. duidt hem niet nader aan. In 1485 werd hij opgevolgd door „Nicolaus Cornelii Rot, conventualis in Syon" ¹¹⁵, die bij zijn benoeming tot „prior superior" van het kapittel als opvolger kreeg Johannes Henrici, weder een conventuaal uit 's-Gravensande, welke na een éénjarig rectoraat in 1495 de plaats ruimde voor Arnoldus Jacobi, kloosterling uit Den Hem, die 22 jaar lang aan het hoofd van het klooster gestaan heeft ¹¹⁶. Het in 1438 geïncorporeerde convent te Heilo verstrekte toen tot tweemaal toe een rector aan de Goudse „Margrieten": Godefridus Petri (1518) en Albertus Ysbrandi (1524), die daarna beiden achtereenvolgens tot rector van hun eigen regulierenconvent gekozen werden ¹¹⁷. Tussen hun beider régime was nog gevallen het kortstondig bestuur van „Wilhelmi Haerleus, conventualis in Steyn" ¹¹⁸. Met de benoeming van Albertus Ysbrandi sluit dan de vervolgschrijver, Robert Jansz. Goris, zijn Kroniek: zijn eigen benoeming vermeldt hij niet meer. Uit het Necrologium van Stein weten wij echter, dat hij de 10e prior van het klooster aldaar geweest is ¹¹⁹. Zijn opvolger is waarschijnlijk geweest de laatste rector van het St.-Margaretaconvent: Cornelis Hermansz., eveneens kanunnik van Stein, die overleed in 1587 ¹²⁰. Uit het Dagboek van Wouter Jacobsz. Maes weten wij nog, dat bij de Opstand Heer Cornelis Bol „conventuaal tot Syon" socius was van de rector van het Goudse St.-Margaretaconvent ¹²¹.

Het bovenstaande stelt wel heel duidelijk in het licht, dat over het algemeen reguliere kanunniken van het Generaal kapittel van Sion tot rector-biechtvader van het bedoelde Goudse klooster benoemd werden, en dat ook socii soms — zo niet altijd — uit een der kloosters van het kapittel afkomstig waren. Men krijgt ook de indruk dat het in het midden der 15e eeuw materiëel zo in welstand verkerende Margrietenkloos-

H. Lidwina vertroost werd: zie bij H. Meuffels C. M., De Heilige Lidwina van Schiedam ('s-Hertogenbosch 1928), blz. 60. Een Kartuizerklooster te Schoonhoven is mij althans niet bekend.

¹¹³ Kroniek, fol. VI; vgl. Ypma, blz. 40³⁴.

¹¹⁴ Kroniek, fol. VII; Van Heel, a.w., blz. 83; Ypma, a.w., blz. 57.

¹¹⁵ Kroniek, fol. VII. ¹¹⁶ Idem. ¹¹⁷ Idem. ¹¹⁸ Idem.

¹¹⁹ Catalogus der Openbare Boekerij te Gouda (Gouda 1874), no. 932, Calendarium Sanctorum, Martyrologium Romanum (ongefoliëerd).

¹²⁰ Idem. ¹²¹ Fol. 153.

ter ¹²² in het kapittel een vooraanstaande plaats innam. De rector werd met zijn convent niet slechts zelf „gevisiteerd” maar visiteerde op zijn beurt ook andere communiteiten. Tot onze verwondering zien wij, dat, als Bisschop David van Bourgondië op 8 februari 1464 het huis der Cellebroeders tot een klooster maakt, en allerlei bepalingen voor hen vaststelt in zake kleding en dagorder, de bisschop tot visitatoren van de Alexianen aanstelt de prior van Stein en de rector van het St.-Margaretaklooster ¹²³. In hun handen moesten zowel de rector van het Cellebroedersklooster als de fraters hun professie afleggen, en aan hen moesten ze trouw beloven. Zelfs veranderingen in het habijt der broeders waren aan de goedkeuring der visitatoren onderworpen. Men zou zeggen: wat had het Generaal kapittel van Sion met de Cellebroeders te maken? De enige overeenkomst tussen hen en het kapittel was, dat beiden de regel van St.-Augustinus volgden. Ik geloof dan ook, dat wij in de bepaling van de Bisschop slechts een tijdelijke maatregel moeten zien, die later weer is komen te vervallen. Aanvankelijk stonden verschillende Cellebroederskloosters vrijwel op zichzelf en pas in de tweede helft der 15e eeuw kwam er een zekere band, doordat vier provincies gevormd werden en ook regelmatig een Generaal kapittel gehouden werd ¹²⁴. Het lag in de lijn dat daarna de visitatie van wege het kapittel plaats vond: wij vinden dan ook de Generaal in Gouda in 1515 ¹²⁵, voorts in 1518 en in 1523 ¹²⁶; bij de laatste visitatie is uitdrukkelijk vermeld, dat hij twee kannen wijn kreeg van de stad „als hij ter Goude was visiteren”. In 1549 wordt getrakteerd ter ere van „de provinciaal van de chellebroers” ¹²⁷, en in 1554 — als er ongeregelheden geconstateerd zijn — komen Generaal en Provinciaal beiden naar Gouda ¹²⁸. Van een visitatie door de rector van het St.-Margaretaklooster horen wij dan niets meer.

Nog op een andere plaats blijkt de betekenis, welke aan de figuur van de rector van dit convent gehecht wordt. Wanneer in 1549 na langdurige onderhandelingen een overeenkomst gesloten wordt tussen de Brigitten en de regulieren van Stein in zake de overname van het klooster der eersten door de laatsten, dan staat onder het betreffende stuk niet alleen de toestemming van de prior van Stein, maar vinden wij ook het onderschrift:

¹²² Bij de schatting, in 1476 door Karel de Stoute aan de conventen opgelegd, betaalde het St.-Margaretaklooster het indrukwekkende bedrag van 172 p 6s. 6d.; zie: A. G. Jongkees, *Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische Hertogen 1425-1477*, blz. 240.

¹²³ *Inventaris*, Reg.no. 531.

¹²⁴ In 1503 werd het Generaal Kapittel te Gouda gehouden: *Walvis II*, blz. 147

¹²⁵ *Stadsrekening*, fol. 16.

¹²⁶ *Stadsrekening* 1518, fol. 24 vo, en 1523, fol. 25.

¹²⁷ *Stadsrekening* 1549, fol. 44 vo. ¹²⁸ *Stadsrekening* 1554, fol. 42.

„Ego frater Robbertus Johannis, rector conventus sancte Margarete in Gouda consensio”¹²⁹.

Het feit trouwens, dat telkens gewezen of toekomstige priores van mannenkloosters met het rectoraat van dit klooster worden belast, doet ons enigszins de betekenis, die er in het kapittel aan gehecht werd, vermoeden.

Een dergelijke uitverkiezing van het andere kanunnikessenconvent, dat van St.-Marie aan de Gouwe, blijkt nergens. Het overtrof in geldelijke welstand althans in 1476 zelfs nog het eerstgenoemde¹³⁰, doch van de gestes van dit klooster en zijn rector weten wij nu eenmaal weinig¹³¹. Wij bezitten geen kroniek er van, die ons inlicht omtrent de namen der rectores, en wij moeten volstaan met die van een enkele titularis, die uit de registers is opgedoken, t.w. Ghysbertus Poel¹³²; Heer Claes (1487)¹³³; Jan Hubrechz. (1512)¹³⁴, Jan Kemp (1530)¹³⁵ en Willem Jacobsz. (1554)¹³⁶. Slechts van Ghysbertus Poel kan men nagenoeg met zekerheid zeggen, dat hij kanunnik van het kapittel geweest is, omdat hij — naar het woord van Walvis — genoemd wordt in „d'Oude gedenkschriften van 't Steynsche convent”¹³⁷. Het is mogelijk, dat ook in dit klooster reguleren het ambt van rector-biechtvader bekleed hebben, doch zekerheid is daaromtrent niet verkregen: wèl wordt de laatste „Broeder Willem Jacobz.” genoemd.

In een geheel andere verhouding dan tot de geïncorporeerde gemeenschappen stond het kapittel tot de twee „kloosters van bekeerde Vrouwluiden, staende onder de bezoeking van het kapittel van Sion”¹³⁸, het St.-Maria Magdalena- en het St.-Agnesconvent. Ook aan de relatie van dergelijke kloosters met het Generaal kapittel heeft Dr. Ypma in zijn dissertatie waardevolle bladzijden gewijd¹³⁹. Wij zien er uit, hoe deze „non incorporata” nimmer geheel deelden in de voorrechten der geïncorporeerde conventen, doch wèl van de geest van het kapittel werden doortrokken. Het laatste was er over het algemeen niet erg op gesteld, dat ook voor deze kloosters nog kanunniken als rector werden opgeëist, en er is telkens — o.a. op het algemeen kapittel van 1497 — op aangedrongen, dat naar geschikte kandidaten voor deze functie moest worden uitgezien onder de seculiere geestelijkheid¹⁴⁰.

Hoe is nu in dezen de praktijk bij de twee Goudse conventen geweest? Over de eerste rector van het St.-Maria Magdalenaconvent, Willem Ty-

¹²⁹ Inventaris, Reg.no. 891.

¹³⁰ Het moest in 1476 betalen 205 p. 3s. 3d. (zie bij Jongkees, a.w., blz. 240).

¹³¹ Zie blz. 38-41. ¹³² Walvis II, blz. 128. ¹³³ R.A. 319, fol. 136.

¹³⁴ Lijfrentekwitantie 1512. ¹³⁵ Stukken betreffende Broekhuizen: K no. 19.

¹³⁶ Inventaris no. 108. ¹³⁷ a.w., blz. 127.

¹³⁸ Van Heussen en Van Rijn, Oudheden en Gestichten van Deventer I, blz. 213.

¹³⁹ a.w., blz. 84-92. ¹⁴⁰ a.w., blz. 91.

bus, spraken wij reeds ¹⁴¹. De bewerker van de Kroniek van het Fraterhuis, Dr. A. H. L. Hensen, tekent in een noot bij zijn naam aan:

„Deze Willem Tybus zal wel eveneens tot de Regulieren van het Kapittel van Sion of tot de broederschap van Geert Groote behoord hebben . .” ¹⁴²

Het eerste betwijfel ik ten sterkste en het laatste acht ik ook niet waarschijnlijk, of men moet dit in heel ruime zin opvatten, nl. als geestverwant van Geert Groote. Ik acht het eenvoudig uitgesloten, dat de oudstudent van Keulen, bezitter van diverse huizen in Gouda, die tientallen malen in de registers wordt aangeduid als Mr. Willem Tybus, zonder een andere kwalificatie, tevens regulier kanunnik van een der conventen van het Generaal kapittel geweest is. Wij krijgen geheel de indruk hier met een seculier priester te doen te hebben. Zijn opvolger, Adrianus Theodrici de Riet, maakt op 2 september 1496 zijn uitvoerig testament, waarin met geen woord over een relatie met het kapittel gesproken wordt ¹⁴³; ook hij is een wereldgeestelijke geweest. Hij werd opgevolgd door Mr. Heynrick Degenaeer, pater van de Magdalenen (1510) ¹⁴⁴, en daarna horen wij voor het eerst van een „broeder” ¹⁴⁵ nl. Broeder Jan Adam Heyez., die als 12e rector van het klooster Stein wordt vermeld ¹⁴⁶. Dan volgt weder een wereldgeestelijke, Heer Jan Nouten, die in de registers herhaaldelijk wordt aangeduid als kapelaan der St.-Janskerk in dezelfde tijd, dat hij rector van de Magdalenen was ¹⁴⁷. Diens opvolger, Gherrit Jacobz (1553) wordt weder uitsluitend als rector aangeduid ¹⁴⁸, doch daarop volgt „Broeder Dirick Aernt Wemmersz.” ¹⁴⁹. De laatste pater der Magdalenen was een regulier van het klooster, dat, vroeger in Stein, ten jare 1551 naar Gouda was verhuisd. Het was de uit verschillende geschriften bekende Claesz Ellertsz Suermondt (Nicolaes Allardi), die wij tussen 1562 en 1572 aan het hoofd van het convent aantreffen ¹⁵⁰. Wat het rectoraat van het St.-Agnietenklooster betreft, er zijn vijf functionarissen uit de registers voor den dag gekomen, waarvan vier de titel hebben van „Meester in de vrije kunsten”, doch van geen enkele van hen is het ook maar enigszins waarschijnlijk te maken, dat hij als kanunnik aan een der kloosters

¹⁴¹ Zie blz 43-44 ¹⁴² Kroniek, blz. 32, noot 2

¹⁴³ Inventaris, Reg no 717 ¹⁴⁴ Idem, Reg no 768

¹⁴⁵ De aanduiding „broeder” wijst meestal op een regulier, de aanduiding „heer” kan een seculier of een regulier aangeven, zodat de gehanteerde maatstaf niet onfeilbaar is, vgl. Van Eeghen, a.w., blz 13

¹⁴⁶ B B H XL (1920), blz 278

¹⁴⁷ R A 324, fol 191; R A 325, fol 7 vo en 16, B B H LXII (1953), blz 328

¹⁴⁸ Inventaris, Reg no 916 ¹⁴⁹ Lijfrentekwitantie

¹⁵⁰ Zie over hem Inventaris, Reg nos 964, 973 en 977 (in Reg no 973 is sprake van een Mr Jan Suvrmont als pater van het convent, doch hier moet de voor-naam op een vergissing berusten), zie voorts: Dagboek van Wouter Jacobsz fol 7 vo, 10, 109 vo, 167 vo 197, 230, 290 vo, 340, 367, en Van Eeghen a.w., blz 240

van het kapittel verbonden was ¹⁵¹. Wij zien dus dat althans in de latere jaren voor één der beide „non incorporata” — het zeer volkrijke Maria Magdalenaconvent — nog al eens een kanunnik als rector werd aangewezen, doch dat het andere vermoedelijk wereldpriesters tot biechtvader gehad heeft.

Het kapittel oefende op de vier conventen toezicht uit door de benoeming van visitatoren. Waren het steeds kanunniken uit *dezelfde* kloosters, die de Goudse conventen visiteerden, of veranderde dit wel eens? Bij de incorporatie van het St.-Margaretaconvent worden genoemd „de regulieren, die nu ter tijt woenachtig syn buten Scoonhoven in den Hem ende in Delff ende in Steyn” ¹⁵², onder wier visitatie de zusters zullen staan, doch welke conventen nu metterdaad in de loop der jaren het klooster gevisiteerd hebben, is niet gebleken. Evenmin weten wij iets omtrent de visitatie van het klooster St.-Marie. Ten aanzien van de Magdalenen worden echter reeds in de toelatingsbrief van de pastoor der St.-Janskerk d.d. 11 december 1454 ¹⁵³ de visitatores genoemd nl. de priores der regulieren van Steyn en van Den Hem, en dit wordt herhaald in de bisschoppelijke goedkeuring d.d. 22 maart 1455 ¹⁵⁴. Men krijgt de indruk, dat deze conventen met de visitatie belast bleven tot het laatste toe: de voortdurende persoonswisseling kon dan toch nog genoegzaam voorkomen hebben, dat verslapping bij het toezicht zou intreden, wanneer ten minste niet — zoals het geval was bij de laatste prior van Stein — één functionaris 45 jaar lang aan het hoofd van hetzelfde klooster bleef staan ¹⁵⁵. In de beide genoemde akten krijgen wij ook een idee van de taak der visitatores, althans in de niet-geïncorporeerde conventen. De pastoor bepaalt, dat de keuze van een biechtvader zal plaats hebben *door de zusters zelf*, doch in overleg met de visitatores, maar de bisschop spreekt een jaar later van de biechtvader „de consilio visitorum et curati sive vice-curati ecclesie Goudensis admissus”, terwijl hij alleen bij de benoeming der *mater* spreekt van voordracht door de zusters, welke dan ook echter weer door de visitatores moet bekrachtigd worden. In een akte, door een latere pastoor, Artur de Bourbon, d.d. 1 augustus 1475 uitgevaardigd ¹⁵⁶, is wel weer sprake van het recht der zusters om een eigen biechtvader te kiezen in overleg met de visitatores, welk voorrecht op 11 september 1480 door Adam de Kraenleyde vernieuwd wordt ¹⁵⁷:

¹⁵¹ Hun namen waren: Mr. Dirc van Moert (Inventaris, Reg.no. 710 en 711); Mr. Geryt Simonsz. (R.A. 320, fol. 193 vo, 223, 232; R.A. 321, fol. 77 vo, 79 en 87); Mr. Willem Gerritsz. (Stadsrekening 1534, fol. 14); Mr. Dirck Remboltz. (Inventaris, Reg.no. 875) en Heer Gysbrecht Gerrits de Bruyn (R.A. 327, fol. 47 vo).

¹⁵² Inventaris, Reg.no. 263. ¹⁵³ Idem, Reg.no. 443. ¹⁵⁴ Idem, Reg.no. 446.

¹⁵⁵ Wouter Jacobsz. Zie Calendarium Sanctorum etc. (noot 119): 27 februari.

¹⁵⁶ Inventaris, Reg.no. 591. ¹⁵⁷ Idem, Reg.no. 627.

men krijgt toch sterk het gevoel dat de visitatores in deze kloosters een overwegende invloed uitoefenden. Bisschop Rudolf van Diepholt droeg aan hen ook de inkleding van de zusters van het St.-Maria Magdalena-convent op, ofschoon het verrichten van dergelijke handelingen zo juist aan de kanunniken van het kapittel ontzegd was¹⁵⁸, terwijl hij hen eveneens belastte met het samenstellen van een statuut voor de Magdalenen, waaruit m.i. blijkt, dat de niet-geïncorporeerde kloosters toch niet geheel aan de regel der reguliere kanunnikessen gebonden waren. Wanneer de zusters op 18 november 1570 alleen maar een losrente verkopen, moeten de priores van Stein en Den Hem zelfs hiertoe hun toestemming verlenen¹⁵⁹.

Het St.-Agnietenconvent schijnt als visitatores gehad te hebben de priores van het klooster der regulieren ter Goude en van dat op den Donck, een dochterinstelling van Den Hem. Althans, wanneer er sprake van is, dat het klooster in 1556 zal overgaan aan de Heilige-Geestmeesters, geven deze beiden hun toestemming¹⁶⁰.

Het enige vrouwenklooster, welks bewoonsters tertiariessen gebleven zijn, het St.-Catharinaklooster, was aangesloten bij het kapittel van Utrecht. In 1542 werd te Gouda een vergadering van dit kapittel gehouden¹⁶¹. De moeilijkheden ontstonden ook voor dit convent, toen Paus Pius V in 1568 het kapittel ophief en de zusters wilde plaatsen onder de Provinciaal van de Minderbroeders-Observanten¹⁶². Nadat de paters der conventen uiterlijk althans zich hadden onderworpen, kwamen de maters der verschillende kloosters tegen de pauselijke beslissing in verzet. Walvis zegt:

„Onder deze prijsbare Voorstanderessen van haar aloud recht was ook de kloostermoeder van St. Katharine Ter Goude”¹⁶³.

Van Heel verklaart niet te weten hoe de zaak te Rome verlopen is, maar hij is geneigd om aan te nemen, dat Paus Gregorius XIII de bul van zijn voorganger heeft ingetrokken. In het licht van een notitie uit het werk van J. C. Diercxsens, „Antverpia Christo nascens et crescens” (Antverpiae 1773) kunnen wij zijn vermoeden wel tot zekerheid verheffen. Immers daar luidt het naar aanleiding van eenzelfde strijd, ontbrand tussen Minderbroeders en mannelijke tertiariessen:

¹⁵⁸ Ypma, a.w., blz. 85. ¹⁵⁹ Inventaris, Reg.no. 982. ¹⁶⁰ Idem, Reg.no. 929.

¹⁶¹ Dr. R. C. H. Römer, Geschiedkundig Overzicht van de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland I, blz. 571.

¹⁶² Zie over deze materie: Walvis II, blz. 156-157; D. van Heel O.F.M., De Tertiariessen van het Utrechtsche Kapittel. blz. 77-83; N.A.K.G., XXIX (1937), blz. 91-110 en 141-164.

¹⁶³ II, blz. 157.

„Gregorius . . . circa finem hujus anni 1572 revocavit, quae desuper statuerat Pius V, et Bogardos nostros liberos declaravit a dicta subjectione” ¹⁶⁴.

De intrekking van de bul had echter voor het St.-Catharinaklooster geen reële betekenis meer, omdat in hetzelfde jaar het convent de facto te gronde is gegaan.

De Brigittenzusters waren blijkbaar — behalve aan de bisschoppelijke visitatie — onderworpen aan de difinitoren van het kapittel-generaal, die althans hun toestemming moesten geven, toen de zusters in 1551 naar Soest verhuisden ¹⁶⁵.

Ten aanzien van het klooster van St.-Clara kan de vraag gesteld worden, of het reeds vóór het jaar 1486, toen het een Clarissenconvent werd, aan de leiding en visitatie der Minderbroeders was onderworpen. Zeker is het niet: in de akte d.d. 10 juli 1470, waarbij zij van de pastoor der St.-Janskerk bepaalde voorrechten verkrijgen ¹⁶⁶, wordt gestipuleerd, dat de diensten in haar kapel geleid zullen mogen worden door een seculier of een regulier geestelijke, en ook hier weer de keuze van een biechtvader door de zusters zelf onder toestemming van de visitatores, die echter niet nader worden aangeduid. Bij de omvorming tot een Clarissenconvent werd uiteraard de vicaris-provinciaal van de Minderbroeders-Observanten der Keulse provincie met de visitatie van het klooster belast ¹⁶⁷.

Onder zijn gezag stonden, zoals wij reeds zagen ¹⁶⁸, na 1446 ook de Goudse Minderbroeders, terwijl wij eveneens uitvoerig gesproken hebben over het feit, dat de Collatiebroeders in de loop der jaren van het Generaal kapittel van Sion naar het Zwolse kapittel waren overgegaan ¹⁶⁹. Laten wij hieraan nog toevoegen, dat het Collatiehuis in 1456 officieel als lid van de Congregatie van Zwolle werd erkend, en dat Bisschop David van Bourgondië op 21 juli 1462 nadere bepalingen gaf over de visitatie ¹⁷⁰. De Goudse broeders zouden bij meerderheid van stemmen hun visitatores mogen kiezen, op wier advies de kloosterstatuten gewijzigd en de overtreders gestraft zouden worden. Voor de grote invloed dezer visitatores op de huizen van de „broeders des gemeenen levens” in het algemeen zij verwezen naar het artikel van Ds. M. A. G. Vorstman ¹⁷¹. Als typerend voorbeeld voor Gouda noem ik het feit, dat, toen de Collatiebroeders in 1467 werden aangezocht door hun Delftse confraters om een dagelijkse mis voor hen te doen opdragen, zij dit slechts op zich namen na „matura deliberacione venerabilium patrum visitatorum in proxima visitatione” ¹⁷²; alsook het uiterst strenge „Indultum carcerale” d.d. 15

¹⁶⁴ blz. 173-174. ¹⁶⁵ A.A.U. V (1878), blz. 244. ¹⁶⁶ Inventaris, Reg.no. 558.

¹⁶⁷ Inventaris, Reg.no. 665. ¹⁶⁸ Zie blz. 33. ¹⁶⁹ Zie blz. 35.

¹⁷⁰ Inventaris, Reg.no. 517.

¹⁷¹ N.A.K.G. VII (1847), in het bijzonder blz. 132-137.

¹⁷² Inventaris no. 17, fol. 13 vo.

mei 1478, waarbij aan de visitatores door de Bisschop het recht wordt gegeven opstandige Goudse broeders, zo nodig, met kerkerstraf te tuchtingen¹⁷³. Als visitatores van het Goudse Collatiehuis vinden wij in de akte d.d. 21 november 1447 genoemd de paters van Zwolle, Deventer en Hieronymusberg (Hattem)¹⁷⁴, terwijl bij een plechtige overdracht van het huis door de Heilige-Geestmeesters aan het Zwolse kapittel ten jare 1475 de laatstgenoemde pater niet meer wordt vermeld, doch zijn naam is vervangen door die van de pater van St.-Hieronymusdal te Delft¹⁷⁵. Als visitatores van het Arme-fraterhuis traden op — behalve de pater der Collatiebroeders — de rectores van drie Goudse zusterskloosters en de drie leken-stichters van het huis¹⁷⁶.

Plaatselijk waren de twee voornaamste figuren in het convent de pater-rector, en daarnaast in de vrouwenkloosters ook de mater. Alleen bij de Clarissen en de Brigittinessen vinden wij een abdis aan het hoofd¹⁷⁷: op 16 oktober 1549 wordt toch ook weer gesproken van Gatruiet Quirinusdr. als „priorisse” der Brigittinessen¹⁷⁸. Bij de andere vrouwenconventen wisselen af de aanduidingen: priorinne, mater en ministra; de laatste benaming vond ik alleen bij het tertiarissenklooster van St.-Catharina¹⁷⁹. De conventen, ressorterende onder het kapittel van Sion, hadden ook een sub-priorin of onder-moeder. Hoe gaarne zouden wij veel vertellen over het beleid dezer gezagsdraagsters in de Middeleeuwen, doch dit alles bleef voor oningewijden verborgen achter het „slot” van de eerwaarde zusters.

De Cellebroeders zijn de enigen, bij wie wij geen priester als geestelijk leidsman van het huis aantreffen. De naam „pater”, die soms aan hun hoofd gegeven werd, brenge ons niet op een dwaalspoor: dit woord is ook de aanduiding van een seculier geestelijke, die met de leiding van een vrouwenconvent was belast, en soms ook eenvoudig die van een broeder. In zijn schrijven d.d. 8 februari 1464 had de bisschop van Utrecht bepaald, dat de overste van het Cellebroedersklooster voortaan „pater of rector” mocht worden genoemd, en dat hij een geschikt seculier of regulier priester als biechtvader kon kiezen, doch men krijgt niet de indruk, dat deze laatste ook in het klooster zijn verblijf heeft genomen. In de kapel werd de mis ten jare 1547 opgedragen door een elders verblijvend seculier priester¹⁸⁰, en, als de „pater” der Cellebroeders in het

¹⁷³ Idem, Reg.no. 616.

¹⁷⁴ Idem, Reg.no. 389.   ¹⁷⁵ Idem, Reg.no. 596.   ¹⁷⁶ Idem, Reg.no. 595.

¹⁷⁷ Zie voor de eerste abdis der Brigitten, Ryckmoet de Loen: Inventaris no. 172, en voor de vermoedelijke laatste abdis der Clarissen, Maritgen Dircks: R.A. 394, fol. 361.   ¹⁷⁸ Inventaris, Reg.no. 891.   ¹⁷⁹ Idem, Reg.no. 696.

¹⁸⁰ Idem, Reg.no. 882: Aelbrecht Hermansz; hij moet dezelfde zijn als Albertus Hermannus, later pastoor van Baardwijk, en bekend Latijns dichter (N.N. Biografisch Woordenboek VI, blz. 768).

jaar 1533 een verklaring voor het Hof van Holland moet afleggen, blijkt hij een analfabeet te zijn ¹⁸¹, dus géén priester. Bij de Minderbroeders was in 1572 een gardiaan met een vicaris ¹⁸²; de Collatiebroeders hadden een rector; als een bijzonderheid kan hierbij worden vermeld, dat Bisschop David van Bourgondië in 1462 het biechten van de broeders bij deze rector niet *verplichtend* stelde: de biecht kon ook geschieden ten overstaan van een door de rector gemachtigd priester. Dezelfde concessie vinden wij ook in een pastoraal schrijven d.d. 1 augustus 1475 ¹⁸³.

De vier conventen, die in relatie stonden met het Generaal kapittel van Sion, stonden onder leiding van een rector, ook als „pater” of „confessor” aangeduid. Hij werd meestal ter zijde gestaan door een socius. Dr. E. Ypma zegt over de rectores van dergelijke gemeenschappen:

„De rector van een Kanunnikessenklooster was een zeer belangrijk en invloedrijk man. Hij had niet enkel de zorg voor het geestelijk leven van de zusters, voor het toedienen van de Sacramenten en de verschillende liturgische diensten, maar ook in vele zaken van het gewone dagelijkse leven van de zusters nam hij een beslissende plaats in . . .” ¹⁸⁴.

Tot staving van het laatste wijzen wij op de vele financiële transacties, waarbij de paters der zusterskloosters genoemd worden. Het aantal is te veel om op te noemen: zij zijn grotendeels te vinden in de regesten van de „Inventaris der Goudse kloosters”. In hoever de „pater” bij al deze kopen en verkopen ook persoonlijk een rol gespeeld heeft, is moeilijk uit te maken. Soms wordt hij afzonderlijk genoemd als koper: op 15 oktober 1485 koopt „die pater van de nonnen up de Goude drie cameran ende erven gelegen in Lange Willemsstege” ¹⁸⁵. Op een andere plaats zijn het bij hetzelfde klooster „priorinne, subpriorinne mit de seniores van den convente”, die een verkoop effectueren ¹⁸⁶: de pater wordt dan niet genoemd. Doch in januari 1538 wordt een kwitantie voor door dit klooster ontvangen huishuur weder getekend door „pater, mater en gemeen-capitularen van onser Lieven Vrouweconvent binnen der Goude” ¹⁸⁷. Vooral Willem Tybus, de eerste biechtvader van het St.-Maria Magdalenaklooster, treedt herhaaldelijk als econoom voor het convent op, doordat huizen of renten aan hem verkocht worden „tot behoeff der zusteren” ¹⁸⁸. Ook een latere pater van dit klooster krijgt een bedrag van de stad uitbetaald voor „cley dat hij die stede geleverd hadde” ¹⁸⁹.

Voor het klooster St.-Marie vinden wij een rentmeester buiten het convent, Gillis Block, telkens genoemd ¹⁹⁰: hij wordt ook aangeduid als

¹⁸¹ A.R.A., Archief Hof van Holland, no. 29.

¹⁸² Walvis II, blz. 117. ¹⁸³ Inventaris, Reg.nos. 517 en 590.

¹⁸⁴ Ypma, a.w., blz. 75. ¹⁸⁵ R.A. 319, fol. 117 vo. ¹⁸⁶ R.A. 324, fol. 28 vo.

¹⁸⁷ Inventaris, Reg.no. 857. ¹⁸⁸ R.A. 318, fol. 17 vo.

¹⁸⁹ Stadsrekening 1535, fol. 43.

¹⁹⁰ Inventaris, Reg.no. 533; R.A. 318, fol. 67; R.A. 319, fol. 8 vo en fol. 44 vo.

„procurator”. Wanneer hij zijn leven lang allerlei karweitjes voor dit klooster en andere conventen heeft opgeknappt, gaat hij zijn oude dag doorbrengen als provenier bij de kanunnikessen, die hij gediend heeft. Op 10 november 1476 reikt hij haar twee rentebrieven uit „onder voorwaarde dat het klooster hem zijn leven lang zal onderhouden”¹⁹¹; in 1480 wordt hij „Broeder Gillis totte nonnen op te Goude” genoemd¹⁹².

De naam „procurator” voor deze figuur *buiten* het klooster mag ons niet doen vergeten, dat bijna alle kloosters onder de conventualen een procurator of procuratrix kenden, die bijzonder met de zorg voor de stoffelijke aangelegenheden van het klooster was belast. Het was een belangrijke functionaris, die ook meermalen bij gewichtige overeenkomsten, samen met de pater of mater, in de oorkonden genoemd wordt¹⁹³; bij de Collatiebroeders wordt hij wel aangeduid als „huisbezorger”¹⁹⁴.

Ten slotte staan nog bepaalde groeperingen uit de burgerij met het bestuur der kloosters in een zeker verband: ook ten aanzien van hen wordt van „procuratores” gesproken¹⁹⁵, doch vaker nog van „bewaarders”¹⁹⁶, „vaders”¹⁹⁷, „gemachtigden”¹⁹⁸ en „meesters”¹⁹⁹. Het zijn colleges van het betreffende klooster zeer welgezinde personen, die zich vooral de tijdelijke noden er van aantrekken, en soms ook een zeker toezicht op de financiën uitoefenen. Reeds bij de stichting van een der eerste kloostergemeenschappen, die der Cellebroeders, in 1395, worden twee Goudse burgers als „bewarers” aangesteld, zoals het stadsbestuur van Gouda zegt:

„die dese broeders voors. daertoe ghecoren ende ghenomen hebben, bij raede ende goetduncken van ons . . .”²⁰⁰.

Zij krijgen een vrij uitgebreide volmacht: als één der broeders misdeed, dan zouden

„dese voors. twee bewarers bij raede der voors. broeders dyen persoon uytsetten”.

Van bemoeiing in financiële zaken wordt niet gesproken. Daarvan is eer sprake bij de „drie goede knapen van onsen poorteren”, die de zusters van het St.-Margaretaklooster — volgens besluit van het stadsbestuur d.d. 8 december 1413²⁰¹ — mochten kiezen. Zij zouden jaarlijks de renten van de zusters innen en tweemaal per jaar rekening en verantwoording afleggen: ook moesten zij de nonnetjes in alle vragen, die er zouden rijzen „ghehulpich ende bystandich wesen”. Op de dag na Driekoningen

¹⁹¹ Inventaris, Reg.no. 601. ¹⁹² Stadsrekening 1480, fol. 53.

¹⁹³ Inventaris, Reg.nos. 882, 916 en 949.

¹⁹⁴ P. Opmeer, Martelaarsboek (Antwerpen 1700), blz. 86: het was in 1572 Lambertus van Gouda, die met zijn rector, Johannes van Rixtel, op bevel van Lumey werd vermoord.

¹⁹⁵ W.A. 34¹, fol. 206 vo. ¹⁹⁶ Inventaris, Reg.no. 162. ¹⁹⁷ R.A. 319, fol. 148.

¹⁹⁸ R.A. 11, fol. 178 vo. ¹⁹⁹ R.A. 319, fol. 47. ²⁰⁰ Zie Bijlage I.

²⁰¹ Rechtsbronnen, blz. 70-71.

zouden de zusters aan het Goudse stadsbestuur de drie personen opgeven, die zij gekozen hadden, welke dan door de schout beëdigd werden. Ook bij de andere conventen vinden wij als regel dergelijke colleges, waarvan het echter niet altijd vast staat, hoe ver hun bevoegdheid gereikt heeft. Een belangrijke rol speelden zij bij de Minderbroeders en de Clarissen. Deze orden, die volkomen bezitloosheid nastreefden en beloofd hadden, moesten wel enkele leken tot hun beschikking hebben, om hun tijdelijke zaken te behartigen. Wij vinden dan ook telkens gesproken van „de vier vaders der Minderbroeders”²⁰², en van „de vaderen van sinte Claren”²⁰³. Men is nog eens op het punt geweest beide colleges in gijzeling te slaan, toen de vroedschap de kloosters, die onder bescherming dezer „vaders” stonden, accijns wilde laten betalen, en de verontwaardigde voogden hun sleutels op tafel wierpen²⁰⁴. Het trekt onze aandacht dat zij ook huizen kochten en verkochten²⁰⁵ en rentebrieven onder hun berusting hadden²⁰⁶. Wanneer de aankoop van huizen door de „vaders” diende tot noodzakelijke uitbreiding der conventen, dan was hiertegen natuurlijk niets in te brengen, doch, als wij ook panden zien aangekocht in buurten, ver van het klooster gelegen, dan vragen wij ons af, in hoever zulk een huizenbezit, wel niet van het klooster zelf, maar van een met het klooster nauw samenhangend college, met het beginsel van armoede en ook met de beloften, door de broeders bij hun vestiging in Gouda gedaan, was overeen te brengen. Römer merkt naar aanleiding hiervan op:

„Men zal moeten veronderstellen, dat de erven, die zij kochten en de giften, die haar gedaan werden of van dien aard zijn geweest, dat zij met haren regel zich lieten vereenigen of wel een bewijs zijn voor verslapping der tucht”²⁰⁷.

Inderdaad: une vérité de monsieur de la Palisse! Het gaat er nu juist om, welke van beide theses moet worden aangenomen! En dan zou ik er op willen wijzen, dat bij de officiële verklaring van de regel van St. Franciscus door Paus Gregorius IX „Quo elongate” (1230) door Kardinaal Dr. J. de Jong in zijn Handboek der Kerkgeschiedenis wordt opgemerkt:

²⁰² Weeskamer-archief, no. 1, fol. 116 vo.

²⁰³ R.A. 319, fol. 178 vo.

²⁰⁴ Vroedschapsresoluties 1468-1521, fol. 37.

²⁰⁵ Zie voor de Minderbroeders: 7 nov. 1489 (R.A. 319, fol. 148); december 1496 (R.A. 320, fol. 189 vo); 8 mei 1505 (R.A. 320, fol. 266 vo); 10 januari 1512 (R.A. 321, fol. 50); 11 mei 1513 (R.A. 321, fol. 62 vo); augustus 1516 (R.A. 321, fol. 92); 15 juli 1522 (R.A. 321, fol. 171 vo); voor de Clarissen: 28 februari 1488. (R.A. 319, fol. 142 vo); 27 jan. 1493 (R.A. 319, fol. 165 vo); 17 oct. 1495 (R.A. 319, fol. 180).

²⁰⁶ Vroedschapsresoluties 1572-79, fol. 181 vo.

²⁰⁷ I, blz. 518.

„De kwestie der volmaakte armoede werd zóó opgelost, dat aan de orde het eigendomsrecht, niet het gebruiksrecht verboden werd. Vrienden b.v. mochten voor de orde goederen koopen en bezitten” ²⁰⁸.

De „vaders” kunnen nu beschouwd worden als colleges van vrienden, die voor de kloosters, welke onder hun bescherming stonden, in bepaalde gevallen aankopen deden, uit de opbrengst waarvan zij de conventen van het nodige voorzagen. Strikt genomen was er dus m.i. tegen deze manipulaties niets in te brengen, al was het niet te ontkennen, dat b.v. het veelvuldig aankopen van huizen, welke huren de facto een *vaste* bron van inkomsten voor het betreffende klooster gingen uitmaken, het beginsel van armoede toch wel enigszins in miskrediet bracht en ook niet strookte met de bedoelingen van het Goudse stadsbestuur. Tot hun eer moet gezegd worden, dat ten behoeve van de Minderbroeders slechts *zevenmaal*, en ten bate der Clarissen slechts *driemaal* een dergelijke transactie in de Eigenboeken is gevonden.

Kloosters, waarbij wij van zulke voogden geen sporen vinden, zijn die der Agnieten en der Collatiebroeders. De eerste hebben ze pas gekregen na de Opstand: Wouter Jacobsz. noteert in zijn Dagboek op 4 februari 1573, dat de Agnieten waren gesteld onder „waerlicke vaders” ²⁰⁹. Vermoedelijk is dit meer in haar voordeel dan in haar nadeel geweest, gezien de voor de conventen zo moeilijke tijdsomstandigheden. Wij vinden althans in een oud registertje van de Collatiebroeders, dat dezen getuigen, na zeven weken uit hun klooster verdreven te zijn geweest:

„die burgemeesters hebben ons daer weder in gesedt ende hebben ons toesienders ofte rentemeesters verleent, daer wij hoer seer of dancken, want sy doen seer wel met ons: sy leenen ons gelt, sy helpen ons daer sy ons moghen” ²¹⁰.

Tegenover een bezetting, die hun — zoals gebleken was — beslist vijandig gezind was, en een stadsbestuur, dat ook niet meer onverdeeld aan hun zijde stond, voelden zij zich, onder de bescherming van een hun goedgezind college uit de burgerij, als in een veilige vesting, waar zij hopelijk voor overlast, zoals hun door de onmenselijke Watergeuzen kort te voren was aangedaan, in de toekomst gevrijwaard zouden blijven.

²⁰⁸ Vierde druk II, blz. 261.

²⁰⁹ Fol. 96 vo.

²¹⁰ Inventaris no. 22.

Hoofdstuk IV / Verhouding tot verschillende instanties

SLECHTS zelden was er aanleiding voor *de Romeinse curie* om daadwerkelijk in te grijpen in de Goudse kloosteraangelegenheden. Wij zagen reeds, hoe bij de stichting van het eerste klooster der Observanten in Holland d.d. 23 maart 1418 Paus Martinus V zijn toestemming verleende¹, en dat ook later, toen de Observanten bemoeilijkt werden door de Conventuelen, Paus Eugenius IV persoonlijk voor hen in de bres sprong². Evenzo verleende Innocentius VIII bij bulle d.d. 25 juni 1486 toestemming aan de zusters van St.-Clara, om haar convent om te zetten in een Clarissenklooster³. Doch bij de andere kloosters nemen wij hoogst zelden de bemoeiing van Rome waar: slechts in zeer ernstige aangelegenheden, zoals in 1533, toen een Cellebroeder van zijn kloostergeloften ontheven moest worden, en daarvoor de toestemming van Paus Clemens VII vereist werd⁴.

Uiteraard was het contact met *de bisschop van Utrecht* en zijn vicaris veel levendiger: laten wij zien, welke functionarissen op de stoel van Willibrord achtereenvolgens met de Goudse kloosters te doen hebben gehad. Daar is dan in de eerste plaats de wakkere en vrome Bisschop Frederik van Blankenheim, die zoveel voor de kloosters in zijn diocees heeft gedaan. Zoals wij zagen, verleende hij reeds op 16 september 1399 aan de zusters van St.-Margareta in de Spieringstraat het recht om van haar huis een klooster der derde orde te maken⁵, terwijl hij zestien jaar later — in 1418 — zijn toestemming gaf tot de toelating der Observanten⁶, voor welke deze kerkvorst zo warme sympathieën koesterde. Vier jaar daarna verrichtte hij de „inclusio” van een later blijkbaar verdwenen samenwoning van tertiariissen in de Spieringstraat⁷. Hiermede eindigen de nawijsbare bemoeiingen van Bisschop Frederik III, wiens ambtelijke werkzaamheid in het jaar 1423 door de dood werd afgebroken, doch het is heel goed mogelijk, dat hij ook nog aan de stichting van de kloosters van St.-Marie en van St.-Catharina het zegel zijner goedkeuring gehecht heeft: wij weten nu eenmaal omtrent de eerste jaren van het be-

¹ Zie blz. 29.   ² Idem, blz. 31-33.   ³ Idem, blz. 52.

⁴ A.R.A., Archief Hof van Holland, no. 29.   ⁵ Zie blz. 23.

⁶ Idem, blz. 29.   ⁷ Idem, blz. 8 noot 27.

staan dezer conventen heel weinig ⁸, en hun cartularia geven geen bisschoppelijke brieven.

Na het heengaan van Frederik van Blankenheim volgt te Utrecht de ellendige strijd tussen Rudolf van Diepholt en Zweder van Kuilenburg. De naam van de laatste vond ik tweemaal in de klooster-archieven genoemd. Op 26 juli 1425 bekrachtigt hij de schenking van Dirk Florisz. aan de regulieren, de oorsprong van het Collatiehuis ⁹, en op 11 november 1430 geeft hij zijn toestemming aan de pastoor van Gouda, om vanwege de parochiekerk een halve viertel land, gelegen in Stein, te verkopen aan de zusters van St.-Margareta ¹⁰. De elect Walraven van Brederode, welke na de dood van Zweder diens aanspraken overnam, stelde in 1439 op verzoek van Georgius, bisschop van Vich, die op het concilie van Bazel de belangen der Observanten behartigde, een onderzoek in naar de klachten, die over het Goudse Minderbroedersklooster waren binnengekomen, en onderwierp het aan de decreten van het concilie van Constanz. ¹¹. Zijn wijbisschop Martinus veranderde in 1436 het wijdingsfeest van de kapel der zusters van St.-Margareta, en verleende aan deze kanunnikessen verschillende aflaten ¹². De groeiende invloed van zijn tegenspeler, Rudolf van Diepholt, blijkt ook te Gouda daaruit, dat hij het was, die op 26 mei 1443 aan dezelfde zusters het recht gaf, om haar kerkhof uit te breiden ¹³. In 1448, nadat de elect van al zijn aanspraken afstand gedaan had, was hij de algemeen erkende kerkvorst. Hij stond $\pm$ 1449 aan Nicolaas Wit, rector der genoemde zusters, toe, dat de „horae canonicae”, die blijkbaar in haar convent langzamerhand door het officie der H. Maagd vervangen waren, weder in hun geheel gebeden zouden worden ¹⁴. In 1451 is hij de Collatiebroeders ter wille, wier klooster nog niet „ab episcopo ordinaria admissione admissa fuerat”, door, op verzoek van het Goudse stadsbestuur, één hunner clerici de priesterwijding te verlenen ¹⁵. Zijn erkenning van het St.-Maria Magdalenaconvent op 22 maart 1455 hebben we reeds besproken ¹⁶.

De Bourgondische bisschop David deed in 1457 voor de Collatiebroeders hetzelfde wat zijn voorganger voor hen gedaan had ¹⁷, en op 21 juli 1462 volgde van zijnentwege de officiële erkenning van hun klooster ¹⁸. In de betreffende oorkonde treft het ons, dat de Bisschop — naast de visitatie door zelf gekozen visitatoren — uitdrukkelijk het bisschoppelijk recht van visitatie handhaafde. Overigens werd aan het convent een grote mate van vrijheid toegestaan: de clerici behoefden zelfs niet door de Bisschop van Utrecht te worden gewijd, doch moesten wel, als zij

⁸ Zie blz. 48-53. ⁹ Inventaris, Reg.no. 267. ¹⁰ Idem, Reg.no. 276.

¹¹ Zie blz. 31. ¹² Inventaris, Reg.no. 301. ¹³ Idem, Reg.no. 363.

¹⁴ Kroniek, fol. 6. ¹⁵ Inventaris, Reg.no. 412; vgl. Kroniek, fol. 41.

¹⁶ Zie blz. 45-46. ¹⁷ Inventaris, Reg.no. 473; vgl. Kroniek, fol. 41vo.

¹⁸ Idem, Reg.no. 517.

eenmaal gewijd waren, in diens handen of in die van zijn vicaris een eed afleggen, welke inhield, dat zij aan de regels van het Collatiehuis gehoorzaam zouden blijven, indien zij niet in een andere erkende orde zouden treden. Op 15 augustus 1462 oorkondt Judocus Borre, de wijbisschop van David, dat hij de kapel der fraters Hieronymianen te Gouda gewijd heeft en verschillende aflaten verleend heeft¹⁹. Een volgende vicaris, Godefridus, bisschop van Tricola, geeft in 1476 weder aflaten bij gelegenheid der wijding van het St.-Elizabethsaltaar²⁰. Wij wezen er reeds op, hoe de sterke arm van de Bisschop voelbaar was bij de uitvaardiging van het „Indultum carcerale” van 15 mei 1478²¹. Bisschop David is het ook geweest, die op 8 februari 1464 het huis der Goudse Cellebroeders tot een klooster heeft gemaakt, en deze broeders de regel van St. Augustinus heeft gegeven²². Om het gevaar te voorkomen, dat het contemplatieve element, ten koste van het actieve, te veel op de voorgrond zou treden, bepaalde de Bisschop uitdrukkelijk, dat de werken van barmhartigheid, door de broeders tot heden verricht, bij het aannemen van de nieuwe regel niet zouden lijden. Wij zagen reeds, dat de prior van Stein en de rector van het St.-Margaretaklooster als visitatores werden aangewezen²³. Voorts gaf de bisschop allerlei bepalingen t.a.v. het verblijf van vreemde broeders in het klooster, de professie, de kleding, de bronnen van inkomsten enz., terwijl hij — evenals Frederik van Blankenheim dit in 1399 gedaan had bij de zusters van St.-Margareta — de rechten van de parochiekerk uitdrukkelijk verzekerde. De bemoeiingen van deze kerkvorst, die de kloosters over het algemeen een goed hart toedroeg, zijn ook nog merkbaar in het verlenen — door bemiddeling van zijn vicaris — van een aflat aan de Magdalena-zusters op 30 juni 1476²⁴, door de ratificatie van voorrechten, vanwege de plaatselijke clerus aan de Goudse vrouwenkloosters toegekend²⁵, en ten slotte door zijn toestemming tot de oprichting van het St.-Brigittenconvent²⁶.

Zijn opvolger, Frederik IV, de vriend der fraterhuizen, heeft ook aan de Goudse Collatiebroeders, herhaaldelijk goede diensten bewezen. Zo kregen zij op 12 juli 1506, het recht, om — in afwijking van het gewone breviergebed — op de feestdag van St.-Paulus' bekering allerlei godvruchtige oefeningen te zijner ere te verrichten²⁷. Bij het verlenen dezer faciliteit schijnt echter de invloed van de vicaris, Herman Lochorst, doorslaand te zijn geweest: het cartularium zegt uitdrukkelijk, dat het voorrecht gegeven werd:

„amore cuiusdam fratris layci domus nostre qui habuit valde magnam familiaritatem cum vicaro”²⁸.

¹⁹ Inventaris, Reg.no. 520. ²⁰ Idem, Reg.no. 603. ²¹ Zie blz. 79-80.

²² Inventaris, Reg.no. 531. ²³ Zie blz. 74. ²⁴ Inventaris, Reg.no. 599.

²⁵ Idem, Reg.nos. 609 en 628. ²⁶ Idem, no. 183. ²⁷ Idem, Reg.no. 757.

²⁸ Idem, no. 17, fol. 7.

In hetzelfde jaar erkende de markgraaf-bisschop de echtheid van de reliek van St.-Paulus, welke door Jacobus Coelman aan de Collatiebroeders gegeven was op aandrang van de Minderbroeder Gerardus van Gouda. Zij was afkomstig uit Rome, en in vroeger jaren door een Graaf van Nassau aan het Cisterciënserklooster Solismons in het bisdom Luik geschonken. Een aflaat werd verleend voor wie iets zou bijdragen tot versiering van het beeld van St.-Paulus of tot onderhoud van de kerk der Collatiebroeders²⁹. Of de Badense graaf — neef van Maximiliaan — ooit persoonlijk te Gouda geweest is, betwijfel ik. Wij zien gewichtige zendingen door een wijbisschop volbracht. Deze dient ± 1510 het H. Vormsel toe bij de Collatiebroeders aan „kinderen en andere personen, die nog niet gevormd zijn”³⁰, en wordt zowel in het St.-Catharinaklooster³¹ als bij de Brigitten³² op wijn getrakteerd.

Zijn opvolger Filips was weder een creatuur van de Bourgondische hertogen. Van hem bemerken wij in Gouda alleen de verlening van het voor de vrouwenkloosters weinig benijdenswaardige „voorrecht”, dat zij alle zonder onderscheid — ten jare 1517 — een gunsteling van hem in haar convent mochten of moesten opnemen „krachtens het recht van blijde inkomste”³³.

Wanneer de „temporaliteit” van Utrecht voor goed te gronde is gegaan (1528), bemerken wij betrekkelijk weinig meer van de geestelijke gezagsdragers uit het Sticht. Alleen de figuur van George van Egmond (1536—1559), oom van de ongelukkige Lamoraal, en zwager van Oranje's vader, treedt nog enige malen in de openbaarheid. Hij moet een vriend van Gouda geweest zijn, daar hij het beroemde „doopraam”, schepping van Dirk Crabeth, aan de stad heeft cadeau gedaan: hij staat er zelf op afgebeeld met de patroonheilige van het bisdom, de H. Martinus, en met zijn wapenspreuk „Aperis manum exerce pietatem”³⁴. Men krijgt de indruk, dat deze nobele gezagsdrager met een zekere tegenzin de gestes van het verdwijnende Goudse Brigittenconvent gevolgd heeft. Bij de onderhandelingen met het klooster over zijn opheffing doet hij zich bovendien kennen als een kerkvorst, bij wie de geestelijke belangen der kloosterlingen zwaar wegen. Op 2 april 1544 verbiedt hij ten strengste aan de paters en de priorin van „Mariënsterre” de door hen begonnen vervreemding en bezwaring van aan het klooster toebehorende kleinodiën, boeken en gebruiksvoorwerpen voort te zetten. Met excommunicatie worden be-

²⁹ Inventaris, Reg.no. 758.

³⁰ Renteboeken III B 5b, fol. 88 vo. Waren die kinderen wellicht de „Arme Fraters”?

³¹ Stadsrekening 1514, fol. 15. ³² Stadsrekening 1494, fol. 17.

³³ Zie: Mr. S. Muller Fz., Regesten van het Archief der bisschoppen van Utrecht III, Reg.nos. 5280, 5282, 5286, 5308, 5421, 5434.

³⁴ Zie de van wege het fonds „Goudse glazen” uitgegeven lezing van Prof. Dr. W. Asselbergs, „Twee ramen te Gouda”.

dreigd zij, die zonder 's bisschops toestemming een en ander bewaren of verhandelen. Ten slotte was ieder, die daertoe in staat zou zijn, verplicht het vervreemde te restitueren. De vicaris zou in rechten tegen overtreeders kunnen optreden³⁵. Ongetwijfeld waren de Brigitten, door armoede gedreven, er toe gekomen hun kloosterschatten te vervreemden, doch een dergelijke profanatie van het heilige was deze opvolger van Willibrord een doorn in het oog. Toen enige jaren later de Brigitten hun klooster wilden overdoen aan de regulieren van Stein, wier convent door brand was getroffen, en een regeling tussen beide kloostergemeenschappen reeds in kannen en kruiken was, stelde weder de Bisschop zich schrap, en weigerde de overeenkomst goed te keuren (9 november 1549)³⁶. Er was nl. in gestipuleerd, dat de Brigitten tot aan hun uitsterven nog een gedeelte van het convent zouden blijven bewonen, terwijl dan toch de regulieren al een ander gedeelte zouden betrekken. Als tegenpresentatie voor het laatste zouden de overblijvende Brigitten van de regulieren lijfrenten ontvangen. De Bisschop motiveerde zijn bezwaren duidelijk genoeg in een nadere akte, en uit die motivering blijkt zijn grote bezorgdheid voor de ongereptheid van het kloosterleven:

„Ten sal niet dienen ende daerom niet en wert toghelaten, dat religiosen van verscheiden regulen te zamen in een convent sullen moghen wonen. Item lyfpensien te stellen op religiosen en mach niet passeren, wantet tsellefde smaect eighedom, thegens huer professie . . .”³⁷.

In 1551 is de raad van de Bisschop opgevolgd in die zin, dat de Regulieren het klooster overnamen en jaarlijks een bedrag betaalden aan het convent te Soest, waarheen de Brigitten zich begaven. De suffragaan van George van Egmond, Nicolaas van Nieuwland, is persoonlijk naar Gouda gekomen om de Brigitten naar hun nieuwe woonplaats over te brengen³⁸.

Het grote bezwaar van de Bisschop tegen het feit, dat kloosterlingen lijfrenten ontvingen, had hem — indien het hem bekend geweest is — te Gouda vele ergernissen kunnen bezorgen, want de Goudse registers wemelen van noteringen in zake aan broeders en zusters uitbetaalde lijfrenten: zie hiervoor Hoofdstuk VI.

Resumerende kunnen wij dus zeggen, dat ten aanzien van alle Goudse kloosters goedkeuring door de bisschop bekend is, behalve bij die van St.-Marie, St.-Catharina en St.-Agnes, waarvan de brieven echter verloren moeten zijn gegaan. Soms had de goedkeuring plaats bij of vrij kort na de oprichting (St.-Margaretaconvent, Minderbroeders, Maria-Magdalenklooster, Brigitten, Clarissen), soms nadat een lange termijn verstreken was, waarin de bisschop zich van de degelijkheid en duurzaamheid

³⁵ Inventaris, Reg.no. 870.   ³⁶ Idem, Reg no. 894.

³⁷ Idem, Reg.no. 895.

³⁸ Stadsrekening 1550, fol. 24.

der nieuwe stichting had kunnen overtuigen (Cellebroeders, Collatiebroeders).

Nauwer dan het contact met de bisschop was dat met de plaatselijke seculiere geestelijkheid, en wel in het bijzonder met *de pastoor van de St.-Janskerk*, in wiens parochie de kloosters stonden.

Om ons enigszins een beeld te kunnen vormen van de verhouding der verschillende conventen tot de pastores loci, welke achtereenvolgens de Goudse kudde geweid hebben, is het van belang, dat wij bekend zijn met de namen dezer ambtsdragers en de jaren, waarin zij hun functie hebben uitgeoefend. Walvis en — op zijn voetspoor — De Lange van Wijn-gaerden geven een aantal namen, terwijl er ook nog een lijst is gepubliceerd in de „Bijdragen voor het Bisdom Haarlem”³⁹; de verschillende opsommingen zijn echter onvolledig en — wat Walvis betreft — ook zeer onnauwkeurig. Het is inderdaad verre van gemakkelijk enigszins volledige dateringen te geven, vooral ook daarom, omdat de registers vaak geen onderscheid maken tussen de „pastor verus” en zijn vice-cureit. Dat de aanduidingen in dezen niet exact zijn, blijkt ten duidelijkste daaruit, dat wij b.v. absoluut zeker weten, dat reeds in 1430 Walterus de Boechout (Bouchout, Bouchoven) „cureit of rector van de parochiekerk van der Goude” was⁴⁰, en dat hij het nog was in 1449⁴¹, terwijl wij in diezelfde jaren in de Stadsrekeningen ook een andere figuur vinden nl. in 1445 „Heer Roeloff, onsse parochypaep”, die een lijfrente krijgt; in 1447 „Heer Roeloff, onsse cureyt”, weder als rentetrekker, en in 1449 „Heer Roeloff”, die twee kannen wijn krijgt⁴². Waar de eerstgenoemde de privileges aan de kloosters geeft, kunnen wij niet anders concluderen dan dat „Heer Roeloff” de vice-cureit of mercenarius geweest is, die korthedshalve ook wel eens als „cureit” wordt aangeduid.

Reeds bij de eerste opvolgers van de vroeger genoemde Andries die Bloeyer, geraken wij met de chronologie in moeilijkheden. De laatste vinden wij — zoals wij zagen⁴³ — tussen 1372 en 1395 aan het hoofd der parochiekerk. Op 22 juni 1417 presenteert Jacoba van Beieren Heer Gerard Meyer, priester, „tot de bedieninge der Parochiekerke van Gouda, vacant door de dood van Meester Johannes Reyneri”⁴⁴. De pastoor, die op 27 december 1418 een overeenkomst sluit met de Minderbroeders, heet echter Johannes Theodorici⁴⁵. Is Meyer dan slechts een jaar in functie geweest of is hier een verwarring tussen „pastor verus” en vice-cureit? Ook het pastoraat van Johannes Theodorici moet van korte duur zijn geweest, want reeds op 1 april 1421 lezen wij in het „Register Memoriale”.

³⁹ XXIV (1899), blz. 133-146. ⁴⁰ Inventaris, Reg no. 276.

⁴¹ Idem, Reg no. 402.

⁴² Stadsrekening 1445, fol. 21 vo; 1447, fol. 16; 1449, fol. 11.

⁴³ Zie blz. 18.

⁴⁴ A.R.A., Register memoriale B.B. 1417, cas R., fol. 81 vo. (Inv. no. 310).

⁴⁵ Secrete Kast, Lade I I, no. 4.

„Hertogh Johan van Beyeren gaf de kerke van der Goude vacant door de dood van Heer Dirkszoon ⁴⁶ aan Wouter Willemszoon van den Boekhout” ⁴⁷.

Uit andere bron wisten wij reeds, dat deze in 1422 het Noordhollandse dorp Grosthuisen verlaten had: zijn pastoraat was langdurig, want op 7 januari 1450 wordt hij nog aangeduid als „cureit van de kerk te Gouda”, en stichter van een kapelanie te St.-Maartensdijk ⁴⁸.

Voor de datering en kwalificatie der volgende pastoors vinden wij een notitie in het uitstekend gedocumenteerde werk van Prof. Dr. A. G. Jongkees „Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische Hertogen”:

„Als Pastoors van de St.-Janskerk te Gouda komen in het derde kwart van de 15e eeuw een drietal vreemdelingen voor. Allereerst een secretaris van Philips den Goede Wouter van der Mandere (Gaultier de la Mandre, ± 1459), raad en meester van requesten, in 1447 proost van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge en van St.-Pieter te Cassel, die in — of vóór — 1454 cureit werd. Vervolgens de Dominicaan Petrus Enguechin, vermeld in 1470, misschien een van de priesters en biechtvaders der hertogelijke kapel. In 1475 blijkt dan het pastoraat te zijn ten deel gevallen aan een zeer voornamen clericus: mr Artur de Bourbon, apostolisch protonotaris, commendatair abt van Boulogne enz., raadsheer van Karel den Stoute en requestmeester in het Parlement van Mechelen. Deze Parlementsheer, die herhaaldelijk door den hertog als gezant naar buitenlandse hoven werd afgevaardigd, had meermalen gelegenheid, zijn invloed en rechtskennis ten bate van de stad Gouda aan te wenden” ⁴⁹.

Jongkees vermeldt niet als pastoor van Gouda de Dominicaan Symon de Laude, die op 6 juli 1462 een akte uitvaardigt ten gunste der Collatiebroeders, en zich dan noemt:

„professor in de heilige Godgeleerdheid, bisschop van Silwri, biechtvader en raadsheer van de heer van Bourgondie en de hertog van Brabant, en „pastor verus” van de parochiekerk van St.-Johannes Baptista te Gouda” ⁵⁰.

Hij vermeldt hem wèl als wijbisschop van David van Bourgondië, die als zodanig op 24 november 1458 de reservatie van een of twee beneficies in de bisdommen Luik en Utrecht verwierf ⁵¹. Hij was dus al wijbisschop, vóór hij pastoor van Gouda werd. Was reeds Walterus de Boechout een creatuur van Jan van Beieren geweest, zijn vier opvolgers kunnen niet anders dan als pionnen op het Bourgondische schaakbord worden aangemerkt. Zij waren geheel in het spel van de politieke intriges van die

⁴⁶ Vermoedelijk Johannes Theodorici ⁴⁷ A R A, Register Memoriale, Anno Domini XXI, Cas N, fol 81 vo (Inv no 315)

⁴⁸ Dr S. W. A. Drossaers, Het Archief van den Nassauschen Domeinraad, III, Reg no 917 ⁴⁹ Blz 287-288

⁵⁰ Inventaris, Reg no 516. ⁵¹ a w, blz 297, vgl. blz. 54, 110 n. 5, 259 en 359

dagen betrokken: Artur de Bourbon werd — volgens De Lange van Wijn-
gaerden — in 1482 te Luik vermoord ⁵², vermoedelijk een politieke moord.
Met Adam Woutersz. de Kraenleyde, die ten jare 1476 Artur de Bourbon
als pastoor van Gouda opvolgde ⁵³, komt een andersoortige figuur naar
voren. Waarschijnlijk Gouwenaar van geboorte (hij deed er zijn eerste
mis in 1445 ⁵⁴) wordt hij in de registers der stad al jaren bij allerlei fi-
nanciële transacties aangeduid als „Heer Adam Woutersz., priester”,
vóór hij op 16 mei 1477 voor de eerste maal wordt vermeld als „pastoor
en rector van de parochiekerk van St.-Johannes Baptista” ⁵⁵; hij zal dus
de opvolger van Artur de Bourbon zijn geweest. De Lange van Wijn-
gaerden zegt, dat hij reeds onder Petrus Enguechin onderpastoor was ge-
weest ⁵⁶. Nog op 12 februari 1500 heeft „de pastoor” een stuiver op een
huis in de Regenboog ⁵⁷; daar De Kraenleyde op tientallen huizen hypothe-
ken had, zal hij wel bedoeld zijn, maar in 1503 is blijkbaar aan het lang-
durig pastoraat van de Goudse pastoor-huizenbezitter een einde gekomen:
in dat jaar doet de nieuwe functionaris zijn intrede. Immers lezen wij in
de Stadsrekening 1503:

„Gesconken den pastoor van de Goude, als hij eerst binnen der stede
quam, bij consent van die van de gerechte, tot zijn wellicoems voor hem
selven ende voor zijn huysgesin ende voor negen paerden off muylen, alle
die kosten, die hij verteerden mit paerden ende muylen ten huysse van
Machel Jacob Clemmentsz., ende dat om zeker diensten, die hij die stede
gedaen heeft ende noch doen zal voor onsen ghenadighen heere, alsoe dat
zij verteerden mit off XI mannen van zijn huysgesin tot VI dagen toe
facit samen £ V st. IX den.” ⁵⁸.

Wij hebben hier te doen met „Mr. Kaerle Ranchecoert, Raedt ende
oratoer van Coninck Philippus, onsen prince saliger memoriën”, die
reeds in 1506 overleed ⁵⁹. Daar wij geen aanwijzingen hebben, dat nà
Adam de Kraenleyde de Goudse pastoors zich daadwerkelijk met de
kloosters hebben bezig gehouden, is het voldoende ons overzicht tot
± 1500 uit te strekken. Wij komen dan tot de volgende globale chrono-
logie der „pastores veri” der Goudse St.-Janskerk:

1421—± 1453:	Walterus de Boechout;
1453— 1459:	Gualterus de Mandra;
± 1459—± 1470:	Simon de Laude O.P.;
± 1470—± 1475:	Petrus Enguechin O.P.;
± 1475— 1476:	Artur de Bourbon;
1476—± 1503:	Adam de Kraenleyde;
1503— 1506:	Kaerle Ranchecoert.

⁵² Hs I, fol. 360 vo. ⁵³ N.A.K.G., N.S. XXXIV (1943), blz. 259.

⁵⁴ Stadsrekening 1445, fol. 13 vo. ⁵⁵ Inventaris, Reg.no. 608.

⁵⁶ Hs I, fol. 360 vo. ⁵⁷ R.A. 320, fol. 214. ⁵⁸ Fol. 14.

⁵⁹ Archief Scholastrie, no. 14.

Voorts kunnen wij nog melden, dat de pastoor in zijn ambtsbediening ter zijde werd gestaan door drie kapelaans, die uitdrukkelijk van de 10 à 14 *vicarissen* onderscheiden worden. Slechts de eersten waren met de zielzorg belast ⁶⁰. Laten wij thans nagaan, hoe de verhouding van al deze zielenherders geweest is tot het groeiende kloosterleven in Gouda. De eerste overeenkomst, die wij kennen, gemaakt tussen de pastoor en een convent, is de reeds genoemde van 27 december 1418 tussen Magister Johannes Theodorici en de Minderbroeders. De voornaamste bepalingen hiervan vinden wij afgedrukt bij Van Heel in zijn boek over de Goudse Minderbroeders ⁶¹. Uit een en ander blijkt de zorg van de pastoor, dat de belangen der parochiekerk niet geschaad zouden worden. Er mocht na de hoogmis geen klogelui bij de Franciscanen zijn, om het begin van een mis aan te kondigen: blijkbaar was de bedoeling, dat de aandacht niet te veel zou afgeleid worden van het feit, dat ook in de St.-Janskerk in de week de mis werd opgedragen. Immers dat er voor de gewone burger 's zondags geen mogelijkheid was om zijn plichten in een kloosterkerk te vervullen, blijkt duidelijk uit alle privilegebrieven, maar er waren blijkbaar gelovigen, die *in de week* de missen in kloosters bijwoonden ⁶², en dit mocht niet te veel in de hand worden gewerkt. De vespers mochten in de kloosterkerk pas gehouden worden, nadat ze in de parochiekerk geëindigd waren. Een bepaling, die wij bij alle overeenkomsten terugvinden, is deze, dat er in de kloosterkerk niet op dezelfde tijd *gepreekt* zou worden als in de parochiekerk. Was er wellicht de vrees, dat de paters beter zouden preken dan de pastoor en zijn kapelaans? Ten aanzien van de Collatiebroeders, die goede predikanten gehad hebben, was deze vrees wellicht niet ongegrond. Dan was er de bepaling, dat bij de Minderbroeders vier biechtvaders hun werk zouden mogen doen, doch dat vóór de hoge feesten dit aantal slechts twee zou mogen zijn. Hier had natuurlijk de overweging gegolden, dat juist in de tijd, dat alle katholieken als regel hun biecht spraken, er gevaar zou bestaan, dat de toeloop naar de Minderbroeders te groot zou worden. In hoever ook aan de bepaling de hand is gehouden, dat geschenken voor de broeders — behalve levensmiddelen — steeds aan de parochiekerk ten goede zouden komen, is moeilijk uit te maken: er zijn althans verschillende makingen aan de Minderbroeders bekend, waarvan zij wel degelijk geprofiteerd hebben ⁶³. Het was alles ontsproten uit de vrees van de parochieherders, dat

⁶⁰ Zie het rekest van het stadsbestuur van Gouda dd 1543 aan Keizer Karel V in zake het voortdurend niet-resideren van Pastoor Hamalia (Varia no 21)

⁶¹ I, blz 11-12.

⁶² Op 25 augustus 1570 verklaarden enige burens van de oude, kindse Maryken Geerloffsdr., dat zij „menichmael met haer toffelen in de Minderbroederskercke geweest is ende zonder toffelen wederomme te huys gecomen is” (Varia no. 22)

⁶³ D van Heel, De Minderbroeders te Gouda I, blz 38-39.

de inkomsten der kerk belangrijk zouden dalen. Toch doen de bovenvermelde bepalingen over het algemeen nog irenisch aan. Anders werd de toestand onder volgende functionarissen, zoals wij reeds gezien hebben⁶⁴. Paus Eugenius IV achtte zich geroepen op te treden tegen wan-toestanden, die tussen 1418 en 1447 ontstaan waren. De „rector parochialis ecclesie” had, geruggesteund door de Conventuelen, weten gedaan te krijgen, dat de nieuw-aangekomen Observanten alleen *buiten de stad* hun zielzorg zouden uitoefenen en ook alleen *in de omliggende dorpen* om aalmoezen zouden bedelen: dit betekende een geweldige inperking van hun invloedssfeer! Wie was de „rector parochialis ecclesie”, die ze bewerkt had? De Paus noemt zijn naam niet, maar, als wij nagaan, dat reeds héél kort na Jacobus Theodorici Walterus de Boechout is opgetreden (1421), dan is er wel geen twijfel aan, of hij, die immers ook in 1430 als „rector” van de parochiekerk wordt aangeduid, is de weinig toeschietelijke pastoor geweest, die de Observanten dwars heeft gezeten. Wij merkten reeds op, dat hij als een politieke figuur moet worden aangemerkt, gepousseerd door Jan van Beieren, die na het verdrag van Woudrichem (1419) bij de benoemingen Kabeljauwsgezinden ook in het Hoekse Gouda naar voren schoof. Zijn verwanten bekleedden in de stad vooraanstaande posten, zoals blijkt uit de rentmeestersrekeningen, op het Algemeen Rijksarchief bewaard. Op 10 november 1429 was Willem van Boechout — zeer waarschijnlijk zijn vader — na aanvankelijk rentmeester der grafelijke domeinen te zijn geweest, baljuw van Gouda geworden. Zijn zoon, Floris van Boechout, erfde deze functie, doch werd — vermoedelijk op 6 januari 1449 — met een broeder van hem te Gouda vermoord⁶⁵. Het Hoeksgezinde Gouda kon de vertegenwoordigers van de Kabeljauwse macht nog maar node ongemoeid laten. De bloedverwante pastoor bleef gespaard, doch de stemming te zijnen opzichte in Gouda kan onmogelijk erg vriendelijk zijn geweest, hetgeen ook daaruit blijkt, dat in de strijd met de Observanten „de universitas Goudensis” als geheel tegenover hem stond. Dat hij de pastoor geweest is, die karig was ten aanzien van de Minderbroeders, blijkt indirect daaruit, dat hij ook niet erg coulant blijkt tegenover de Collatiebroeders. Spoedig nadat deze broeders met Hendrik Herp aan het hoofd een eigen stichting gevormd hadden, heeft Pastoor Walterus de Boechout met hen op 19 juli 1448 een overeenkomst aangegaan⁶⁶, doch zij waren over de hun toegestane „privilegiën” niet erg verrukt. In hun cartularia tekenden zij er bij aan:

„Deze brief met zijn privilegiën gaf Heer Walter, pastoor van de Goudse kerk, aan onze eerste vaders, maar nooit hebben de broeders er gebruik

⁶⁴ Zie blz. 33-34.

⁶⁵ Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen, blz. 129

⁶⁶ Inventaris, Reg.no. 397.

van gemaakt, of hem aan iemand getoond, daar hij weinig bevat”⁶⁷.

De Collatiebroeder, die dit schreef, had niet geheel en al ongelijk. De fout, waaraan de pastoor blijkbaar mank ging, was die, waarvan de Engelsen in het algemeen de Hollanders beschuldigen: „asking too much and giving too little.” Immers wat gegeven werd, was onbeduidend: het recht van de rector om aan de broeders de sacramenten uit te reiken; voorts zouden er vier broeders de paascommunie in het klooster mogen ontvangen, doch als vergoeding voor het derven van inkomsten zou aan de pastoor voor elk dezer vier kloosterlingen jaarlijks een Arnoldusgulden moeten worden betaald. Voor een toen nog zéér arm klooster als dat der Hieronymianen was dit een vrij hoog bedrag⁶⁸, en de inhaligheid van de pastoor komt nog eens extra uit door de krenterige bepaling, dat voor elke kloosterling, die er bij kwam, jaarlijks bovendien een derde van een Arnoldusgulden moest worden betaald. Als de Collatiebroeders verklaren, dat zij van deze brief nooit gebruik hebben gemaakt, zal dat wel zó moeten worden verstaan, dat zij de paascommunie maar in de parochiekerk bleven ontvangen en dan daardoor van de betaling der „portio canonica” verschoond bleven.

Wij hebben nóg een privilegebrief van dezelfde pastoor, verleend aan de zusters van St.-Margareta d.d. 29 mei 1449⁶⁹, die eveneens niet zo heel veel bevat. De ± 48 zusters mochten haar godsdienstoefeningen houden in de kapel van het klooster. In aanmerking genomen het vrij grote aantal zusters is het bedrag van de „portio canonica” naar verhouding kleiner dan wat de Collatiebroeders moesten betalen: anderhalve Franse schild voor het gehele convent⁷⁰. Was de pastoor banger voor de „concurrentie” van de Collatiebroeders, die vaak goede predikanten waren, dan voor de besloten zusters uit de Spieringstraat?

De derde „pastor loci”, van wie een privilegebrief bekend is, is Gualterus de Mandra, blijkbaar ook een niet-residerende zielenherder: de brief, die hij op 11 december 1454 schrijft voor de zusters van St.-Maria Magdalena, is althans uit Brugge verzonden⁷¹. De bepalingen zijn tamelijk gunstig te noemen: de zusters mogen een eigen biechtvader kiezen, die haar de sacramenten zal uitreiken. Zij krijgen een eigen kerkhof en een kapel met twee of drie altaren, waarin de kerkelijke diensten gehouden

⁶⁷ Inventaris no. 17, fol. 4; no. 18, fol. 7: „quum parum est quod continet” (overigens in vertaling weergegeven).

⁶⁸ De Lange van Wyngaerden stelt de waarde van de Arnoldusgulden op f 0.75 (Hs IV, no. 24).

⁶⁹ Inventaris, Reg no. 402.

⁷⁰ In het werk „Bronnen voor de geschiedenis der Abdij Rijsburg” van Maria Hüffer (R.G.P., kleine Serie, no. 32) is in het Eerste deel, 2e stuk, blz. 778 sprake van „oude Vrancricshe schilde, elken scilt gherekent voer 46½ groten”; naar die maatstaf was 1½ schild dus een niet hoog bedrag.

⁷¹ Inventaris, Reg.no. 443.

zullen worden. Wanneer deze met zang of klokgelui begeleid worden, dan moeten de plechtigheden geëindigd zijn vóór de hoogmis in de parochiekerk begint. Voorts is er ook weer de bepaling, dat niet *tegelijker-tijd* in de kapel van de zusters en in de parochiekerk geprekeet mag worden. Ik geloof dat wij in het waken daarvoor een uiting van vrees van de pastoor moeten onderkennen, dat de kloosterlingen de hoogmis in de St.-Janskerk niet meer zouden bijwonen. Schijnbaar moet deze vrees als kleinzielig en overdreven worden beschouwd, doch realiseren wij ons wel, dat op bepaalde tijdstippen er waarschijnlijk $\pm$ 500 Goudse kloosterlingen geweest zijn. Het zou dan een belangrijke vermindering in het aantal opgekomen gelovigen betekend hebben, als alle conventualen alleen in hun *eigen* kapellen de diensten zouden hebben bijgewoond. Wij kunnen dus wel als regel onderstellen, dat de schare van Goudse fraters en zusters in hun zo verschillende habijten — de in het zwart geklede Cellebroeders, zowel als de in grijze mantels gehulde zusters van St.-Maria Magdalena, de tertiariissen van St.-Franciscus met haar wit wollen kleed en zwarte kap, zowel als de „arme fraters”, gestoken in een grauwe mantel, vastgehouden door een zwarte gordel, op Sabbat-morgen de weidse kathedraal van St.-Jan de Doper — voorloper van de huidige kerk — betraden, waar het licht door de glazen, gebrandschilderd naar de nog aanwezige kartons van Lucas van Leiden ⁷², in een weelde van kleuren het hoge koor deed schitteren van de „glans der Middeleeuwen”, terwijl de priester zacht voor zich uit fluisterde: „Introibo ad altare Dei . . .”

De volgende pastoor, die zich met de Goudse kloosterlingen heeft ingelaten, was Simon de Laude O.P.: Jongkees zegt van hem, dat hij een Observant-Dominicaan was, echter niet afkerig van beneficies ⁷³. Hij was in elk geval voor de Collatiebroeders iets meer royaal dan Walterus de Boechout: op 6 juli 1462 kregen zij van hem een privilegebrief, waarbij — boven het hun door dezen toegestane — vergunning werd verleend, om bij de heilige diensten de klok te luiden, terwijl het kerkhof der broeders zelfs voor het begraven van niet in het huis wonende overleden personen werd opengesteld, mits voor elk hunner een kroon aan de pastoor werd uitbetaald. De reservatie der sacramenten werd mede toegestaan; als „portio canonica” eiste deze ambtsdrager slechts twee Arnoldusgulden voor het gehele convent, en van meerdere betaling bij toeneming van het aantal conventualen werd niet meer gerept ⁷⁴.

Na zijn abdicatie werd wederom het hoogaltaar in de oude Goudse kathedraal bestegen door een vertegenwoordiger van de orde der Predikheren nl. Frater Petrus Enguechin O.P. Wij hebben twee privilegebrieven

⁷² De kerk, die in 1552 afbrandde, was ook reeds versierd met glasschilderingen, waarvan de tekeningen gedeeltelijk bewaard worden in 's Rijks Prentenkabinet

⁷³ a.w., blz 259, noot 4. ⁷⁴ Inventaris, Reg.no. 516.

van hem. op twee achtereenvolgende dagen door hem geschreven in het belang van de Goudse kloosters, t.w. d.d. 10 juli 1470 ten behoeve van de tertiariissen van St.-Clara ⁷⁵ en d.d. 11 juli d.a.v. voor de zusters van St.-Maria Magdalena ⁷⁶. Van die d.d. 10 juli 1470 krijgt men de indruk, dat hij de eerste was, die vanwege een parochieherder aan het convent werd uitgereikt. De bepalingen verschillen niet wezenlijk van die, welke door Gualterus de Mandra voor het St.-Maria Magdalenaklooster waren gemaakt. Slechts wordt voor dit tertiariissenconvent, dat buiten het kapittel van Sion stond, vastgesteld, dat de diensten geleid zouden mogen worden door een seculier of een regulier geestelijke: was wellicht hier reeds de naderende invloed der Minderbroeders merkbaar op de zusters, die spoedig tot Clarissen zouden worden omgevormd ⁷⁷? De „portio canonica” werd voor dit convent vastgesteld op „een lood fijn zilver” per jaar, en ook voor het begraven van elke niet-bewoner op haar kerkhof moest een kroon aan de pastoor worden vergoed. De brief voor de zusters van St.-Maria Magdalena was iets „liberaler” dan die van Gualterus de Mandra: de bepaling, dat voor diensten, begeleid met zang of klokgelui, de toestemming van de pastoor van node was, kwam te vervallen. Daarentegen werd het bedrag voor de „portio canonica” vastgesteld op twee Rijnse guldens: het is echter de vraag, of — gezien het groot aantal bewoonsters van het convent — dit totaal meer geweest is dan de éne groot per kloosterling, die zij eerst moesten betalen.

De opvolger van Petrus Enguechin was Artur de Bourbon, over wiens grote invloed en treurig levenseinde wij reeds spraken. Gedurende zijn kortstondig pastoraat zijn door hem op 1 augustus 1475 twee privilegebrieven aan Goudse kloosters uitgereikt, t.w. aan de Collatiebroeders ⁷⁸ en aan het Maria Magdalenaconvent ⁷⁹. De eersten waren met de inhoud van deze brief zeer ingenomen: boven de afschriften er van in hun cartularia plaatsten zij de woorden:

„Littera pastoris tercia et melior”.

Toch verschilt de brief heel weinig van die, welke verleend was door Simon de Laude. Slechts ten aanzien van de scholieren vinden wij bepalingen, die wij in de vorige brief nog niet aantreffen. De broeders zouden nl. van dezen — er wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de bepaling betreft zowel de internen als degenen, die geregeld in het Collatiehuis kwamen ⁸⁰ — de biecht mogen horen en hun de H. Communie uitreiken: anderzijds zouden zij gehouden zijn de scholieren te wijzen op het

⁷⁵ Idem, Reg.no. 558. ⁷⁶ Idem, Reg.no. 559. ⁷⁷ Zie blz. 50-52.

⁷⁸ Inventaris, Reg. no. 590. ⁷⁹ Idem, Reg.no. 591.

⁸⁰ Uit deze bepaling blijkt dus, dat reeds vóór de stichting van het Arme-Fraterhuis (12 december 1475) de Collatiebroeders zowel interne als externe biechtelingen hadden.

vervullen van hun verplichtingen jegens de parochiekerk, in het bijzonder op de vier grote feestdagen ⁸¹. Zij zouden de heilige diensten echter geldig kunnen bijwonen in de kerk der Collatiebroeders. De bepalingen, die Artur de Bourbon op dezelfde dag maakte voor de zusters van St.-Maria Magdalena, verschillen de facto niet van die, welke zijn voorganger voor deze conventualen gesteld had. Slechts het met Pasen te betalen bedrag is voor haar aanmerkelijk gedaald: in plaats van twee Rijnse guldens zouden de zusters voortaan maar twaalf stuivers groten Vlaams behoeven te geven: een geldwolf is deze kerkpoliticus wel niet geweest! Hij en zijn onmiddellijke opvolger Adam de Kraenleyde, hebben in het jaar 1476 hun toestemming gegeven tot de oprichting van het Brigittencollegium. Immers de stichting had plaats:

„magistris Arturo de Borbonio, sedis apostolice prothonotario ac Adam de Craenleyde, pastoribus sibi invicem immediate succedentibus . . . consensu” (sic) ⁸².

Uit deze regels blijkt duidelijk, dat de toestemming van de pastoor bij de oprichting van een klooster vereist was: wij kunnen dan ook wel aannemen, dat ten aanzien van de conventen, waarvan geen toestemmings- of privilegebrief bekend is (kloosters van St.-Marie, St.-Catharina, St.-Agnes) of het consent mondeling gegeven is of de privilegebrief verloren is gegaan.

Er moet op 1 november 1475 nog een brief met voorrechten voor de zusters van St.-Clara door Artur de Bourbon zijn verleend, doch deze is niet bewaard gebleven ⁸³. Over de figuur van de nieuwe inheemse pastoor, Adam de Kraenleyde, spraken wij reeds ⁸⁴. Bezitter van talrijke hypotheeken in de stad, winnaar bij „pandingen” ⁸⁵, is hij toch niet alléén zakenman. Hij is het, die in het kunstlievende Gouda op 14 september 1487 aan het St.-Lucasgilde uitgebreide voorrechten verleent, een gilde — zoals de pastoor specificeert — van „scilders, beeldestniders, glaesmakers” ⁸⁶, prenters, burduerwerkers ende andere cunstenaers” ⁸⁷. Laten wij hier zien wat hij voor de Goudse kloosters heeft gedaan. Op 16 mei 1477 verleent hij een gezegelde brief aan de zusters van St.-Clara, waarbij de voorrechten, haar door zijn voorgangers verleend, vernieuwd worden: de vastgestelde vergoeding bleef eveneens dezelfde ⁸⁸. De 31e juli d.a.v.

⁸¹ De vier feestdagen, hier bedoeld, zijn Pasen, het geboortefeest van Johannes de Doper, het feest van Paulus' bekering en het feest van Maria's ten-Hemel-opneming. ⁸² N.A.K.G., N.S., XXXIV (1943), blz. 259.

⁸³ Zie de toespeeling er op: Inventaris, Reg.no. 608. ⁸⁴ Zie blz. 92.

⁸⁵ Op 22 april 1461 wint hij 1½ schelling bij een panding; zie Inventaris, Reg.no. 508.

⁸⁶ Hieruit blijkt wel ten duidelijkste, dat de term „glaesmakers”, zo dikwijls in de Goudse registers voorkomende, wel degelijk „glasschilders” kan betekenen, waaruit af te leiden valt, dat ook vóór het optreden der gebroeders Crabeth Gouda een middelpunt was van glazeniers.

⁸⁷ Archief St.-Janskerk vóór de Hervorming, no. 61. ⁸⁸ Inventaris, Reg.no. 608.

ontvangen de Collatiebroeders een brief, waarmede zij zó ingenomen waren, dat zij in hun cartularia boven het afschrift de woorden plaatsten:

„Littera pastoris novissima et graciosi”⁸⁹.

Inderdaad worden in dit schrijven een groot aantal voorrechten aan de Collatiebroeders toegekend, waaruit blijkt, dat de pastoor-huizenbe-zitter niet zo karig was als Walterus de Boechout. Niet alleen de orde-broeders, maar ook andere priesters zouden in hun kapel de kerkelijke diensten mogen houden. Bij het begraven van gasten der broeders op hun kerkhof behoefde geen vergoeding meer aan de pastoor te worden ge-given. Het klooster kreeg zelfs het recht collecten tijdens de collaties te houden en een offerblok te plaatsen. Uitdrukkelijk werd voorts vast-gelegd, dat de broeders nooit verplicht zouden kunnen worden tot bij-woning van diensten in de parochiekerk of tot het deelnemen aan pro-cessies, door de parochiegeestelijken georganiseerd. De scholieren zou-den slechts eenmaal in het jaar in de parochiekerk behoeven te biechten en aldaar de H. Communie ontvangen. Ten aanzien van de „arme fra-ters” — het Arme-fraterhuis was op 12 december 1475 gesticht⁹⁰ — werd bepaald, dat de rector der Collatiebroeders of een door hem ge-machtigd priester de biecht zou mogen horen van de „matrona” en de scholieren, hun de H. Communie uitreiken, terwijl zij in de kerk der Collatiebroeders geldig de heilige diensten zouden kunnen bijwonen. De vergoeding werd voor het gehele convent op twee Rijnse guldens gesteld, welk bedrag — gezien de verhoogde welvaart van het klooster — als niet te hoog kan worden beschouwd.

Adam de Kraenleyde heeft ook nog een overeenkomst met alle vrou-wenkloosters van Gouda gesloten (Brigitten en Clarissen uitgezonderd), waarbij deze conventen dezelfde voorrechten kregen, die zij van Pastoor Artur de Bourbon hadden ontvangen⁹¹. Uit deze clause blijkt nog eens weder, dat niet alle privilegebrieven bewaard zijn gebleven. De verleende rechten zijn nu voor al deze conventen dezelfde: de zusters mochten haar eigen biechtvader kiezen, welke haar de sacramenten zou mogen uitrei-ken, voorts recht op eigen kerkhof en kapel. De vergoeding zou voor vier kloosters 12 solidi Vlaams per jaar bedragen. Alleen het St.-Agnieten-convent zou met 8 solidi 4 groten kunnen volstaan uit hoofde dat het zo arm was. Dat ook de schatrijke kanunnikessenconventen van St.-Marga-reta en St.-Marie met betaling van 12 solidi volstaan konden, pleit voor de liberaliteit van deze pastoor. Hij heeft nog een overeenkomst met de Minderbroeders aangegaan in zake de vervulling van predikbeurten door dezen in de parochiekerk. Immers in een oude inventaris van het ver-loren gegane archief der Goudse Minderbroeders vinden wij:

„Copia Instrumenti inter Conventum Goudensem et Pastorem Ecclesiae

⁸⁹ Inventaris, Reg.no. 611. ⁹⁰ Idem, Reg.no. 595. ⁹¹ Idem, Reg.no. 627.

S. Johannis quoad praedicationem in eadem Ecclesia anno 1749"⁹².

De Minderbroeders preekten de passie in de St.-Janskerk⁹³. Ook de terminarissen van de Dordse Augustijnen en de Utrechtse Predikheren verschenen op de kansel der parochiekerk⁹⁴. Of de Collatiebroeders er preekten, is mij niet bekend. Ik betwijfel het, doch wèl droegen zij mis- sen op aan het Heilige-Geestaltaar in die kerk⁹⁵.

Uit de weinige gegevens, die ons ten dienste staan, is het héél moeilijk af te leiden, of de verhouding tussen de kloosters en de geestelijken van de St.-Janskerk over het algemeen goed is geweest. Een kapelaan van de St.-Janskerk, Jan Nouten, wordt genoemd als pater van de Magdale- nen⁹⁶, terwijl Jan Thin, kloostervoogd van het St.-Catharinaconvent, vi- caris was van het altaar van St.-Loy in de parochiekerk. Wanneer de Goudse kerk in 1481 door de Bisschop in de ban is gedaan, haast de gar- diaan der Minderbroeders zich om naar Utrecht te reizen, teneinde de kerk „uten ban te laten doen”⁹⁷. Acht jaar later onderneemt hij ander- maal de reis naar de bisschopsstad, om voor de gehele parochie Gouda dispensatie in de Vasten te verkrijgen⁹⁸. Men krijgt echter niet de indruk, dat — althans in de aanvangsperiode — de verhouding tussen de *Col- latiebroeders* en de wereldgeestelijken prettig en aangenaam geweest is⁹⁹. Vóór het optreden van Hendrik Herp trachtten „vice-cureiten” het Col- latiehuis in bezit te krijgen¹⁰⁰, en enige jaren later jaagde een opvolger van Herp door zijn preken de gehele clerus tegen zich in het harnas¹⁰¹. Typerend in dit verband is ook het volgende. Ongeveer 20 jaar na de verwerving der Jeruzalemskapel door de fraters¹⁰² houdt de rector Jo- hannes van Emmerik nabeschouwingen over hetgeen zich bij de over- dracht dezer kapel heeft afgespeeld. Hij merkt op, dat, indien het huis, hetwelk tot kapel werd omgevormd, te koop was geweest, de broeders er graag 60 pond voor gegeven zouden hebben, liever dan de zware ver- plichtingen op zich te nemen, die de verwerving van de kapel met zich medebracht. Daar het huis echter niet te koop was, hadden zij in vredes- naam maar de waarneming der diensten in de kapel op zich genomen, en dat wel omdat er een ernstig gevaar dreigde. De toenmalige eigenaar, Gijsbert Raet, zou namelijk — bij weigering door de Collatiebroeders — wereldpriesters over de kapel hebben aangesteld, hetgeen — zo schrijft de kronist — ongetwijfeld voor het Collatiehuis en voor de broeders tot grote verwarring zou geleid hebben. Na tweemaal tien jaar, huivert hij

⁹² C. Coudenhove, *Compilatio Chronologica* etc. (Hs Prov. Archief Minder- broeders Weert), cap. 14, par. 2. ⁹³ Zie: Van Heel I, blz. 35.

⁹⁴ Zie blz. 10-11. ⁹⁵ *Kroniek*, blz. 29-30. ⁹⁶ Zie blz. 76.

⁹⁷ *Stadsrekening* 1481, fol. 7. ⁹⁸ *Idem* 1489, fol. 8.

⁹⁹ Ds. M. A. G. Vorstman zegt in zijn opstel over de Broeders des Gemeenen Levens: „Scherp waren de Collatie-broeders tegen de wereldlijke Geestelijken” (N.A.K.G., VII (1847), blz. 142).

¹⁰⁰ *Kroniek*, blz. 13. ¹⁰¹ *Idem*, blz. 26. ¹⁰² Zie blz. 38.

nòg bij de gedachte aan de ramp, waaraan hij ternauwernood ontsnapt was nl. bijna seculiere geestelijken als naaste bureu te hebben gekregen ¹⁰³.

De verhouding tussen *de parochiekerk* en de „broeders des gemeenen levens” schijnt goed te zijn geweest. Er zijn althans enkele symptomen, die men in deze zin zou kunnen interpreteren. Elke donderdag zongen de Arme fraters de mis op het koor in de St.-Janskerk ¹⁰⁴, en, als zij jaarlijks de vaandels bij de sacramentsprocessie gedragen hadden, kregen zij uit de kas dier kerk daarvoor een bijdrage ¹⁰⁵. In 1522 schoot de Collatiebroeder Cornelis Volpertsz. geld voor tot het aankopen van nieuwe klokken voor de aloude parochiekerk ¹⁰⁶. Op verzoek van de pastoor schreven de Collatiebroeders in 1570 een boekje, waarin het ritueel stond voor de wijding van het water, en in hetzelfde jaar een voor de dienst van de kosten ¹⁰⁷.

Tussen de Bisschop en de pastoor stonden nog de figuren van *de deken* „infra Yselam et Leccam” ¹⁰⁸ en *de aartsdiaken* t.w. de proost van St.-Salvator. Van bemoeiingen hunnerzijds met de kloosters blijkt maar zelden iets uit de overgeleverde stukken. In de overeenkomst, die de Minderbroeders op 27 december 1418 met de pastoor der St.-Janskerk sloten, worden de beide genoemde functionarissen bij eventuele moeilijkheden als scheidsrechters aangewezen ¹⁰⁹. Deken Arnoldus Bruun (± 1450) vermaakte zijn hele bibliotheek aan het St.-Margaretaklooster ¹¹⁰. Wanneer op 14 juli 1470 door een burger een eis wordt ingesteld tegen het klooster van St.-Marie in zake de erfenis van een zuster, komt de zaak aanvankelijk voor de deken. Als de eiser deze niet competent acht, wordt het geding voortgezet voor het Hof van Holland, die comparanten echter weder naar de deken terugwijst ¹¹¹: de wereldlijke rechters deinsden er vaak voor terug zich te veel met die kloosteraangelegenheden in te laten. Wanneer er in 1556 sprake van is, dat het St.-Agnietenklooster zal worden omgezet in een falie-bagijnhof ¹¹², wordt door de visitatoren met de deken in overleg getreden ¹¹³. Als het stadsbestuur van Gouda omstreeks 1493 in gebreke blijft om aan de Brigittenzusters de haar toekomende lijfrenten uit te betalen, wordt door toedoen van de proost van St.-Salvator de gehele stad om harentwille in de kerkelijke ban gedaan en de deken

¹⁰³ Inventaris no. 58, fol. 1 vo. ¹⁰⁴ Idem, Reg.no. 886.

¹⁰⁵ Archief St.-Janskerk vóór de Hervorming. no. 1^a, fol. 29; 1¹², fol. 27.

¹⁰⁶ Archief St.-Janskerk vóór de Hervorming, no. 34.

¹⁰⁷ Idem, no. 1¹², fol. 48 en 49 vo.

¹⁰⁸ De bewering van Walvis (II, fol. 95), dat „de pastoor ook landdeken was”, gaat althans voor de latere tijd niet op.

¹⁰⁹ Secrete Kast. Lade I I, no. 4. ¹¹⁰ Kroniek, fol. IX vo.

¹¹¹ A.R.A., Archief Hof van Holland, no. 472, fol. 48 vo-52 vo.

¹¹² Inventaris, Reg.nos. 926-932. ¹¹³ Idem, Reg.no. 930.

moest zich uitsloven om de stad weer vrij te krijgen ¹¹⁴.

Welke contacten bestonden er tussen de kloosters *onderling*? Soms ging er een broeder of zuster van de ene orde over naar een andere: zo werden enkele Collatiebroeders Minderbroeders ¹¹⁵; een andere Collatiebroeder werd Benedictijn ¹¹⁶. In 1551 ging een Agnietenzuster over tot de kanunnikessen van St.-Margareta ¹¹⁷, en Atelie Cornelisdr. ging van het klooster St.-Marie over naar het St.-Margaretaconvent ¹¹⁸. De overeenkomst tussen regulieren en Brigitten d.d. 19 maart 1551 werd gesloten in het St.-Catharinaconvent ¹¹⁹. Reeds in 1422 verrichtte de gardiaan der Minderbroeders de inkleding van Augustijner kanunnikessen, en op 29 augustus 1494 werd voor de Brigittinessen een biechtvader aangesteld door de Minderbroeder Hungel ¹²⁰.

Er zijn ontroerende voorbeelden van hulp en troost, door Goudse kloosterlingen geschonken aan conventualen uit een ander convent dan het hunne. In 1454, als het Collatiehuis door Johannes van Goch verweesd is achtergelaten, ontfermt de pater der Magdalenen zich over dit huis, houdt er een poos de collaties, en reist persoonlijk naar Delft, om nieuwe krachten voor het klooster te winnen ¹²¹. Wanneer Hendrik van Arnhem, een der latere rectores van het nog worstelende convent, tijden van moedeloosheid beleeft, wordt hij gesterkt door gesprekken met Yde Engbrechtsdr., mater van het St.-Catharinaklooster, die hem vertelt van haar eigen moeilijkheden bij het tot stand komen van haar gemeenschap ¹²². Van een goede verstandhouding tussen de kloosters getuigt ook het feit, dat de pater van het St.-Catharinaklooster, Lambrecht Willemsz. van Varik, in zijn testament, daterende uit 1550, niet alleen zijn eigen klooster, doch ook Minderbroeders, Clarissen, Magdalenen en Arme fraters rijkelijk bedenkt ¹²³. Treffend is ook de zorg van de bekende prior der regulieren, Wouter Jacobsz., voor de zieken in het Maria-Magdalenaconvent ¹²⁴, en, als door de Opstand de zusters van dit klooster her- en derwaarts verspreid raken, stort hij zijn ziel uit in een gebed tot God, vol mededogen voor de arme verstrooide schapen ¹²⁵.

Helaas ontbraken echter ook de schaduwzijden niet in de verhouding tussen de kloosterlingen onderling. In de privilegebrief van Adam de Kraenleyde d.d. 11 september 1480, bestemd voor vijf Goudse vrouwenconventen, tekent de pastoor aan, dat de uitvaardiging geschiedt „om aan vroegere geschillen een einde te maken” ¹²⁶. Op welke geschillen wordt gedoeld? Ik vermoed, dat hier op onenigheid tussen de kloosters

¹¹⁴ Stadsrekening 1493, fol. 24 vo en 44; 1494, fol. 25.

¹¹⁵ Kroniek, blz. 23-24 en 31. ¹¹⁶ Idem, blz. 37-38.

¹¹⁷ Dr. K. Heeringa, Rekeningen van het bisdom Utrecht, deel II, blz. 220.

¹¹⁸ Not. archief, no. 78, fol. 1. ¹¹⁹ Inventaris, Reg.no. 900.

¹²⁰ Idem, no. 183. ¹²¹ Kroniek, blz. 32. ¹²² Idem, blz. 43.

¹²³ B.V.G.O., N.R., IX (1877), blz. 314-329. ¹²⁴ R.A., no. 328, fol. 44 vo.

¹²⁵ Dagboek, fol. 17 vo-20 vo. ¹²⁶ Inventaris, Reg.no. 627.

onderling wordt gezinspeeld, die bevoorrechting van het ene boven het andere niet accepteerden. Tussen de zo dicht aan elkaar grenzende conventen van St.-Maria-Magdalena en St.-Agnes waren ook nog al eens twistpunten. Wanneer op 25 augustus 1495 tussen de paters van de beide kloosters een akkoord wordt bereikt over het aanleggen van een straat door dat der Magdalenen naast een erf, dat toebehoorde aan de Agnieten, verklaren partijen:

„alle twiste, die zij tegen malcanderen uitstaende gehadt mogen hebben, sullen off, doot ende te nyete wesen” ¹²⁷.

Voorts heet het in een akte d.d. 16 juni 1545 ¹²⁸, hoe door twee arbiters was uitgemaakt, dat de mest van de koeien, behorende aan het St.-Agnietenconvent, zou mogen worden opgeslagen achter dit klooster op het terrein van de Magdalenen, mits deze mest zo spoedig mogelijk zou worden weggehaald: blijkbaar was er dus weder wrijving geweest. Op 6 augustus 1535 is er een proces gaande voor het Goudse gerecht tussen het St.-Catharinaklooster en de regulieren in het land van Stein inzake de aankoop van kalveren ¹²⁹. Gelukkig heb ik geen enkel voorbeeld gevonden van een procedure, gevoerd voor het Hof van Holland tussen het éne Goudse klooster en het andere. Wij maakten reeds melding van de oppositie, die in het St.-Catharinaklooster ontstond, toen de Paus de bewoonsters wilde dwingen zich onder de geestelijke leiding der Minderbroeders te stellen ¹³⁰, en de laatsten schijnen over het algemeen ook geen vrienden van de Cellebroeders geweest te zijn, al is mij van een controverse tussen beider kloosters te Gouda niets gebleken.

Doch wenden wij onze blik naar de *wereldlijke* machthebbers, om te zien, in hoever zij zich met de Goudse kloosters hebben bezig gehouden. In de tijd van de opkomst der conventen vormden de heerlijkheden van Schoonhoven en van der Goude een vrij zelfstandig leen midden in het graafschap Holland, tussen de jaren 1356 en 1397 geregeerd door de graven van Blois. De oudste der twee broeders, Jan van Blois, toonde zich reeds een groot begunstiger van het wordende St.-Margaretaklooster. Immers in de Kroniek van dit convent luidt het, dat onder alle weldoeners uitmuntte:

praecipuus et primus felicitis recordationis generosus et circumspectus comes Blesensis, dominus pro tunc civitatis Goudensis... qui non solum nostre huius congregationis in necessario foundationis fautor et promotor fuit, sed Capelle nostre pro perpetua sui suorumque memoria gratiam volens exhibere specialem, octoginta nobilia pro missa omnibus et singulis diebus festivis in eadem capella decantanda delegavit” ¹³¹.

Zijn broeder, Guy van Blois, heeft zich in zóverre met hetzelfde klooster bemoeid, dat hij voor de voorrechten, welke het stadsbestuur op 22

¹²⁷ Idem, Reg.no. 710. ¹²⁸ Idem, Reg.no. 875. ¹²⁹ R.A., no. 225, fol. 97-97 vo.

¹³⁰ Zie blz. 78. ¹³¹ Fol. 9.

februari 1396 aan de zusters verleende, zijn toestemming gegeven heeft ¹³². Na zijn overlijden in 1397 vervalt het leen voor goed aan de grafelijkheid. De graaf, die nu geheel en al in de rechten trad van de overledene, was de Beierse hertog Albrecht: hij was het, die op 26 september 1399 de genoemde zusters onder zijn bescherming nam:

„opdat zij te bet in een geestelijck leven in onderdanigheid Gods, en der Heiliger kerke voir ons en voir onse nacomelingen getrouwelijk mogen bidden” ¹³³.

Twaalf jaar later — op 3 oktober 1411 — gaf de opvolger van Albrecht, Willem VI, aan de zusters het recht:

„...een besloten Clooster ende Convent van St. Franciscus Oerde, geheten van penitentie, te fundeeren, te timmeren, ende te volbrengen binnen onse Stede van der Goude; ende hem daer in te besluyten . . .” ¹³⁴.

Willem's opvolgster, de ongelukkige „Vrouw Jacop”, was de bijzondere beschermster der Minderbroeders. Op 12 juli 1428 verleende zij aan het Goudse convent der Observanten alle vrijheden en voorrechten, die de andere reguliere orden in haar landen en in het bisdom Utrecht genoten ¹³⁵. Voorts kregen de broeders van haar vrijstelling van de betaling van hofstedegeld ¹³⁶, een gift voor de bouw van het klooster ¹³⁷, en ten slotte werden zij in haar testament bedacht ¹³⁸. Kort na het verdrag van Woudrichem (1419), waarbij werd overeengekomen, dat Jacoba's tegen-speler, Jan van Beieren, vijf jaar lang, gezamenlijk met haar zwakke gemaal, Jan van Brabant, haar graafschappen zou besturen, zien wij de invloed van de eerste ook in het Goudse kloosterleven zich weerspiegelen: wij memoreerden reeds, dat op 26 januari 1420 deze aan een aantal maagden toestemming verleende in de Hofstraat een klooster van Augustinessen te vestigen, welk klooster later te gronde is gegaan ¹³⁹. De toestemming voor de bouw van een ander, eveneens verdwenen klooster „opten viver”, werd door hem op 13 januari 1422 gegeven ¹⁴⁰. Als — na het overlijden van Jan van Beieren — Jacoba's neef, Filips van Bourgondië, zijn aanspraken op haar graafschappen doet gelden, zien wij al spoedig na de „zoen van Delft” (3 juli 1428) de laatste zich met Goudse kloosteraangelegenheden inlaten. De hertog haastte zich in het Hoeksgezinde Gouda, dat hem niet mocht en waarvan hij evenmin hield ¹⁴¹, de

¹³² Inventaris, Reg.no. 166. ¹³³ Idem, Reg.no. 182.

¹³⁴ Idem, Reg. no. 229. ¹³⁵ Jongkees, a.w., Addenda.

¹³⁶ A.R.A., Rentmeestersrekeningen 1428 (no. 1704).

¹³⁷ Van Heel, a.w., I, blz. 27.

¹³⁸ Jongkees, a.w., blz. 253. ¹³⁹ Zie blz. 7. ¹⁴⁰ Idem, blz. 8.

¹⁴¹ Raimond van Marle „Le comté de Hollande sous Philippe le Bon”, (1428-1467) (La Haye 1908). p. 110: „Philippe déclare en 1433 que Gouda est sa plus grande ville en Hollande (en 1380 elle n'avait que 800 maisons). Philippe n'aimait pas Gouda”.

zo populaire Observanten te begunstigen. Op 14 juli 1428 kregen zij van hem een gift van 30 schilden ¹⁴², de 1e mei 1436 gevolgd door 50 Philipsschilden voor de bouw hunner kerk ¹⁴³, en ten slotte bevestigde hij op 21 juni van datzelfde jaar alle voorrechten, hun door Gravin Jacoba verleend ¹⁴⁴. Hertogin Isabella van Portugal, zijn echtgenote, was het, die zich op 20 februari 1439 persoonlijk tot de Paus wendde met het verzoek om de Observanten van Gouda, die altijd nog ressorteerden onder de provinciaal der Keulse provincie, te stellen onder de rechtsmacht van een vicaris provincialis ¹⁴⁵. Kort na de aankomst van de strengere broeders uit St.-Omaars verscheen er nog eens een schrijven van de Bourgondische hertog, gedateerd 12 april 1440, waarin hij dezen in de milddadigheid der gelovigen aanbeval ¹⁴⁶. Op 31 (!) november 1449 kwam uit Brugge van dezelfde vorst een bijzondere recommandatie voor een zestal Observantenkloosters in zijn gebied, waaronder dat van Gouda,

„om die grote gunst ende affecty, die wij hebben ende dragen tot den mynderbroederen van den observancien sinte Francois ordenen, gemarct dat strange leven, dat sy leyden na hoirer professien ter Goids eeren ende zalicheit van hoirer zielen . . .” ¹⁴⁷.

Ook het regularissenconvent aan de Gouwe deelde in zijn milddadigheid: het was bij de grote brand van 1438 vernield, en blijkbaar in 1460 de gevolgen van deze ramp nog niet te boven gekomen, want in dat jaar werd de herbouw door de Bourgondiër met een subsidie van 50 klinkaards gesteund ¹⁴⁸.

Zijn zoon en opvolger Karel de Stoute, hebben wij reeds leren kennen als de man, die ten jare 1466 — nog niet aan het bewind zijnde — aan het stadsbestuur van Gouda opdracht had gegeven

„een Clooster te timmeren en te maken van den Susteren van die derde orde St.-Francisci . . .” ¹⁴⁹.

Hoe zijn echtgenote, Margareta van York, zich voor de stichting van het Brigittensconvent heeft geïnteresseerd, is eveneens hierboven reeds gebleken ¹⁵⁰.

De kortstondige regering van Maria, zijn dochter, heeft haar blijkbaar geen gelegenheid geboden, zich daadwerkelijk met de Goudse kloosters bezig te houden, doch haar zoon, Philips de Schone, bekrachtigde op 29

¹⁴² Jongkees, a.w., blz. 46. ¹⁴³ Idem, blz. 253.

¹⁴⁴ Idem, Addenda. ¹⁴⁵ Van Heel, a.w., I, blz. 20.

¹⁴⁶ Polius, Classis XI, De Inferioris Germaniae Provincia Lacuna I a, Syntagma praeambula, blz. 26.

¹⁴⁷ Secrete Kast, Lade I.I., no. 8: dit stuk is een vidimus van het hertogelijk schrijven, afgegeven door het stadsbestuur van Gouda op 19 februari 1450

¹⁴⁸ Jongkees, a.w., blz. 246.

¹⁴⁹ Zie blz. 50; het betreft hier het latere Clarissenconvent.

¹⁵⁰ Zie blz. 47-48.

januari 1496 voor de zusters van St.-Maria Magdalena de privilegebrief, haar op 7 mei 1457 verleend door het stadsbestuur van Gouda ¹⁵¹.

De Oostenrijkse vorsten hebben zich blijkbaar maar héél weinig meer met de Goudse conventen ingelaten. Er kwamen geen nieuwe meer bij, en de oude hadden eenmaal hun privilegebrief ontvangen. Slechts het Maria-Magdalenaconvent heeft zich in 1569 tot Philips II gewend om bevestiging van het consent van Bisschop Rudolf van Diepholt, gegeven op 22 maart 1455, waarbij aan het klooster een maximaal bezit van 50 Engelse nobelen was toegestaan. Tevens vroegen zij aan de vorst, dat, wanneer verwanten haar zouden willen bedenken, zij bovendien maximaal per zuster vier ponden groten Vlaams zouden mogen erven:

„ende dit al tot conservatie van der groote arme vergaderinge der arme ende gevallen personen” ¹⁵².

Van Heel merkt op, dat hem niet bekend is, of het verzoek is ingewilligd ¹⁵³, doch de gunstige beschikking van de Financiekkamer te Brussel d.d. 11 oktober 1569 staat in margine van het rekest vermeld.

Kunnen wij nu uit het bovenstaande concluderen, dat de landsheer in elk geval toestemming tot de bouw van een klooster moest geven? Mej. Van Eeghen vond alleen voor de oudere Amsterdamse kloosters privilegebrieven, afkomstig van Albrecht en Jan van Beieren ¹⁵⁴. Wij zagen reeds dat beiden ook te Gouda in dezen diligent waren. Toch zou ik niet tot het niet-bestaan-hebben van zulke brieven willen besluiten voor de kloosters van St.-Marie, St.-Catharina en St.-Agnes, omdat ze in de cartularia van de twee eerstgenoemde en bij de losse stukken van het derde ontbreken, en dat te meer niet, omdat wij de grafelijkheid later zo actief zien optreden ten aanzien van de kloosters van St.-Maria-Magdalena, St.-Clara en St.-Brigitta. Wat de Collatiebroeders betreft, van wier klooster zulk een groot aantal documenten is overgebleven, het ontbreken van een grafelijk privilege in hun archief doet inderdaad vermoeden, dat zij althans nimmer contact met de landsheer gehad hebben. Dit zal wel zijn oorzaak gevonden hebben in de wankelende positie van het convent bij de aanvang: in de latere tijd interesseerde de Bourgondische macht zich wellicht niet meer zo sterk voor reeds bestaande gemeenschappen.

De colleges, waarmede de kloosters uiteraard het meeste te maken hadden, waren *de besturende lichamen van de stad zelf*: schout, schepenen en burgemeesters, alsook de vroedschap. Over het algemeen kunnen wij zeggen dat het stadsbestuur van Gouda zich veelvuldig voor de conventen geïnteresseerd heeft. Er zijn honderdtallen aanwijzingen van giften voor bouw, verbouw en herstel; traktatiën in de vorm van maaltijden, wijn,

¹⁵¹ Inventaris, Reg.no 715. ¹⁵² Idem, Reg.no. 975

¹⁵³ B B H, LXII (1953), blz. 324.

¹⁵⁴ Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam, blz. 8.

zalm, boter enz., door het milddadige stadsbestuur aan de kloosters aangeboden. Op zichzelf behoeft ons dit niet te verwonderen. Staat en Kerk hingen nauw samen in de Middeleeuwen, en bovendien waren de bewoners en bewoonsters der conventen veelal „poorterskinderen”.

Minderbroeders en Clarissen deelden het meest in de gunst der vroede vaders: met hun beginsel van volstreckte armoede werd terdege rekening gehouden. Van giften aan de rijke kanunnikessenconventen horen wij bijna nooit: ook de Cellebroeders en de Collatiebroeders werden veel minder uit de stadskas bedacht. Toch lezen wij van de eerste herhaaldelijk dat zij een vat boter ontvingen:

„omdat zij de siecke luyden van der pestilentiën trouwelicken bewaerden . . . .” ¹⁵⁵.

Ten jare 1524 moeten zij zèlf om het vat boter vragen; na overleg in de vroedschap wordt het toegestaan „nae ouden haircomen” ¹⁵⁶. Doch, wanneer zij in 1518 — blijkbaar door gebrek gekweld — aan de stad om *onderstand* vragen, wordt deze geweigerd. Wij lezen in de Vroedschaps-resolutiën d.d. 12 januari 1518:

„Noch is gesloten angaende de supplicatie van de cellebroeders, daerinne sy hulpe begeren tot hoeren coste en onderhoudenisse . . . dat men daer niet in doen zal” ¹⁵⁷.

Vermoedelijk was de financiële achteruitgang der stad wel de reden, waarom men steun weigerde, terwijl het ook mogelijk is, dat de morele débâcle van het convent reeds zijn schaduw vooruit had geworpen, en een ongunstige beslissing van het stadsbestuur uitlokte. Op 7 mei 1556 lieten de burgemeesters van Gouda een onderzoek instellen naar klachten, die over de broeders gerezen waren ¹⁵⁸, en tien jaar later op 18 september 1566 — lieten zij de waarde van het convent taxeren ¹⁵⁹. Uit een en ander blijkt wel duidelijk, hoe vèr de bemoeienissen der stedelijke regering met dit klooster gingen.

Doch — zoals wij zeiden — groter was de sympathie voor de Minderbroeders. Dit lag ook enigszins in de lijn: in 1418 had de stad zelf om een Observantenklooster gevraagd ¹⁶⁰. Voorts was de belofte van armoede door de broeders afgelegd ten overstaan van de pastoor der St.-Janskerk en van het Goudse stadsbestuur ¹⁶¹; het gebouw was neergezet met hulp van dit college, en, toen er verslapping dreigde, hadden de Goudse stadsbestuurders zèlf zich tot het Concilie van Basel gewend om strengere Observanten in Gouda te krijgen ¹⁶². Een en ander wijst reeds op een zeker patroonschap van de stad over het klooster, en ook in latere

¹⁵⁵ Stadsrekening 1513, fol. 14 vo; zie ook: Stadsrekening 1515, fol. 45 vo.

¹⁵⁶ Vroedschapsresoluties 1522-1558, fol. 46 vo. ¹⁵⁷ Idem, 1468-1521, fol. 38.

¹⁵⁸ Inventaris, Reg.no. 922. ¹⁵⁹ Idem, Reg.no. 969.

¹⁶⁰ Zie blz. 29-30. ¹⁶¹ Idem, blz. 30-31. ¹⁶² Idem, blz. 31-33.

jaren zijn de vroede vaderen van Gouda steeds als beschermers van het convent opgetreden. Van Heel heeft in zijn werk over de Goudse Minderbroeders een uitvoerig hoofdstuk, getiteld „Klooster en Stadsbestuur”, speciaal aan deze protectie gewijd ¹⁶³. Het heeft geen zin dit alles nog eens te vermelden. Ik memoreer slechts de maaltijden op St.-Franciscusdag, door de stadsbestuurders in het klooster zelf met de paters gehouden ¹⁶⁴, voorts het aan het convent en dat der Clarissen toegestane recht tot het bevissen van een aantal stadsgrachten ¹⁶⁵, en niet het minst de ontroerende poging, bij het kapittel der Minderbroeders te Leiden in 1448 gedaan „om onsen gardiaen te houden” ¹⁶⁶.

In de loop van de 16e eeuw werd ook ten aanzien van de Franciscanen iets zuiniger opgetreden. Op 13 augustus 1522 besloot de vroedschap:

„dat die Minrebroeders hair walle ende kaede selver doen maken sullen op dese tyt bij hulpe van hair vaders ende andre goede luyden, latende die stede ongemolesteert overmits hair groote armoede ende achterwesen” ¹⁶⁷.

En als op 5 maart 1563 gedelibereerd wordt over eventuele reparatie van het convent, luidt de conclusie:

„dat men die possessie van der reparatie deszelfs convents niet vorder continueeren en zal dan alleenlyck dselvede edificie te houden dackdycht ende weechdycht . . .” ¹⁶⁸.

Veel minder horen wij van faciliteiten of geschenken, door de stad verleend aan de „broeders des gemeenen levens”. Dit wil echter niet zeggen, dat de bestuurders van Gouda zich om hun klooster niet bekreunden. Wanneer op 21 november 1447 de Heilige-Geestmeesters het Collatiehuis overdragen aan de Delftse broeders, geschiedt dit met toestemming van het stadsbestuur ¹⁶⁹. Vier jaar later, als het huis een schrijnend tekort aan priesters heeft, wenden „burgemeesteren, schepenen en raad der stede van der Goude” zich tot de vicaris van de bisschop van Utrecht, opdat aan het uitstervende convent één, twee of drie priesters gezonden zullen worden om de openvallende plaatsen in te nemen; op 22 maart 1457 wordt het verzoek door het Goudse stadsbestuur nog eens herhaald. Zoals wij reeds zagen, heeft de bisschop er aan voldaan ¹⁷⁰. Een officiële overdracht van het huis aan „de paters van Delf, Deventer

¹⁶³ I, blz. 58-67.

¹⁶⁴ Idem, blz. 60; vgl. Dr. R. R. Post, Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie, blz. 341.

¹⁶⁵ Idem, blz. 64.

¹⁶⁶ Stadsrekening 1448, fol. 5 vo; deze bijzonderheid vond ik niet bij Van Heel. vermoedelijk ging het om de figuur van Johannes van Goes, die door hem vermeld wordt op blz. 43 van het 1e deel van zijn werk.

¹⁶⁷ Vroedschapsresoluties 1522-1558, fol. 7.

¹⁶⁸ Vroedschapsresoluties 1559-1572, fol. 8 vo. ¹⁶⁹ Inventaris, Reg.no. 386.

¹⁷⁰ Idem, Reg.nos. 412 en 473; zie blz. 86.

en Zwoll" heeft plaats op 12 december 1475 ten overstaan van „schout, burgemeesteren, schepenen ende gemeen vroedschap der stede van der Goude": bij die gelegenheid wordt aan het Collatiehuis gelijke bescherming als aan de andere kloosters toegezegd ¹⁷¹. Voorts werden ook aan de „broeders Hieronymianen" geschenken in wijn of geld toegekend, telkens als één der fraters zijn eerste mis opdroeg ¹⁷². Vergaderingen van het Goudse stadsbestuur met dat van andere steden hadden soms plaats in hun gastvrije klooster ¹⁷³. De welstand der broeders werd langzamerhand zo groot, dat zij in 1537 in staat waren geld aan de stad te lenen. Blijkbaar stond de stad Gouda er in dat jaar financieel niet gunstig voor, want zij klopte bij vijf conventen om een geldlening aan. In de stadsrekening van dat jaar lezen wij:

„ontfangen van sinte Katrijnenconvent, dat se dese stede geleent heeft den Xen dach van Maerte anno XXXVII, XVI lb. XIII st. IIII d., hetwelck men hen weder betalen sal, den helft een jair nae dat men van desen, d'ander helft een jaer daerna, ende heeft hier een acte of van der stede" ¹⁷⁴.

In dezelfde Stadsrekening vindt men dan een dergelijke post voor nog vier andere conventen t.w. het klooster van St.-Marie, dat der Collatiebroeders, der Magdalenen en der Margrieten, met dien verstande, dat de beide laatstgenoemde kloosters slechts 10 pond aan de stad lenen. De Collatiebroeders maakten zich ook verdienstelijk jegens de stad door het uitvoeren van schrijf- en bindwerk: zo lezen wij in de Stadsrekening van 1538:

„Betaelt die collacybroeders van papyer ende anders om die renteboucken te vermaken . . . 1 st." ¹⁷⁵.

Wanneer wij nu de verhouding van het stadsbestuur tot de vrouwenconventen nog een ogenblik onder de loep nemen, dan zien wij hoe reeds spoedig na de stichting van het oudste, dat van St.-Margareta, op 22 februari 1396 de stad allerlei voorrechten aan de zusters verleende en ook bepalingen voor haar maakte ¹⁷⁶. Er werd vrijstelling gegeven aan „de arme bagynen" van waak-, graaf- en schattingsplicht. Ten aanzien van het erfrecht werd bepaald, dat bezittingen en erfenissen der zusters aan het huis zouden komen. De zusters zouden voorts voor wereldlijke rechters te recht staan. Aan het hoofd van het huis zou een overste staan, die

¹⁷¹ Idem, Reg.no. 596.

¹⁷² Zie o.a. Stadsrekening 1482, fol. 13 vo; 1484, fol. 11 vo; 1485, fol. 12 vo; 1486, fol. 15 vo; 1488, fol. 12; 1494, fol. 16; 1495, fol. 14 en 14 vo; 1496, fol. 20; 1497, fol. 18 vo en 19 vo.

¹⁷³ Stadsrekening 1481, fol. 13.

¹⁷⁴ Fol. 11 vo; voor de terugbetaling zie: Stadsrekening 1538, fol. 48 vo; zie voor een andere lening tot een bedrag van 40 pond door het St.-Catharinaklooster: Stadsrekening 1485, fol. 26.

¹⁷⁵ Fol. 49. ¹⁷⁶ Inventaris, Reg.no. 166.

gezamenlijk met vier of vijf der oudere zusters aan de andere haar werkzaamheden zou aanwijzen; ten slotte werd vastgesteld, dat ter behartiging van wereldlijke zaken een voogd zou gekozen worden. Zoals wij reeds zagen, werd 17 jaar later — op 8 december 1413 — besloten, dat de zusters jaarlijks „drie goede knapen” zouden kiezen, die dit werk zouden doen, welke „knapen” door de schout beedigd moesten worden ¹⁷⁷.

De stad zorgde voorts na de brand van 1438 voor al deze conventen, dat zij in plaats van de oude rieten daken een tegeldak kregen ¹⁷⁸. Toen in 1453 moeilijkheden ontstonden tussen de conventen en het gilde der linnenwevers over de linnenindustrie in de kloosters, werd onder auspiciën van „burgemeesteren, schepenen, raden en ghemeene vroedschappen” een regeling getroffen ¹⁷⁹. Een overeenkomst in zake het erfrecht werd eveneens door de stad afgesloten, aanvankelijk alleen met het klooster Stein (13 december 1451), doch later ook met enige Goudse vrouwenconventen t.w. op 13 december 1466 met de beide kanunnikessenkloosters ¹⁸⁰.

Herhaaldelijk lezen wij dat ook in de zusterskloosters „het gerecht” vergaderde, soms met voorname gasten van buiten de stad. Zo was er in 1545 een vergadering van de Amsterdamse met de Goudse burgemeesters „tot pater op de Gou”, waar 14 stoop wijn werd gedronken ¹⁸¹. In het St.-Catharinaklooster vinden wij als gasten achtereenvolgens „de officiael en de andere heren van Utrecht” (1492), „den drossert van Yselsteyn” (1507) en herhaaldelijk Mr. Vincent Cornelis Dammasz., lid van de Rekenkamer te 's-Gravenhage (1529, 1540 en 1549) ¹⁸². En wanneer in 1554 door de stad een contract met de nieuwe rector van de Latijnse school wordt afgesloten, gebeurt dit, onder het genot van een glas wijn, in het St.-Catharinaklooster ¹⁸³.

Ook de zusterskloosters deden zo nu en dan leveranties aan de stad ¹⁸⁰. Zo zorgden de kanunnikessen van St.-Marie in 1444 voor het weven van honderd linnen lakens, welke aan Isabella van Portugal, echtgenote van Filips de Goede werden aangeboden bij haar bezoek aan Gouda ¹⁸⁴, en in 1527 vinden wij in de Stadsrekening de post:

¹⁷⁷ Zie blz 82-83

¹⁷⁸ Zie voor het St.-Margaretaconvent Stadsrekening 1447, fol 19 voor dat van St.-Marie Stadsrekening 1438, fol 23 vo en Stadsrekening 1540, fol 12 vo, voor het St.-Maria-Magdalenaconvent Stadsrekening 1469, fol 16, voor het St.-Catharinaklooster idem, voor het St.-Brigittenklooster Stadsrekening 1477, fol 23 vo ¹⁷⁹ Zie nader hierover blz 181

¹⁸⁰ Secrete Kast, Lade I I, no 2, Walvis II, blz 161-163

¹⁸¹ Stadsrekening 1545, fol 21 vo

¹⁸² Stadsrekening 1492, fol 14 vo, 1507, fol 20 vo, 1529, fol 16, 1540, fol 21 vo, 1549, fol 42 ¹⁸³ Stadsrekening 1554, fol 36

¹⁸⁴ Stadsrekening 1444, fol 6 vo „Item noch gegeven den nonnen op die Goude van hondert rins elle linnen lakens, die mynre genaedigen vrouwe voorsz geschenct worden, die elle XIII grooten ”

„Betaelt Heer Andries wonende ten nonnen upte Gouwe voer 't stof tot een nyeu privilegeboek . . .”¹⁸⁵.

In de rechtspleging openbaarde zich mede het „sacrale” karakter der Goudse gemeenschap. Op 20 februari 1453 moet een vrouw, die „onredelijke woorden” tegen de stad gesproken heeft, 8000 stenen geven voor de bouw van het St.-Maria Magdalenaklooster¹⁸⁶. Wanneer er in 1522 een geschil is tussen het convent en zijn oud-rector, Mr. Heynrick Degenair, dan treden burgemeesteren op als arbiters¹⁸⁷. Maar het kwam óók voor, dat de stad zèlf tegen een klooster moest procederen: Walvis vertelt, dat kort vóór de omzetting van Gouda een geschil ontstond tussen het klooster van St.-Marie en het stadsbestuur over een blinde muur langs de Gouwe:

„De Stad verstond de Nonnen zouden dien muur afbreken en tot huizen maken, daar zij geen ooren toe hadden: dus raakte men over de zaak aan 't pleiten, dat voor haar onvoordeeligh uitviel, zo dat zij genoodzaakt wierden het voorste van 't Convent tot Burgerwooning te maken . . .”¹⁸⁸.

Doch de avondzon is dan immers al over de kloosters gedaald, en het enthousiasme om ze te helpen is ook al niet meer zó levendig bij allen als in de aanvang. Toch krijgen nog op 26 oktober 1571 de Clarissen hulp van de stad voor de reparatie van haar convent¹⁸⁹, maar zij waren mèt de Minderbroeders ook de favorieten van het stadsbestuur.

Het Brigittenklooster is niet alleen voor Bisschop George van Egmond, doch ook voor de stad Gouda het zorgenkind geweest. Zij heeft zich steeds voor dit convent ten zeerste geïnteresseerd, zoals reeds bij de stichting gebleken is. Men kon in dit klooster tweemaal per jaar een aflaat verdienen: dan werd van stadswege aan een grootse processie deelgenomen. Er is een verordening over d.d. 19 maart 1517:

„Die goede luyden van den gerechte laeten een ygelijck weten, hoe dat nu op Saeterdage naistcomende die eerwairdige ende heilige oflaeten wesen ende ingaen sullen totten brigitten, twelck die heeren van den gerechte mitten generale processie ende groeter waerdicheden in helpen haelen sullen . . .”¹⁹⁰.

Bovendien kregen vreemdelingen van stadswege een vrijgeleide van drie dagen vóór tot drie dagen na de tijd, gedurende welke de aflaat kon worden verdiend. Waarschijnlijk is hiermede de z.g. dijk-aflaat bedoeld. De stad tracteerde ook de conventualen van dit klooster meermalen op wijn¹⁹¹; doch reeds in 1507 moest zij deze mildheid helaas uitstrekken tot:

¹⁸⁵ Fol. 39. ¹⁸⁶ R.A. 176, fol. 25.

¹⁸⁷ Vroedschapsresoluties 1522-1558, fol. 3-3 vo. ¹⁸⁸ II, blz. 163-164.

¹⁸⁹ Vroedschapsresoluties 1559-1572, fol. 77 vo.

¹⁹⁰ Mr. L. A. Rollin Courquerque en Mr. A. Meerkamp van Embden, Rechtsbronnen der stad Gouda, blz. 342; zie ook blz. 265, 282, 300, 315.

¹⁹¹ Zie o.a. Stadsrekening 1479/80, fol. 16 vo en 1530, fol. 21 vo.

„twee commissarissen, gesonden om onse brigitten te reformeren”¹⁹².

Op 22 april 1521 werd door de Brigitten een min of meer pathetisch gesteld rekest ingediend aan de vroedschap van Gouda, om een steeg en een tuin bij hun klooster te mogen incorporeren, omdat zij geen ruimte en bewegingsmogelijkheid in de bestaande gebouwen meer hadden: een gunstige beschikking volgde¹⁹³.

Omstreeks 1537 is het zowel geestelijk als materiëel treurig met het klooster gesteld. Abdis, priorin, pater en verschillende conventualen zijn weggelopen¹⁹⁴, en het zusterhuis dreigt ineen te storten, weshalve de Brigitten het stadsbestuur verzoeken het te mogen afbreken, welk verzoek hun *niet* wordt toegestaan¹⁹⁵. Langzamerhand begint het verlangen bij de conventualen van dit stervende klooster zich te openbaren, elders een wijkplaats te zoeken, doch de stad wil ze vasthouden zolang het maar enigszins mogelijk is. In 1536 reist een burgemeester naar Utrecht om met de vicaris en de wijbisschop te spreken over de Brigitten¹⁹⁶. Wanneer in april 1544 aan de Vroedschap bericht wordt, dat

„die religieusen van de Brigitten versoucken van hier te vertrecken . . . es geconcludeert bij die meeste stemmen van de vroetscap, dat die stede die religieusen alhier houden sullen ende soucken metten eersten alle mid-delen, hoe men deselve religieusen onderhouden zal”¹⁹⁷.

Vier jaar later wordt de toestand onhoudbaar; dan reist de schout met een burgemeester naar Den Haag „beroerende de saick van de Brigitten”¹⁹⁸, en, nadat de vroedschap door een der burgemeesters is ingelicht nopens de hoogst precaire situatie, wordt er ook van stadswege in overleg getreden met Mr. Herman Lethmaet, deken van St.-Marie te Utrecht¹⁹⁹. Toen juist in die tijd de reguleren het convent wilden overnemen, heeft het Goudse stadsbestuur bij de onderhandelingen met dezen herhaaldelijk zijn bemiddeling verleend²⁰⁰, zodat op 19 maart 1551 de eindregeling tot stand kwam, waarna de Brigitten „al weenende vertrokken”²⁰¹.

Na het bovenstaande kunnen wij zeggen, dat het stadsbestuur van Gouda de conventen krachtig heeft gesteund. Moest het de aankoop van huizen voor de kloosters omstreeks het begin der 16e eeuw beperken²⁰², dan deed zij dit voor het welzijn der burgerij. En wanneer verzoeken om steun soms niet konden worden toegestaan, dan wordt dit door de dalende welvaart, die in dezelfde tijd geconstateerd moet worden, voldoende gemotiveerd.

¹⁹² Stadsrekening 1507, fol. 7. ¹⁹³ Vroedschapsresoluties 1468-1521, fol. 51.

¹⁹⁴ R.A. 324, fol. 202. ¹⁹⁵ Vroedschapsresoluties 1522-1558, fol. 168 vo.

¹⁹⁶ Stadsrekening 1536, fol. 15 vo.

¹⁹⁷ Vroedschapsresoluties 1522-1558, fol. 204 vo.

¹⁹⁸ Stadsrekening 1548, fol. 16.

¹⁹⁹ Vroedschapsresoluties 1522-1558, fol. 224 vo.

²⁰⁰ Inventaris, Reg.nos. 889 en 892. ²⁰¹ Walvis II, blz. 178.

²⁰² Zie blz. 69-70 en 171-172.

Ten slotte dringt zich de vraag op, of *toestemming* van de stad tot de stichting bij elk klooster vereist was. De brief voor het St.-Margareta-klooster, d.d. 22 februari 1396 ²⁰³ kan men de facto als een consent tot kloosterstichting beschouwen, al bestond de communiteit toen al tien jaar lang: de stad stelt in elk geval de voorwaarden vast, waaronder het klooster zal mogen bestaan. Vermoedelijk keken stadsbestuurders bij een wordende gemeenschap eerst de kat eens uit de boom, of de stichting levensvatbaarheid zou hebben. Ook bij de vestiging der Cellebroeders, op 27 mei 1395, oorkonden „schout, burgemeesters ende schepen”, dat twee voogden worden aangesteld „bij raede ende goetduncken van ons” ²⁰⁴. Soms was wellicht vóór een definitieve privilegebrief werd uitgereikt, een voorlopige toestemming reeds mondeling of schriftelijk gegeven. Het eerste zou men onderstellen t.a.v. het St.-Maria-Magdalenaconvent. Op 7 mei 1457 geeft het stadsbestuur aan de zusters vrijdom van accijnzen, het recht om vrouwelijke handwerken te verrichten enz. Doch uitdrukkelijk wordt in de akte gezegd, dat haar dit wordt toegestaan

„also sij bij ons ende onsen consent gesloten ende professijt sijn” ²⁰⁵.

Waar nu de stukken van dit klooster over het algemeen goed bewaard zijn en deze aanvankelijke toestemmingsbrief niet in het archief aanwezig is, ligt de onderstelling voor de hand, dat het consent *mondeling* gegeven is. Wellicht is dit ook bij andere kloosters het geval geweest: dergelijke brieven ontbreken ook voor de kloosters van St.-Marie, St.-Catharina en St.-Agnes. Het klooster van St.-Clara kreeg op 18 oktober 1475 een privilegebrief van de stad, waarin teruggewezen werd naar het jaar 1464, toen Karel de Stoute de opdracht had gegeven, dat een convent gebouwd moest worden, hetgeen — aldus het stadsbestuur — inmiddels geschied is „bij oirloff ende toelatinge der Stede voorsz.” ²⁰⁶. In het verhaal van de stichting van het Brigittenconvent wordt eveneens gesproken van de „vaders” er van als:

„procuratores ad hoc a consulibus et primoribus oppidi Goudensis electi et instituti” ²⁰⁷.

Zoals wij reeds zagen, was het Minderbroedersklooster door de stad zelf gesticht, terwijl ook voor het betrekken van het Collatiehuis door de Delftse broeders in 1447 toestemming van de stad nodig gebleken was ²⁰⁸. Is het dus twijfelachtig, of *de landsheer* altijd in de fundering van een nieuw klooster gekend is, *het stadsbestuur* reikte zijn privileges blijkbaar niet uit, of vooraf moest toestemming voor de oprichting gevraagd zijn. Dat deze ooit geweigerd zou zijn, is uit de archivalia echter niet gebleken.

Wij concluderen dat onder het patronaatschap van bisschoppen, curei-

²⁰³ Inventaris, Reg.no. 166. ²⁰⁴ Zie Bijlage I. ²⁰⁵ Inventaris, Reg.no. 474.

²⁰⁶ Walvis II, blz. 150-151. ²⁰⁷ N.A.K.G., N.S., XXXIV (1943/45), blz. 258.

²⁰⁸ Zie blz. 108.

ten, graven, hertogen en stedelijke magistraten de Goudse conventen bijna anderhalve eeuw lang hun zegenrijke arbeid hebben mogen verrichten. En de vele gaven en giften, die uit de burgerij hun zijn toegevloeid ²⁰⁹, vormen het meest doorslaande bewijs, dat de liefde, welke zij door gebed, offer en daadwerkelijke caritas aan de Goudse gemeente betoond hebben, bij deze weerklank heeft gevonden, en nog lang in de harten heeft voortgeleefd, getuige ook de vele makingen aan de kloosters, nog in de 17e eeuw gedaan, voor het geval zij weder zouden worden opgericht ²¹⁰. De liefde vergaat nimmermeer! ²¹¹.

²⁰⁹ Het is ondoenlijk een overzicht te geven van de verschillende schenkingen, aan de conventen gedaan. Men kan ze voor een groot gedeelte vinden in de Inventaris.

²¹⁰ Zie o.a. het testament van Pietertgen Jansdr. d.d. 24 mei 1622 (J. Bruggeman. Inventaris Archief Oud-bisschoppelijke Clerezy 211).

²¹¹ 1 Cor. 13 : 8.

Hoofdstuk V / De Kloosterlingen

EEN studie over de kloosters culmineert in een beschouwing over de conventualen zelf. Zonder deze blijft elk overzicht een geraamte zonder lichaam, een stramien zonder weefsel, een palet zonder kleuren . . . . Het valt echter niet mede uit de oude papieren een en ander op te diepen, dat ons over uiterlijk en innerlijk leven der kloosterlingen nader inlicht. Wij worden niet veel wijzer door de lijsten van paters en zusters, die hier en daar in de registers gevonden worden. En voor hoeveel instellingen en in hoeveel tijdvakken ontbreken ook zelfs deze! Wij moeten niet vergeten, dat voor de Middeleeuwen onze bronnen voor een goed deel bestaan uit registers, die *niet* geschreven zijn, om òns over bepaalde instituten te onderrichten, doch waarin door een gelukkig toeval soms rudimenten van de geschiedenis ener organisatie aan de vergetelheid zijn ontruikt. En hoe meer geraffineerd wij willen ziften, hoe schaarser er iets door de zeef van ons onderzoek heen druppelt. Het materiële is het meest overvloedig, het culturele wordt spaarzaam, het spirituele ontsnapt als regel aan onze waarneming . . . .

Het klinkt zeker prozaïsch, en weinig moedgevend voor wie dieper wil doordringen, als we ons nieuwe hoofdstuk aanvangen met een poging om de *aantallen* conventualen in elk klooster te schatten. Doch ook dit heeft zijn betekenis: het numerieke te veel of te kort kon ook de geest beïnvloeden. Laten wij dan van elk Gouds convent trachten na te gaan, hoeveel bewoners het in verschillende tijdvakken telde.

De Cellebroederskloosters waren nergens dicht bevolkt¹. Voor het Goudse staan ons maar twee gegevens ten dienste. In de eerste plaats is er een notariële akte d.d. 12 maart 1547, waarbij

„de Cellebroeders des convents van sinte Alexius binnen de stede van der Goude met name Govert Anthonisz., pater Cornelis Ghysbrechtsz., procurator; Daniël Jansz., Willem Jacobs en Claes Cornelisz., capitularen, verklaard hebben etc. . . . .”².

Nu betekent de term „capitularen” soms wel: oudere conventualen, die

¹ Dr. R. R. Post, Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie, blz. 159-160.

² Inventaris, Reg.no. 882.

het klooster bij bepaalde handelingen vertegenwoordigen, maar het komt mij voor, dat in dit geval toch wel de drie broeders bedoeld zijn, die geen bepaalde functie in het convent hadden. Ik geloof dus, dat er in 1547 niet meer dan vijf Cellebroeders te Gouda geweest zijn. Het tweede gegeven betreft het moment van in-bezit-neming van het klooster door de stad op 28 februari 1573: er is dan nog maar één broeder over, die „een sober regiment voerde”³.

Voor de Minderbroeders heeft Van Heel reeds berekeningen gemaakt, voornamelijk op grond van de 10 predikanten, die in 1569 de passie preekten. Hij komt tot een getal van 20 bewoners, de niet-priesters inbegrepen⁴. Zijn schatting zal wel niet ver van de waarheid liggen. Bij de stichting was echter slechts van 13 broeders gesproken⁵. Een zekere uitbreiding had dus plaats gevonden.

Het klooster der Collatiebroeders heeft in de loop der tijden een verschillend aantal bewoners gehad. Hendrik Herp bouwde zes cellen ($\pm$ 1446), één zijner opvolgers, Hendrik van Arnhem, maakte er nog twee bij⁶. In de Kroniek, waaraan deze getallen ontleend zijn, vinden wij ook de notitie, dat in later tijd (echter vóór 1478) het getal der broeders 20 of meer bedroeg, waarbij echter drie of vier commensalen waren ingesloten⁷. Is het aantal later nog vermeerderd? Men zou het wel zeggen, als men de aantekening leest in de cartularia „dat (na 1490) de lekebroeder Johannes Johannesz. met *vele* andere broeders ten tijde van de pest is overleden”⁸. Doch in 1533 is het totaal aantal bewoners van het Collatiehuis blijkens een belastingopgave⁹ slechts 15. Het is echter zeer waarschijnlijk, dat het aantal broeders bij de omzetting der stad wéér sterk verminderd was, want na de moord op twee broeders waren er $\pm$ 1573 nog zeven over¹⁰. Blijkens een verslag van een visitatie in 1570 telde het regulierenklooster, dat in 1551 uit Stein naar Gouda was verhuisd, 10 bewoners t.w. een prior, een sub-prior, een procurator, een diaken, drie priesters en drie donaten¹¹. Ik geloof niet, dat ik vèr dwaal, als ik zeg, dat ook in de tijd der grootste expansie het aantal mannelijke kloosterlingen hoogstens tussen de 40 en de 50 zal gelegen hebben.

Véél groter was het aantal zusters in de stad Gouda. Als wij eerst het St.-Margaretaconvent bekijken, dan zien wij, dat begonnen werd met vijf zusters, doch dat al spoedig (1393) naar een ruimer plaats werd uitgezien „crescente numero personarum”. In het jaar 1428 werd het aantal nog

³ Vroedschapsresoluties 1572-1579, fol. 30 vo.

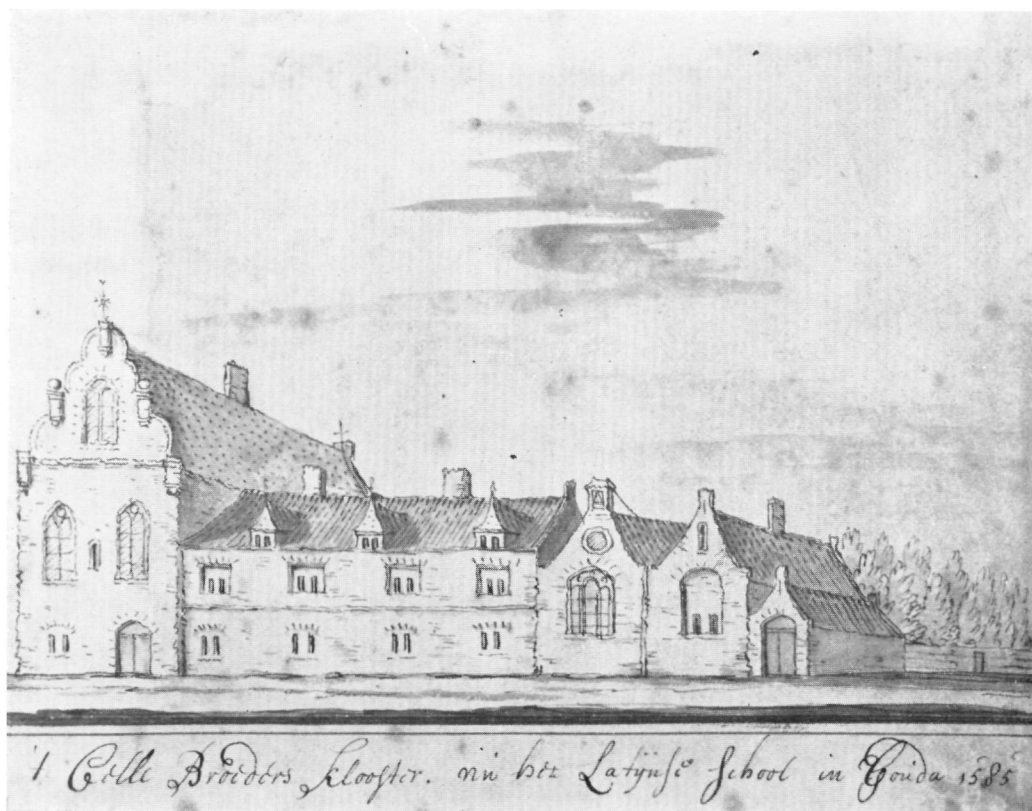
⁴ De Minderbroeders te Gouda I, blz. 30. ⁵ Secrete Kast, Lade I I, no. 3.

⁶ Kroniek, blz. 45. ⁷ t.a.p. ⁸ Inventaris, Reg.no. 686.

⁹ N.A.K.G. VII (1847), blz. 72.

¹⁰ Zie: Inventaris no. 22: „In dit voorsz. convent syn noch seven broeders, waaronder datter seer oudt syn”.

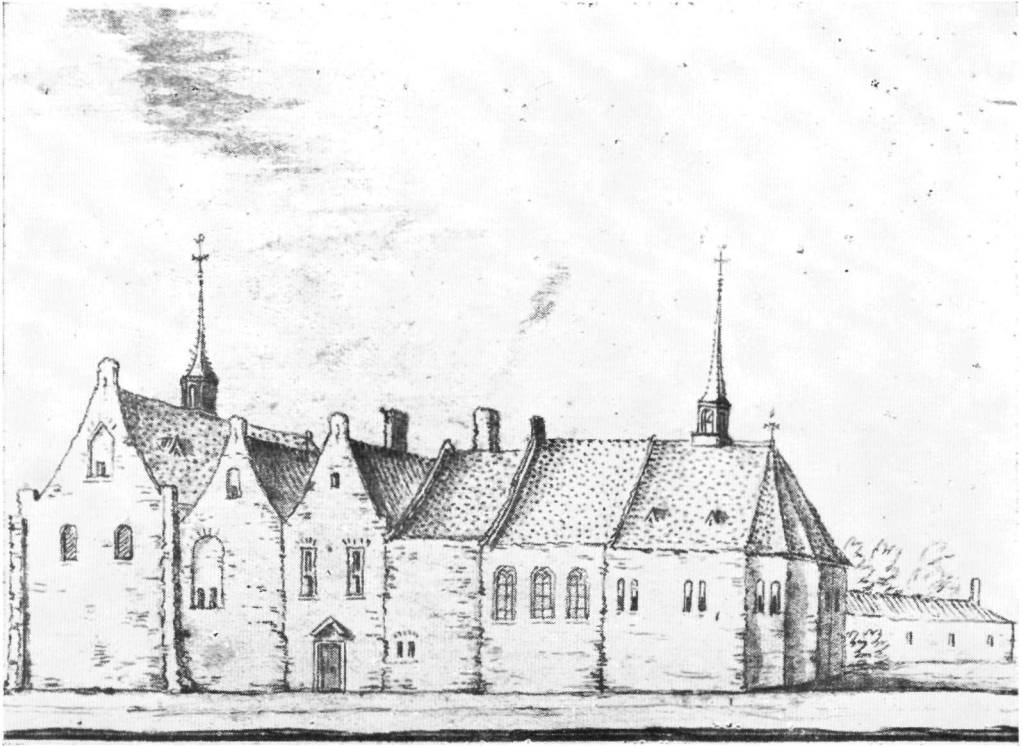
¹¹ Mr. F. A. L. ridder van Rappard en Mr. S. Muller Fz., Verslagen van kerk-visitatiën in het bisdom Utrecht uit de 16e eeuw, blz. 505.

CELLEBROEDERSKLOOSTER (1585)

18e eeuwse aftekening van 16e eeus origineel

Prentenkabinet Museum „Catharinagasthuis” No. 50. 663 h

KLOOSTER DER COLLATIEBROEDERS

18e eeuwse aftekening van 16e eeus origineel

Prentenkabinet Museum „Catharinagasthuis” No. 50.663 e

N.B. Het onjuiste onderschrift is weggelaten; het luidde: „S. Klaraas Klooster nu
het Weeshuis tot Gouda 1585”.

groter, doordat de zwakkere zusters uit een naburig convent mede werden opgenomen ¹², en bij de privilegebrief van Walterus de Boechout d.d. 29 mei 1449 wordt het aantal bewoonsters aangeduid als:

„numero quadraginta octo seu circiter cum earum familiaribus et continuis commensalibus” ¹³.

Bij de regeling met het stadsbestuur d.d. 13 december 1466, volgens welke een maximum van 500 Engelse nobelen aan erfelijk goed voor het convent werd vastgesteld, werd eveneens een aantal zusters genoemd:

„ende als dat Clooster gegoet is tot 500 nobelen als voorsz. staat soo sullen sy daer op houden 45 Persoonen, dat is te weten 32 gewielde professide Nonnen, gehabitudeert, ende 13 anderen, te weten aan Priesteren, aan leecke, Susteren of te andere Familie tot heuren dienste staande” ¹⁴.

Er wordt hier dus een maximum aan erfelijk bezit voorgeschreven: bij het bereiken waarvan 45 personen moesten worden onderhouden.

Een zelfde overeenkomst als die, welke gesloten werd met het St.-Margaretaklooster, kwam op dezelfde datum tot stand met „de nonnen op de Gouwe” ¹⁵. Walvis beweert, dat er ook een met het St.-Catharina-klooster werd afgesloten ¹⁶, doch een desbetreffend stuk is niet gevonden. Hij merkt op, dat met de bedoelde bepaling een maximum-aantal zusters werd vastgesteld, maar ik lees er dit niet in: m.i. werd slechts een grens gesteld voor het ontvangen van erfenissen, bij het bereiken van welke grens een bepaald aantal zusters moest worden onderhouden. Definitieve getallen omtrent de zusters in deze conventen vinden wij pas in 1587 bij de uitbetaling der alimentaties genoemd. Er blijken dan van het St.-Margaretaconvent 17 gealimenteerden in leven te zijn ¹⁷: het aantal conventualen moet voor het jaar 1572 echter vermeerderd worden met enige zusters, die wij kennen uit het Dagboek van Wouter Jacobsz. en uit de Eigenboeken, welke zusters tussen 1572 en '87 blijkbaar overleden waren; het getal kan dan bij de Opstand op 22 gesteld worden ¹⁸. Het klooster van St.-Marie telde in 1587 eveneens 17 gealimenteerden ¹⁹, dat van St.-Catharina 24 ²⁰, welk aantal met één vermeerderd moet worden, omdat Machteltgen Cornelis, gehuwd met een voerman, eerst na het overlijden van haar man om een alimentatie bij het stadsbestuur aanklopte ²¹. Mij dunkt: deze getallen vallen mede, en doen toch niet denken aan een uit-

¹² Kroniek, fol. 1 vo en 5 vo. ¹³ Inventaris, Reg no. 402.

¹⁴ Secrete Kast, Lade II, no. 11.

¹⁵ A.R.A. Supplement Van Mieris, fol. 100-102.

¹⁶ II, blz. 156.

¹⁷ Eerste Rekening Gerrit Cornelisz. de Lange III F 38, fol. 48-49.

¹⁸ Wouter Jacobsz. vermeldt nog in zijn Dagboek: Aluydt Zandersdr. (fol. 7-7vo), Cornelia Gheertsdr. (fol. 167), Anna Vranckendr. (fol. 167); uit de Eigenboeken kennen wij nog Anna Jans en Maritgen Gerrits (R.A. 395, fol. 134 en fol. 255)

¹⁹ Eerste Rekening Gerrit Cornelisz. de Lange, fol. 40 vo-41 vo.

²⁰ Idem, fol. 44-45. ²¹ Eerste Stadsregister, fol. 141 vo-142.

gestorven-zijn dezer kloosters, te meer, als men in aanmerking neemt, dat er altijd zusters waren, die — het geval van Machteltgen Cornelis bewijst het — wegens huwelijk of vertrek naar elders op een alimentatie geen aanspraak maakten. Tussentijdse vermelding van de aantallen zusters in deze conventen vinden wij niet: slechts van het St.-Catharinaklooster wordt op 27 november 1551 bij een erfeniskwestie genoemd „onse cappitelaersusteren”²² en dit waren er 14. Waren dit alle geprofesten?

Een véél groter aantal zusters vinden wij in het St.-Maria Magdalena-convent: omtrent de numerus der gealimenteerden vinden wij in de rekening van Gerrit Cornelisz. de Lange geen opheldering, omdat de zusters — voor zover zij niet bij de Opstand gevlucht waren — werden onderhouden door de Gasthuismeesters van het St.-Catharinagasthuis. Doch wij weten uit het Dagboek van Wouter Jacobsz., dat er omstreeks Pinksteren 1556 meer dan 170 zusters in waren²³, en uit een rekest, door de bewoonsters in 1569 bij Koning Filips II ingediend²⁴, blijkt, dat er toen nog 116 conventualen verbleven. Het andere klooster van „Conversen”, dat van St.-Agnes was evenmin dun bevolkt. In een ongedateerd overzicht, door Gerardus Simonis, rector van het convent, opgemaakt, dat van na 1514 moet dagtekenen, zegt hij, dat er 96 zusters in woonden²⁵. Dit aantal schijnt later wel belangrijk te zijn gedaald. Als in 1556 het convent het financieel niet langer kan houden, worden langdurige onderhandelingen gevoerd met de Heilige-Geestmeesters, ten einde te komen tot omzetting er van in een faliebagijnhof²⁶. Bij die gelegenheid wordt er nog een aantal van 26 zusters genoemd. Nadat op het laatste moment de reeds verzegelde akte van overdracht werd geannuleerd, doordat er plotseling uitkomst was gekomen, vertelt Wouter Jacobsz. enthousiast, dat hij daarna tot het uitbreken van de Opstand nog wel acht Agnietenzusters heeft geprofest²⁷. Te meer doet het daarom vreemd aan, dat wij in 1587 slechts zeven gealimenteerde Agnieten aantreffen²⁸. Uit de latere geschiedenis van dit klooster zou men wel geneigd zijn af te leiden, dat de geest onder deze zusters te wensen had overgelaten²⁹: waren er wellicht bij de Opstand enige gedeserteerd?

Het Brigittenklooster schijnt nooit een groot aantal bewoners te hebben gehad. In een procuratiebrief van de Bisschop van Utrecht op de burgemeesters van Gouda tot beheer van de kloostergoederen der Brigitten d.d. februari 1536 wordt gezegd „datter mer seven nonnen zijn bleven”³⁰; de anderen waren afgevallen. Het aantal dezer laatsten wordt niet genoemd, en ook bij de stichting van het convent wordt het getal der broeders en zusters niet opgegeven. Wij kunnen dus daarnaar slechts gissen,

²² Inventaris, Reg.no. 904. ²³ Fol. 70. ²⁴ Inventaris, Reg.no. 975.

²⁵ Idem, Reg.no. 789. ²⁶ Idem, Reg.nos. 926-932. ²⁷ Dagboek, fol. 70 vo.

²⁸ Eerste Rekening Gerrit Cornelisz. de Lange, fol. 51 vo-52.

²⁹ Dagboek, fol. 219 vo; fol. 305. ³⁰ R.A. 324, fol. 202.

doch meer dan 20 broeders en zusters, welk aantal voor Mariënborg (bij Soest) genoemd wordt ³¹, zal het toch zeker nooit geteld hebben. Bij een voorlopig contract van overdracht van het convent aan de Regulieren d.d. 18 oktober 1549 worden in de aanhef de namen genoemd van een pater, een broeder, een priorin en 7 zusters „als conventualen van sinte Brigittelooster” ³², in het geheel 10 bewoners: had dus nà 1536 nog een kleine vermeerdering plaats gevonden?

Het aantal Clarissen te Gouda moet niet worden onderschat. Wèl bezitten wij van deze beschouwende zusters bijna geen opgaven van namen, doch reeds de eerbiedwaardige omvang van het complex gebouwen tussen Turfmarkt en Nieuwe Haven waarschuwt tegen onderwaarding. Volgens de gegevens van Polius — door Van Heel aangehaald ³³ — werd in 1490 reeds met 31 zusters begonnen. De geschiedenis zwijgt dan over het aantal Clarissen tot het jaar 1573, in welk jaar Wouter Jacobsz. een groot aantal uit Gouda gevluchte Clarissen in Amsterdam ontvangt, t.w. op 19 augustus 8 ³⁴, op 23 augustus nog één ³⁵, op 24 augustus nog 3 ³⁶, op 29 augustus nog één ³⁷, en in oktober nog 6 ³⁸; men komt dan al tot een getal van minstens 19 uit Gouda naar Amsterdam gevluchte Clarissen. Wanneer men nu bedenkt, dat er ook nog naar Mechelen en Keulen zijn uitgeweken, terwijl er eveneens te Gouda achtergebleven zijn, dan krijgt men de indruk van een convent, dat nog behoorlijk bevolkt was, toen het getij voor de kloosters al aan het verlopen was.

Vatten wij nu in twee overzichten de demografie der Goudse gemeenschappen samen, te weten d.d. $\pm$ 1500 en $\pm$ 1572. Voor de mannenkloosters zal de bevolking vóór 1517 niet zoveel verschild hebben van die, welke geteld werd aan de vooravond van de Opstand. Het verminderd aantal Celrebroeders en Collatiebroeders werd gecompenseerd door de in 1551 binnengekomen Regulieren. Doch voor de vrouwenconventen moeten wij wèl een onderscheid maken. De aantallen bewoonsters vóór 1517 ($\pm$ 1500) zou ik voor de verschillende gemeenschappen aldus willen schatten:

³¹ Post, a.w., blz. 159.

³² Inventaris, Reg.no. 892.

³³ De Minderbroeders te Gouda I, blz. 53.

³⁴ Fol. 155 vo.

³⁵ Fol. 156.

³⁶ Idem.

³⁷ Fol. 157.

³⁸ Fol. 166 vo, 167 vo en 168 vo

St.-Margaretaklooster	± 40
Klooster van St.-Marie	± 40 ³⁹
St.-Catharinaklooster	± 40 ⁴⁰
St.-Maria Magdalenaklooster	± 200 ⁴¹
St.-Agnietenklooster	± 96
Brigittenklooster	± 20
Clarissenklooster	± 30 ⁴²

Totaal . . . . ± 466

Voor de periode tussen 1517 en de Opstand ontbreken ons voldoende gegevens om een overzicht te maken. Aan de vooravond van de omzetting der stad zou ik de volgende cijfers willen releveren:

St.-Margaretaklooster	22
Klooster van St.-Marie	± 20
St.-Catharinaklooster	± 25
St.-Maria Magdalenaklooster	116
St.-Agnietenklooster	± 20 (?)
Clarissenklooster	± 30

Totaal . . . . ± 233

Het totaal aantal Goudse vrouwelijke kloosterlingen zou bij deze berekening dus tussen 1500 en 1572 gehalveerd zijn. Het gehele aantal conventualen bedraagt dan ± 1500 ongeveer 515, en ± 1572 ongeveer 283 personen.

Een vraag, die zeker van belang kan worden geacht, is deze, of de bewoners der kloosters over het algemeen *uit Gouda en omgeving* afkomstig waren of dat zij *van elders* kwamen, om in de stad van der Goude

³⁹ Het aantal 40 is hier genomen voor de beide regularissenconventen, omdat in de overeenkomst tussen deze kloosters en de stad Gouda d.d. 1466 het aantal bewoners op 45 was gesteld (Walvis II, blz. 163) bij een maximum vermogensopbrengst van 500 Engelse nobelen, terwijl Jongkees betwijfelt of zij ooit dit bedrag hebben bereikt (Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische Hertogen 1425-1477, blz. 96).

⁴⁰ Het aantal 40 is hier genomen, omdat het Goudse St.-Catharinaklooster tot de „middel-grote” conventen van het Utrechtse kapittel behoorde, die tussen 80 en 20 conventualen hadden (I. H. van Eeghen, Vrouwenkloosters en Begijnhof, blz. 21-22). Waar nu het convent bij de opheffing nog 25 zusters telde, zal het aantal in de bloeitijd niet minder dan 40 geweest zijn.

⁴¹ Dit aantal is op 200 geschat, omdat er in 1556 nog 170 waren, terwijl de afzwakking door de opkomst van het Protestantisme zich toch ook voor dit klooster wel zal hebben doen gelden.

⁴² Dit aantal is aangenomen op grond van het gemiddelde, dat door Dr. R. R. Post voor de Clarissenkloosters gesteld wordt (Kerkelijke Verhoudingen, blz. 161), en ik heb geen grond om aan te nemen, dat dit aantal bij de Opstand verminderd was.

hun devotie te beleven. De kwestie is niet zo gemakkelijk op te lossen, omdat wij over het algemeen bijna geen familienamen van kloosterlingen kennen. Wij staan bij de zeldzame opsommingen voor reeksen van patronymica, voor vele Grietje Jansdochter's, Marijtje Gerritsdochter's enz., allemaal namen, die ons niets zeggen omtrent het verband met bepaalde families, die wij uit de stadshistorie kennen. Slechts een enkele maal wordt het gordijn even opgelicht en krijgen wij door een toevallige vermelding soms een kijk op de afkomst van een pater of een zuster. Het schijnt wel, alsof de toch al spaarzame vermelding van familienamen in de Middeleeuwen bij de conventualen bijna geheel achterwege blijft: een toepassing van het „ama nesciri” uit Thomas a Kempis? Men krijgt echter, als men het gehele voorhanden materiaal overziet, de indruk dat bij de mannelijke kloosterlingen er zéér velen waren, die uit andere streken van het land afkomstig waren, terwijl de vrouwelijke — behalve de conversen — over het algemeen „poorters-kinderen” schijnen geweest te zijn, zoals b.v. ook te Amsterdam het geval was.

Bij de Cellebroeders is de afkomst nergens aangegeven: sommige namen wijzen echter in Goudse richting, zoals die van Pieter Leeu⁴³. Wat betreft de Minderbroeders, de lijst van gardianen, die wij bij Van Heel vermeld vinden⁴⁴, bewijst wel duidelijk, dat voor de vervulling van dit ambt bijna altijd niet-stadgenoten gekozen werden. Van de eerste, Christiaan Rolins, is niet bekend, vanwaar hij afkomstig was: na hem vinden wij functionarissen uit Goes, Utrecht, Amersfoort, Leiden, Schoonhoven, Haarlem en Gorkum. Van de overige paters zijn weinig namen overgeleverd: de vele Minderbroeders, die achter hun voornaam de toevoeging „van Gouda” dragen, zijn vaak in andere kloosters werkzaam geweest⁴⁵: de kloosterlijke verzaking aan familiebanden bracht misschien mede, dat men bij voorkeur de broeders in een andere plaats stationneerde dan vanwaar zij afkomstig waren.

De Kroniek der Collatiebroeders toont voldoende aan, dat de „broeders des gemeenen levens” te Gouda uit verschillende richtingen gekomen zijn: Cornelis Cornelisz., Thomas Arnhem en Paulus Veris uit Delft, Bernardus uit Lochem; Hendrik Herp waarschijnlijk uit het Brabantse dorp Erp; Jacobus uit Utrecht; Matheus uit Rotterdam; Johannes Goch uit Amersfoort, Walter uit Heenvliet enz., bij welke aanduidingen het echter niet altijd duidelijk is, of de geboorteplaats van de betrokken kloosterling dan wel de laatste verblijfplaats bedoeld is⁴⁶. Dit wil echter

⁴³ Inventaris, Reg.no. 947.

⁴⁴ De Minderbroeders te Gouda I, blz. 42-45.

⁴⁵ a.w., blz. 45-46: van de gebroeders Pieter en Paulus Piek vertelt Walvis echter (II, blz. 118), dat zij, in Gouda geboren in het jaar 1552, in die stad óók Minderbroeders waren, toen de Opstand uitbrak.

⁴⁶ Zie voor al deze namen: Kroniek, fol. 38-44.

niet zeggen, dat er nooit een broeder uit Gouda of omgeving afkomstig was: uitdrukkelijk vertelt de Kroniek omtrent de vierde rector, Johannes Vopponis:

„erat eciam a progenitoribus a Gouda et a villagio de Stolcwijck oriundus”⁴⁷.

En op 20 april 1578 wordt er door de Heilige-Geestmeesters gunstig beschikt op een rekest van „Jan Bouwensz. van Haestrecht”, die — nadat het klooster op bevel der nieuwe autoriteiten ontruimd was — nederig verzocht had aan dit college, om een plaats te verkrijgen in het weeshuis tot het verkrijgen van een of andere arbeid⁴⁸.

Bij onze opsomming van rectores van het St.-Margaretaklooster hebben wij reeds gezien, hoe zij uit verschillende conventen, behorende tot het kapittel van Sion, naar Gouda gekomen zijn⁴⁹. Natuurlijk blijft het mogelijk, dat sommige hunner oorspronkelijk uit Gouda stamden, maar waarschijnlijk acht ik dit niet. Een andere vraag is, of de *zusters* niet meestentijds „inboorlingen” waren. Men krijgt — hoe weinig doorzichtig de vele patronymica ook zijn — toch wel de indruk, dat de twee kannikessen-conventen voor een zeer groot deel bevolkt waren met Goudse meisjes. De eerste zusters van het St.-Margaretaklooster, die Machteld Cosijns om zich heen verzamelde, waren zeker uit Gouda of omgeving afkomstig, doch ook bij de latere namen herkent men er vele uit bekende Goudse families: De Vrije⁵⁰, Dapper⁵¹, Van der Hee⁵², Snoy⁵³. Ook de omstreken van de stad waren vertegenwoordigd: een zuster Sophia was de weduwe van Ghysbert van Hekendorp⁵⁴, en de vader van Margriet Bartout Janszoon's dochter woonde in Schoonhoven⁵⁵. Dit houdt echter niet in, dat nimmer zusters uit verder afgelegen plaatsen werden opgenomen. Er is een lijfrentekwitantie gevonden van „Kathrijn Jansdr. van Middelburch”, en in 1573 treurt Wouter Jacobsz. diep over het huwelijk van „Zuster Trijn Jacops van Antwerpen”⁵⁶. Met het andere kannikessenconvent, dat van St.-Marie, zal het wel hetzelfde geweest zijn. Ook hier zullen rectores wel van elders gekomen zijn, doch men krijgt sterk het idee, dat de zusters veelal Goudse bierbrouwersdochters waren. De vaders waren dan meestal ook schepen van de stad, want het is een bekend feit, dat Gouda in de Middeleeuwen door bierbrouwers bestuurd werd. De omstreken waren ook bij deze conventualen vertegenwoordigd: Mater Suppyna was de dochter van een brouwer uit Schoonhoven⁵⁷, en Maritgen Thymonsdr. kwam uit Montfoort⁵⁸. Men treft als aankomelin-

⁴⁷ Idem, fol. 43. ⁴⁸ W.A. no. 11. ⁴⁹ Zie blz. 72-73.

⁵⁰ Inventaris no. 95, fol. 30 vo-31 vo. ⁵¹ Idem, fol. 10.

⁵² Stukken uit het Museum VIII, no. 3. ⁵³ Walvis I, blz. 245.

⁵⁴ Inventaris, no. 95, fol. 13-13 vo. ⁵⁵ Idem, Reg.no. 247. ⁵⁶ Dagboek, fol. 96

⁵⁷ Inventaris, Reg.no. 597; vgl. V.R.O.A. (1925) I, blz. 223-224.

⁵⁸ Inventaris no. 124.

gen van verre nog het meest Zeeuwinnetjes aan: zo was Kathryn Jans Hoecken de dochter van een schepen uit Zierikzee⁵⁹. De veelvuldige handelsrelaties met Zeeland i.v.m. de invoer van graan en de uitvoer van bier moeten ook de aandacht van Zeeuwse devoten op de Goudse conventen gevestigd hebben.

De tertiariissen van St.-Catharina zullen over het algemeen wel Goudse meisjes geweest zijn. Er is echter een lijfrentekwitantie gevonden d.d. 1506 voor Cornelia Cornelisdochter van Stolwijk, en in de „Registers betreffende de los- en lijfrenten” treffen wij een geprofeste zuster in dit convent aan: Katrijn Dirck Janszonsdochter uit Aarlanderveen⁶⁰. Het is begrijpelijk, dat men uit de kleinere plaatsen in de omgeving, waar geen kloosters waren, in Gouda zijn toevlucht zocht. Een andere vraag is, of ook de bewoonsters der beide kloosters van „conversen” uit Gouda of omgeving afkomstig waren. Hier is méér aanleiding, om een afkomst van verre te veronderstellen, daar men allicht liever elders dan in de eigen stad „een nieuw leven” wilde beginnen. Het schijnt, dat een groot aantal „Magdalenen” uit het zuiden was gekomen: Wouter Jacobsz. vertelt althans in zijn Dagboek:

„hoe dat alle die Brabantsters . . . tsamen met een scip, daer sy paer ende paer malcander volgende in ginghen, tot over die vijf ende dertich toe nae Brabant syn gereyst”⁶¹.

Het is dan ook merkwaardig, hoe vele van deze zusters nimmer in Gouda zijn teruggekeerd. Wanneer de mater van het verdwenen convent op 30 juli 1590 een ontvangen gift onder de nog levende zusters verdeelt, blijken er van de 46, welke in aanmerking kwamen, 23 uit Gouda vertrokken te zijn en wel naar Haarlem, Amsterdam, Utrecht, Delft, Antwerpen, Dordrecht, Tienen, 's-Hertogenbosch, Leuven, Grave en Gent⁶². Wellicht zijn deze zusters, toen zij uit haar klooster verdreven werden, naar hun oorspronkelijke woonplaats teruggekeerd.

Dat de eerste pater en de eerste abdis der Brigitten van elders afkomstig waren, staat vast: zij waren uit het klooster „Mariënwater” bij Den Bosch gekomen, om de nieuwe kloosterlingen te onderrichten. Ook de tweede abdis, de voorname Ryckmoet Henricusdr. van Loen, en de tweede pater Henricus Walinge, waren geen Gouwenaars: de laatste was afkomstig uit Leerdam en een volgende, Joannes Jansz. Crol, kwam uit Bommel⁶³. Doch stamden de zusters en de broeders wellicht uit Gouda? In elk geval kwam Wouter Claesz., die in 1514 aan het hoofd van het convent stond, uit Stolwijk⁶⁴. En ook hier is Zeeland vertegenwoordigd: Zuster Agnies Jansdr. kwam uit Biervliet⁶⁵, en op 5 september 1517

⁵⁹ Idem, Reg.no. 296. ⁶⁰ III F 13², fol. 6. ⁶¹ Fol. 53 vo.

⁶² Inventaris no. 124. ⁶³ Idem no 183. ⁶⁴ Idem. ⁶⁵ III F 13², fol. 14 vo.

werd Anna, dochter van Cornelis van Remmerswaal, voorgedragen om in het convent te worden opgenomen ⁶⁶.

Van de afkomst der Clarissen is weinig bekend. Wij vinden onder haar in 1529 een rijke Goudse erfdochter, Trijntje Wouter Maesdr., uit een bekend bierbrouwersgeslacht ⁶⁷; en ook de vermoedelijk laatste abdis, Maritgen Dircks, maakt de indruk — blijkens een in de Eigenboeken uitvoerig gemotiveerde lijfrente, die door haar familie op haar naam gezet wordt — van origine een Goudse te zijn geweest ⁶⁸.

Waren er wel niet-Gouwenaars, die hun devotie in de stad van der Goude kwamen beleven, anderzijds gingen ook vrome zielen uit Gouda naar kloosters buiten de stad. Duyfgen Jansdr. uit Gouda werd geprofest in het St. Agnesklooster te Amsterdam ⁶⁹, en Margareta Leonardi de Gouda trad in bij de Dominicanessen te Leiden ⁷⁰, terwijl wij reeds spraken van de vele paters met „de Gouda” achter hun naam, die wij ook aantreffen in Minderbroederskloosters buiten Gouda ⁷¹.

Interessant is ook de vraag naar *de maatschappelijke stand*, waartoe de Goudse kloosterlingen vóór hun intrede behoord hadden. Wij kennen van verschillende conventen in den lande het sociaal cachet, dat min of meer op de communiteit gedrukt was: zo trokken Diepenveen en Rijnsburg vooral adellijke vrouwen aan, terwijl het Meester-Geertshuis te Deventer meer bevolkt werd door meisjes uit de lagere volksklasse. Hoe was het ten dezen met de Goudse conventen gesteld? In een stadsklooster, waarvan de bewoners door de nijverheid waren opgekomen, kan men moeilijk veelvuldig jonkheren of adellijke juffers verwachten. Tot onze verwondering treffen wij in de Stadsrekening van het jaar 1480 ⁷² een schenking van „II stede canne wyns” voor broeder Jacob van Hoeren, Minderbroeder. Dit was ongetwijfeld de Graaf Jacob van Horne, die de wereld en al haar glorie verlaten had, om een arme Minderbroeder te worden ⁷³. Fr. Aurelius Pompen O.F.M. heeft indertijd vruchteloos gezocht naar het Franciscanerklooster, waar hij een toevlucht gevonden had. Pompen meende — in navolging van anderen — dat de graaf van Horne vóór 1472 intrad in het Minderbroedersklooster te Hulst, en later naar Weert is vertrokken, waar hij in elk geval in 1483 verbleef ⁷⁴. Pompen aarzelde t.a.v. Hulst, omdat het klooster dáár niet behoorde tot de Keulse provincie. Is nu door de Goudse vondst ten nadele van Hulst en ten voordele van Gouda beslist? Dit kunnen wij zonder meer niet stellen:

⁶⁶ Mr. S. Muller, Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht, register no. 258, fol. 21 vo, no. 5286.

⁶⁷ R.A. 324, fol. 52 vo. ⁶⁸ R.A. 394, fol. 361. ⁶⁹ Van Eeghen, a.w., blz. 94.

⁷⁰ B.B.H. VI (1877), blz. 65. ⁷¹ Zie blz. 121. ⁷² Fol. 21 vo.

⁷³ Fr. Aurelius Pompen, Jacob de Eerste, graaf van Horne [Publ. Limb. XL. nieuwe serie XX (1904)], blz. 3-211.

⁷⁴ a.w., blz. 153.

juist gasten van buiten werden vaak op wijn getrakteerd: Jacob de Horne kàn dus in 1480 *tijdelijk* te Gouda verbleven hebben.

In het St.-Margaretaklooster treffen wij een adellijke dame van buiten Gouda aan: in 1459 schenkt Lodewijck van der Veer, heer van Montfoort, aan zijn dochter, „Jonkvrouw Barbara Lodewijcks, geproteste zuster in het sinte Margrietenconvent ter Goude” een stuk land, waarvoor het klooster een eeuwige memorie zou houden ten bate van hem en zijn echtgenote ⁷⁵. In hetzelfde convent verbleven op 4 augustus 1522 drie gezusters, „Peternella. Ioffer Iohanna Iansdr. en Katherine Iansdr.”, die verklaren, dat haar moeder, Joffer Alijt van Naeldwijck, op 5 mei 1471 in tegenwoordigheid harer kinderen land in Alphen geschonken heeft ⁷⁶. In het Leidse archief vinden wij de notitie, dat voor de eerstgenoemde, „jonfrouw Pieternelle Jansdr. van Naeldwijck” in 1481 een lijfrente gekocht was ⁷⁷. Wellicht was zij een dochter van Jan van Naeldwijck, die in 1490 Frans van Brederode opvolgde als hoofd van de Hoekse partij.

Wie nu echter uit deze voorbeelden de conclusie zou willen trekken, dat de beide kanunnikessenconventen te Gouda adellijke abdijen geweest zijn, vergist zich. In een Renteboek staat van hetzelfde convent vermeld, dat er vertoefde „Anna Jacobsdr., geproffesside suster”: ter oriëntering wordt er ons bij verteld, dat haar moeder was „Marge de scorteldouckverrewster” ⁷⁸. Nu weten wij genoeg: de standen waren in de kloosters doorengemengd, en dit had ongetwijfeld zijn goede zijde in een maatschappij, die — althans in politicus — de derde stand nog vrij scherp van de andere onderscheidde. Het schijnt, dat dergelijke eenvoudige meisjes toch ook als „monialen” werden toegelaten, want de „werkzusters”, die „donatinnen” of „conversinnen” bleven, ontvingen — volgens Ypma — niet de sluier ⁷⁹. Ik veronderstel dat ook de eerste definitieve abdis van het Brigittenklooster „Mariënsterre”, de begaafde Ryckmoet van Loen, een adellijke dame geweest is ⁸⁰, doch meer representanten van deze stand heb ik verder in de registers niet aangetroffen.

De burgerij bevolkte dus de Goudse conventen, doch ook dit begrip is rekbaar: er was een patricisch en een meer plebeïsch gedeelte bij de poorters. Het laatste vormt dan met de plattelandsbewoners de derde stand in engere zin. Wij zeiden het reeds ⁸¹: over het algemeen treffen wij — vooral in de twee kanunnikessenconventen — de rijke bierbrouwersdochters aan, doch ook de lagere klasse was vertegenwoordigd. Juist om-

⁷⁵ Inventaris, Reg.no. 497. ⁷⁶ Inventaris, Reg.no. 804.

⁷⁷ Archief van de Secretarie van Leiden, Inv. no. 829, 1e deel, Register van lijf- en losrenten, fol. 17 vo (volgens vriendelijke mededeling van Mr. D. Koning te 's-Gravenhage).

⁷⁸ III F 13¹⁶, fol. 186.

⁷⁹ Dr. E. Ypma, Het Generale Kapittel van Sion, blz. 32; vgl. Van Eeghen, a.w., blz. 23. ⁸⁰ Inventaris, blz. 62. ⁸¹ Zie blz. 122.

dat de familienamen zo zeldzaam zijn, is het moeilijk conclusies te trekken, maar wij kennen toch in het reeds genoemde Margrietenklooster óók nog „Aziken Jans, de wakersdochter”⁸², die eveneens als „nonne” wordt aangeduid, en Aechte Hendrixz., de tuynmansdochter”⁸³, wier kwaliteit niet nader wordt aangeduid. Deze aanduidingen wijzen er toch wel op, dat niet alleen het stadspatriciaat van Gouda zijn dochters de sluier deed aannemen. Ook het intellect was onder de ouders vertegenwoordigd: Mr. Willem de Vrije had drie dochters in het St.-Margaretaklooster⁸⁴, en de bekende geleerde Reinier Snoy had er twee in hetzelfde convent⁸⁵. De „handeldrijvende middenstand” — zoals wij het nu zouden noemen — bleef niet achter om zijn dochters in te lijven bij de keurkorpsen der Kerk. Walvis moge menen, dat de Clarissen over het algemeen „dochters van aanzienlijke afkomst” waren⁸⁶, uit de oude papieren blijkt in elk geval onweerlegbaar, dat de vader van de laatste abdis een bakker was uit Schoonhoven⁸⁷. Een bakkersdochter was eveneens in 1490 de mater van het St.-Agnietenconvent, Machteld Robbendr.⁸⁸, en een derde bakkersdochter was — volgens een lijfrentekwitantie uit 1506 — Marrigen Hendric Dircsz., geprofeste zuster in het St.-Catharinaklooster. Zoons en dochters van handarbeiders kozen eveneens de monastieke staat: bij de Brigitten zat in 1490 „Neeltgen Dirk Jansz. de cuipersdochter”⁸⁹, en — hoe goed de laatste rector der Magdalenen, Heer Claes Ellertsz. Suermont, er financieel ook bij zat — uit zijn testament is onomstotelijk bewezen, dat zijn broer metselaar en een van zijn zwagers timmerman geweest was⁹⁰. Ten slotte wijzen wij op de hierboven reeds vermelde kloosterlingen, welke uit de omtrek van Gouda afkomstig waren⁹¹, en wier ouders toch wel grotendeels het boerenbedrijf zullen hebben uitgeoefend, om aan te tonen, dat ook de boerenstand in de Goudse conventen niet heeft ontbroken.

Op welke *leeftijd* traden de Goudse kloosterlingen in? Van de verschillende kapitels, waarbij de conventen waren aangesloten, weten wij over het algemeen wel de desbetreffende bepalingen⁹², al is het de vraag, of men er zich altijd aan gehouden heeft. Alleen voor de Cellebroeders te Gouda vond ik in 1464 de uitdrukkelijke bepaling, dat niemand tot de professie zou worden toegelaten, vóór hij zijn 18e jaar beëindigd had, en na een proeftijd van een jaar⁹³. Dat aan deze regel de hand werd gehouden, blijkt uit het proces-Nicolaes Lambrechts, voor het Hof van Holland gevoerd, waarbij deze verklaarde op ongeveer 18-jarige leeftijd bij de Goudse Cellebroeders te zijn ingetreden⁹⁴. De Minderbroeders zullen wel later

⁸² W A 341, fol 199 ⁸³ Stadsrekening 1569, fol 34

⁸⁴ Inventaris no 95, fol XXXIV ⁸⁵ Walvis I, blz 245

⁸⁶ Idem II, blz 152 ⁸⁷ Zie noot no 57 ⁸⁸ III F 132, fol 15 vo

⁸⁹ III F 132, fol 6 vo ⁹⁰ Van Eeghen, a w, blz 240 ⁹¹ Zie blz 122

⁹² Zie hiervoor Post, a w, blz. 170-172, Van Eeghen, a w, blz 20-21

⁹³ Inventaris, Reg no 531 ⁹⁴ A R A Archief Hof van Holland no. 29

in hun klooster zijn gegaan, omdat — althans voor de toekomstige priesters — wel eerst een behoorlijke voorstudie vereist werd. De enige aanwijzing, welke in zake hen gevonden is, vormt het geval van Pieter en Paulus Piek, zonen van Cornelis Piek en neven van de bekende Gorkumse martelaar Nicolaas Piek, van welke gebroeders Walvis vertelt, dat zij waren:

„Ter Goude geboren in den jaare vijftien honderd twee en vijftig, op Sinte Pieter- en Paulusdag, zy wierden beide den vierden October, St. Franciscusdag, des jaars vijftienhonderd een en zeventig, zeventien jaaren oud zijnde, Minrebroeders Ter Goude”⁹⁵.

Het is een typisch voorbeeld van de onnauwkeurigheid van Walvis: als de geboorte- en intredingsdatum juist zijn, waren zij immers ruim 19 jaar, toen zij intraden.

Een andere zoon van Cornelis Piek werd Collatiebroeder: van hem vertelt Walvis⁹⁶, dat hij geboren was in 1543 en in het Goudse Collatiehuis priester werd in het jaar 1569: de wijding geschiedde derhalve op 26-jarige leeftijd, dus vrij laat. Van de Collatiebroeders ontbreken over het algemeen gegevens omtrent de leeftijd van intrede, die blijkbaar voor de a.s. priesters niet vroeg plaats had⁹⁷. Slechts vinden wij bij hen melding gemaakt van een broeder Aelbrecht Foucxz., die $\pm$ 19 jaar oud was⁹⁸, vermoedelijk een lekebroeder.

In de zusterskloosters had de intrede vaak op jeugdige leeftijd plaats. Het kapittel van Sion eiste echter minstens een leeftijd van 13 jaar voor de inkleding en van 15 jaar voor de professie⁹⁹. Wij bezitten niet genoeg opgaven van leeftijd der conventualen van de beide kanunnikessen-conventen en van de twee geïncorporeerde conversenkloosters, om te kunnen nagaan, in hoever Gouda de hand heeft gehouden aan de voorschriften van het kapittel. In een belastingregister, daterende van 1509-1511, vinden wij drie geprofeste nonnen uit het St.-Margaretaklooster genoemd; zij zijn resp. 22, 20 en 17 jaar oud¹⁰⁰. Van hetzelfde convent hebben wij een notitie uit 1508, dat „Geertruydt Pouwelsdr., professide nonne, out XVII jaer”, van de stad een lijfrente ontving¹⁰¹. Deze leeftijden kloppen met de voorschriften van het kapittel. Enigszins anders ligt de zaak met een notariële verklaring uit het jaar 1609 ten aanzien van een zuster uit het klooster St. Marie. Na jaren verklaart zij, Neeltken Lambertsdr.,

„dat se wel XXX jaren voor 't begin der troubelen als religieuse int voors. Convent geprofessijt es geweest”¹⁰².

Vóór in de akte verklaart de notaris, dat comparante 80 jaar is; zij was dus geboren in 1529, en waarschijnlijk in 1542 (met het begin der troube-

⁹⁵ II, blz. 118. ⁹⁶ Idem, blz. 146. ⁹⁷ Post, a.w., blz. 172.

⁹⁸ Inventaris, Reg.no. 779. ⁹⁹ N.A.K.G. VI (1900), blz. 81-82.

¹⁰⁰ III F 13¹¹, fol. 19, 19 vo, 20 en tussen fol. 58 en 59.

¹⁰¹ III F 13¹¹, fol. 19 vo. ¹⁰² Notariël archief no. 16, fol. 55 vo.

len" zal wel het jaar 1572 bedoeld zijn) geprofest. Dit wijst dus in de richting van een professie op 13-jarige leeftijd, wanneer het ex-nonnetje althans goed gerekend heeft. Voor ons gevoel is een professie op zulk een jonge leeftijd toch enigszins prematuur te achten. Nòg jonger traden dikwijls de zusters als novicen in de kloosters. Er is in de Stadsrekening van 1533/'34 een post gevonden in zake een lijfrente voor:

„Lysbeth Cornelis Coenendr. tot die nonnen upte Gou, oudt ontrent x jaer" ¹⁰³.

Natuurlijk is het niet zeker, dat hiermede een zuster bedoeld is: de nonnen hielden ook commensalen. Zeker is echter een zuster aangeduid in een akte d d. 28 mei 1547, waarbij het stadsbestuur verkoopt aan „Anna Saris Roloffszoonsdr., zuster in 't convent van Sint Agnieten ter Goude, out omtrent twaelf jaeren" een lijfrente van 11 gouden Carolusguldens 's jaars" ¹⁰⁴. De overige zusters, waaromtrent de leeftijd bekend is, vallen geheel binnen het kader van de statuten der verschillende kapittels.

Ten aanzien van de *mannelijke* kloosterlingen doet zich nu ook nog de vraag voor: werden zij over het algemeen tot *priester* gewijd of bleven zij „clericus"? Wat betreft de Cellebroeders behoeft de vraag niet gesteld te worden, want — zoals wij reeds zagen ¹⁰⁵ — vinden wij bij hen geen priesters. Doch hoe was het bij de Minderbroeders en de Collatiebroeders? Het is bekend, hoe de opleiding van de geestelijkheid in de Middeleeuwen verliep. Kardinaal de Jong zegt er van:

„Het grootste deel der stadsgeestelijken studeerde aan stift-klooster- en stadsscholen; de landgeestelijken meestal bij een pastoor. Een voorschrift hieromtrent bestond niet; een examen voor de wijding was voldoende en er werd niet gevraagd, waar men had gestudeerd" ¹⁰⁶.

Voor de bedelorden werden soms regionale opleidingsscholen voor filosofie of theologie opgericht in één van de kloosters ener provincie ¹⁰⁷. Nu was het feitelijk zo — zegt Prof. Dr. R. R. Post — dat zulk een school niet altijd in hetzelfde huis bleef, maar nu eens hier, dan daar gevestigd was ¹⁰⁸. De vraag rijst, of het Goudse Minderbroedersklooster althans gedurende een periode van zijn bestaan zulk een opleidingscentrum geweest is. De mogelijkheid is zeker niet uitgesloten, omdat Gouda het eerste Observantenklooster bezat in de Noordelijke Nederlanden. Het grote aantal Minderbroeders, die de toevoeging „van Gouda" achter hun naam droegen, kan ook enigszins in deze richting wijzen: zou hier ook niet i.p.v. de geboorte-plaats soms de plaats, waar zij hun opleiding genoten hadden, bedoeld kunnen zijn? Van Heel besluit dan ook:

¹⁰³ Fol. 9. ¹⁰⁴ Inventaris no 162. ¹⁰⁵ Zie blz 80.

¹⁰⁶ Handboek der Kerkgeschiedenis, 4e druk, II, blz. 522

¹⁰⁷ Dr R R Post, Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen, II blz 183; idem, Kerkelijke verhoudingen, blz 156.

¹⁰⁸ Kerkelijke verhoudingen, blz 156

„Ofschoon wij in geen enkel document een leesmeester aantreffen, zooals in de geschiedenis van andere kloosters, zijn er toch aanwijzingen, dat in het Goudsche klooster wel degelijk jeugdige lieden hun hoogere studiën volbrachten en opgeleid werden tot priester”.¹⁰⁹.

De aangehaalde schrijver wijst dan op drie Minderbroeders, die — blijkens de Stadsrekening van 1444¹¹⁰ — in dat jaar naar Utrecht togen in verband met hun wijding, en op het feit, dat een „meester Thomas, doctor tot die minrebroeders” in 1489 door het stadsbestuur op wijn werd getrakteerd¹¹¹. Met dit al is het stringente bewijs toch niet geleverd, al is er ongetwijfeld een grote waarschijnlijkheid. Wanneer wij de cijfers der wijdelingen, over de jaren 1505-1518, door Gisbert Brom gepubliceerd¹¹², bekijken, dan blijken over de bedoelde periode op 7440 wijdelingen er 64 te zijn, die als afkomstig uit Gouda worden geregistreerd¹¹³: van deze zijn er 18 regulieren, waarvan 10 Franciscanen; over de periode 1505-1509 zijn er op 21 Goudse neomisten zelfs zeven Franciscanen. Zou althans in die periode Gouda een studiecentrum van Minderbroeders gekend hebben? Gyperend is misschien in dit verband, dat op 7 april 1515 gewijd wordt een:

„Frater Jacobus de Gauda, ordinis Minorum in Trajecto”¹¹⁴.

Toen trad dus een Gouwenaar in bij de Minderbroeders te Utrecht, of voltooide daar zijn studies. Waarom studeerde hij niet te Gouda? Doch nòg eens: tot zekerheid komt men in deze materie niet, vooral ook, omdat wij zo zelden — hoe royaal het stadsbestuur ook tegenover de Minderbroeders was — in de Stadsrekeningen melding gemaakt vinden van traktaties bij hun eerste missen.

Ten aanzien van de Collatiebroeders zijn wij in dezen wat beter ingelicht. In de aanvang van het bestaan van hun huis zijn de priesterroepingen er nog schaars: de Kroniek meldt ons, dat in de tijd van Hendrik Herp:

„promoti sunt in sacerdotes super communibus bonis domus Delfensis Thomas Arnhem en Petrus Veris”¹¹⁵.

In 1451 droeg de Collatiebroeder Frater Theodricus Hoorn zijn eerste mis op¹¹⁶ en in 1457 werd een Martinus Delff, „frater hujus domus”, tot priester gewijd¹¹⁷. Toch blijven dit min of meer uitzonderlijke gevallen: het aantal kandidaten voor de priesterwijding was in het huis nog zó gering, dat het stadsbestuur van Gouda tot tweemaal toe — in 1451 en in 1457 — op de vicaris van de bisschop van Utrecht een beroep

¹⁰⁹ De Minderbroeders te Gouda I, blz. 40.

¹¹⁰ Fol. 14. ¹¹¹ Stadsrekening 1489, fol. 13 vo.

¹¹² A.A. Utrecht, XXIII (1896), blz. 386-471 en 24 (1897), blz. 1-85.

¹¹³ De exactheid der berekening is twijfelachtig, omdat niet bij alle namen de plaats van herkomst wordt vermeld.

¹¹⁴ A.A. Utrecht, XXIV (1897), blz. 10. ¹¹⁵ a.w., blz. 24.

¹¹⁶ a.w., blz. 25. ¹¹⁷ a.w., blz. 30.

moest doen, opdat hij enige priesters naar het Collatiehuis wilde sturen, daar er niet genoeg krachten meer over waren, om de collaties te blijven houden ¹¹⁸. langzamerhand is er in deze toestand een gelukkige verandering gekomen, en dit zal wel voornamelijk te danken zijn aan de stichting van het Arme-fraterhuis op 12 december 1475 ¹¹⁹. Wel waren het nog zeer jonge knapen, die daarin werden opgenomen (zij moesten minstens 12 jaar oud zijn), doch de bedoeling moest aanwezig zijn, om later kloosterling te worden: de facto zal het verblijf in dit huis wel voor de meesten de weg naar het priesterschap gebaad hebben. Dit betekent echter nog niet, dat allen intraden bij de „broeders des gemeenen levens”, er belandden er ook bij de bedelorden ¹²⁰. Hoe groot nu het aantal hunner geweest is, dat te Gouda tot het priesterschap bij de „broeders des gemeenen levens” kwam, is ook weder niet zo gemakkelijk uit te maken. Enig houvast hebben wij aan de geschenken, die althans gedurende een bepaalde periode door het stadsbestuur aan de wijdelingen in het Collatiehuis werden uitgereikt. Van 1482 tot 1497 zijn de Stadsrekeningen alle bewaard gebleven en juist in die jaren hebben herhaaldelijk schenkingen plaats aan „offergeld” en aan wijn voor neomisten, die in het Collatiehuis hun eerste H.mis opdroegen. Het schijnt, dat het bij de broeders de gewoonte was, dat zulks niet geschiedde in de woonplaats van de wijdeling, maar in het klooster, waar hij zijn opleiding ontvangen had ¹²¹. Wij komen dan voor de periode 1482-1497 aan de hand van de post „geschenken” in de Stadsrekeningen tot het volgende overzicht:

1482	2 neomisten;
1484	2 neomisten;
1485	1 of 2 neomisten ¹²² ;
1486	1 of 2 neomisten ¹²² ;
1488	1 neomist;
1489	geen neomisten;
1490	geen neomisten;
1491	geen neomisten;
1492	geen neomisten;
1493	geen neomisten;
1494	1 neomist;
1495	3 neomisten;
1496	1 neomist;
1497	2 neomisten.

Totaal over 16 jaar $\pm$ 15 neomisten.

¹¹⁸ Inventaris, Reg.nos. 412 en 473. ¹¹⁹ Inventaris, Reg.no. 595.

¹²⁰ P. S. Allen, *Opus Epistolarum D. Erasmi*, II, blz. 295-296.

¹²¹ Dit maak ik daaruit op, dat, als in 1495 bij uitzondering de naam van de neomist wordt genoemd, deze blijkt te zijn: „Gherw van Middelburchs zone”.

¹²² De aanduiding is hier niet duidelijk.

Natuurlijk moet in de Middeleeuwen bij dergelijke statistieken veel verondersteld worden. Zo gaan wij uit van de hypothese, dat het stadsbestuur althans over een bepaalde periode zijn gewoonte om aan de wijdelingen der Collatiebroeders een geschenk aan te bieden, getrouwd is gebleven. Wanneer men nu bedenkt, dat Brom over de periode 1501-1518 slechts komt tot de wijding van „anderhalve Collatiebroeder” voor het gehele bisdom Utrecht, dan geloof ik, dat over het tijdvak van 1482-1497 het Goudse Collatiehuis met ongeveer één neomist per jaar geen slecht figuur maakt. Hierbij moet echter bedacht worden, dat reeds Brom het aantal „broeders des gemeenen levens”, die de wijding tussen 1505 en 1518 ondergingen, de facto hoger dan anderhalf per jaar heeft gesteld, omdat in de lijsten een aantal fraters genoemd worden, zonder nadere opgave van de orde, waartoe zij behoorden, bij welk aantal waarschijnlijk Collatiebroeders geweest zijn. Typerend is, dat tussen 1503 en 1518, op 2 juni 1509, één wijdeling genoemd wordt met uitdrukkelijke vermelding „de domo Clericorum in Gauda”¹²³. Doch nu ontgaat ons ook geheel het materiaal voor de vergelijking, want bij de eeuwwisseling houden in de Stadsrekeningen de notities omtrent geschenken aan de Collatiebroeders op. De broeders worden er dikwijls genoeg nog in genoemd, maar dan voor uitbetalingen aan hen wegens geleverd druk- of bindwerk. Wat is nu het geval geweest? Waren er geen neomisten meer bij de Collatiebroeders? Begon de verslapping ook bij hen door te werken, zodat er geen priesterroepingen meer opbloeden? Ik geloof niet, dat wij deze conclusie mogen trekken. De verarming van de stad, die zich ook in haar houding ten aanzien van de Minderbroeders deed gevoelen¹²⁴, zal zich ook tegenover de Collatiebroeders hebben doen gelden, te meer daar de inkomsten van dezen uit anderen hoofde gestegen waren. Het Collatiehuis zal zijn voortgegaan met priesters op te leiden: mirabile dictu,¹²⁴ nadat reeds zes jaar te voren twee der broeders voor hun priesterschap de martelaarskroon hadden verworven, droeg op 12 maart 1587 nog een Collatiebroeder er zijn eerste mis op¹²⁵.

Wat dreef toch de Goudse jongens en meisjes om in zo groten getale hun toevlucht achter de kloostermuren te zoeken? Was het uitsluitend hun verlangen naar éénwording met God, welke zij op deze wijze gemakkelijker meenden te kunnen bereiken dan te midden van het werelds gewoel hunner bierbrouwende en lakenwevende medepoorters en -poortersessen? Of heeft toch — vooral bij de meisjes — het verlangen naar levenslang „geborgens” te zijn, meer de doorslag gegeven? Beide motieven behoeven elkaar niet altijd uit te sluiten, al ziet men de enkele maal, dat er iets doorlicht van een motivering, het éne of het andere motief wel sterk

¹²³ A.A. Utrecht, XXIII (1896), blz. 426.

¹²⁴ D. van Heel O.F.M., *De Minderbroeders te Gouda I*, blz. 65-66.

¹²⁵ *Dagboek*, fol. 367.

domineren. Wanneer een Claris bij haar afscheid van de Goudse „wereld” — het was een meisje uit een geslacht van magistraten — verklaart:

„En duurde eeuwig niet zoo lang,
Ik en ging nooit dezen gang” ¹²⁶,

vermoedelijk een toespeling op het bekende lied van Pater Brugman „Eeuwig is zo lang” ¹²⁷, dan spreekt hier wel sterk de bovennatuurlijke beweegreden, al zouden wij de *liefdedrang* wel graag meer benadrukt hebben gezien. Ook de aanvang der Kroniek van het St.-Margaretaklooster, die ons Machteld Cosyns tekent, rondtrekkend in een bedelaarskostuum, om in de omgeving van Gouda geld voor haar stichting in te zamelen, en de gehele Kroniek van het Fraterhuis, met al de lotgevallen van Hendrik Herp en Hendrik van Arnhem, tonen een gerichtheid op God en de goddelijke dingen, die ons niet in het onzekere laat omtrent de motieven, welke hen er toe genoopt hadden de wereld te verlaten. En zo zal het ongetwijfeld ook met vele naamlozen geweest zijn. Doch daarnaast zijn er voorbeelden van pressie, die door de ouders is uitgeoefend bij de intrede, en die er ons van overtuigt, dat het voorbeeld van Erasmus wezenlijk niet alleen staat.

Een tweetal gevallen, die uit processtukken naar voren zijn gekomen, mogen hier volgen. Processtukken lichten ons vaak nog het beste in omtrent de toedracht van concrete gevallen. Op 6 september 1533 wordt er door Keizer Karel V een beslissing genomen op een verzoekschrift, ingediend door de Goudse Cellebroeder Nicolaes Lambrechts, welk rekest inhield:

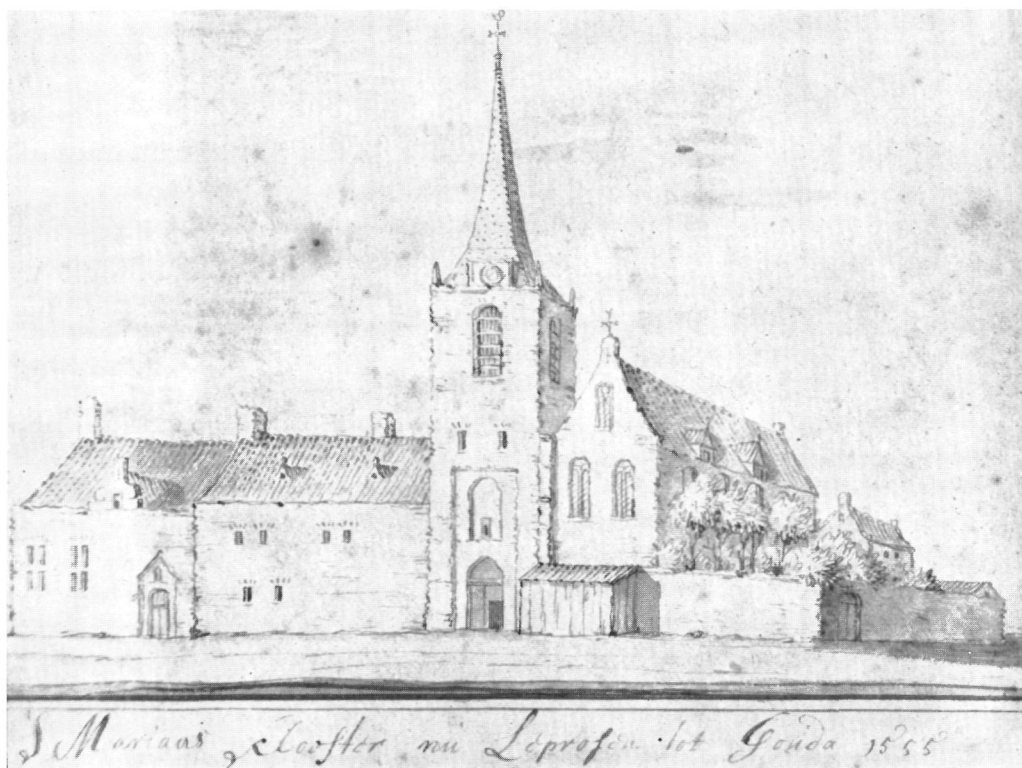
„Hoe dat hy, van der oudde wesende van achten jaeren off daerontrent, by persuasien ende inductie van zyne vadere, modere ende andere zyne vrienden ende maegen, soe verre gebrocht is geweest als dat hy hem begeven heeft in der stede van der Gouwe int cloester van de Cellebroeders aldaer, ontfende 't habyt ende doende sulck profes als men gewoonlyck es in gelycke ordene te doene. Aldaer hy diverssche jaren geresideert heeft sonder nochtans enige intentie off meninge te hebben aldaer zyn leven lanck te blyvene, mits dat hy by bedwange ende vuyt vreesse van vadere ende vrienden aldaer gecolloqueert was, zoo voorsz. es, nemaer ter contrarien, dat zyn meeninghe altyts geweest hadde ende was, hem int voorsz. religien niet te verbindene, nemaer soe, wanneer deselfve vreesse ende bedwanck cesserer soude, tselfven convent te rumenen ende hem te werelt te stellene . . .” ¹²⁸.

De suppliant deelt dan verder mede, dat de Paus hem dispensatie van zijn kloostergeloften verleend heeft, met toestemming om in het huwelijk

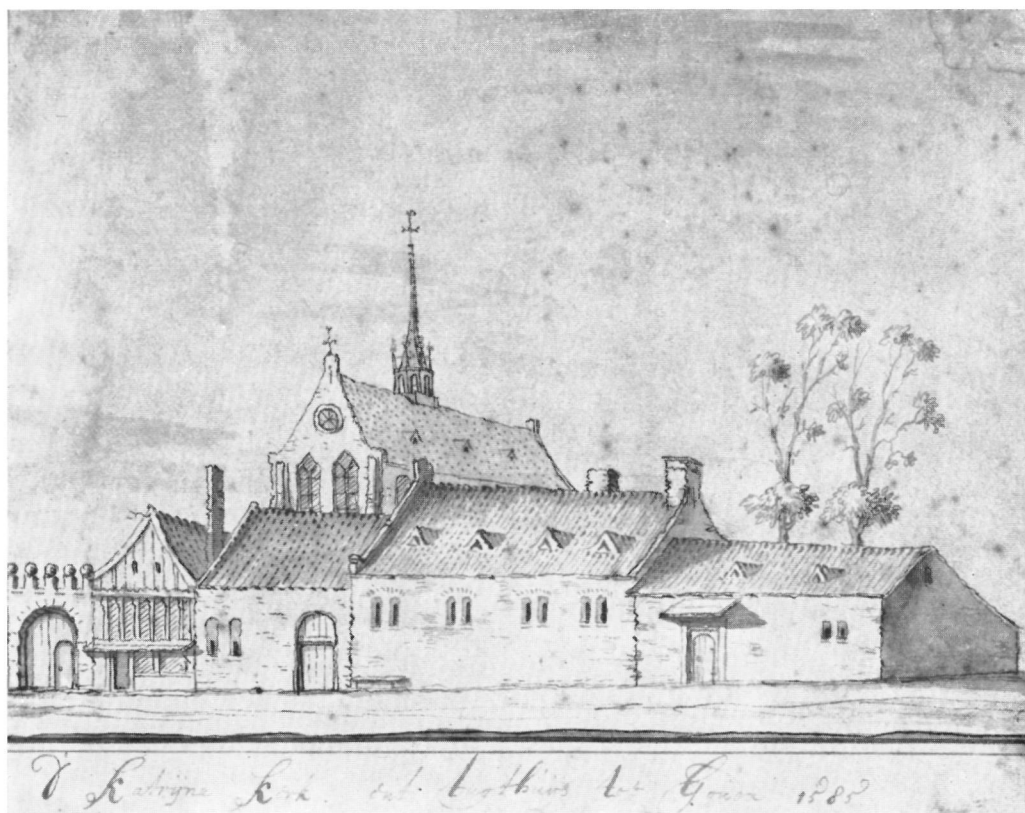
¹²⁶ Walvis II, blz. 152

¹²⁷ W. Schmitz O.F.M., Het aandeel der Minderbroeders in onze Middeleeuwse Literatuur, blz. 19 vlg.

¹²⁸ Archief Hof van Holland, no. 29; ik dank deze notitie aan Drs. J. Fox, Hoofearchivist aan het A.R.A.

ST-MARIAKLOOSTER (1555)
18e eeuwse aftekening van 16e eeus origineel
Prentenkabinet Museum „Catharinagasthuis” No. 50.663 m

St.-CATHARINAKLOOSTER (1585)
18e eeuwse aftekening van 16e eeus origineel
Prentenkabinet Museum „Catharinagasthuis” No. 50.663 a

te treden „indien 't hem goed dochte”, en vraagt nu het „placet” van de Keizer, dat onmiddellijk verleend wordt. Met een verklaring van de „pater” der Goudse Cellebroeders, dat hij zijn in de wereld teruggekeerde medebroeder ongemoeid zal laten, eindigt de affaire. Zij werpt wel een schril licht op de dwang, die door verwanten op jonge mensen werd uitgeoefend, en, wanneer later nog al misbruiken bij de Cellebroeders voorkomen, dan vragen wij ons wel af, of de oorzaak daarvan niet mede gezocht moet worden in het feit, dat men blijkbaar bij de toelating zich niet altijd scheen af te vragen, of de jongelieden nu werkelijk uit vrije keuze in het convent wilden treden.

Nòg ellendiger is het verhaal d.d. 26 juni 1528 van een gewezen nonnetje uit het klooster van St.-Marie, Sytgen Pietersdr., die later in het huwelijk was getreden met een Jan Daems, welke een proces aanhangig maakte tegen het convent, om te trachten de goederen, die zijn vrouw eertijds in het klooster had medegebracht, terug te krijgen. De eiser schildert in kleurige verven de toedracht van de intrede zijner vrouw als kind in het convent. Indien het verhaal niet overdreven is, signaleert het wel héél scherp de dwang, die ouders op hun kinderen uitoefenden, om in een klooster te gaan. Jan Daems getuigt:

„dat de voirm. Sytgen, zyn huysvrouwe, wesende out ontrent xiii jaeren, was by toedoen van hoeren ouders gebrocht in 't convent . . . ende corts dairnae was de moeder van deselve Sytgen de werlt overleden, ende daernaen wilde zy nyet langer int voirsz. convent blyven, biddende, dat haer vader dairinne wilde consenteren, maer dezelve haer vader en wilde daer nyet toe verstaen, hair gevende toernige ende dreygelicke woerden, ende omme haer bet daer in te houden, dede hy bereyden een maeltyt ende gaff de voirsz. Sytgen in presencie van haere vrinden ende magen, aldaar genoot, ende een notarys, een cedulle, die zy moste lesen, inhoudende gelofte van gehoorsaemheyte, ende dat zy gaf 't voirsz. convent om Godts wille al hoer goet . . .”¹²⁹.

Het verhaal vervolgt dan, dat Sytgen na de dood van haar vader verlof kreeg om het klooster te verlaten, daar zij de drie „substantiale geloftenissen” nog niet had gedaan, en dat zij daarna in het huwelijk was getreden, doch dat het convent pertinent weigerde haar iets van de ingebrachte goederen terug te geven t.w. 17 pond groten Vlaams, benevens huisraad, klederen en juwelen. Het klooster beweerde, dat het meisje op 18-jarige leeftijd „donate” was geworden en toen persoonlijk nog eens de overgave van haar goederen had bevestigd. Het Hof van Holland verwees de gehele zaak naar de geestelijke rechter, doch veroordeelde vast de eiser in de kosten van het proces, en ik vrees dat Sytgen niet veel van haar huisraad en juwelen heeft teruggezien. En wij vragen ons toch nòg eens af, of ook de vrij slappe houding, die verschillende zusters van het kanunnikessen-

¹²⁹ Archief Hof van Holland, no. 502.

convent aan de Gouwe bij de komst van de Geuzen in de stad hebben aangenomen, niet daarmee samenhangt, dat men meisjes als nonnetje had aangenomen, die niet uit vrije wil, doch onder pressie van ouders — misschien bezielde met de beste bedoelingen — in het klooster gegaan waren.

Dat ook andere autoriteiten zich met de opnemings van bepaalde personen in de Goudse kloosters inlieten, blijkt uit het register van de elect Filips van Bourgondië uit de jaren 1517 en 1518: aan alle Goudse vrouwenkloosters werd door hem in die jaren een persoon voorgedragen, om daarin opgenomen te worden krachtens zijn recht van „blijder incoemste”¹³⁰. Hoe ook hierbij de mogelijkheid niet was uitgesloten, dat minder gewenste elementen de kloosters gingen bevolken, ligt voor de hand¹³¹.

Waarmede hielden de Goudse kloosterlingen zich de gehele dag bezig? Welke waren hun prestaties ten dienste van de maatschappij, die gedeeltelijk in hun onderhoud voorzag? Deze vragen verdienen ongetwijfeld overweging, en wij zullen zien, in hoever zij voor beantwoording vatbaar zijn.

Uiteraard droegen de priesters van het Minderbroedersklooster en van het Collatiehuis regelmatig de mis op. De laatsten deden dit niet alleen in hun eigen klooster, maar ook dagelijks aan het H.-Geestaltaar in de St.-Janskerk¹³², voorts jaren lang — zoals de Rentmeestersrekeningen, aanwezig op het Algemeen Rijksarchief, ons leren — iedere dag in de kapel van het kasteel van der Goude¹³³, en ten slotte wekelijks in het St.-Catharinagasthuis¹³⁴. Voorts traden de Minderbroeders — behalve in hun eigen kerk — regelmatig in de St.-Janskerk op: zij preekten er op Goede Vrijdag en op Paasfeest¹³⁵. Ook zullen de Observanten wel de traditie hebben voortgezet van de terminarii, welker huis zij te Gouda hadden overgenomen, die:

„solebant divertere in vicinis pagis praedicaturi”¹³⁶.

Tevens kon men bij de Minderbroeders dagelijks het sacrament van de biecht ontvangen, hetgeen blijkt uit de overeenkomst, door hen met het stadsbestuur gesloten¹³⁷.

Of de Collatiebroeders ook geregeld in de St.-Janskerk optraden, is niet gebleken. In elk geval hielden zij op alle zon- en heiligendagen een collatie in hun eigen kapel. Met dit doel had Dirk Florisz. in 1425 de kapel gesticht, welke de broeders hebben overgenomen.

¹³⁰ Mr. S. Muller Fz., Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht III, nos. 5226, 5280, 5282, 5286, 5308, 5421 en 5434.

¹³¹ Zie voor deze aangelegenheid: Post, Kerkelijke verhoudingen, blz. 177.

¹³² Kroniek, blz. 29-30.

¹³³ A.R.A. Rentmeestersrekeningen no. 1709, fol. 29 vo en 30 (jaar 1466 e.v.)

¹³⁴ Inventaris, Reg.no. 528. ¹³⁵ Van Heel, a.w., blz. 35.

¹³⁶ Sedulius, Descriptio Prov. Germ. Inf., fol. 3.

¹³⁷ Secrete Kast, Lade I I no. 4.

In de Kroniek van het Fraterhuis treffen wij enige aanduidingen aan, waaruit wij enigszins kunnen opmaken, hoe zulk een collatie verliep ¹³⁸, en Dr. A. Troelstra heeft in zijn werk „De toestand der catechese in Nederland gedurende de voor-reformatorische eeuw” dit uit andere bronnen aangevuld. Hij schrijft:

„Wij hebben hier te doen met een eigenaardige catechese, met onderwijs in devotie, dus juist met datgene, wat de kern was van het godsdienst-onderwijs, wat daaraan althans in ons vaderland in de vóórreformatische eeuw een bijzondere frischheid gaf. Wij vinden daarom niet een geregelde, aaneengeschakelde behandeling van de catechetische leerstof...” ¹³⁹.

De schrijver vervolgt dan, dat de broeders de jongeren vermaanden tot dat, wat tot hun zaligheid diende, door eenvoudige toespraken over de vier uitersten, de zuiverheid, de verachting van de wereld enz., en dat zij daarbij veel gebruik maakten van verhalen uit levens der heiligen. Een van de broeders (niet-priester) las een stuk voor in de moedertaal („ex libris teutonialibus”); dan trad een priester naar voren, die naar aanleiding van het gelezene een eenvoudige preek hield, en, indien er geen priester disponibel was, dan beperkte men zich tot de lezing. Wie zal zeggen voor hoeveel Gouwenaars de collaties van een heilig man als Hendrik Herp en van anderen tot rijke zegen geweest zijn!

Bij de Collatiebroeders schijnt het recht om biecht te horen zich niet verder uitgestrekt te hebben dan ten aanzien van de broeders, de comensalen, de zieke gasten, en voorts van de matrona en de scholieren van het Arme-fraterhuis ¹⁴⁰. Ook de externe scholieren waren er bij inbegrepen ¹⁴¹. Aan dezelfde mochten ook de sacramenten der stervenden worden uitgereikt, maar — wanneer wij het St.-Catharinagasthuis buiten beschouwing laten, waar wij een enkele maal een terminarius van de Carmelieten aan een sterfbed aantreffen — was dit recht aan de reguliere priesters te Gouda toch blijkbaar geheel ontzegd, zoals trouwens nergens uit blijkt, dat zij enigszins in de gewone zielzorg waren ingeschakeld. De stad vormde één parochie, die stond onder de jurisdictie van één pastoor en — als regel — drie kapelaans. Dat de ordegeestelijken geheel buiten het ziekenbezoek werden gelaten, blijkt ten duidelijkste uit het geval — Pastoor Hamalia. Wij hebben een reeks getuigenissen van Goudse burgers, ten overstaan van het stadsbestuur ten nadele van deze zielenherder afgelegd. Op 12 juni 1542 lag een zekere Dirck Dircx ziek te bed. De niet-residerende pastoor werd vervangen door slechts één kapelaan voor de hele stad. De beschuldigers van de nalatige pastoor verklaren:

¹³⁸ Kroniek, blz. 44vo-45.

¹³⁹ Blz. 147; Troelstra meent ten onrechte, dat de collaties in Gouda dagelijks gehouden werden (blz. 148), doch het „semel in die” moet toch wel als éénmaal op een zondag begrepen worden.

¹⁴⁰ Inventaris, Reg.nos. 590 en 611. ¹⁴¹ a.w., Reg.no. 590.

„dat int eynde van zijn siecte zij deposanten wel twee uren oft meer haestelycken gelopen hebben, om een cappellaan te crigen, die den voirsr. Dirc Dircxz. zijn uiterste sacramenten administreren ende geven zoude, soe dat duer gebreck van cappellanen zij nyemant en wisten te gecrigen, overmits dat daer maer één cappellaen en was. Ende ten laetsten als die cappellaen daer quam, zoe was die voirsz. Dirc Dircxz. vuyt zijn verstant ende memorie, zoe dat hij zijn biechte nyet spreken en mochte . . .”¹⁴².

Het frappeert ons, dat zelfs in dit geval van *uiterste* nood niemand er aan denkt een regulier priester bij de stervende te ontbieden: de *zielzorg* — althans zeker bij stervenden — was dus wel uitdrukkelijk aan de seculiere geestelijkheid voorbehouden.

Het bidden van het „*officium divinum*” van de zeven getijden, vulde voorts een groot gedeelte van de dag der kloosterlingen. Uit de statuten van de verschillende orden weten wij als regel wel, in hoever een Gouds klooster er toe verplicht was; soms geven de Goudse bronnen zelf ook aanwijzingen. De Minderbroeders baden het in koor. Van hun kerk klaagt Wouter Jacobsz. in 1573:

„Die beesten stonden int choer, hebbende hoer groepen ter plaetsen, daer der broederen gestoelt gestaen hadde”¹⁴³.

Ook de Collatiebroeders baden ongetwijfeld gezamenlijk het officie. Prof. dr. R. R. Post zegt:

„Dit mondelinge gezamenlijke koorgebed werd door de moderne devoten niet geminacht”¹⁴⁴.

Met de Cellebroeders, die veel sociaal werk verrichtten was het een ander geval. Bij oorkonde d.d. 8 februari 1464¹⁴⁵ vergunde Bisschop David van Bourgondie hun, dat zij de metten en de vespers mochten vervangen door het bidden van telkens 15 Onze-Vader's en 15 Ave-Maria's, terwijl de kleine uurtjes en de completen vervangen werden door telkens zeven Onze-Vader's en zeven Wees-Gegroeten met het Credo: een en ander moest echter gezamenlijk in de kapel geschieden, en gedeeltelijk te middernacht.

En hoe was het met de Goudse zusterskloosters? Bij de conventen der reguliere kanunnikessen van het kapittel van Sion was — zoals wij weten uit het werk van Ypma — toegestaan het Officie te vervangen door de getijden van Maria¹⁴⁶. Het motief voor deze faciliteit was, dat de zusters weinig tijd hadden, omdat zij genoodzaakt waren door handenarbeid in haar levensonderhoud te voorzien. Toen de materiele welvaart der conventen steeg, werden zij in 1449 door het kapittel — na de reorganisatie door Bisschop Rudolf van Diepholt — verplicht tot het kanonieke gebed. Wat betreft het bij Sion aangesloten Goudse St.-Margaretaconvent luidt

¹⁴² Zie blz. 93. ¹⁴³ Fol. 168 vo. ¹⁴⁴ De Moderne Devotie², blz. 135.

¹⁴⁶ Het Generaal Kapittel van Sion, blz. 106 ¹⁴⁵ Inventaris, Reg no 531.

het verhaal van de verandering tijdens het rectoraat van de vurige Nicolaus Wit:

„... ac cum usque ad illa tempora horas tantum beate Virginis dicerent, quarto anno regiminis praedicti patris... de consensu et permissione episcopi horas canonicas tam diu neglectas de ordinatione generalis capituli deinceps ex integro dicere procurarent”¹⁴⁷.

In het andere kanunnikessenconvent — dat van St.-Marie aan de Gouwe — gebeurde natuurlijk hetzelfde. Dat men het „Officium Divinum” niet alleen *reciteerde*, maar in latere jaren ook *zong*, blijkt uit de Acta van 1468. Was in 1462 nog toegestaan wegens tijdgebrek het Officie te *zeggen*, zes jaar later kwam de verplichting om het te *zingen*, als er geen dringende redenen aanwezig waren, om dit na te laten. Dat in het Goudse klooster van St.-Marie althans in 1512 het Officie *gezongen* werd, blijkt uit de vermelding in de Acta van het jaar, dat men daar op de vrijdagen na de vespers nog de antifoon „O Crux gloriosa” zong¹⁴⁸.

Anders lag de zaak in de beide kloosters te Gouda, die slechts onder de *visitatie* van het kapittel van Sion stonden. In het zeer grote Maria-Magdalenaconvent, waar handenarbeid en werken op het land dringend nodig waren, om in de levensbehoeften te voorzien, en waarin vele onontwikkelde vrouwen een toevluchtsoord gevonden hadden, was geen verplichting om het gehele Officie te bidden. Bij bisschoppelijk schrijven d.d. 22 maart 1455¹⁴⁹ had Rudolf van Diepholt aan deze zusters toegestaan in plaats daarvan dagelijks een bepaald aantal Onze-Vader's te bidden, in overleg met de visitator, en zelfs van deze verplichting kon aan zieken of zwakken nog dispensatie worden verleend. Zo zal het ook wel in het andere convent van „conversen”, dat van St.-Agnes, zijn geschied.

De Tertiariissen van het St.-Catharinaklooster zullen natuurlijk — zoals ook aan de clerici en de lekenbroeders was toegestaan — de metten vervangen hebben door twaalf Onze-Vader's en elk van de andere getijden door zeven Onze-Vader's; aan de primen en de completen werd dan nog toegevoegd het Credo en het Miserere¹⁵⁰.

De Brigittenkloosters waren over het algemeen zéér liturgisch ingesteld. Over de diensten, zoals die te Gouda gehouden werden, zijn geen gegevens gevonden, maar uit een handschrift, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, heeft Van Heel genoteerd:

„Een groot gedeelte van de dag, wel zeven à acht uren werd besteed aan het bidden der kerkelijke getijden. De paters begonnen de getijden 's morgens om drie uur, soms ook te middernacht; zij gebruikten de brevier van het bisdom, waarin het klooster gelegen is; hadden zij ge-

¹⁴⁷ Kroniek, fol. 6. ¹⁴⁸ Ypma, a.w., blz. 30-32 en blz. 112.

¹⁴⁹ Inventaris, Reg.no. 446.

¹⁵⁰ Pater Dalmatius van Heel O.F.M., De Tertiariissen van het Utrechtsche Kapittel, blz. 19.

eindigd, dan zongen de zusters hare metten en lauden; deze gebruikten een geheel bijzonder brevier, dat evenals het missaal hoofdzakelijk aan de verering der H. Maagd is gewijd”¹⁵¹.

Voor de Clarissen was het koorgebed wel de voornaamste verplichting, en de door D. de Kok O.F.M. gepubliceerde Statuten geven uitvoerige voorschriften, hoe zorgvuldig de zusters de getijden moesten zingen: een gedeelte van het Officie moest zelfs staande worden gezongen. Alleen de lekezusters behoefden de getijden slechts gedeeltelijk te bidden¹⁵².

Zo was reeds een groot gedeelte van de dag voor de meeste Goudse kloosterlingen gevuld met het reciteren of zingen van het „Opus Dei”. Het lijkt een sprong van het verhevene naar het dood-eenvoudige, als wij hiervan afstappen naar het houden van proveniers, dat in de meeste kloosters gewoonte was. Het maakte echter nu eenmaal een deel van hun dagtaak uit, om dezen te verzorgen. Evenals in Amsterdam¹⁵³, vinden wij ze — behalve bij de Minderbroeders en de Clarissen — nagenoeg in alle conventen. De Cellebroeders, wier hoofdbezigheid was het verplegen van pestlijders¹⁵⁴ en het begraven van aan de pestziekte overledenen¹⁵⁵, hadden in hun klooster krankzinnigen als patient¹⁵⁶.

De Collatiebroeders hadden vaak commensalen: zo was de Gouwenaar Jacobus Theodorici dertig jaar lang bij hen in de kost. Hij wekt de indruk een gegoed man geweest te zijn: op 28 mei 1502 maakt hij zijn testament, waarbij allerlei kloosters bedacht worden, doch het leeuwendeel krijgen de Collatiebroeders, in wier kerk hij wil begraven worden en van wier geestelijke goederen hij deelgenoot wil zijn. Reeds bij zijn leven had hij vier bunder land in de Vlist en een tuin aan de Boelekade aan het klooster cadeau gedaan¹⁵⁷. Wat bewoog deze stadgenoot, om in de kracht van zijn leven bij de broeders te gaan inwonen? Vermoedelijk de aantrekking van de rustige en godsdienstige sfeer, die zulk een convent kon bieden ook aan degene, die niet tot het monastieke leven als zodanig groepen was. Ver van buiten de stad kwamen eveneens soms kostgangers: zo had zich reeds op 31 maart 1475 Henric Jan Pieter Soopsz, afkomstig uit Hoorn, in het Collatiehuis ingekocht¹⁵⁸. Ook in de zusterskloosters

¹⁵¹ B B H, LXII (1953), blz. 124

¹⁵² Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlandsche Klarissen en Tertiariissen vóór de Hervorming, blz. 33-37. ¹⁵³ Van Eeghen, a.w., blz. 42.

¹⁵⁴ In de Vroedschapsresoluties 1523/'24 vinden wij op fol. 46 vermeld, dat zij een geschenk in boten ontvangen „Omdat sy den armen gemeent trouwelicken dienen, die met die gave Goods besmet syn”.

¹⁵⁵ Zie hierover het voortreffelijke werk. Dr. J. G. W. F. Bik, Vijf eeuwen medisch leven in een Hollandse stad, blz. 129-131. Bik meent ten onrechte (blz. 131), dat de Cellebroeders na 1487 verhuisd zijn van Rozendaal naar de Groeneweg, een gedeelte van de Groeneweg heette echter in de Middeleeuwen ook Rozendaal. ¹⁵⁶ R A 324, fol. 40.

¹⁵⁷ Inventaris, Reg. no. 739; zie ook Inventaris no. 53, fol. 19-20 vo.

¹⁵⁸ Inventaris, Reg. no. 586.

treffen wij proveniersters aan. In de akte d.d. 22 maart 1455, waarbij Bisschop Rudolf van Diepholt aan de Magdalenen allerlei voorrechten verleende, wordt uitdrukkelijk bepaald, dat ook de „commensales” op haar kerkhof mochten begraven worden ¹⁵⁹, en op 31 augustus 1569 krijgt het convent van een Antwerpens echtpaar twee rentebrieven, waaruit het onderhoud van „hun innocentie nicht Marie Anthoniusdr. van Rosendale” moest bekostigd worden ¹⁶⁰. De Agnieten blijken bij de onderhandelingen ten jare 1556, toen haar klooster dreigde opgeheven te worden, eveneens twee proveniersters te hebben ¹⁶¹, en in 1478 — in de prille jeugd van het St.-Catharinaklooster, toen zuster Yde Engbrechtsdr. nog aan het hoofd er van stond — vinden wij reeds „een wijf by Suster Yden” ¹⁶². Bij de twee rijke kanunnikessenconventen hebben wij weinig aanwijzingen in zake kostgangsters, maar in elk geval hadden de noodlijdende Brigitten ze, want in 1538 betalen zij accijns.

„van dat Willem Ballen daer in de coest woent” ¹⁶³.

Naast het houden van commensalen hadden vooral de zusterskloosters een aanzienlijk employe met het exploiteren van hun boerenbedrijfjes. Zij hadden alle een „bouwerie”, waarover wij reeds gesproken hebben bij de behuizing der kloosters ¹⁶⁴.

Voorts werd in de vrouwenkloosters geweven: bij een overeenkomst, die ten dezen op 19 december 1453 met het stadsbestuur gesloten werd, horen wij van zes weefgetouwen in elk der toen bestaande vrouwenconventen (St.-Margareta, St.-Marie, St.-Catharina en St.-Maria Magdalena), met de uitdrukkelijke bepaling, dat, als er nog meer vrouwenkloosters in Gouda zouden komen, het stadsbestuur uit de bestaande kloosters weefgetouwen in het nieuwe convent zou overbrengen ¹⁶⁵. Nu horen wij nà 1453 niets omtrent overbrengen van weefgetouwen naar andere kloosters, als zijn toch daarna nog gesticht het Agnieten-, het Brigitten- en het Clarissenconvent. Hadden deze dan geen weefgetouwen? Van het eerstgenoemde zeer arme klooster kan dit bijna niet ondersteld worden, te meer, daar, zoals Dr. I. H. van Eeghen opmerkt, het weven in de loop der 15e eeuw zeer algemeen werd ¹⁶⁶.

Bij tijden gebruikte de stad de kunstnijverheid harer conventualen, om „good will” tegenover de landelijke overheid te demonstreren. Toen het in 1444 te Gouda wat roerig was geworden in verband met belastingmoeilijkheden, en Filips de Goede zijn vrouw, Isabella van Portugal, naar de stad zond, om de rust te herstellen, kregen de kanunnikessen van St.-Marie blijkbaar de opdracht om honderd linnen lakens voor de vorstin te weven, ten einde haar gunstig voor de stad te stemmen ¹⁶⁷.

¹⁵⁹ Inventaris no. 116. ¹⁶⁰ Inventaris, Reg.no. 977.

¹⁶¹ Inventaris, Reg.nos. 926-932. ¹⁶² R.A. 319, fol. 54.

¹⁶³ Stadsrekening 1538, fol. 8. ¹⁶⁴ Zie blz. 68-69. ¹⁶⁵ Archief Gilden III M 8.

¹⁶⁶ a.w., blz. 41. ¹⁶⁷ Stadsrekening 1444, fol. 6 vo.

Wellicht is er bij de Brigitten en de Clarissen niet gewezen. Wij zagen reeds welk een groot gedeelte van de dag bij de eerste aan het bidden der getijden werd besteed. Voorts beoefenden zij ook ander geestelijk werk: van de abdis Ryckmoet van Loen bericht de Kroniek van het Brigittenklooster, dat zij zich dag en nacht bezig hield met het schrijven van boeken voor de zusters en dat zij ook voor de broeders twee missalen schreef ¹⁶⁸. Vermoedelijk is hier wel bedoeld het overschrijven van reeds bestaande manuscripten. Ten slotte heeft Pater B. Kruitwagen O.F.M. in een opstel „Nederlandse Prenten uit de 15e-16e eeuw” ¹⁶⁹ m.i. overtuigend aangetoond, dat de Goudse Brigitten een drukkerij van prenten moeten gehad hebben. Een prent, voorstellende de H. Brigitta, schrijvende op een perkament, heeft als spreukband, boven de figuur van de Heilige, de woorden „huut der goude”. En behalve het wapen van Zweden komt er nog een wapen op de prent voor met zes sterren — natuurlijk het Goudse wapen. Kruitwagen concludeert:

„Naast Mariënwater zien wij dus in Noord-Nederland nog een ander Brigittinessenklooster zich bezighouden met het drukken van prentjes”.

Het is zeker tragisch te noemen dat juist dit convent met een zekere culturele inslag al zo spoedig door geldnood is bezwaken!

Van onderwijs-geven door zusters horen wij in de Middeleeuwen over het algemeen niet veel. In Gouda werd aan de meisjes schrijfonderricht gegeven door „schoolvrouwen” in de Gasthuis- en in de St.-Barbarakapel ¹⁷⁰. Pas aan de vooravond van de Opstand, in 1567, is er een bewijs voor het les-geven van zusters in haar klooster en nog wel aan jongens. In een katern met aantekeningen van de burger Gerrit Gerrisz. Bouwens lezen wij:

„Den xviii en Septembris LXVII hebbe ick Cornelis en Gherrit, mijn kinderen, besteedt tot die Margrieten om ter schole te gaan . . . . Den x en Mey LXX is Ghysbert mijn zoon ter schole gegaan bij die Margrieten . . . .” ¹⁷¹.

Een enkel woord moet hier ook gewijd worden aan de school der Colatiebroeders, reeds door een mijner voorgangers, Dr. L. A. Kesper, besproken in zijn werk „Geschiedenis van het Gymnasium te Gouda” ¹⁷². Hij moest reeds constateren, dat veel omtrent deze instelling onzeker is, en Prof. Dr. R. R. Post slaat de betekenis er van niet zo erg hoog aan. Hij schrijft in zijn opstel „Studiën over de Broeders van het Gemeene Leven”:

„Zij werd gehouden in de logeerkamer, waar ook een bed stond. Hoe gering was deze instelling, vergeleken bij de stadsschool, die, blijkens een contract tussen stadsbestuur en rector van het jaar 1407, 300 leerlingen

¹⁶⁸ Inventaris no. 183. ¹⁶⁹ Het Boek, 13e jaargang, blz. 43.

¹⁷⁰ Walvis II, blz. 182. ¹⁷¹ Kerkelijke Zaken III H 1.

¹⁷² Gouda 1897, blz. 111-115.

telde en drie betaalde leerkrachten had! Een bijschooltje, dat in strijd met de bestaande stadswetten en tegen de contracten met den rector was opgericht en zich waarschijnlijk niet heeft kunnen handhaven tegen de nieuwe maatregelen der regeering in 1491, 1521 en 1526 genomen tot onderdrukking der bijscholen. Feit is dat we nooit meer van die school hooren, evenmin als van eenig contact van de fraters met de groote of stadsschool . . .” ¹⁷³.

Helaas heeft ook hernieuwd archiefonderzoek géén feiten van betekenis over deze school aan het licht gebracht: wij zijn nu eenmaal — door het afbreken der Kroniek — in zake de latere periode van het Collatiehuis veel minder goed ingelicht dan over het begin! Ik memoreer over de school nog de volgende feiten. Tussen 1456 en 1460 is er in elk geval in het klooster een schooltje geweest onder leiding van Jacobus Naeldwijck. Wellicht heeft zijn onderricht op de logeerkamer meer het karakter van privaattlessen gedragen. De broeders trokken er toenmaals behoorlijke inkomsten uit, en verwierven er zich mede de vriendschap van goede mensen, wier zonen zij onderrichtten in schoolkennis en goede zeden ¹⁷⁴. Het verwerven van deze vriendschap doet wel denken aan de zonen van stadgenoten, die wellicht thuis bleven wonen. Toch zijn er ook vóór de stichting van het Arme-fraterhuis op 12 december 1475 wel degelijk kostleerlingen geweest, die misschien ook „arme fraters” genoemd werden: reeds op 3 oktober 1471 vermaakt Dirc Willem Scottenz. een nobel aan „de arme fraters” ¹⁷⁵. In elk geval was de zo bekende Johannes Standonck, geboortig uit Mechelen, er inwonend leerling vóór 1469 ¹⁷⁶. Dat er internen zowel als externen waren, blijkt ook uit de brief van Pastoor Artur de Bourbon d d. 1 augustus 1475 (dus nog even vóór de stichting van het Arme-fraterhuis), waarbij de paters van het Collatiehuis het recht krijgen de biecht te horen:

„ . . . . . *scolarium in eadem domo causa doctrinae commorantium vel eadem continuo causa praedicta frequentantium*” ¹⁷⁷.

Er waren dus leerlingen die inwoonden en leerlingen die geregeld kwamen. In de brief van de volgende pastoor, Adam de Kraenleyde, d.d. 31 juli 1447, wordt het verschil niet meer gemaakt; er wordt nù slechts gesproken van de biecht:

„ . . . *matronae et scholarium, in domo pauperum pro tempore existentium*” ¹⁷⁸.

¹⁷³ Nederlandsche Historiebladen, 2e jaargang (1939), blz 137-138

¹⁷⁴ Kroniek, blz 40

¹⁷⁵ Handschrift De Lange van Wyngaerden I, fol 551-552

¹⁷⁶ Hij werd op 27 november 1469 als student te Leuven ingeschreven na zijn vooropleiding genoten te hebben bij de Collatiebroeders te Gouda zie het werk van A. Renaudet, *Préréforme et Humanisme à Paris* (Paris 1916), p 174-175

¹⁷⁷ Inventaris, Reg no 590. ¹⁷⁸ Inventaris, Reg no 611

Had de oprichting van het „domus pauperum” wellicht aan het bestaan van de school voor externen een einde gemaakt? Doch bestond de school voor internen eigenlijk ook nog wel? Kesper onderstelt dat de „arme fraters” de fraterschool bezocht hebben, en hij wijst daarbij op de overwegende invloed, die aan de pater van het Collatiehuis bij de nieuwe stichting werd toegekend¹⁷⁹. Doch Prof. Post is een andere mening toegedaan: hij spreekt van „de verplichting der convictoren om de stadsschool te bezoeken”¹⁸⁰. De oorkonde d.d. 12 december 1475, in zake de stichting van het Arme-fraterhuis¹⁸¹, noemt als verplichting van de inwoners „om ter scoel te gaen”. Dat dit de wijdberoemde Goudse school was, die ook voor hogere studies opleidde, en althans in het begin der 16e eeuw zulk een goede naam had, lijkt mij wel waarschijnlijk. De fraters moesten het traktaat van Petrus Hispanus gelezen hebben, dat op de stadsschool in de 5e klasse werd gedoceerd d.w.z. waarschijnlijk het eerste gedeelte van de „Tractatus Logicales”. Vermoedelijk hebben de Collatiebroeders zich voornamelijk op de geestelijke (en theologische?) vorming van hun leerlingen, die voor een groot deel priester werden, toegelegd. De geest van het onderwijs zal wel zijn overeengekomen met die van de weinige andere scholen der fraters. Het feit dat Johannes Standonck later als provisor van het Collège Montaigu te Parijs en als stichter van de Congregatie van Standonck zulk een straffe regel heeft ingevoerd¹⁸², behoeft er niet op te wijzen, dat hij in die richting te Gouda is geïnspireerd. Standonck was een persoonlijkheid op zichzelf, wiens kloosterlijke idealen slechts ten dele aan die van de Broeders des Gemenen Levens waren ontleend.

Vinden wij in de Middeleeuwen slechts sporadisch zusterskloosters, die zich met *onderwijs* bezig hielden, het aandeel der nonnetjes in de *ziekenverpleging* moet — althans voor de late Middeleeuwen — m.i. ook niet te hoog worden aangeslagen. Voor de tijd omstreeks 1200 hebben zeer zeker de Geestelijke Ridderorden en ook de Begijnen en de Begarden zich daarvoor grote diensten verworven¹⁸³, doch voor onze Hollandse kloosters — uitgezonderd die der Cellebroeders en Cellerusters — vindt men in de late Middeleeuwen spaarzaam aanduidingen in zake ziekenverpleging. Degenen, die hier het meest in aanmerking komen, zijn de tertiarrissen van St.-Franciscus, die zulks gebleven zijn tot de Opstand, en die, omdat zij meestal van de getijden waren gedispenseerd, meer vrije tijd beschikbaar hadden dan de kanunnikessen. Van Heel zegt echter in zijn werk „De Tertiarrissen van het Utrechtse Kapittel”:

¹⁷⁹ a.w., blz. 114. ¹⁸⁰ Kerkelijke verhoudingen, blz. 138

¹⁸¹ Inventaris, Reg.no. 595 ¹⁸² Zie voor de klachten hierover door Erasmus geuit: J. Huizinga, Erasmus, blz. 28-30.

¹⁸³ Zie hierover: Prof. Dr. G. Schnürer, Kerk en Beschaving in de Middeleeuwen (Haarlem 1949) II, 308vv en 473vv; voorts: A. Mens, Oorsprong en Betekenis van de Nederlandse Begijnen- en Begardenbeweging, blz. 383-402.

„Zij besteedden hunnen tijd soms met het beoefenen van werken van barmhartigheid, zooals ziekenverpleging of verzorging van weezen; (de kloosters van St.-Elizabeth te 's Gravenhage en van O.L. Vrouw van Nazareth te Oene op de Veluwe bezaten daartoe een bijzonder huis) maar meestal met naaien, spinnen en weven, boeken schrijven en ook handel drijven” ¹⁸⁴.

Ook bij Dr. I. H. van Eeghen voor Amsterdam ¹⁸⁵ en bij Mr. Dr. J. C. Overvoorde voor Leiden ¹⁸⁶ vindt men weinig omtrent ziekenverplegende nonnen vermeld. Voor de tertiariissen werd door het Utrechtse Kapittel zelfs uitdrukkelijk het verplegen van zieken aan huis (wat bij de betere standen in de Middeleeuwen gewoonte was) in 1497 verboden:

„Item deffinitum est, quod fratres aut sorores non vigilabunt amplius in domibus saecularium apud infirmos aut infirmas” ¹⁸⁷.

Doch het oppassen van zieken in gasthuizen bleef uiteraard mogelijk, en de vraag rijst, of het in Gouda door de tertiariissen van het St.-Catharinaklooster geschied is. Over deze aangelegenheid heeft Dr. J. G. W. F. Bik zich vrij uitvoerig uitgelaten in zijn proefschrift „Vijf eeuwen medisch leven in een Hollandse stad” ¹⁸⁸, maar hij komt — in tegenstelling tot Walvis en de Lange van Wijngaerden — tot een hoofdzakelijk negatieve conclusie, en wel daarom, omdat de archivalia van de gasthuizen nergens met één woord melding maken van nonnetjes, die daar woonden of er verpleegdiensten verrichtten. Ook na een uitvoerig onderzoek mijnerzijds en vele gesprekken over deze zaak met Dr. Bik ben ik in zake de aangelegenheid niet tot volle zekerheid gekomen, al ben ik iets meer dan Bik geneigd om een of ander actief optreden der zusters in het St.-Catharina- en eventueel in het St. Elizabethgasthuis aan te nemen.

De volgende vier punten staan vast om een negatieve conclusie te ondersteunen:

1. Het St.-Catharinagasthuis is van véél ouder datum dan het St.-Catharinaklooster: wél wordt het eerste aanvankelijk als „het hospitaal” of „het gasthuus” aangeduid, en komt pas in 1367 de uitdrukking, „gasthuis van Sinte Cathryne” in gebruik ¹⁸⁹, doch ook dan zijn wij nog bijna een eeuw vóór de stichting van het St.-Catharinaklooster.
2. De drie instellingen (St.-Catharinaklooster en de beide gasthuizen) zijn administratief volkomen gescheiden geweest.
3. Van zusters is in de archivalia der beide gasthuizen nimmer sprake:

¹⁸⁴ Utrecht 1939, blz. 57. ¹⁸⁵ a.w.

¹⁸⁶ Archieven van de kloosters (Leiden 1917).

¹⁸⁷ De Kok, a.w., blz. 141. Bij de Clarissen, die een beschouwende orde vormden, was uiteraard van ziekenverpleging als regel geen sprake; in Alkmaar echter waakten zij soms bij zieken in de stad (volgens vriendelijke mededeling van de heer Th. Wortel, Gemeente-archivaris van Alkmaar).

¹⁸⁸ Blz. 173-175. ¹⁸⁹ a.w., blz. 151.

er wordt voor het helpen der patiënten slechts gesproken van „binnenmoer”, „aftermoer” en „joncwiven”¹⁹⁰.

4. In de (schaarse) archivalia van het St.-Catharinaklooster wordt ook nooit melding gemaakt van de gasthuizen.

Daartegenover zou ik toch wel het volgende willen stellen.

1. Walvis spreekt wel héél nadrukkelijk van een klooster bij het St.-Catharinagasthuis:

„De schaarsheid van inkoomen gaf waarschijnlijk aanleidinge om het bezorgen van de zieken aan eenige kloosterzusters, (Gasthuysnonnen) over te geven, die de kerk naderhand vergrootden en met enen tooren versierden ter zuidzijde der kerke op de Haven, welke tot den jaare 1665 stond, wanneer dezelve afgebroken en de voorgevel der kerke vernieuwd wierd. Benevens de kerke bouwden zij haar klooster, 't geen mede in den jaare als boven, voor aan de Haven afgeworpen en in een aanzienlijk gebouw, ten dienste der Gasthuisvaderen en Heelmeesteren veranderd is”¹⁹¹.

Wel sla ik de nauwkeurigheid van Walvis als geschiedschrijver niet zo hoog aan, maar, als men nagaat, dat zijn werk nog geen halve eeuw na 1665 geschreven is (1713), zou de faam toch waarschijnlijk het bestaan hebben van een kloosterafdeling in het gasthuis weersproken hebben, als zulk een afdeling er nooit was geweest.

2. Het St.-Elizabethgasthuis in de Spieringstraat naast de Minderbroeders, wordt in 1481 als *klooster* aangeduid:

„Geryt Stempelsz. heeft vercoft ende overgegeven dat cloester van Sinte Elizabetten een huus ende erf gelegen in de Spierincstraet naest de Minderbroeders noirtwaerts”¹⁹².

3. De nonnen van het St.-Catharinaklooster worden zo nu en dan ook aangeduid als „de susteren van Ste. Katharinen en Ste. Elisabethshuus. wonende ter Goude in Rosendael”¹⁹³.

Op grond van het bovenstaande trek ik de volgende conclusie. Het is weinig waarschijnlijk, dat een klooster zou zijn opgericht met de namen van twee heiligen, aan wie in dezelfde stad twee ziekenhuizen waren gewijd, als hierbij niet de bedoeling had voorgezetten zich op de een of andere wijze met deze ziekenhuizen bezig te houden. Vermoedelijk zijn enige nonnetjes uit het hoofdgebouw in „Rosendael” gedetacheerd naar de beide gasthuizen om daar of arme zieken op te passen of te assisteren bij het toedienen der sacramenten. Een precedent hiervan vinden wij te Leiden, waar de rector en de ministra van een klooster in 1428 toezicht kregen op een gasthuis met de bepaling, dat drie of vier zusters zich zou-

¹⁹⁰ a.w., blz. 174. ¹⁹¹ I, blz. 157.

¹⁹² R.A. 319, fol. 74 vo.

¹⁹³ o.a. in het Hs „Der Maechden spiegel”; zie: Catalogus van de Bibliotheek van de Maatschappij der Ned. Letterkunde (Leiden 1887), 1e deel, blz. 27

den belasten met het oppassen der zieken¹⁹⁴. Groter is het aantal zeer zeker te Gouda ook niet geweest: een staf van personeel, zoals onze moderne ziekenhuizen kennen, zoeken wij in de Middeleeuwse gasthuizen tevergeefs, evenmin is er van ziekenverpleging in de *eigenlijke* zin van het woord sprake geweest

De kanunnikessen van St -Margareta en St -Marie hebben zich ongetwijfeld ook met *het afschrijven van handschriften* bezig gehouden. Bij nauwkeurig onderzoek is echter slechts van drie aan eerstbedoeld convent toebehoord hebbende handschriften komen vast te staan, dat zij door zusters van het klooster geschreven zijn. Het zijn de „Vitae patrum et Verba Seniorum”, geschreven in 1449, welk handschrift thans berust in het Brits Museum. Een tamelijk uitvoerige beschrijving er van vinden wij in de Handschriftencatalogus van dit Museum met aardige bijzonderheden er bij. Twee zusters, Ava Trix en Gheezu Ysenoud, hadden op feestdagen zich met het afschrijven er van onledig gehouden en het volbracht op de feestdag „decollationis sancti Johannes Baptista” vóór de hoogmis. Het perkament was verstrekt door de rector Nicolaas Wit¹⁹⁵. Vijf jaar later, in 1454, wordt een ander handschrift, de „Collectarius super psalterium van Petrus, prior ecclesie Floressiensis”¹⁹⁶, aanwezig in de Goudse Librye, door dezelfde zusters geschreven, echter vermeerderd met vijf andere conventualen, Maria Iohannes, Iacobi Gerardi, Agatha Nicolai, Maria Martini en Maria Gerardi. Zes jaar daarna, in 1460, komt er weer een handschrift klaar t w „Van den gheesteliken Tabernakel” van Jan van Ruusbroec, aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage en uitvoerig omschreven door Willem de Vreese¹⁹⁷.

Voor de Collatiebroeders was het afschrijven van handschriften ook gedurende lange tijd een belangrijke bron van inkomsten. Reeds in de dagen van Hendrik Herp — zo vermeldt de Kroniek — hadden zij materieel voor een groot deel moeten bestaan van de baten, verkregen door overschrijven, verluchten en inbinden van boeken:

„per labores manuum manducabant, scribendo illuminando et ligando libros”¹⁹⁸.

Zij bleven dit doen, ook nadat het drukken van boeken meer algemeen was geworden en zij zelf sinds 1496 daarmede begonnen waren. In Kerk- en Stadsrekeningen vinden wij soms de neerslag van dit werk. Zij schrij-

¹⁹⁴ Mr Dr J C Overvoorde, Archieven van de kloosters I, blz 42

¹⁹⁵ Zie over hem blz 72-73, en Inventaris, Reg no 366

¹⁹⁶ Zie voor een uitvoerige omschrijving van dit Hs Pater Dalmatius van Heel, Handschriften berustende in de Goudse Librye (Gouda 1949), blz 12-13

¹⁹⁷ Zie ook over de beide laatstgenoemde handschriften Dr G I Liefstinck. Enige problemen met betrekking tot gedateerde Goudse handschriften [Opstellen door vrienden en collega's aangeboden aan Dr F K H Kossman (s-Gravenhage 1958)], blz 140-141

¹⁹⁸ Kroniek, blz 23, zie ook blz 17 „scribentes pro precio”

ven in 1515 een register voor de stad ¹⁹⁹, in 1522 en 1538 rekenboeken ²⁰⁰, in 1560 een boek „in franssijn” voor de organist van de St.-Janskerk ²⁰¹, en in 1561 een catechismusboekje voor kinderen ²⁰². In 1507 en in 1548 binden zij renteboeken in voor de stad ²⁰³. Voor de parochiekerk binden zij een Evangelieboek ²⁰⁴ en verluchten een Epistelboek ²⁰⁵. Wanneer Filips de Schone begraven wordt, wordt er in Gouda een rouwstoet georganiseerd, waarvoor zij de wapens getekend hebben ²⁰⁶.

Na de popularisering van de boekdrukkunst hebben zij deze uitvinding aangegrepen als een nieuw middel van bestaan en tevens als een geschikte weg om goede gedachten onder het volk te verspreiden. Hun grootste activiteit in dezen ligt tussen de jaren 1494 en 1521. Te veel moeten wij ons echter van hun boekdrukkersbedrijf — althans kwantitatief — niet voorstellen. Pater Dr. B. Kruitwagen O.F.M. zegt van de drukkerijen der broeders te Den Bosch en te Gouda, dat zij van weinig betekenis waren ²⁰⁷. Kwalitatief schijnt het echter in orde te zijn geweest, want een andere deskundige, mej. Dr. M. E. Kronenberg, verzekert ons:

„Verzorgd drukwerk is 't over 't algemeen; zoo is o.a. het Breviarium Traiectense van 1508 bepaald een mooi boek” ²⁰⁸.

Het is zeker merkwaardig, dat wij ook uit de Stadsrekeningen na het jaar 1521 zo weinig meer van hun drukkers-activiteit bemerken ²⁰⁹.

Een bijzondere figuur onder de Collatiebroeders was de lekebroeder Cornelis Volpartsz. Met hem doet de speciaal-Goudse kunst van glaszchilderen haar intrede in de gewijde sfeer der conventen. Helaas is het niet bekend, of werk van hem is overgebleven, waardoor wij ons een beeld zouden kunnen vormen van de aard zijner kunst: mogelijk is hij een voorloper der Crabeth's geweest. Zijn werkzaamheid ligt tussen de

¹⁹⁹ Stadsrekening 1515, fol. 40. ²⁰⁰ Idem 1522, fol. 36 vo; 1538, fol. 49.

²⁰¹ Archief St. Janskerk vóór de Hervorming, no. 1⁷, fol. 73 vo.

²⁰² Idem, fol. 54 vo. ²⁰³ Stadsrekening 1507, fol. 57; 1548, fol. 94.

²⁰⁴ Archief St. Janskerk vóór de Hervorming, no. 1¹², fol. 50.

²⁰⁵ Idem, fol. 25. ²⁰⁶ Stadsrekening 1506, fol. 32 vo.

²⁰⁷ Laat-Middeleeuwsche paleografica, paleotypica, liturgica, kalendalia, grammaticalia ('s-Gravenhage 1942), blz. 115.

²⁰⁸ Het Boek XII (1923), blz. 292.

²⁰⁹ Zie voor een overzicht van de door de Collatiebroeders gedrukte werken 1. M. F. A. G. Campbell, *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle* (La Haye 1874), p. 543-544, en *Supplement II*, p. 39-40, no. 1595a.

2. Dr. M. E. Kronenberg, *Campbell's Annales de la typographie etc., Contributions to a new edition* (The Hague 1956): Appendix to Chapter I, p. 56.

3. W. Nijhoff-M. E. Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie van 1500-1540* ('s-Gravenhage 1923-1951), I, blz. 846; II, blz. 994; III¹, blz. 63.

Mej. Dr. M. E. Kronenberg was zo vriendelijk mij nog te wijzen op een na het verschijnen van bovengenoemde overzichten ontdekte druk van de Collatiebroeders: „Sequencie et hymni per totum annum”, 4°, anno 1494, waarvan een exemplaar aanwezig is in de Stedelijke Bibliotheek van Danzig: *Catalogus incunabelen*, no. 573.

jaren 1501 en 1529. In eerstgenoemd jaar schildert hij vier glazen voor de raadskamer ²¹⁰. Hij repareert in 1518 acht glazen „int stedehuys”, en wij krijgen een sterk vermoeden, dat het hier om kunstwerken gaat, want er wordt bij vermeld:

„Betaelt Frans Dircxz. van papier om dair of te maecken de borden van de glazen” ²¹¹.

Waarschijnlijk zijn hiermede de ontwerp-kartons bedoeld. Hij maakt zelfs glazen voor zulk een aanzienlijk heer als Mr. Jacobus Mauritius, pensionaris van Gouda en later raadsheer in het Hof van Holland ²¹². Met deze vriend van Erasmus was de Collatiebroeder door familiebanden verbonden ²¹³. Uit de overgebleven bescheiden blijkt zijn trouw aan het klooster, waaraan hij zijn talenten had toegewijd. En dat niet alleen als glasschilder: zijn bloedverwantschap met de invloedrijke raadsheer buitte hij ook uit voor de financiële belangen van de gemeenschap, die hij liefhad, zoals wij later zullen zien ²¹⁴. Uit een kwitantie d.d. 14 januari 1529, welke in het Goudse archief wordt bewaard ²¹⁵, in zake de ontvangst van negen Rijnse guldens voor een glas, door hem gemaakt voor de toen reeds overleden Erasmiaanse rechtsgeleerde, zien wij ten duidelijkste, dat zijn inkomsten niet aan hem zelf, maar aan het convent ten goede kwamen: de rector tekent voor het klooster de kwijtingsbrief. Een notitie onder de kwitantie doet ons weten, dat een maand later — op 17 februari 1529 — de eenvoudige broeder, wiens werken misschien naamloos nog voortleven, de eeuwige rust was ingegaan.

De gestes van de lekebroeder-glazenier vormen een geschikte overgang tot het volgende punt onzer beschouwing, t.w. *het culturele en intellectuele peil der Goudse conventualen*. Er zijn slechts weinige onder hen, van wie wij kunnen vermoeden, dat zij artistieke aspiraties gehad hebben. Doch van de zeven gebrandschilderde glazen, die thans aanwezig zijn in de kapel van de Vorm, en die afkomstig zijn uit het Regulierenconvent, waren er twee geschilderd in opdracht van de geestelijken, die kort vóór de Opstand aan het hoofd stonden van de beide Goudse kanunnikessenconventen. Ze worden gehouden voor het werk van een der leerlingen van Dirk Crabeth. De beeltenissen der beide kloosteroversten, Robert Jansz. van het St.-Margaretaklooster en Willm Jacobsz. van het klooster van St.-Marie zijn in de glazen aangebracht ²¹⁶. Men zou hier esthetische belangstelling kunnen vermoeden.

Een figuur, die de geest van een zeker bijbels Humanisme te Gouda

²¹⁰ Stadsrekening 1501, fol. 21 vo. ²¹¹ Stadsrekening 1518, fol. 54 vo.

²¹² Inventaris, Reg.no. 818. ²¹³ N.A.K.G. VII (1847), blz. 70.

²¹⁴ Zie blz. 177. ²¹⁵ Inventaris, Reg.no. 818.

²¹⁶ Zie voor bijzonderheden omtrent deze glazen: het artikel van W. A. F. X. Hoffman, Zeven kostbare glasvensters (Eerste Verzameling Bijdragen van de Oudheidkundige Kring „Die Goude”, blz. 59-63).

vertegenwoordigde, was Mr. Lambrecht Willemsz. van Varick, die jaren lang aan het hoofd van het St.-Catharinaklooster heeft gestaan, en die in 1534 werd benoemd tot pastoor van de Oude kerk te Delft. Dr. J. J. A. Lucas heeft in zijn artikel „Rond Jan van Scorel”²¹⁷ afdoende aangetoond, dat „de begijnenpater uit Gouda,” waarover Carel van Mander in zijn schilderboek spreekt, niemand anders was dan deze Lambrecht Willemsz. Van Mander schrijft:

„Het geviel, dat in deze tijd uit verschillende landen een aantal lieden in Venetië aankwamen, die van plan waren naar het Heilige Land te reizen en Jeruzalem te bezoeken. Onder hen bevond zich een bagijnenpater uit Gouda in Holland, een heel aangenaam mensch en een groot vriend van de schilderkunst, op wiens aansporen hij (Scorel) meeging naar Jeruzalem . . .”²¹⁸.

Samen met Scorel vertoeft Van Varick dan een poos in het Heilige Land en getweeën keren zij ook weer in het vaderland terug. De oudste door mij omtrent de kunstzinnige geestelijke gevonden notitie dateert van 14 mei 1526, wanneer hij als scheidsrechter optreedt in een geschil tussen de rector van de school en het Goudse stadsbestuur, en daarbij ook als „licentiaat” wordt aangeduid²¹⁹. De reis naar Venetië moet reeds in de herfst van 1520 gevallen zijn²²⁰: toen stond hij dus al aan het hoofd van het Goudse St.-Catharinaconvent. Het is merkwaardig, dat hij ook na zijn benoeming te Delft nog lang wordt aangeduid als „priester van St.-Katrienen”²²¹. Zijn hart hing aan Gouda, zoals blijkt èn uit de vele bezoeken aan de stad van der Goude gebracht, èn uit de verschillende makingen aan Goudse instellingen, waarvan zijn testament getuigt²²². Ook in Delft bleef hij met Scorel in relatie, die de koop van een te schilderen altaarstuk gaarne wilde afwentelen op de artistiek-voelende pastoor en zijn vriend Cornelis Musius²²³. Met deze Christen-humanist, die later voor zijn geloof de marteldood zou ondergaan, heeft Van Varick te Delft voortdurend in vriendschappelijke relatie gestaan. Reeds bij zijn benoeming tot pastoor wijdde Musius hem een ode „De veri pastoris officio”²²⁴. Een andere ode, die de liefde van kinderen voor hun ouders bezong, droeg de prior van het Delftse St.-Aagtenconvent eveneens aan Lambrecht Wil-

²¹⁷ Historisch Tijdschrift XVII, blz. 123-147.

²¹⁸ Carel van Mander, *Het Schilderboek* (Amsterdam 1948), blz. 269; vgl. G. J. Hoogewerff, *De Noord-Nederlandsche Schilderkunst* ('s-Gravenhage 1941/'42), blz. 48-52.

²¹⁹ Dr. L. A. Kesper, *Geschiedenis van het gymnasium*, blz. 91.

²²⁰ Hoogewerff, a.w., blz. 48. ²²¹ b.v. in 1543: R.A. 325, fol. 62.

²²² B.V.G.O. IX (1877), blz. 317-318.

²²³ D. van Bleiswijck, *Beschryvinge der stad Delft* (Delft 1667), blz. 248; vgl. *De Nieuwe Zuid-Hollander* d.d. 9 augustus 1955.

²²⁴ B.B.H. XIX (1906), blz. 463-464; vgl. P. Noordeloos, *Cornelis Musius*, blz. 94.

lemsz. op, mede uit dankbaarheid, dat deze zich voor zijn keuze tot prior had geïnteresseerd ²²⁵.

Er lopen in die dagen draden van het kunstzinnige en humanistische Gouda, dat immers min of meer een eigen schilderschool vertegenwoordigde, naar alle kanten, naar Utrecht, naar 's-Gravenhage, naar Delft . . . . Scorel woonde te Utrecht in huis bij de zéér aesthetisch voelende Herman van Lochorst, deken van St.-Salvator, wiens portret hij schilderde ²²⁶. Op voorspraak van deze prelaat nu hadden de Collatiebroeders van de Utrechtse bisschop op 12 juli 1506 allerlei voorrechten ontvangen, zoals zij zelf in hun cartularia aantekenden:

„op dringend verzoek van een der lekebroeders, die met de vicaris bevriend was” ²²⁷.

Zou deze lekebroeder niet de glasschilder Cornelis Volpertsz. geweest zijn, die ook bij Jacobus Mauritius voor het klooster bemiddeld had? Ik acht het zeer waarschijnlijk, en ik stel mij ontmoetingen voor tussen Jacobus Mauritius, vriend van Erasmus, de Goudse Collatieboeder-glasschilder Cornelis Volpertsz., de grote Noordhollandse meester Jan van Scorel en de Delftse humanist Cornelis Musius. In deze artistiek-wetenschappelijke sfeer bewoog zich ook de overste van het Goudse St.-Catharinaklooster, zélf man van beschaving en eruditie, doch tevens zó doordeesemd van echte vroomheid, dat de mysticus Dirk Loer zich verwaardigde hem zijn „Peerle-tekst” op te dragen ²²⁸. In 1551 overleed Van Varick: na opening van zijn testament ontstonden er moeilijkheden, omdat de zusters van het St.-Catharinaconvent weigerden de verplichting te aanvaarden tot het dagelijks doen opdragen van een mis in haar convent, waarvoor de onslapene een bedrag had gelegateerd ²²⁹. De zusters van het St.-Maria Magdalenaklooster hebben toen in haar plaats het officie wél geaccepteerd ²³⁰. Op zich zelf behoeft dit niet te wijzen op een minder gunstige verhouding tussen de oud-rector en de tertiariissen: het aannemen van de verplichting tot een dagelijkse mis was niet zo eenvoudig in een klooster met één priester. Typerend is echter wél, dat de man, die zó gehecht was aan Gouda, in zijn testament verklaren moest:

„alsoe ick tot Ghouw geen vrienden hebbe . . . .”

Was de sympathie toch niet wederzijds geweest of was zij in de loop der jaren verkoeld? Hoewel het niet vaststaat, dat wij hier met een regulier te doen hebben, mogen wij toch in elk geval wél aannemen, dat zijn jarenlang rectoraat mede het culturele peil der zusters, wier geestelijke leidsman hij was, ten goede zal hebben beïnvloed.

De intellectuele ontwikkeling der mannelijke — misschien ook der

²²⁵ Noordeloos, a.w., blz. 122. ²²⁶ Hoogewerff, a.w., blz. 68-70.

²²⁷ Inventaris no. 757. ²²⁸ Ons geestelijk Erf III, blz. 67.

²²⁹ Inventaris, Reg.no. 904. ²³⁰ Idem, Reg.no. 917.

vrouwelijke — kloosterlingen weerspiegelt zich vooral in de inhoud der kloosterbibliotheken. Alle conventen hadden er een, doch de catalogi van de meeste ontbreken. Bij de Opstand zijn de boeken over geheel Europa verspreid, en, hoezeer ik mij beijverd heb, om overgebleven exemplaren ook in het buitenland op het spoor te komen, vlei ik mij toch niet met de gedachte, dat ik volledige informaties bekomen heb²³¹. Min of meer complete catalogi bezitten wij van de boekerij van het St.-Margaretaklooster, gepubliceerd door Dr. K. O. Meinsma,²³² en van die der Collatiebroeders. Van de laatsten hebben wij in de eerste plaats een lijst van handschriften en boeken, die door Hendrik van Arnhem in 1456 werden aangetroffen, toen hij het rectoraat aanvaardde: deze lijst is ingelast in de Kroniek van het Fraterhuis²³³. Een gebrekkige inventaris van de boeken, welke de Collatiebroeders bezaten, toen het klooster te gronde ging, is eveneens bewaard gebleven, en wel in twee stukken. Het eerste gedeelte bevat die exemplaren, welke, blijkbaar gedeponereerd bij de oud-Regulier Cornelis Adriaensz. Diephorst, ten jare 1611 door hem moesten worden ingeleverd bij de Goudse Magistraat; het tweede gedeelte — de hoofdmoot van de bibliotheek — de boeken, welke door de gewezen Collatiebroeder Jan Cornelisz., tot 1630 zorgvuldig behoed in het Weeshuis, op zijn sterfbed door hem aan de Stadslibrye werden vermaakt. Met deze lijsten is niet veel te beginnen: „in beide” — zegt Meinsma — „heerscht een chaotische wanorde”²³⁴. Laten wij zien, of er toch nog iets uit deze catalogi te concluderen valt omtrent de belangstellingssfeer der Goudse kloosterlingen. Uiteraard moet men met het trekken van conclusies voorzichtig zijn. Zo zegt het niets voor humanistische interesse bij de Minderbroeders, wanneer wij alléén bij hen één van de klassieke schrijvers t.w. Cicero aantreffen, daar hun het werk was gelegateerd door de Goudse medicus Baldwinus Ronse. Dat wij echter bij de Collatiebroeders — wanneer wij een medisch werk van Hippocrates en de *Historiae Naturales* van Plinius buiten beschouwing laten — geen enkele van de klassieken aantreffen, klopt wel met de gangbare onderstelling, dat de „broeders des gemeenen levens” niet dweepten met de antieke cultuur. Wel vinden wij in de bibliotheek van hun Goudse fraterhuis vele bijbel-uitgaven en commentaren op de Heilige Schrift; voorts de kerkvaders, vooral Augustinus en Hieronymus, ook de Griekse: Cyrillus en Basilius. Zelfs de in Middeleeuwse bibliotheken — volgens Meinsma — zo weinig voorkomende oudkerkelijke schrijver Origines²³⁵, was bij hen vertegenwoordigd. Tegen de verwachting in is ook de scholastiek aanwezig: niet alleen de „Catena

²³¹ Er bleken handschriften en boeken uit Goudse kloosterbibliotheken aanwezig in de bibliotheken te Londen, Brussel, München en Kopenhagen, en in ons eigen land — behalve in Gouda — in Utrecht, Leiden, Amsterdam en 's-Gravenhage.

²³² *Middeleeuwsche Bibliotheken*, blz. 257-260.

²³³ *Blz.* 20-22. ²³⁴ a.w., blz. 257. ²³⁵ a.w., blz. 185.

aurea" van Thomas van Aquino, doch ook zijn „Summa contra gentiles" was in de bibliotheek voorradig, evenals een commentaar van Albertus Magnus. Verder uiteraard een zeer grote hoeveelheid stichtelijke lectuur, waarbij vooral de werken van Bernard van Clairveaux en ps. Dionysius de Areopagiet (geheel in de lijn van Geert Groote) in het oog springen. De eerste was ook behoorlijk vertegenwoordigd in de boekerij van het St.-Margaretaklooster en eveneens bij het klooster van St.-Marie. St.-Bonaventura's mystieke boeken vinden wij bij de Collatiebroeders, de Clarissen en de Margrieten. Bij de eerste ontdekken wij in de boekenverzameling ook al enigszins de neerslag van de kerkelijke strijd uit de eerste helft der zestiende eeuw: er is een onschuldige preek van Luther tegen de Turken, doch er zijn ook de weerleggingen van Luther's *afdwalingen* door John Fisher en Johannes Eck. Wanneer wij de beide bovengenoemde werken van Hippocrates en Plinius bij de Collatiebroeders benevens een „Liber de naturis rerum" en een „Liber de anathomia humani corporis" in de kloosterbibliotheek van St.-Margaretha, en het genoemde werk van Cicero bij de Minderbroeders uitzonderen, ontbreekt de profane litteratuur geheel. Voorzover bekend, was er in de Goudse kloosterbibliotheken (over Stein spreken wij niet) geen plaats voor de „bonae litterae", al moet tot eer van de Collatiebroeders gezegd worden, dat zij niet gearzeld hebben, commentaren van hun grote oud-stadgenoot Erasmus op het Mattheüs-evangelie en op Hieronymus, in hun boekerij op te nemen.

Hebben de Goudse kloosterlingen de in hun bibliotheken aanwezige boeken ook werkelijk gelezen en bestudeerd? Dit blijft vooral voor de zusters de vraag. Meinsma onderstelt, dat de boekerijen in de nonnenkloosters meer voor de rector dan voor de zusters werden aangeschaft ²³⁶. Soms legateerde de rector zijn boeken aan het klooster, dat hij bestuurd had, zoals Adrianus de Riet deed voor de Magdalenen ²³⁷. Doch onder haar waren een aantal, die niet konden lezen: zij waren daarom vrijgesteld van het bidden van de getijden van Maria ²³⁸. Wanneer er in 1556 plannen zijn om het St.-Agnieten convent om te zetten in een falie-baggijnhof, en de nonnetjes moeten daartoe schriftelijk haar toestemming geven, zijn er van de vijf en twintig een twintigtal, die tekenen met een kruisje ²³⁹. Te hoog moet het ontwikkelingspeil dus van vele Goudse kloosterzusters niet worden aangeslagen. Toch mag in dezen ook niet gegeneraliseerd worden. Bij de overeenkomst tussen de Brigittinessen met de Regulieren in zake de overname van haar klooster door de laatsten hebben wel alle zusters persoonlijk getekend ²⁴⁰. En ik veronderstel, dat verschillende nonnetjes uit de beide kanunnikessenconventen wel degelijk kerklatin hebben gekend,

²³⁶ a.w., blz. 196. ²³⁷ Inventaris, Reg.no. 717. ²³⁸ Inventaris no. 116.

²³⁹ Inventaris, Reg no. 929. ²⁴⁰ Idem, Reg no. 891.

zoals dit in verschillende Middeleeuwse zusterskloosters het geval was ²⁴¹. Ik acht zelfs geen voldoende grond aanwezig voor de veronderstelling van M. Ch. Ruelens, dat de beide dochters van Bertha Heye, die in een Gouds kanunnikessenconvent waren getreden, en aan wie Erasmus een „Oratio Funebris” op haar overleden moeder opdroeg, van dit Latijnse gedicht wel niets zullen hebben begrepen ²⁴². Reeds het feit, dat in het St.-Margaretaconvent dochters van ontwikkelde Gouwenaars, als Mr. Willem de Vrije en Reinier Snoy waren ingetreden ²⁴³, zal toch ook enigszins het culturele peil van zulk een klooster ten goede zijn gekomen.

Ten aanzien van de mannelijke kloosterlingen zijn meer positieve bewijzen voor een behoorlijke ontwikkeling gevonden. Uiteraard vallen de Cellebroeders hier buiten: wanneer in 1533 de „pater” van hen een schriftelijk advies moet uitbrengen, laat hij het een ander doen:

„mits dat hy lesen noch scryfenen en kan . . .” ²⁴⁴.

Dat er echter bij de Collatiebroeders en de Minderbroeders mannen van behoorlijke ontwikkeling geweest zijn, staat vast. Van de laatste rector der Collatiebroeders, Johannes Rixtelius, vermeldt Estius, dat hij uitmuntte in kennis der humaniora, der letteren en der gewijde wetenschappen, bijzonder van de kerkvaders ²⁴⁵. De Minderbroeder Johannes Goes, licentiaat in de theologie, was vóór 1447 gardiaan van het Goudse klooster ²⁴⁶. Toch geloof ik niet dat er ook in deze kloosters velen geweest zijn, die een universitaire graad behaald hadden. Wel vinden wij onder de rectores van de zusterkloosters een aantal „meesters in de vrije kunsten”: de reeds genoemde Mr. Willem Lambrechtsz. van Varick, rector van het St.-Catharinaklooster, voorts drie rectores van het St.-Maria-Magdalenaconvent: „Magister Willem Tybus” ²⁴⁷, „Meester Heynrick Degenae” ²⁴⁸ en „Mr. Jan Suyrmont” ²⁴⁹; ten slotte „Meester Dirck van Moert”, rector der Agnieten ²⁵⁰. Het is echter de vraag, of deze „magistri” kloosterlingen geweest zijn. Bekend is, dat verschillende geestelijken uit de Middeleeuwen, die aan een Universiteit studeerden, het niet verder brachten dan tot het behalen van deze titel. Uit de mij voorhanden gegevens zijn mij dan ook geen voorbeelden bekend van Goudse kloosterlingen, behalve Johannes Goes en Lambrecht Willemsz., die een graad in de Heilige Godgeleerdheid behaald hebben.

²⁴¹ Dr. R. R. Post, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen II*, blz. 182-183.

²⁴² M. Ch. Ruelens, *Erasmi Roterodami „Silva Carminum, antehac nunquam impressorum”* (Bruxelles 1864), p. XXXVI.

²⁴³ Zie blz. 122. ²⁴⁴ Archief Hof van Holland, no 29.

²⁴⁵ *Historiae Martyrum Gorcomiensium auctore Guilielmo Estio*, blz. 264.

²⁴⁶ D. van Heel O.F.M., *De Minderbroeders te Gouda I*, blz. 43.

²⁴⁷ *Inventaris*, Reg.no. 644. ²⁴⁸ *Idem*, Reg.no. 768. ²⁴⁹ *Idem*, Reg.no. 973.

²⁵⁰ *Idem*, Reg.no. 710.

Op grond van het bovenstaande meen ik te mogen concluderen, dat het vrij scherpe, al of niet juiste oordeel van Mr. Dr. J. C. Overvoorde over de Leidse kloosterlingen, volgens hetwelk hun invloed op de cultuur te Leiden gering geweest zou zijn ²⁵¹, voor Gouda toch niet zonder meer kan worden overgenomen.

De Collatiebroeders in het algemeen hebben door hun onderwijs en hun drukkersarbeid er zeker toe bijgedragen kennis onder het volk te verspreiden, terwijl ook individuele figuren als Van Varick en Cornelis Volpartz. het beschavingspeil moeten hebben opgetrokken in de stad van Erasmus en Gerard Leeuw!

Wanneer wij thans met een enkel woord *het zedelijk leven* der Goudse kloosterlingen willen bespreken, dan geldt hiervoor wel in het bijzonder, dat men de verschillende perioden, waarin de conventen bestaan hebben, ten dezen onderscheiden moet. Een klooster als dat van St.-Margareta heeft bijna twee eeuwen geleefd: het behoeft geen verwondering te wekken, dat in zulk een lang tijdsverloop ijver en verslapping elkaar zullen hebben afgewisseld. Bij de behandeling dezer stof doet zich nòg een eigenaardige moeilijkheid voor. Voorzoveel betreft de goede en kwade dingen, die bij *de Opstand* aan het licht komen, de bespreking daarvan behoort óók thuis in ons laatste hoofdstuk, dat de ondergang der conventen zal beschrijven. Ik bepaal mij daarom nù slechts tot het morele leven, zoals zich dat openbaarde tot aan de Opstand tegen Spanje.

Laten wij beginnen met te zeggen, dat uit niets is gebleken, dat er bij de Collatiebroeders of de Minderbroeders paters geweest zijn, die in concubinaat hebben geleefd. Voorts zagen wij reeds bij het nagaan der motieven, welke de verschillende kloosterlingen bij het verlaten der wereld geleid hadden, dat de Collatiebroeders over het algemeen een gunstige indruk maken. Uit de Kroniek van Hendrik van Arnhem leren wij de bescheiden schrijver zèlf kennen in al zijn eenvoudigheid en ongekunsteldheid, en daarnevens een aantal andere door hem genoemde broeders, wier leven en arbeid ons eerbied inboezemen. Ernstige morele klachten vinden wij eigenlijk niet over hen: het ergste wat de kroniekschrijver kan mededelen, is de eigengereidheid van Rector Johannes Voppensz., die — in het geheim besloten bij de Benedictijnen in te treden — met de volgende rector, de genoemde Hendrik van Arnhem, onenigheid kreeg in zake het opeisen van zijn erfdeel ²⁵². En voorts het gebrek aan verstorvenheid bij Heer Walter Heenvliet, die, toen de broeders wegens armoede aan tafel gerstewater in plaats van bier moesten drinken ²⁵³, dit rondweg weigerde:

„... non sciebat enim nec volebat penuriam pati, quamvis pauperrimus in seculo ante conversionem fuerat...” ²⁵⁴.

Wat de Minderbroeders betreft: Van Heel meent, dat te Gouda — in

²⁵¹ a.w. I, blz. IX. ²⁵² Kroniek, blz. 38-39. ²⁵³ Zie blz. 63.

²⁵⁴ Kroniek, blz. 35.

onderscheiding van Delft en Leiden — van enige haat tegen hen bij de bevolking niets te bespeuren valt ²⁵⁵. Wij memoreren echter het ook door hem trouwens vermelde feit, dat het volk reeds vóór de Opstand wantrouwend het convent was binnengedrongen ($\pm$ april 1572) ²⁵⁶, en dat van stadswege besloten werd het klooster te doen bewaken, opdat er wellicht door de slotvoogd geen troepen in zouden gelegd worden ²⁵⁷. Een en ander kan nog worden toegeschreven aan de bekende koningsgezindheid der Franciscanen en aan het feit, dat de Mennist Faes Dirksz. tussen twee Minderbroeders naar zijn strafplaats was geleid ²⁵⁸, wat bij de nieuwgezinden uiteraard verbittering had opgewekt. Doch aan de vooravond van de Opstand had er toch nog een gebeurtenis plaats gevonden, die verschillende personen in de stad tegen Minderbroeders en Clarissen had ingenomen, een ellendige erfeniskwestie, waarvan de stukken gedeeltelijk in het Goudse gemeente-archief zijn bewaard gebleven ²⁵⁹. Het verhaal wordt bij allerlei getuigenverklaringen in kleuren en geuren verteld, een episode, de pen van Erasmus waardig. Op 10 juli 1565 had „een ouwe maecht”, wonende tegenover het kerkhof der Minderbroeders, ten overstaan van Notaris Martinus Nicolaes Eyck, haar testament gemaakt. In dit testament, waarvan een afschrift is bewaard gebleven, worden verschillende kloosters en liefdadige instellingen bedacht, ook het Minderbroeders- en het Clarissenklooster elk met een bedrag van 16 ponden Vlaams. Uitdrukkelijk werd echter gestipuleerd, dat na aftrek van de vermaakte penningen het surplus zou bestemd zijn:

„ . . . tot aedificatie ende behulplickheyt der timmerage van de affgebrande kercke”.

Zoals bekend, was in 1552 de beroemde St. Janskerk afgebrand, en de herbouw was blijkbaar in 1565 nog niet geheel voltooid. Het geld moest zonder verwijl daarvoor gebruikt worden, omdat de testatrix bijzonder geïnteresseerd was bij de afbouw. Kerkmeesters rekenden op dit legaat, dat geschat werd op een waarde van tussen de 900 en 1400 Karolusguldens, voor die tijd een behoorlijke som gelds. Toen nu echter na vijf jaar het oudje kwam te sterven en kerkmeesters van de St.-Janskerk het bedrag dachten te toucheren, kwam alles falikant uit. Er bleek later — op 3 november 1569 — een tweede testament te zijn gemaakt, waarbij de zaken héél anders waren geregeld. Ook dit testament — gepasseerd ten overstaan van Notaris Jan Daemsz. — is bewaard gebleven. De St.-Jan kreeg nu maar 100 Karolusguldens, waarvoor nog allerlei plechtigheden moesten worden uitgevoerd; doch niet alleen ontvingen Minderbroeders en Clarissen al dadelijk aanzienlijke bedragen, maar bovendien was bepaald, dat na aftrek van alle makingen het gehele surplus voor twee derde gedeelte

²⁵⁵ Van Heel, a.w., blz. 95.

²⁵⁶ Vroedschapsresoluties 1572-'79, fol. 99. ²⁵⁷ Walvis I, blz. 342.

²⁵⁸ Inventaris Hs. De Lange van Wyngaerden II, 85. ²⁵⁹ Varia no. 22.

zou komen aan de Clarissen en voor één derde gedeelte aan de Minderbroeders. De verontwaardiging onder de vrienden der St.-Janskerk was algemeen, vooral, toen na onderzoek bleek, hoe alles in zijn werk was gegaan. Op 3 november 1569 was de Collatiebroeder Cornelis Cornelisz. door een onbekende ontboden om in het Clarissenconvent te komen, terwijl een Claris zich vervoegd had bij een leek, Claes Gerritz. geheten, met hetzelfde verzoek. Toen beiden in het klooster aankwamen, bevonden zich er de notaris, de buitenmoeder der Clarissen „zuster Emmeken”²⁶⁰, Dierck Clementsz. van Neck, „gevader der Clarissen” en de oude Marritgen Geerloffsdr. De notaris en Van Neck hadden beurtelings een artikel van het nieuw-gemaakte testament opgelezen, en daarvoor haar ja-woord gevraagd. Toen het oudje eens aarzelde en vroeg: „Mag ik dat wel doen?”, had Van Neck haar gerustgesteld met de woorden „Waarom zoudt gij het niet doen?” Zo was het tweede testament tot stand gekomen. Er volgde een vrij onverkwikkelijke strijd. De kerkmeesters der St.-Janskerk kwamen met getuigen-verklaringen en wilden de zaak voor het gerecht van Gouda gooien:

„Ex eo dat die voorsz. Marritgen blind ende genouch versuft was, en dat zij alleen mocht disponeren voor notaris en zeven getuigen . . .”

Toen het Goudse gerecht blijkbaar aarzelde, verzekerden kerkmeesters zich van de steun van vier Haagse advocaten. Doch ook de vaders der Clarissen zouden met advocaten komen. Hoe de strijd is afgelopen, is mij niet gebleken, doch, ook als men oog heeft voor de geldelijke moeilijkheden, waarin tegen de tijd van de Opstand Clarissen en Minderbroeders gekomen waren, te meer daar de stad weinig steun meer gaf, zal men toch moeten toegeven, dat een dergelijke „erfenisjagerij” onaangenaam aandoet. En wat blijft er over van het ideaal der bezitloosheid, als wel niet de conventen zelf, maar toch hun „gevaders” zo hartstochtelijk vechten om een legaat? Men krijgt trouwens toch de indruk, dat ook het persoonlijk bezit niet meer zó werd geschuwd: wij lezen tenminste, dat de laatste abdis der Clarissen op 30 oktober uit de ouderlijke erfenis een lijfrente op de stad kreeg uitgekeerd²⁶¹.

Het enige mannenklooster, waarover in het midden der 16e eeuw *ernstige* klachten gerezen zijn, is dat der Cellebroeders. Nu waren er in die tijd op meerdere plaatsen moeilijkheden met deze kloosterlingen, doch de zwarigheden waren wel van zéér verschillende aard. In Amsterdam gingen zij in strijd met de overeenkomst met het kapittel van Den Haag zich wijden aan de kerkdiensten door het opdragen van zingende missen, het toelaten van corporaties enz. Hieraan werd een einde gemaakt door een overeen-

²⁶⁰ Wij kennen haar uit het Dagboek van Wouter Jacobsz.: zij komt bij hem gevlucht uit Gouda naar Amsterdam in 1573 (fol. 166 vo)

²⁶¹ R.A. 394, fol. 361.

komst van 1 juni 1536²⁶². Van andere aard waren de bezwaren te Antwerpen: de broeders waren in het eerste kwart der 16e eeuw veelvuldig door de pestziekte aangetast, een gevolg van hun liefdevolle sociale arbeid! De bevolking kreeg toen de schrik om in hun buurt te wonen, waardoor de huizen in de omgeving van hun klooster in waarde daalden. Er werd toen door de eigenaars druk op de broeders uitgeoefend, om uit het centrum te vertrekken, weshalve zij zich in 1548 of 1549 buiten de bebouwde stad vestigden²⁶³. Morele misstanden worden er niet vermeld, evenmin als ze bekend zijn bij de Cellebroeders te Brielle, Dordrecht, Schoonhoven, Oudewater en Haarlem. In laatstbedoelde plaats vormden zij in de 16e eeuw zelfs een gunstige uitzondering²⁶⁴. Klachten zijn — bij mijn weten slechts vernomen omtrent de Cellebroedersconventen te Rotterdam²⁶⁵, Leiden²⁶⁶, Delft²⁶⁷ en Gouda. In laatstgenoemde plaats had het stadsbestuur reeds in 1518 geen animo gehad om het klooster, dat zich blijkbaar niet meer kon bedruipen, te hulp te komen. Wij lezen althans in de Vroedschapsresoluties van 12 januari 1518:

„Noch is gesloten angaende de supplicatie van de Cellebroeders, daerinne zy hulpe begeren tot hoeren costen en onderhoudenisse, is gesloten dat men daer niet in doen sal”²⁶⁸.

Er behoeft hier nog niet aan misstanden gedacht te worden: de financiële toestand van de stad was ook niet zo rooskleurig. Een klacht, voorkomende in het Tuigboek en daterende van $\pm$ 1515, dat een pestlīdzster, die aan huis door de lekebroeder Jan Willemsz. verpleegd werd, zou gesimuleerd hebben en dat haar door een binnenkomende, die zelf niet deugde, werd toegevoegd:

„... dat sy hoir sieck maicte ende seide dat sy die pestilentie hadde omdat ghy mit dese moenich u spel spelen soude...”²⁶⁹,

behoeft ook nog niet in het nadeel van de betrokken Cellebroeder te worden uitgelegd. Ernstiger waren de beschuldigingen op 7 mei 1556 uitgebracht in een vrij uitvoerig rapport, bewaard in het Goudse Gemeente-archief, welk rapport de neerslag was van een onderzoek, op last van het stadsbestuur ingesteld:

²⁶² Volgens vriendelijke mededeling van mej. Dr. I. H. van Eeghen, adjunct-archivaris van het Gemeente-archief te Amsterdam.

²⁶³ F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen VII*³, blz. 265-266.

²⁶⁴ Volgens vriendelijke mededeling van mej. Dr. G. H. Kurtz, Gemeente-archivaris van Haarlem.

²⁶⁵ R. C. H. Römer, *Geschiedkundig Overzicht van de Kloosters en Abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland I*, blz. 650.

²⁶⁶ Mr. Dr. J. C. Overvoorde, *Archieven van de kloosters I*, blz. 14-15; men sprak er van het klooster als „het droncken Huysgen”.

²⁶⁷ Dagboek Wouter Jacobsz., fol. 1 vo: de pater van de Cellebroeders te Delft werd veroordeeld o.a. wegens het stelen van zilver van het convent.

²⁶⁸ Vroedschapsresoluties 1468-1521, fol. 38. ²⁶⁹ R.A. 126, fol. 266 vo.

„upt sober regiment van de Cellebroeders”²⁷⁰.

Wanneer men het gehele, vrij onduidelijk geschreven stuk heeft doorgelezen, krijgt men een indruk van trieste verworping, zonder dat men echter absoluut overtuigd is. Hoeveel persoonlijke kwesties spelen in een kleine stad geen rol bij dergelijke onderzoeken! De voornaamste beschuldigers zijn vertegenwoordigers van een familie Jansz., die het beroep van lijndraaier uitoefenden en in de buurt van het klooster woonden. Met één hunner liggen de Cellebroeders ook in proces over een heining, die zij wensen, dat door hem zou worden gemaakt tussen hun erf en het zijne: de eis van de broeders wordt door het Goudse gerecht onontvankelijk verklaard²⁷¹. Dirck Jansz. Sr. en Jr. getuigen bij het onderzoek beiden, dat een provenier van de Cellebroeders, Adriaen Ockersz. geheten, herhaaldelijk geklaagd had, dat hij te weinig te eten kreeg. Pieter Leeu, „hem seggende pater te weesen”, kwam op een zondagmiddag uit Haastrecht en speelde op tegen broeder Thonis, omdat deze aan de broeders te veel te eten gaf. De beschuldiging in zake Adriaen Ockersz. wordt door tien anderen herhaald, die o.m. zeggen dat de broeders inhumaan met deze man handelen, zodat hij zelfs bij zijn moeder en bij de burenen om brood moest bedelen. Onderlinge ruzies namen blijkbaar ook grote afmetingen aan. Getuigen verklaarden, dat zij Broeder Daniël hadden horen roepen „Moord, moord”, en dat Broeder Leeu Broeder Daniël „zeer deerlicken smee”, zodat hij uitriep: „och tes genouch”, terwijl Broeder Thonis vroeg: „zullen wij malcanderen hyer vermoorden?” Een commensaal was, nadat zij hem de vorige dag hard hadden horen schreeuwen, de volgende dag dood uit het klooster gedragen. Ten slotte liet ook het morele leven in engere zin blijkbaar te wensen over. Vier getuigen verklaarden:

„... dat zy dickwils int convent gehoort hebben by nacht ende ontyde veel quat regiments van drincken, clincken, singen ende ergelijke woorden te spreecken met vrouwen, dier comen drincken ende singen”.

Ook wanneer men in aanmerking neemt de geest van de tijd, die de kloosters al niet zo gunstig meer gezind was en die onwillekeurig zulke beschuldigingen wat aandikte, ontkomt men toch niet aan de indruk, dat in het midden der 16e eeuw bij de Goudse Cellebroeders het zout smakeloos was geworden. Vooral als men dan verband legt tussen de inhoud van dit rapport en de aantekening in de Stadsrekening van 1554 — dus twee jaar te voren — dat de generaal en de provinciaal der Cellebroeders naar Gouda waren gekomen:

„... om met burgemeesters de ongeregeldheid te reformeren...”²⁷².

Vier jaar later moet het stadsbestuur zich nogmaals met de Alexianen bemoeien. Wij vinden dan weder de provinciaal te Gouda:

²⁷⁰ Inventaris, Reg.no. 922. ²⁷¹ R.A. 226, fol. 7vo-8

²⁷² Stadsrekening 1554, fol. 42.

„....ter requisitie van mijn heer burgemeester alhier gekomen om te adviseeren, waarmede men de schuldene van de Cellebroeders stede zou mogen betalen....”²⁷³.

De onbekwame overste Pieter Jacobsz. Leeu bleef echter gehandhaafd: wij vinden hem later nog vermeld bij verschillende financiële transacties²⁷⁴.

Omtrent het zedelijk leven der *vrouwelijke* conventualen is niet veel bekend. Bij de Opstand maken sommigen een uitstekend figuur, terwijl anderen zich slap gedragen, zoals wij later zullen zien. Wij spraken reeds van het heldhaftig idealisme der eerste zusters van het St.-Margareta-convent²⁷⁵, en van de onverdroten doorzettingskracht van Yde Engbrechtsdr. bij de stichting van het St.-Catharinaklooster²⁷⁶. Ongetwijfeld zullen er vele naamlozen geweest zijn, die meer dan een eeuw lang in haar cel getrouw haar kloosteridealen beleefd hebben. De afwijkingen springen meestal het scherpste in het oog. Het enige vrouwenconvent te Gouda, waarvan het bekend is, dat op een zeker moment de kloostergeest was verflauwd, is dat der Brigittinessen. In 1507 moesten reeds twee commissarissen naar Gouda komen om haar klooster te „reformer”²⁷⁷. In het jaar 1525 zijn er wéér drie commissarissen uit Utrecht:

„....die gecomen waren om die saicke van de Brigitten....”²⁷⁸.

Op 28 februari 1536 moest de Bisschop zelfs aan burgemeesters van Gouda opdragen de goederen van het klooster te beheren:

„....bij gebreke van de abdisse, priorinne ende pater mit meer andere brueders ende zusteren, die gaan lopen syn in apostasie....”²⁷⁹.

Het werd er later niet beter op, want op 2 april 1544 moest dezelfde Bisschop een uiterst strenge berisping toedienen aan twee paters van het genoemde convent en aan zijn priorin, omdat zij aan het klooster toebehorende kleinodiën, boeken en gebruiksvoorwerpen waren gaan vervreemden: met excommunicatie werden degenen bedreigd, die een en ander verhandelden²⁸⁰. Zoals bekend, is het klooster bij gebrek aan middelen ten slotte opgeheven²⁸¹.

Horen wij bij de andere vrouwenconventen vóór de ondergang niet van dergelijke excessen, kleine onregelmatigheden kwamen wél voor. De Kroniek van het St.-Margaretaklooster spreekt nog al eens van „dissensiones” tussen de zusters onderling en met die van het andere kanunnikessenconvent, dat van St.-Marie. Beslist onaangenaam doet ook aan het veel-

²⁷³ Stadsrekening 1566, fol. 33.

²⁷⁴ R.A. 328, fol. 220; R.A. 395, fol. 301; Inventaris, Reg.no. 947.

²⁷⁵ Zie blz. 22. ²⁷⁶ Zie blz. 41-42.

²⁷⁷ B.B.H. LXII (1952), blz. 136; vgl. Post, Kerkelijke Verhoudingen, blz. 362.

²⁷⁸ Stadsrekening 1525, fol. 17 vo.

²⁷⁹ N.A.K.G., N.S., XXXIV (1943), blz. 61; vgl. Post, Kerkelijke Verhoudingen, blz. 182. ²⁸⁰ Inventaris, Reg.no. 870. ²⁸¹ Zie blz. 112.

vuldig aantal processen, waarin de zusterskloosters verwikkeld waren. Vinden wij die bij de mannenkloosters slechts bij uitzondering vermeld, bij de vrouwenconventen zijn ze — althans voor bepaalde tijdvakken, waarover wij gegevens hebben — aan de orde van de dag. Tussen 1523 en 1531 b.v. wijzen de Vierschaarboeken, die overigens bijna geen bijzonderheden vermelden, uit, dat in die periode de Margrieten zesmaal, de nonnen op de Gouwe zestienmaal, de Cathrijnen zesmaal, de Magdalenen veertienmaal, de Agnieten eenmaal en de Brigitten dertienmaal ter vierschaar verschenen, in den regel als eisers²⁸². De geschillen betroffen meestal kwesties van geld-, land- of huizeneigendom. De rechtsgedingen werden vaak gevoerd tegen eenvoudige medepoorters: zo procedeerde het St.-Catharina-klooster in de jaren 1568 en 1569 achtereenvolgens tegen een mandenmaker, een vleeshouwer, de vrouw van een metselaar en een wasvrouw²⁸³. Ik kan — bij gebrek aan gegevens — niet beweren, dat de kloosters bij deze processen niet in hun recht stonden, maar een en ander moet toch de sfeer rondom deze gewijde instellingen min of meer vertroebeld hebben, en wij zien er de treurige gevolgen in doorschemeren van het feit, dat sommige kloosters in Gouda veel te veel eigendommen verkregen, al kan natuurlijk ook het teruglopen van het bezit tot handhaving van werkelijke of vermeende rechten hebben aangespoord. Toch hadden wij gaarne wat meer meegaandheid gevonden bij haar, die in zó bijzondere zin geroepen waren tot het opvolgen der vermaning uit de Bergrede: „Dwingt iemand U één mijl met hem te gaan, gaat ook met hem twee mijlen”²⁸⁴.

Er zijn ten slotte nog twee gevallen uit het Crimineel Vonnisboek voor den dag gekomen, waaruit blijkt, dat soms ook meisjes, die zich misdragen hadden, bij gerechtelijke uitspraak — zij het ook op verzoek — in een Gouds klooster geplaatst werden (Zie Bijlage IV). Of wij hier ook met kostgangsters te doen hebben of dat deze meisjes tot het kloosterleven werden opgeleid, is mij niet gebleken, evenmin of haar aanwezigheid het morele peil in de vrouwenconventen al of niet ongunstig heeft beïnvloed. Het is ook mogelijk, dat deze meisjes in de kloostergevangenis werden opgesloten.

Het ligt zeker in de lijn om thans nog een enkel woord te zeggen over de *spiritualiteit* der Goudse kloosterlingen. Langs welke weg trachtten zij het hoofddoel, waarmede zij waren ingetreden, hun ening met God, te bereiken? Helaas staan ons daarvoor weinig gegevens ten dienste. Over het koorgebed spraken wij reeds²⁸⁵. Voorts komt in het geestelijke het *buitengewone* nog het meest naar voren, hetzij als „*gratiae gratis datae*”, hetzij als excessen. Zo had een Gouds Minderbroeder kort na het verschijnen in 1443 van een zuster uit Diepenveen, Katharina van Naaldwijk, een ver-

²⁸² R.A. 5, 6 en 7: *passim*. ²⁸³ R.A. 16, fol. 40, 154 vo, 234 en 335.

²⁸⁴ Matth. 5:41. ²⁸⁵ Zie blz. 136-138.

schijning van de geest dezer afgestorvene²⁸⁶. Kühler vertelt hierover:

„De goede broeder was blijkbaar niet in allen deele ingenomen met deze verschijning; ten minste hij vroeg haar, waarom zij zich niet te Diepenveen vertoonde. Daer — klonk het antwoord — daer holt ment al voer fantesyen ende crankheit des hovedes, dat daer geopenbaert wort”.

Vreemd doet aan het verhaal in „Die Cronycke van Hollant, Zeelant ende Vrieslant” van een duivelverschijning, die zich in het jaar 1503 in het Maria Magdalenaconvent zou hebben voorgedaan

„... in dit selfde jaer gebeurde een allerwonderlicen dinc binnen der stede van der Goude ende geschiede in een clooster genoemt tot s. Maria Magdalenen, want de Duyvel quam binnen denselven convent ... ende bijwijlen quam hy als een beeste, ende dede den susteren menige tribulacie ende vervarenisse, so dat sommige al bijster van sinnen worden, ende dit duerde menighen tijt, soo dat sy groote abstinencie ende penitencie deden, ende gaven milde aelmissen; ende overmits dese goede wercken, is de Duyvel int eynde verdreven ende quam niet weder”²⁸⁷.

Van Hendrik Herp, die van 1446 tot 1450 aan het hoofd van het Goudse Collatiehuis heeft gestaan, wordt het verschijnsel gememoreerd, dat in de mystieke theologie „elevatie” genoemd wordt. In het werk „Archives, Bibliothèque et Musées de Belgique” lees ik op zijn naam:

„... On dit qu'il lui est arrivé, pendant la célébration de la S. Messe, de rester pendant six heures à l'autel, ravi en extase...”

Met de wereldhistorische figuur van Hendrik Herp geloof ik, dat het merkteken der Goudse kloosterspiritualiteit het beste is aangegeven. Op de betekenis van deze merkwaardige man voor het Collatiehuis is reeds vroeger gewezen²⁸⁸. In zijn combinatie van diep-schouwend leven en sterk naar buiten tredende activiteit doet hij denken aan de H. Theresia van Avila. Hij ontzag noch de tegenstand van zijn Delftse medebroeders noch de koele gereserveerdheid van de Overijsselse Vaders, om zijn idee, dat het Goudse Collatiehuis geholpen moest worden, door te zetten. De collaties, die hij te Gouda gehouden heeft, en die daar zo gaarne werden gehoord, zullen wel niet zo veel verschild hebben van die uit later tijd, welke nog in handschrift bewaard zijn. Men zou kunnen zeggen, dat de korte tijd, gedurende welke hij aan het hoofd van het Collatiehuis gestaan heeft, het onmogelijk gemaakt heeft, dat zijn spiritualiteit in Gouda een blijvende invloed gehad zou hebben. Maar door zo te spreken, onderschat men toch m.i. de invloed van een geniale figuur als Herp. Hoe weinig men hier ook kan bewijzen, het zal er mee geweest zijn als met Erasmus. Ook deze heeft niet zo lange tijd in Gouda of omgeving doorgebracht. En toch schrijf ik de geest van vrijheid en onafhankelijkheid, die Gouda zo lang

²⁸⁶ W. J. Kühler, Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen, blz. 274

²⁸⁷ Die Cronycke van Hollant, Zeelant ende Vrieslant (Delft 1591), fol. 257.

²⁸⁸ Zie blz. 35-36.

gekenmerkt heeft, aan zijn invloed toe, zoals ik heb trachten aan te tonen in mijn werkje „Honderd jaar uit de Goudse geschiedenis”²⁸⁹. Zo moet ook doorgewerkt hebben de spiritualiteit van een groot man als Herp, die men immers te Gouda gaarne hoorde, zoals de Kroniek vermeldt:

„... Dominus eciam Henricus, rector pfaetus, quia erat vir bene facundus, conspicuus, industrius et graciosus, fecit tunc deinceps collationes populo valde gratas quia gratiam verbi habuit...”²⁹⁰.

En nu moge er een zekere bitterheid spreken uit de mededeling van de Kroniekschrijver, dat Herp in 1450 te Rome het kleed van Franciscus aannam²⁹¹, ik geloof, dat zijn spiritualiteit zowel bij de Minderbroeders als bij de „broeders des gemeenen levens” is blijven doorwerken. Herp heeft wellicht reeds in Gouda met de Observanten contact gehad, en, wanneer hij reeds jaren Minderbroeder is, vinden wij hem in 1471 weder in de stad²⁹². Het klooster te Mechelen, waarvan hij jaren lang gardiaan geweest is, was trouwens van uit Gouda „hervormd”²⁹³.

Herp moet op de een of andere wijze betrokken geweest zijn bij de „Goudse school”, waarover Pater W. A. Schmitz O.F.M. zulke interessante mededelingen doet²⁹⁴. Er kan nl. niet alleen in de schilderkunst, maar ook in de spiritualiteit gesproken worden van een „Goudse school”, gevormd door een vrij groot aantal Minderbroeders, die uit Gouda afkomstig waren. De rij wordt chronologisch geopend door Hendrik Herp, en niet — zoals Schmitz beweert — door Filips van Gouda. Deze laatste is echter ook niet zonder betekenis: van hem is afkomstig het eerste leven van St.-Jozef in de Nederlandse literatuur. Vermoedelijk was Filips conventueel in het Goudse Minderbroedersklooster en hij liet zijn boekje drukken bij de Goudse Collatiebroeders, een feit, dat — in het licht van andere analoge gevallen — ook pleit voor een verwante spiritualiteit tussen de twee Goudse mannelijke kloostergemeenschappen. Schmitz vertelt over het ontstaan van het werkje:

„Het boekje werd geschreven, zegt Filips zelf op 't einde van zijn taak, naar aanleiding van het feit, dat in de conventskerk een dame tot hem kwam met een boodschap van Maria over Jozef... Dit leven is zeer mooi.... Het is sober en eenvoudig in opbouw en stijl.... een grote, zachte piëteit en diep-religieus gemoed spreekt uit elk hoofdstuk...”²⁹⁵.

Dan volgt bij Schmitz: „de tweede groote, Hendrik Herp”; waarom hij hem zó noemt, weet ik niet, want èn chronologisch gaat hij vooraf aan

²⁸⁹ Uitgegeven door het Bestuur der Tentoonstelling „Hart van Holland”, Gouda 1947. ²⁹⁰ Kroniek, blz. 17. ²⁹¹ Zie blz. 36.

²⁹² Frater Stephani Schoutens, *Antiquitates franciscanae Belgicae I* (Hoogstraten 1906), blz. 14.

²⁹³ *Polius-Classis XI* (Hs in Provinciaal Archief der Minderbroeders te Weert), fol. 27.

²⁹⁴ Het aandeel der Minderbroeders in onze Middeleeuwse literatuur, blz. 34-51.

²⁹⁵ a.w., blz. 36.

en als mysticus staat hij ver boven Filips van Gouda. Schmitz schrijft terecht over hem:

„Hendrik Herp is een hoogtepunt: als een reus staat hij te midden van zijn confraters . . . als een reus ook steekt hij uit boven de contemporaine niet-Franciscaanse mystieke literatuur: immers, op wie, na Thomas a Kempis en zijn school, die aan 't begin staan, kan de vijftiende eeuw roemen?”²⁹⁶.

Bij mijn bewering, dat Herp min of meer als een voorbeeld voor de Goudse kloosterspiritualiteit is te beschouwen, zowel van die der Minderbroeders als die der Collatiebroeders, moet echter één restrictie gemaakt worden. Herp is althans na zijn verblijf in Gouda tot zulke hoogten van mystieke beleving opgeklommen, waarvan het enige in het Nederlands van hem uitgegeven werk „Spiegel der volcomenheit” het meest wel-sprekend getuigenis aflegt²⁹⁷, dat wij niet kunnen aannemen, dat de Collatiebroeders hem in dezen hebben kunnen volgen. Dit lag hun evenmin als diepe theologische speculatie²⁹⁸. Doch dit neemt niet weg, dat het eerste gedeelte van het genoemde werk „De XII stervingen”, hetwelk ook afzonderlijk schijnt uitgegeven, behoorde tot de meest geliefde literatuur in de kringen der moderne devotie²⁹⁹. En verder zien wij de spiritualiteit van Franciscanen en moderne devoten min of meer ineenvloeien. Beiden inspireerden zich op Bernardus en Bonaventura³⁰⁰. Is het nu niet typerend, dat wij juist van deze twee auteurs zoveel boeken aantreffen in de Goudse kloosterbibliotheken³⁰¹, ook in die van de vrouwenkloosters? Blijkbaar had de Dominicaanse mystiek hier weinig ingang gevonden: in de bibliotheek van het St.-Margaretaklooster vinden wij alleen het „Hologium eterne sapientie” van Suso en in die van het St.-Maria Magdalena-convent een leven van Tauler. Maar die enkele voorbeelden zeggen weinig, omdat vaak ook boeken als geschenk werden aangeboden. Doch het zegt méér, dat de zusters van het St.-Margaretaklooster „Dat boek van den Gheesteleken Tabernacule” van Ruusbroec (waarvan Herp de heraut is genoemd) de moeite waard vonden te kopiëren³⁰², en — nog eens — dat de namen van Bernardus en Bonaventura in de catalogi der kloosterbibliotheken *veelvuldig* worden genoemd.

Samenvattende zou ik willen zeggen, dat de Goudse kloosterlingen waarschijnlijk over het algemeen de Franciscaanse spiritualiteit hebben gevolgd, welke ook in trek was bij de „broeders des gemeenen levens”. Als men nagaat, dat er te Gouda een Minderbroeders- en een Clarissenklooster bestond, terwijl vier vrouwenkloosters of aangesloten of ge-

²⁹⁶ a.w., blz. 38.

²⁹⁷ Uitgegeven door L. Verschueren: Tekstuitgave van „Ons geestelijk erf” (Antwerpen 1931).

²⁹⁸ Dr. R. R. Post, *De moderne devotie* 2 (A'dam 1950), blz. 137.

²⁹⁹ Schmitz, a.w., blz. 41. ³⁰⁰ Post, a.w., blz. 139-141.

³⁰¹ Zie blz. 151. ³⁰² Zie blz. 145.

incorporeerd waren bij het kapittel van Sion, dat de idealen van Windesheim deelde, dan blijkt wel zonneklaar, dat men de betekenis dezer spiritualiteit voor Gouda niet moet onderschatten. En vermoedelijk is de grondslag voor dit geestelijk leven reeds gelegd door Hendrik Herp, die hier vertoefde van 1446-1450, in welke tijd juist de meeste kloosters te Gouda ontstonden. De Goudse kloosterlingen mogen hem dan ook in zijn hoge mystieke vlucht niet hebben kunnen volgen, zijn ascetische raadgevingen hebben zij zich ongetwijfeld ten nutte gemaakt.

En de vrucht hiervan hebben zij niet voor zich zelf gehouden. Is het niet karakteristiek, dat twee van de meest indringende werkjes over de mis door Goudse Minderbroeders geschreven zijn t.w. de „Expositio misteriorum misse” door Pater Willem van Gouda ($\pm$ 1498) en het „Dit is die beduidenisse der missen” door Pater Gerrit van der Goude? ³⁰³ Het eerste schijnt meer voor priesters, het andere ook voor leken bestemd te zijn geweest. Beide beleefden een groot aantal drukken. Dat dergelijke devote boekjes ook toenmaals een breder publiek bereikten, blijkt o.a. uit een der rechtsboeken van de stad Gouda, waar wij een getuigenis vinden omtrent „een ruitersman”, die ten jare 1529 in een herberg aan de Groenendaal een boek zit te lezen over „de passie des Heren” ³⁰⁴. En reeds in 1478 was er te Gouda — vermoedelijk wel uit de kloostersfeer afkomstig — een blijkbaar voor leken bestemde „Tafel des kersteliken levens” verschenen, waarin — zoals Kronenburg meldt:

„ . . . men vond al wat een Christenmensch voor zich zelve en voor zijn huisgezin moet doen en waarin gezegd werd dat men 's morgens ten minste één Pater Noster en een Ave Maria op zijne knieën voor zijn bed uit innigheid zijns harten moest bidden” ³⁰⁵.

Het bovengenoemde werkje van Gerrit van der Goude was — evenals Filips van Gouda's Leven van de Heilige Jozef — geschreven door een Minderbroeder en gedrukt bij de Collatiebroeders. Zo hebben de twee grote mannenkloosters te Gouda meermalen eendrachtig samengewerkt om godsdienstige lectuur onder het volk te brengen. Tot aan de dag hunner opheffing hebben zij en de andere conventen hun uiterste best gedaan, om de religieuze zin onder de Goudse bevolking krachtadig te bevorderen. En is dat niet hun onvergankelijke verdienste geweest?

³⁰³ Van Heel, a.w. I, blz. 68-76. ³⁰⁴ R.A. 127, fol. 138 vo-139.

³⁰⁵ J. A. F. Kronenburg C.S.S.R., Maria's heerlijkheid in Nederland (F. H. J. Bekker, Amsterdam) IV, blz. 388.

Hoofdstuk VI / Financiële aangelegenheden

WANNEER wij ons thans rekenschap gaan geven van de financiële basis, waarop de Goudse kloosters rustten — zeker niet het belangrijkste, maar toch ook een factor, waarmede rekening moet worden gehouden — dan doet zich al dadelijk een eigenaardige moeilijkheid voor. Voor de berekening der financiën zouden wij ten eerste gediend zijn met een z.g. cartularium als er bestaat van het St.-Luciaconvent te Amsterdam, dat eigenlijk geen cartularium is, maar een beschouwing over de financiën van het convent van $\pm$ 1500-1550¹, waarin niet alleen de inkomsten, maar ook de uitgaven van het betrokken klooster vermeld worden. Wèl hebben wij van de Goudse conventen niet minder dan negen cartularia over², maar met deze is voor ons doel niet veel te beginnen. In de eerste plaats worden er alleen de inkomsten en niet of sporadisch de uitgaven in vermeld, en vervolgens zijn ook de inkomsten nog héél gebrekkig weergegeven. Immers zijn deze cartularia verzamelingen van afschriften van rentebrieven, welke het klooster bezat nl. huis- en landrenten, met hier en daar ook een vermelding van een lijfrente, die op een zuster liep, maar al deze bezittingen zijn zeer fluctuabel. De posten zijn telkens gecancelleerd, zodat men geen idee krijgt van het bezit aan renten, dat het convent op een bepaald ogenblik had. Zo is het ons bijna onmogelijk aan de hand van deze oorkondenboeken zelfs het rentenbezit van een klooster in een bepaalde tijd te achterhalen.

Een andere moeilijkheid is deze, dat wij bij de opheffing der conventen niet — zoals voor de Amsterdamse kloosters — de beschikking hebben over staten, waarop het netto inkomen en de schulden vermeld staan. Bij de annotatie der Goudse kerkelijke goederen in 1573 en '74 ontbreken de opgaven der meeste kloosters³. De eerste rekening van Gerrit Cornelisz. de Lange, waarin vijf Goudse kloosters worden genoemd, is van 1587⁴: wij zijn dan al 15 jaar na de opheffing, en er is dan al zoveel gebeurd met

¹ Zie voor de neerslag hiervan: Dr. I. H. van Eeghen, *Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam*, blz. 156-193.

² *Inventaris* nos. 17, 18, 19, 58, 93, 95, 105, 111 en 112.

³ Dr. I. H. van Eeghen, *Dagboek van Broeder Wouter Jacobsz. I Werken* H. G. 4e serie, no. 3, blz. XVIII.

⁴ III F 38a.

de kloostergoederen, die te Gouda afwisselend door de Staten van Holland en de stad Gouda zijn beheerd, dat wij daaruit geen conclusies mogen trekken t.a.v. de omvang van het bezit voor de tijd, waarin de conventen nog bestonden.

Laten wij zien, wat er met de gebrekkige gegevens, die ons ten dienste staan, toch nog te distilleren valt omtrent inkomsten en uitgaven der geestelijke huizen. Het rijkste convent van de stad was ongetwijfeld het klooster van St.-Marie: „de nonnen op de Goude”. Het keurig geschreven cartularium, dat zij hebben nagelaten, met weinig doorhalingen⁵, geeft althans enig idee van de inkomsten van dit klooster omstreeks 1485. Het eerste gedeelte ervan (fol. 1-60 vo) bevat een aantal rentebrieven op huizen in de stad en op tuinen buiten de Potterspoort. Deze brieven zijn alle door mij in regestvorm verwerkt in de Inventaris: de waarde is afwisselend uitgedrukt in verschillende muntsoorten. Uiteraard kan de omrekening alleen bij benadering geschieden: al rekenende komen wij dan voor deze huis- en tuinrenten tot een bedrag van ± 956.50 gl. per jaar. Daarna volgen in het oorkondenboek de landrenten van verpachte gronden in Stein, Nieuwerkerk, Moordrecht en Alfen: telt men de pachtsommen op, dan komt men tot een bedrag van ± 252 gl. Ten slotte een opsomming van de lijfrenten, welke lopende waren op de zusters: de voor die tijd aanzienlijke som van ± 658 gl. In totaal bedroegen de inkomsten van het convent uit land en renten dus ± 1866.50 gl. per jaar, uit welke inkomsten ± 40 zusters moesten worden onderhouden. Hoe groot het grondbezit was, dat verpacht werd, vermeldt het cartularium niet: wèl is genoteerd, dat het convent buiten de Potterspoort 55 morgen land in eigen gebruik had⁶. Het klooster maakt dus tegen het einde van de 15e eeuw de indruk van een welvarend convent, te meer daar wij de opbrengsten uit andere bronnen niet eens kennen. Het zéér gegoede klooster der Oude Nonnen te Amsterdam had omstreeks 1500 slechts ± 1100 gl. aan inkomsten⁷. Geen wonder dat, toen Karel de Stoute in 1474 de eis stelde, dat de geestelijke huizen van de sedert zestig jaar verworven goederen de netto-inkomsten over drie jaar aan de fiscus zouden afdragen⁸, het klooster aan de Gouwe behoorde tot de hoogst aangeslagenen en de formidabele som opbracht van 205 pond 3 solidi 3 penningen. Wanneer men de lijsten nagaat in het werk van Finot, worden in Holland alleen enkele conventen in Delft en de regulieren in Lopsen hoger getaxeerd⁹. Het verwondert ons nu ook niet meer, dat in de belasting tot bestrijding van de onkosten van het zenden van gedeputeerden naar het Concilie van Trente in 1551,

⁵ Inventaris no. 105. ⁶ a.w., fol. 62.

⁷ I. H. van Eeghen, Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam, blz. 43.

⁸ A. G. Jongkees, Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische Hertogen, blz. 216 e.v.

⁹ J. Finot, Inventaire Sommaire des Archives Départementales. Nord, série B.t. VIII (Lille 1895), p. 393-398.

het Mariaklooster voor 309 pond 6 solidi wordt aangeslagen ¹⁰: het staat dan even onder de Oude Nonnen te Amsterdam ¹¹.

Stappen wij van het rijkste klooster van Gouda over naar het armste, als hoedanig het telkens wordt aangeduid: dat der Agnieten. Wij hebben een verklaring van de pater van dit convent in zake inkomsten en uitgaven $\pm$ 1515 ¹², die echter niet erg duidelijk is en ook enigszins de indruk maakt de zaken in een ongunstig licht te stellen, waarschijnlijk in verband met een op te leggen belasting. Maar er is ook nog een staat van 1556 ¹³: deze is opgemaakt naar aanleiding van de plannen om het gehele convent op te heffen en om te zetten in een faliebagijnhof. Het stuk geeft een idee van nauwkeurigheid. Dit klooster, dat hoofdzakelijk leefde van landpachten, had in 1556 51 morgen land verpacht voor 298.50 gl.; aan huisrenten had het slechts 14 gl. 2 st., terwijl aan lijfrenten werd ontvangen 134 gl. 18 st. per jaar. In totaal komt men dan tot een jaarinkomen van 447.50 gl. Schijnbaar is dit niet zo ongunstig, maar daartegenover staat, dat het convent aan renten jegens derden schuldig was 101 gl. per jaar. Het valt nog mede: 336.50 gl. per jaar te verteren, maar de opsteller van het stuk tekent er bij aan, dat er nodig was:

„Voir die reparatie; voir een priester, die haeren dienst doet; voir wyn, was ende olye in der kercke; op dit goet worden onderhouden xxx conventualen ende ii proveniers” ¹⁴.

Schitterend was het dus niet: de Agnieten waren van ouds arm en werden reeds in 1474 door de ambtenaren van Karel de Stoute slechts voor 74 solidi 6 penningen aangeslagen ¹⁵. De andere Goudse conventen liggen blijkens de opgave bij Finot tussen deze twee uitersten in. Het andere rijke kanunnikessenconvent, dat van St.-Margareta, met een aanslag van 172 pond 6 solidi 6 penningen; het tertiariissenklooster van St.-Catharina met 33 pond 1 solidus; de Collatiebroeders met 7 pond 5 solidi ¹⁶. De overige kloosters worden niet genoemd: van de Cellebroeders weten wij alleen, dat de waarde van hun klooster met inventaris in 1556 op 2500 Karolusguldens werd geschat ¹⁷. De beide bedelorden, Minderbroeders en Clarissen, geven nergens rekenschap van hun bezit, dat zij immers niet hadden: hoe de „vaders” van deze kloosters echter wel huizen kochten en verkochten, en rentebrieven onder hun berusting hadden, hebben wij in het derde hoofdstuk reeds uitvoerig aangetoond ¹⁸.

Wat *de aard* der inkomsten betreft, deze is reeds gedeeltelijk in het bovenstaande aangegeven, terwijl hij verder uit de opnoeming der „bezigheden” van de kloosterlingen in het vorige hoofdstuk kan worden afgeleid ¹⁹. Het huizenbezit van de conventen — buiten de eigenlijke klooster-

¹⁰ B.B.H., deel III (1875), blz. 397: de andere Goudse conventen worden hier niet genoemd. ¹¹ Van Eeghen, a.w., blz. 290. ¹² Inventaris, Reg.no. 789.

¹³ Idem no. 174. ¹⁴ t.a.p. ¹⁵ Finot, p. 398. ¹⁶ Idem, p. 397-398.

¹⁷ Inventaris, Reg.no. 969. ¹⁸ Zie blz. 83-84. ¹⁹ Idem, blz. 138-147.

gebouwen om — schijnt in Gouda niet groot te zijn geweest. Wanneer wij in de Inventaris de brieven van huizenkoop door kloosters nagaan, dan blijken deze bijna altijd betrekking te hebben op panden, die moesten dienen tot uitbreiding van de kloostergebouwen zelf. De meeste aankopen hebben plaats van wege de Collatiebroeders: in een vorig hoofdstuk zagen wij reeds, dat zij tot vijfmaal toe een pand verwierven in de „Beginenstege”, waaraan hun klooster grensde²⁰. Slechts een enkel huis o.a. dat op de Botermarkt²¹ en een in de Noordhollandse stad Hoorn²² kan voor verhuring aan derden gediend hebben. Het was er dus ver vandaan, dat in Gouda — zoals in sommige andere steden — een toestand heerste als aangeduid door Prof. Dr. L. J. Rogier:

„In sommige steden bedroeg het bezit van de bodem bijna de helft van het gebied binnen de muren”²³.

Toch heeft ook het betrekkelijk beperkte huizenbezit van de Goudse kloosters nog tot een klacht in de Informatie van 1514 aanleiding gegeven:

„dat de cloosters veel huysen aen hem getrocken hebben”²⁴.

Dezelfde klacht horen wij te Leiden²⁵: de kloosters kochten de aangrenzende panden op. Bij de eeuwwisseling — wij spraken er reeds uitvoerig over²⁶ — nemen de aankopen van huizen praktisch een einde.

Is het aantal door de kloosters verhuurde huizen in Gouda niet zo groot geweest, men krijgt wel de indruk, dat het op de huizen lopende hypotheccair bezit van de conventen aanzienlijk was. Het groot aantal renten, staande op Goudse huizen, vermeld in de Inventaris, geeft hiervan reeds enig idee, maar doet ons — door de onvolledigheid der archieven — toch niet een antwoord aan de hand op de vraag o.a. door Prof. Dr. R. R. Post gesteld²⁷, welk percentage van het geheel dit kloosterlijk bezit nu bedroeg. Om deze vraag te beantwoorden, zouden wij in het onderhavige geval eigenlijk het totaal aan hypotheccair bezit van de Goudse poorters moeten kennen en daarmee het totaal van de aan de conventen toebehorende huisrenten vergelijken. Beide opgaven zijn niet te verkrijgen. Enige maastaf geven de Eigenboeken d.w.z. de registers, waarin alle verkopen van huizen genoteerd zijn, en waarbij tevens vermeld wordt, of een klooster een hypotheek op het betreffende huis lopende had. Ik heb enige steekproeven in deze transportregisters gedaan en het percentage vastgesteld van het totaal in een jaar verkochte panden, bezwaard met een hypotheek ten voordele van een klooster. Het resultaat is het volgende:

²⁰ Zie blz. 61. ²¹ Inventaris, Reg.nos. 377, 395, 541, 742 en 836.

²² Inventaris, Reg.no. 692.

²³ De ondergang der kloosters, (Tien Eeuwen Egmond, blz. 143).

²⁴ Informatie 1514 (Leiden 1866), blz. 384. ²⁵ a.w., blz. 243. ²⁶ Zie blz. 67-70.

²⁷ Kerkelijke Verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie, blz. 192.

1452	. . . . .	14 %
1460	. . . . .	12 %
1470	. . . . .	9.5 %
1480	. . . . .	10 %
1490	. . . . .	14.5 %
1500	. . . . .	18 %
1510	. . . . .	14 %
1520	. . . . .	6 %
1530	. . . . .	—
1540	. . . . .	1.8 %
1550	. . . . .	—
1560	. . . . .	—
1570	. . . . .	1.5 %

Hoewel deze percentages in zekere zin weinig zeggen, omdat zij niet de verhouding van bezittingen, maar alleen die van *verkochte* bezittingen weergeven, geloof ik, dat zij toch wel enigszins de eerstgenoemde verhouding weerspiegelen: in 1500 waren dus van elke 100 huizen, die onder de hamer gekomen waren, er 18 bezwaard met een hypotheek ten voordele der conventen. Het telkens moeten betalen van deze huisrenten aan de over het algemeen in die tijd nog welvarende kloosters moet toch mijns inziens ook enigszins de ontevredenheid van de burgers hebben opgewekt. Na 1500 verminderen geleidelijk de kloosterhypotheeken.

Hoe stond het met *het grondbezit* en met *de landrenten*? Alle kloosters — behalve Observanten, Clarissen en Cellebroeders — hadden landerijen, meestal gelegen in de onmiddellijke omgeving van Gouda: Bloemendaal, Willens, Stein, Alfen, Bodegraven. Een enkele maal was er landbezit op grote afstand: zo kochten de Catharijnen in 1492 land in Strijen, dat voordien behoord had aan het St.-Margaretaklooster op Rodenburch buiten Leiden²⁸. De omvang der kloostergronden is meestal niet aan te geven. Wij hebben nog een lijst van landerijen, behorende aan het St.-Catharina-klooster van $\pm$ 1564: wanneer men de in verschillende maten opgegeven uitgestrektheden bijeen telt, komt men tot ongeveer 175 morgen. Dit is voor een stadsklooster een vrij behoorlijk bezit, dat grotendeels verpacht werd. Wij zagen reeds, dat het klooster St.-Marie voor eigen gebruik slechts 55 morgen in gebruik had. Dit lijkt weinig in vergelijking met b.v. de „corpuslanden” der Groningse abdijen, zoals het klooster Aduard, dat 334 H.A. voor zichzelf exploiteerde²⁹, maar wij moeten niet vergeten, dat het aantal kloosterlingen daar groter was en bovendien, dat de Goudse kloosters ook nog allerlei inkomsten trokken uit andere arbeid. Klachten over te groot landbezit der Goudse kloosters — zoals wij die in Amsterdam vernemen — zijn uit de registers niet te voorschijn gekomen. Het

²⁸ Inventaris, Reg.nos. 365, 693 en 696.

²⁹ Kerkelijke Verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie, blz. 193.

land was in de drassige omgeving van Gouda uitsluitend wei- en hooiland; bouwland wordt niet vermeld.

Van de omvang der overige inkomsten: verkoop van zuivelprodukten, opbrengst van spinnen en weven, van boekdrukken etc. komen wij in de regel niets te weten. Of liever: er worden wel eens bedragen voor geleverd werk genoemd ³⁰, maar wij weten niet in welk een mate dit werk gepresteerd werd, en daardoor ook niet, in hoever het jaarlijks inkomen er door steeg.

Hier en daar vinden wij de bedragen genoemd, die de proveniers betaalden. We hebben vroeger reeds gezien welk een „melkkoetje” een goede commensaal soms voor een klooster kon zijn ³¹. Meestal werd een som in eens aan het convent uitbetaald. Zo kocht in 1475 Henric Jan Pieter Soopsz. zich voor levenslang in bij de Collatiebroeders tegen betaling van 70 Rijnse guldens. Maar Gelis Blok, die in 1476 ging inwonen in het klooster St.-Marie, gaf twee rentebrieven, die jaarlijks 4 Engelse nobelen opbrachten. Wanneer wij dit bedrag stellen op 10 à 12 gulden, dan komt het ongeveer overeen met wat de Amsterdamse conventen ± 1500 meestal vroegen ³².

Bedelen mochten alleen de Minderbroeders en de Clarissen; uitdrukkelijk verklaart de pater der toch zo arme Agnieten in 1515:

„Wy en moghens niet buten soiken, noch wy en syn niet op die bede gestelt” ³³.

In 1396 had het stadsbestuur de Margrieten uitdrukkelijk verboden:

„.... geen broodt after straten te bidden, ten ware dat se die noot toe dronghe” ³⁴.

Die nood drong blijkbaar op 14 oktober 1438: uit niet-Goudse bronnen weten wij, dat op die dag te Middelburg gebedeld werd, om het verbrande Godshuis van de regularissen te Gouda weder op te bouwen, waarvoor 1 pond Vlaams werd gegeven ³⁵.

Naast de inkomsten interesseren ons *de uitgaven* der conventen. Wij zagen reeds vroeger ³⁶, hoe alle vrouwenkloosters een boerderij hadden, waarvan zij hun zuivelprodukten konden betrekken. In de rekening van Jhr. Joos van Schawijk, die loopt van 18 november 1573 tot 28 februari 1574, vinden wij verschillende aankopen ten behoeve van het Maria-Magdalenaconvent gedaan o.a. 401 pond witte kaas en 3 tonnen bier ³⁷, maar wij moeten niet vergeten, dat de goederen der kloosters toen al in beslag waren genomen, en ik veronderstel, dat de Magdalenen voor een deel uit de produkten van haar eigen bedrijf werden gevoed. In normale

³⁰ Zie blz. 145-146   ³¹ Idem, blz. 138   ³² Van Eeghen, a.w., blz. 42.

³³ Inventaris no. 173.   ³⁴ Walvis II, blz. 167.

³⁵ Archief Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen, 5e deel, blz. 258.

³⁶ Zie blz. 68-69.   ³⁷ A.R.A., Rekenkamer ter Auditie, Inv. no. 4573, fol. 57-59.

omstandigheden zullen zij de zuivelprodukten zèlf geproduceerd en het bier zèlf gebrouwen hebben. Iets anders was het met de *grondstoffen* voor het brouwen en ook voor het weven, die zij wèl zelf zullen hebben aangeschaft. Ook de graanvoorraden moesten door aankoop worden bijgehouden: in het cartularium van het St.-Margaretaklooster vinden wij, dat Romer Jacobsz. aan het convent 9 pond kwijtscheldt, die het op 1 oktober 1489 had moeten betalen voor rogge³⁸. Op Pinksteren 1556 — vertelt Wouter Jacobsz. — heeft hij de procuratrix van de Magdalenen ontmoet, die er op uit was getrokken, om gerst te kopen, ten einde voor haar 170 conventualen brood te kunnen bakken³⁹. Ook brandstoffen werden blijkbaar aangekocht: in het veengebied rondom Gouda was ongetwijfeld gelegenheid geweest om turf te steken op de kloosterlanden, maar men zal dit natuurlijk zo lang mogelijk vermeden hebben. Wanneer de pater der Agnieten in 1515 zijn noodzakelijke uitgaven opsomt, is dan ook de grootste post:

„....noch van koren ende van barnynx xlv lb.”⁴⁰.

En het betalen van de turf-accijns door conventen wijst er ook op, dat de brandstof werd ingekocht.

Bij de regelmatige uitgaven moeten ook gerekend worden de kosten, die verbonden waren aan het waarnemen van de verschillende „eeuwige memoriën”, waarvan er in de 15e eeuw door weldoeners een zeer groot aantal te Gouda gesticht waren⁴¹. Daarvoor waren weliswaar huis- of landrenten vastgelegd, maar het is zeer de vraag, of in de 16e eeuw bij de stijging der prijzen deze wel voldoende waren om alle kosten te dekken. Uiteraard kon de aan het klooster verbonden rector niet al deze memoriediensten zèlf verrichten, en het engageren van een „memorieheer” buiten het klooster om bracht natuurlijk extra-kosten mee, waarbij nog moeten gevoegd worden die voor altaarbenodigdheden, welke uitgaven door het Agnietenconvent in 1556 uitdrukkelijk worden genoemd, hoewel niet in geldswaarde uitgedrukt⁴². Tegen de achtergrond van het te hoge kosten-niveau moet dan ook misschien wel verklaard worden de pertinente weigering van de tertiariissen van St.-Catharina, om het officie, door Mr. Lambrecht Willemsz. bij testament in haar kapel gesticht, te aanvaarden⁴³.

Het kwam er nu voor de conventen maar op aan de juiste verhouding aan te brengen tussen hun inkomsten en hun uitgaven. De pater van de Brigitten is er nooit in geslaagd beide in evenwicht te brengen. Wij hebben een zéér summier overzicht van de inkomsten en uitgaven van zijn klooster tussen de jaren 1486 en 1503⁴⁴: jaarlijks schommelt het om de 200 pond

³⁸ Inventaris, Reg.no. 704. ³⁹ Dagboek, fol. 70. ⁴⁰ Inventaris no. 173.

⁴¹ Idem: passim. ⁴² Idem no. 174.

⁴³ Idem, Reg.nos. 904 en 917; zie ook blz. 149.

⁴⁴ Idem no. 183.

groten Vlaams, maar de uitgaven overtreffen steeds de inkomsten. Aanvankelijk sprongen de Vaders van de Brigitten bij om het tekort te dekken, doch in 1501 bedroeg het verschil tussen inkomsten en uitgaven maar liefst 60 pond: wij zien dan reeds de débâcle van 1551 haar schaduw vooruit werpen! Dat bij taxatie het hele complex toch nog op 3000 Karolusguldens werd geschat ⁴⁵ en ongeveer terzelfder tijd dat der Cellebroeders op 2500 Karolusguldens, moet wel verklaard worden uit het feit, dat de Brigitten ook nog enig landbezit hadden, waarvan wij bij de Cellebroeders nooit melding gemaakt vinden.

De Henegouwse, Beierse, Bourgondische en Oostenrijkse vorsten hebben in de loop der jaren allerlei maatregelen genomen — daartoe gedeels door de gewestelijke Staten, dus indirect door de stedelijke besturen, aangespoord — om de kloosterlijke aanwas van landerijen, huizen en geld, dus van de goederen in de dode hand, te beperken. Een overzicht van deze amortisatie-wetten is gemaakt door D. de Man ⁴⁶, terwijl die welke betrekking hebben op Holland en Zeeland tijdens de Bourgondiërs, uitvoerig besproken zijn door Prof. Dr. A. G. Jongkees ⁴⁷. Laten wij thans zien, of en in hoever de neerslag van deze bepalingen ook in de Goudse klooster-archieven waarneembaar is. En dan moet reeds dadelijk gezegd worden, dat in het overgeleverde archief-materiaal de sporen hiervan betrekkelijk zeldzaam zijn. Welke redenen kunnen hiervoor gelden? In de eerste plaats kunnen de desbetreffende documenten vernietigd of verloren zijn. Van één belangrijk handschrift der Collatiebroeders, dat hierop betrekking had, en dat de welsprekende titel droeg:

„De exactionibus, contributionibus, precariis, per principes, Episcopos et praepositos Sancti Salvatoris de nobis factis”

staat vast, dat het nog in 1847 in handen was van Ds. M. A. G. Vorstman ⁴⁸, maar het is ook na zorgvuldig nasporen niet meer aangetroffen. Dit handschrift had belangrijke gegevens over de belastingwetgeving t.a.v. de kloosters te Gouda kunnen opleveren. Vervolgens kan ook het feit, dat de Goudse regenten over het algemeen de kloosters zeer welgezind waren, medegewerkt hebben, om hen er toe te brengen en zelfs niet veelvuldig het initiatief te nemen tot beperkende maatregelen en die van gewest en centrale regering slap ten uitvoering te brengen. Het akkoord van 1466, waarover wij straks zullen spreken, is een duidelijk bewijs van de tegemoetkomende houding der stad jegens de conventen.

Vooreerst zien wij dan in verschillende plaatsen verboden aan de kloos-

⁴⁵ Idem, Reg.no. 900.

⁴⁶ B.V.G.; 5e serie VIII (1921), blz. 277-292.

⁴⁷ Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische Hertogen: passim. ⁴⁸ N.A.K.G. VII (1847), blz. 71.

ters om onroerende goederen te kopen. Dat er te Gouda een keur is uitgevaardigd, waarbij de aankoop van onroerend goed door kloosters aan het consent van de vroedschap gebonden werd, en de gevolgen daarvan, hebben wij bij de bespreking van de behuizing der kloosters uitvoerig aangetoond ⁴⁹. De keur d.d. 23 augustus 1498 is niet meer aanwezig. Ik vestig er de aandacht op, dat het verbod om onroerende goederen te verwerven niet absoluut was: schenkingen vielen er blijkbaar buiten. Bovendien kon — evenals voor Goes bepaald werd in 1430 en voor Hoorn in 1497 ⁵⁰ — de vroedschap altijd haar toestemming tot de aankoop verlenen.

Voordat de keur van 1498 in zake de huizen-aankoop te Gouda werd afgekondigd, waren er echter reeds andere amortisatie-maatregelen getroffen, welke blijkbaar in door het gewest uitgevaardigde plakaten een aanleiding vonden. De grootste grief van de stedelijke autoriteiten was niet alleen, dat de conventen goederen en renten ook door erflating verwierven, maar bovendien dat zij weigerden *uit te erven* d.w.z. bij het overlijden van de zuster die geërfd had, bleef het eenmaal geërfd bezit aan het betrokken convent. In een proces voor het Hof van Holland van Jacob Dircxz. tegen het klooster op de Gouwe beklaagt de eiser zich over de conventen, dat deze:

„hem althijt gevordert hadden ende dagelicx vorderende waren veel erfnisse te nemen zonder yt weder uut te erven ende oeck om des wil dat zy veel landen ende renten dagelicx coften ende vercregen” ⁵¹.

Een verbitterde toon spreekt uit de hele aanklacht. Wat was het geval geweest? Van de vijf kinderen van Willem Pietersz. was er een dochter regularis te Gouda. Zij had reeds haar aandeel in de erfenis van haar vader ontvangen. Later kwam één der andere kinderen, die ook geërfd had, te overlijden. Nu eiste het convent aan de Gouwe weder een vierde gedeelte van de erfenis van deze broer op. De zaak kwam voor de Deken en Provisor van Gouda. Deze gaf het klooster gelijk, waarmede eiser echter geen genoegen nam. Hij gooide het geding voor het Hof van Holland, die partijen weder naar de Deken verwees, doch de eiser in de kosten van het proces veroordeelde. Van de latere beslissing worden wij niet op de hoogte gesteld.

Het meest bekende amortisatie-plakkaat van de Bourgondische hertogen is dat van 28 oktober 1446. Het wijst zowel op de onrustbarende toeneming van het aantal conventen als op de vergroting van hun grond- en geldbezit. Hun pretentie om wèl te erven, doch niet weer uit te erven, wordt scherp gelaakt, terwijl ook gewezen wordt op de concurrentie die zij door hun ambachten en neringen aan de burgerij aandeden ⁵². In verband daar-

⁴⁹ Zie blz. 69-70. ⁵⁰ B.V.G., 5e serie VIII (1921), blz. 278 en 279.

⁵¹ Archief Hof van Holland, no. 472, fol. 48 vo.

⁵² Voor de motivering van het plakkaat zie: A. G. Jongkees, a.w., blz. 88-89.

mede wordt aan reguleren verboden erfenissen te aanvaarden of land te verwerven bij koop, schenking of testamentaire beschikking, totdat zij met daarvoor aangestelde commissarissen een blijvende regeling daaromtrent zullen hebben getroffen. De ordonnantie vond — evenals enkele vorige — haar aanleiding in het verzoek van de hertog om een bede. Vermoedelijk is de drang naar de uitvaardiging der ordonnantie wel van de Hollandse steden uitgegaan, en zal Gouda zich daarbij ook wel hebben aangesloten. Een symptoom van de neiging der stad om het uit-erven der kloosterlingen te bevorderen vinden wij nl. al op 22 februari 1396 bij de toch zéér welwillende overeenkomst, die Gouda toen sloot met het eerste vrouwenklooster, dat van St.-Margareta. Wel werd bepaald dat erfenissen der zusters aan het huis zouden komen⁵³, maar tevens, dat, als door erfenis het bezit van een zuster meer dan 200 oude schilden zou bedragen, dit meerdere gedeelte niet aan het klooster zou blijven, maar aan de erfenamen zou vervallen. Toen in 1419 de Observanten in de stad werden toegelaten, geschiedde dit onder de uitdrukkelijke verzekering hunnerzijds aan de stad, dat zij van het verkrijgen van alle eigendom zouden afzien⁵⁴. Een uitgewerkte regeling in zake bezit en erfrecht bracht het akkoord van 13 december 1466, dat door de stad Gouda met het St.-Margaretaklooster, met het klooster van St.-Marie, en — volgens Walvis — ook met het St.-Catharinaklooster werd afgesloten.

Een enkel woord over het tot-stand-komen van dit akkoord. Ook in Gouda gebeurde het — zoals Jongkees opmerkt t.a.v. Leiden en Haarlem⁵⁵ — dat overdrachten van land, huizen of renten aan kloosters na 1446 ongestoord voortgang hadden⁵⁶. Door het lijdelijk verzet van de conventen bleef een algemene regeling van het kloosterbezit achterwege. Er schijnen echter tussen burgers van de stad Gouda en het naburige Regulierenconvent te Stein voortdurend kwesties geweest te zijn, die een regeling met dit klooster dringend noodzakelijk maakten. Een bespreking van de lotgevallen van dit convent buiten de muren ligt niet binnen het kader van dit boek, doch, waar de regeling met Stein het prototype geworden is van een akkoord met de regularissenkloosters, moet zij hier toch worden vermeld. Deze regeling kwam op 13 december 1451 tot stand: het convent zou voortaan voor iedere inwonende kloosterling aan medegaven en erflatingen te zamen hoogstens 65 Engelse nobelen ontvangen; van hogere bedragen zou het slechts het vruchtgebruik genieten tijdens het leven van de betrokken conventueel. Zodra het klooster aan erfgoed een vermogen zou bezitten, dat jaarlijks 500 Engelse nobelen opbracht (op welk vermogen 40 personen moesten worden onderhouden), zouden geen erfenissen meer aanvaard mogen worden. Schenkingen en giften voor memoriediensten bleven vrij⁵⁷.

⁵³ Inventaris, Reg.no. 166. ⁵⁴ Zie blz. 29-31. ⁵⁵ a.w., blz. 90.

⁵⁶ Zie Inventaris, Reg.nos. 36, 37, 49, 62, 76, 119, 189 enz.

⁵⁷ Walvis II, blz. 131-134.

Een nagenoeg gelijklopende regeling werd in 1466 met de regularissen-conventen getroffen ⁵⁸: alleen werd het aantal personen, dat bij het maximumbezit moest worden onderhouden, hier op 45 gesteld. Iedere kloosterlinge moest, alvorens de professie af te leggen, voor twee schepenen of twee poorters een opgave doen van hetgeen zij medebracht. Het akkoord van 1466 heeft in de praktijk blijken te voldoen, omdat zowel met de belangen der poorters als met die van de conventen voldoende rekening was gehouden. Jongkees zegt er van:

„Beperkingen werden slechts opgelegd met betrekking tot de grootte der medegaven en het erfrecht.... Schenkingen van onroerend goed werden echter geheel vrij gelaten, en het geld, dat de kloosters aan giften ontvingen, of dat zij konden oversparen, mochten zij in grond en huizen beleggen zooveel zij wilden. Een maximum-bezit werd niet voorgeschreven, slechts een grens aangegeven voor het ontvangen van erfenissen” ⁵⁹.

Jongkees twijfelt er aan of deze grens door de regularissenconventen ooit bereikt is. Gezien het grote bedrag aan inkomsten van het Maria-klooster, dat wij boven geconstateerd hebben, zou ik toch een opbrengst per jaar van 500 Engelse nobelen uit erfgoed en vermogen voor *dit* klooster gedurende een bepaalde periode van zijn bestaan althans niet willen betwisten.

Hoe was nu de regeling met de andere conventen? Nog vóór het akkoord met de regularissen was op 22 maart 1455 een schrijven door Bisschop Rudolf van Diepholt gericht tot de zusters Magdalenen, waarbij dezen werd voorgeschreven geen inkomsten of bezittingen te hebben, behalve een bedrag van 50 Engelse nobelen 's jaars en hetgeen zij aan grondbezit zouden nodig hebben voor weiland ten behoeve van eigen levensonderhoud ⁶⁰. Een en ander was geschied in overleg met het stadsbestuur en uit een latere oorkonde d.d. 1569 ⁶¹ weten wij dat Filips van Bourgondië er zijn goedkeuring aan gehecht had. Uit het laatstbedoelde stuk blijkt uitdrukkelijk, dat het bedrag van 50 Engelse nobelen een maximum was, dat door erfenis of op andere wijze mocht zijn verkregen. Een dergelijke regeling zal ook wel voor het St.-Agnesklooster gegolden hebben, zodat wij kunnen concluderen, dat de beide bij het kapittel van Sion geïncorporeerde conventen door de autoriteiten financieel veel korter gehouden werden dan de twee kanunnikessenconventen!

Méér beperkingen nog in de aanwas van bezit legde de stad Gouda op 18 oktober 1475 op aan de tertiariissen van St.-Clara, voor wie — op aansporing van Karel de Stoute bij zijn bezoek aan Gouda in 1466 — de stad een klooster gebouwd had. Er werd nu uitdrukkelijk vastgelegd, dat zij kregen:

⁵⁸ *Secrete Kast, Lade I I*, no. 11, afgedrukt: *Walvis II*, blz. 161-163.

⁵⁹ a.w., blz. 96. ⁶⁰ *Inventaris, Reg.no. 446*. ⁶¹ *Idem, Reg.no. 975*.

„gelijke graciën als andre Cloosteren binnen onse voorsz. Stede gelegen. behoudelick, dat zy tot geenē tyden landen, huysen, renten off possessiën ontfangen, off hebben en zellen, uitgenomen 't begrip en tuynen heurs Cloosters voorsz., en alsoo veel lands daer toe als sy behoven zullen om hare beesten te weyden, daer sy haer voetzel of neemen mogen”⁶².

Dat dit klooster later, toen het tot een Clarissenconvent was uitgegroeid, aan de eis van bezitloosheid moest beantwoorden, ligt voor de hand, maar daarvan was in 1466 en 1475 nog geen sprake. Het springt dan toch wel in het oog, dat aan deze tertiariessen alle bezit, behalve het land, dat voor levensonderhoud nodig was, werd ontzegd, en zelfs het betrekkelijk kleine bedrag van 50 Engelse nobelen, dat in 1455 aan de Magdalenen was toegestaan, hier niet werd genoemd. De stad vond blijkbaar, dat het bezit van vrij grote landerijen als die welke het andere tertiariessenklooster, dat van St.-Catharina, verworven had⁶³, nù voor het nieuwe convent vermeden moest worden. Er spreekt overigens uit het betreffende stuk een zeer welwillende geest tegenover het nieuwe klooster, zowel van de zijde van Hertog Karel als van het stadsbestuur.

Heeft de stad Gouda de hand gehouden aan het akkoord van 1466 en aan de overige regelingen met de kloosters? Ten aanzien van het eerste is de vraag moeilijk te beantwoorden, daar wij niet nauwkeurig zijn ingelicht over de kwestie in hoever en wanneer de opbrengst der geestelijke huizen de 500 Engelse nobelen te boven ging. Wat betreft de andere conventen zien wij nog telkens hoe ook nà de eeuwwisseling landerijen aan de kloosters worden gegeven, meestal door de familie van een zuster, die intrad, zoals in 1512 een morgen land aan de Agnieten⁶⁴. De landerijen werden weliswaar niet uitsluitend voor zuivelteelt ten behoeve van de conventualen bestemd, doch ook verpacht aan derden, maar was de opbrengst dezer pachten voor dit arme convent toch weer niet nodig voor het eigen levensonderhoud? Schenkingen van huizen zien wij na ± 1500 bijna niet meer voorkomen. Lijfrenten worden regelmatig gekocht en medegegeven tot het laatste toe⁶⁵, evenals losrenten. Of het uit-erven werkelijk gewoonte is geworden, zou ik niet durven bevestigen. Het eigenaardige is, dat bij erflatingen uit later tijd wèl beperkende bepalingen bekend zijn, waaruit een zekere vrees voor kloosterlijke economische machtsoverschrijding duidelijk naar voren komt⁶⁶, maar dat van de verplichting tot uit-erven toch niet wordt gerept.

Een grote grief van de stedelijke bevolking was ook, dat de conventen niet of weinig bijdroegen in *de belastingen*. Bij de verwerving van goederen haastten de kloosters zich deze te laten amortiseren of mortificeren d.w.z. het afstand doen door de landsheer van zijn rechten op belasting van het goed. Reeds bij de overdracht van het Collatiehuis door Dirk

⁶² Walvis II, blz. 151. ⁶³ Zie blz. 168. ⁶⁴ Inventaris no. 173.

⁶⁵ Idem, Reg.nos. 805 en 883. ⁶⁶ Idem, Reg.nos. 842, 964 en 971.

Florisz. aan de reguliere kanunniken op 31 mei 1425 ⁶⁷ werd uitdrukkelijk bepaald, dat zowel het huis als het huisraad, de boeken en twee rentebrieven „kerkelijk goed” zouden blijven; in een brief, die een dag later (1 juni 1425) gedateerd is, staat „gemortificeerd goed” ⁶⁸. Op 21 juli 1462 worden door Bisschop David van Bourgondië de gebouwen en goederen der Collatiebroeders nogmaals tot „kerkelijk goed” verklaard ⁶⁹. Dezelfde bisschop verleende dit voorrecht op 8 februari 1464 aan de Cellebroeders ⁷⁰. Reeds op 13 september 1399 hadden de zusters van het St.-Margaretaklooster Bisschop Frederik van Blankenheim verzocht aan hun huis „de kerkelijke vrijheden” te verlenen ⁷¹, waarmede werd aangeduid wat later „amortisatie” zou worden genoemd. Doch niet alleen de bisschop, ook particulieren zorgden er soms voor, dat hun giften aan een klooster vooraf gemortificeerd werden: zo vermaakte Jacob Sinc aan het klooster van St.-Marie negen „gemortificeerde rentebrieven” ⁷². Het is echter de vraag, of daarmede de conventen ook van alle grafelijke belastingen op deze goederen waren vrijgesteld. Jongkees zegt althans van de amortisaties onder de Bourgondiërs:

„Fiscale consequenties werden blijkbaar aan de bisschoppelijke amortisatie niet toegekend” ⁷³.

Toch zijn de grote moeilijkheden later pas ontstaan naar aanleiding van de belasting op de niet-geamortiseerde goederen. Het meest bekend is de strijd tussen 1474 en 1477 rondom de eisen van Karel de Stoute. De hertog vorderde van de sedert 60 jaren verkregen, niet-geamortiseerde goederen en vaste renten de opbrengst over drie jaren ⁷⁴. Vele kloosters verzetten zich, en daarbij moeten ook Goudse geweest zijn, want in de Stadsrekening over 1475 vinden wij de post:

„Bruninck van Bushuysen als commesaris van die cloesters te executeren ii kannen wijns . . . .” ⁷⁵.

Wij hebben hier te doen met de beruchte Jan van Boschuysen, kamerheer van Karel de Stoute, die een groot aantal geestelijken tot onderwerping aan de bede-eisen van de hertog gebracht heeft, op wiens aandrang zelfs het taaie verzet der Leidse kloosters schipbreuk geleden heeft. Gouda heeft de strijd ook opgegeven en wij spraken reeds over de grote bedragen, die verschillende conventen in die stad hebben opgebracht ⁷⁶.

Een meer gedetailleerde beschrijving van de strijd in Gouda hebben wij naar aanleiding van het edict van Karel V, daar op 5 januari 1516 afgekondigd, inhoudende dat binnen 40 dagen alle goederen, die in de laatste

⁶⁷ Inventaris, Reg.no. 265. ⁶⁸ Idem, Reg.no. 266. ⁶⁹ Idem, Reg.no. 517.

⁷⁰ Idem, Reg.no. 531. ⁷¹ Idem, Reg.no. 180. ⁷² Idem no. 105, fol. 59vo-60

⁷³ a.w., blz. 70.

⁷⁴ Zie voor het verloop van deze strijd: Post, Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen, blz. 79-81, en Jongkees, a.w., blz. 216-240.

⁷⁵ Stadsrekening 1475, fol. 14 vo. ⁷⁶ Zie blz. 165-166.

40 jaren door koop, schenking of erfenis aan het Collatiehuis waren gekomen, bij de Rekenkamer in Den Haag moesten worden aangegeven. Het verhaal is door Ds. M. A. G. Vorstman getrokken uit het zoek geraakte handschrift, waarover wij hierboven gesproken hebben ⁷⁷. Met een zekere dramatische bewogenheid wordt de historie verteld door de betrokken Collatiebroeder, die onder de indruk was van het hoge bedrag, dat gevorderd werd. Op 14 februari 1516 leverde Rector Gerbrandus van Egmond het register van de bezittingen van het convent bij Mr. Vincentius van Mierop te 's-Gravenhage in ⁷⁸. Deze zweeg in alle talen, maar op 4 juni d.a.v. kwamen er twee brieven uit Den Haag, inhoudende, dat de Collatiebroeders binnen acht dagen moesten betalen 448 pond 17 schellingen 6 groot, en voorts nog voor de door hen bediende Jeruzalemskapel 260 pond 9 groot. Weer was er deining, evenals in 1474: de paters van alle Goudse conventen vergaderden in het St.-Margaretaklooster, want allen hadden een dergelijke brief ontvangen. Een ogenblik scheen het, of een oppositie tot verdediging van de kerkelijke vrijheid veld zou winnen, maar de meesten togen reeds de volgende dag naar 's-Gravenhage om tot een schikking te komen. De Collatiebroeders zonden hun procurator, met een lekebroeder, niet om tot een schikking te komen, maar eenvoudig om te betogen, dat het klooster geen geld had. De procurator kwam terug met een papier, waarop stond, dat de belasting voor de Collatiebroeders was teruggebracht tot 300 pond en voor de Jeruzalemskapel tot 200 pond; bij niet-betaling zou tot executie der kloostergoederen worden overgegaan. De broeders besloten echter onder elkaar, om niets te geven, maar weldra vond men dreigende brieven aangeplakt „ad valvas” van de St.-Janskerk, waarbij bezittingen van de Collatiebroeders, gelegen in Bloemendaal, ten verkoop werden aangeboden. Nu ging de rector weder persoonlijk naar Den Haag. Hij nam mede de lekebroeder Cornelius Vitrifex: deze was niemand anders dan de glasschilder Cornelis Volpartz., over wie wij uitvoerig gesproken hebben ⁷⁹. Hij was een neef van Mr. Jacobus Mauritius, raadsheer te 's-Gravenhage, die juist te Gouda vertoefde en aan de rector aanbevelingsbrieven voor de heren van de Rekenkamer medegaf. Dezen ontvingen de broeders vrij onbarmhartig en verweten hun op harde toon, dat zij niet eerder gekomen waren. Zij van hun kant vertelden van hun armoede en van de grote lasten die op het klooster drukten. De beide Collatiebroeders moesten de kamer verlaten, opdat nader zou kunnen worden overlegd. Het einde was, dat voor het Collatiehuis 180 pond zou moeten worden betaald en voor de Jeruzalemskapel 150 pond. Een gedeelte werd direct afgedragen, en op 6 oktober 1516 het overige gedeelte. Men had

⁷⁷ Zie blz. 171.

⁷⁸ Deze was de hoofdamtenaar voor de belastingen bij de Rekenkamer te 's-Gravenhage. Wij kennen hem uit de Goudse geschiedenis als de vader van Cornelius van Mierop, schenker van glas 16 in de St.-Janskerk.

⁷⁹ Zie blz. 146-147 en blz. 149.

dus wel een belangrijk bedrag laten vallen, maar — als men nagaat, dat in 1533 de Collatiebroeders per jaar slechts 81 pond 4 schellingen 5 groot aan inkomsten (pachten en renten) bezaten — moeten de vereiste sommen toch wel als geweldige aderlatingen voor het convent beschouwd worden. Bovendien voelt men m.i. in het gehele verhaal een sfeer van dalend gezag der kloosterlingen tegenover de wereldlijke autoriteiten, waartegen ze zich alleen door protectie enigszins konden handhaven ⁸⁰.

Na 1516 wordt het al spoedig gewoonte, dat de kloosters mede betalen in de algemene beden, door de landsheer opgelegd. Als een eentonig zich herhalende echo gaat het door de Vroedschapsresoluties heen, dat de stad bereid is haar aandeel in de bede bij te dragen, onder voorwaarde, dat niemand vrijgesteld zal zijn „wairlick off geestelick” ⁸¹. En dat hiermede wel degelijk ook de kloosterlingen bedoeld worden, blijkt uit het verslag van de dagvaart d.d. 26 maart 1528:

„dat die stede van der Goude mit hairen cloesteren upbrengen zouden IIIIM gulden . . .” ⁸².

Hier en daar is er in de registers nog sprake van andere heffingen door de landsheer, waartoe de kloosters verplicht werden. Zo moesten de Collatiebroeders in 1539 aan Karel V de helft van de baten van een jaar afstaan ⁸³. Voorts berusten op het Algemeen Rijksarchief de kohieren van de tiende penning voor Gouda over de jaren 1543, 1553 en 1556 ⁸⁴. Bij de eerste heffing moesten alle Goudse kloosters mede betalen; in 1553 werden zij alle vrijgesteld, en in 1556 betaalden alleen de Margrieten en de Magdalenen. Het was een belasting op de onroerende goederen, welke de kloosters bezaten, waarbij echter de kloostergebouwen zelf blijkbaar belastingvrij bleven: Margrieten en Magdalenen moesten blijkbaar betalen voor de uitgestrekte landerijen, die zij bezaten.

De bijdragen in de grafelijke beden werden door de steden over het algemeen getrokken uit de door haar geheven *accijnzen*. En nu was het juist één van de bezwaren der burgerij, dat de kloosters in de 15e eeuw daarin als regel niet mede betaalden. Er waren uitzonderingen, zoals Haarlem, waar de vrouwenkloosters blijkbaar tot betaling verplicht waren, doch deze verplichting afkochten ⁸⁵. Maar te Gouda schijnen de kloosters géén accijns betaald te hebben, want in de Informatie van 1514 luidt de klacht:

„Ende hebben binnen der stede 10 Cloosteren . . . die geen exchysen en geven van brouwen, backen, maelgelt, noch geenrehand andere saycken” ⁸⁶.

⁸⁰ Zie voor dit verhaal ook: Post, a.w., blz. 81-82.

⁸¹ Mr. A. Meerkamp van Embden, Goudsche Vroedschapsresoluties 1525-1560, blz. 137, 231, 251-252, 260-261, 265 en 269-270 (B.M.H.G. nos. 37 en 38).

⁸² a.w., blz. 137. ⁸³ Inventaris, Reg.no. 835.

⁸⁴ Dr. P. A. Meilink, Archieven van de Staten van Holland vóór 1572, nos. 209 613 en 944. ⁸⁵ Post, Kerkelijke Verhoudingen, blz. 215. ⁸⁶ blz. 384

Bij de overeenkomst tussen de stad en het St.-Margaretaklooster op 22 februari 1396⁸⁷ vinden wij dan ook inderdaad de bepaling, dat de zusters zouden zijn vrijgesteld van waak-, graaf en schattingsplicht, waarbij vermoedelijk de ontheffing van accijns was inbegrepen, doch in de in het vorige jaar d.d. 27 mei 1395⁸⁸ ten behoeve van de Cellebroeders uitgevaardigde oorkonde wordt van vrijstelling van belastingen niet gerept. Wij hebben helaas de toelatingsbrieven van verschillende andere kloosters niet meer over, doch ten aanzien van de Magdalenen zijn wij duidelijk ingelicht: op 7 mei 1457 wordt hun uitdrukkelijk door de stad *vrijdom van accijnzen* verleend⁸⁹ en op 29 januari 1496⁹⁰ worden hun privileges nog eens door Filips de Schone bekrachtigd. Bij de officiële overdracht van het Collatiehuis door het stadsbestuur van Gouda aan het Zwolse kapittel d.d. 12 december 1475⁹¹ wordt eenvoudig gezegd, dat het Collatiehuis gelijke bescherming krijgt als de andere kloosters. Was hierbij accijnsvrijheid ingesloten? De Collatiebroeder, die de akte in één der cartularia afschreef, rekende er blijkbaar wel op, want hij herinnerde in margine aan de vrijstelling van accijnzen, voor het klooster der Magdalenen in 1457 door het stadsbestuur verleend⁹².

Het eerste geschil over de accijnzen, door een klooster te betalen, dateert van 30 juli 1520, en het is juist met het Magdalenenconvent, dat de kwestie is ontstaan. Een zekere Goest Evers beweerde de turfaccijns over het jaar 1518, belopende 9 Rijnse guldens, nog te goed te hebben. De zaak kwam in de Goudse vroedschap. Het resultaat luidt:

„... is gesloten, dat, indien de susteren voirschreven voortyts exchys gegeven hebben, dat Goes voors. dan exchys van hen ontvangen sel ende dat men dairin volgen sel dat oude haircomen...”⁹³.

Dit besluit doet enigszins vreemd aan: kende de vroedschap dan niet de overeenkomst d.d. 7 mei 1457? Of was men kort na de Informacie van 1514 toch al begonnen van de conventen indirecte belastingen te eisen? In elk geval gebeurde het in 1524 — mirabile dictu — zelfs ten aanzien van de Observanten, de troetelkinderen van het stadsbestuur. Op 20 februari 1524 werd omtrent de accijnzen, welke krachtens een nieuwe impositie aan de Minderbroeders en de Clarissen moesten worden opgelegd, besloten:

„dat die stede niet voor henluyden betalen sal”⁹⁴.

Deze beslissing heeft nog al deining veroorzaakt: bij de weigering van de „vaders” van de Minderbroeders, Clarissen en andere Goudse kloosters dreigde het stadsbestuur met gijzeling. De „vaders” legden hun sleutels neer en beweerden op de nieuwe condities de administratie niet meer te

⁸⁷ Inventaris, Reg.no. 166. ⁸⁸ Idem, Reg.no. 162. ⁸⁹ Idem, Reg.no. 474.

⁹⁰ Idem, Reg.no. 715. ⁹¹ Idem, Reg.no. 596. ⁹² Idem.

⁹³ Vroedschapsresoluties 1468-1521, fol. 46 vo. ⁹⁴ Idem 1522-1558, fol. 33 vo.

kunnen voeren. Het stadsbestuur wilde daarop zich met andere steden beraden: het resultaat is niet bekend. De vraag rijst nu, of in het verder verloop der 16e eeuw de conventen al of niet accijns hebben betaald. Een definitief antwoord is moeilijk te geven, maar ik neig tot de onderstelling, dat de Goudse kloosters over het algemeen — evenmin als de Amsterdamse — accijns betaald hebben voor die levensmiddelen, welke zij zelf fabriceerden en voor eigen onderhoud nodig hadden. Reeds in februari 1520 was er besloten, dat de Minderbroeders geen accijns zouden geven voor de wijn, die door de broeders in de refter of in het ziekenhuis gedronken werd, evenmin als voor de miswijn, maar dat wel accijns zou worden betaald voor de wijn, die op de gastenkamer of elders „bij wairlijke luyden” gebruikt werd⁹⁵. In latere jaren wordt soms wel door de Staten van Holland besloten, dat de conventen ook aan de accijnzen zullen mede betalen,⁹⁶ maar in de eerste plaats is er géén uniformiteit in de voorschriften, voorts worden meestal de „biddende orden” vrijgesteld, en ten slotte is het de vraag, in hoever men er zich te Gouda aan gestoord heeft. Dat er de facto van het betalen van accijnzen door de kloosters niet zoveel terecht gekomen zal zijn, meen ik te moeten opmaken uit de nog al eens terugkerende vermaning, dat voor levensmiddelen, welke in kloosters aan *derden* verstrekt werden, wel accijns verschuldigd was. Zo werd op 31 oktober 1538 in de vroedschap besloten:

„dat die proveniers excijns betaelen sullen . . . die copen off gecoft hebben in eenige geestelicke Collegie”⁹⁷.

Ook vinden wij de bepaling, dat voor bier, dat niet in de conventen gebrouwen werd, maar bij derden gekocht, accijns verschuldigd was⁹⁸.

Zwaar drukten ook de *kerkelijke* belastingen op de conventen. In de eerste plaats het „subsidiū caritativum” bij de „blijde inkomste” van de Utrechtse bisschop. In 1517 betaalden de Brigitten hiervoor 15 Filips-guldens⁹⁹. Voorts betaalden in 1534 alle Goudse kloosters, behalve de Minderbroeders en de Clarissen, de helft der inkomsten van een jaar aan de Paus, tot dekking der oorlogskosten tegen de Turken: de Collatiebroeders moesten maar liefst betalen 196 pond 2 schellingen¹⁰⁰. Het arme Agnietenconvent betaalde in 1543 en 1544 50 pond 4 schellingen als zijn aandeel in de geestelijke subsidie, met hetzelfde doel geheven¹⁰¹. Van de belasting voor het concilie van Trente is alleen de bijdrage van het klooster St.-Marie bekend en reeds hierboven vermeld¹⁰².

In het vorige hoofdstuk is met een enkel woord melding gemaakt van de *kloosterindustrie*¹⁰³, welke in verschillende plaatsen tot moeilijkheden

⁹⁵ Idem 1468-1521, fol. 44. ⁹⁶ Van Eeghen, a.w., blz. 77-78.

⁹⁷ Vroedschapsresoluties 1522-1558, fol. 83. ⁹⁸ Idem, fol. 182 vo.

⁹⁹ K. Heeringa, Rekeningen van het bisdom Utrecht II, blz. 419.

¹⁰⁰ N.A.K.G. VII (1847), blz. 72. ¹⁰¹ Inventaris, Reg.nos. 868 en 872.

¹⁰² Zie blz. 165-166. ¹⁰³ Idem, blz. 139.

met de burgerij aanleiding gaf. De concurrentie schijnt echter te Gouda niet die omvang te hebben aangenomen als elders. De lakenindustrie was er geen hoofdmiddel van bestaan en ten aanzien van de bierbrouwerijen waren de kloosters toch ongevaarlijke mededingers, daar zij in het algemeen niet voor de verkoop brouwden. Alleen de linnenweverij werd in de Goudse kloosters druk beoefend, en ten aanzien daarvan bemerken wij inderdaad iets van naijver bij de poorters. Daar de meeste bepalingen, elders tegen de kloosterindustrie genomen, uit de Bourgondische tijd dagtekenen, is het zeker merkwaardig, dat wij te Gouda reeds in de tijd van Jacoba van Beieren actie tegen het veelvuldig linnenweven door kloosterlingen vinden. Reeds in september 1419 is er een „ordonnantie van den linnenwevers” waarin wij de volgende drie bepalingen aantreffen:

„Item so en sullen die susteren op die muere niet meer linnentouwen setten noch doen setten op te weven dan vier touwen, op die boeten van XII sc.

Item so en sullen die arme susteren niet meer linnentouwen setten noch doen setten op te weven, op die boeten van XII sc., dan drie touwen.

Item so en sullen geen geestelic luden niet meer vergaderinge maken om linnentouwen te setten dan nu sijn”¹⁰⁴.

Zij zijn merkwaardig, deze bepalingen uit een tijd, toen er in Gouda nog maar enkele kloosters bestonden. Onder verwijzing naar wat in het eerste gezegd is over het aantal kloosters, en hoe er in het eerste kwart der 15e eeuw waarschijnlijk één of meer verdwenen zijn¹⁰⁵, is het moeilijk precies te zeggen, welke conventen bedoeld zijn met „die susteren op die muere” en „die arme susteren”, doch ik onderstel, dat één er van het St.-Margaretaklooster geweest is. Later is er in de desbetreffende bepalingen omtrent het aantal weefgetouwen weder verandering gekomen. Immers zagen wij in het vorige hoofdstuk¹⁰⁶, dat op 19 december 1453 onder auspiciën van het stadsbestuur een overeenkomst werd aangegaan tussen de dekens van het linnenweversgilde enerzijds en vier vrouwenconventen anderzijds, waarbij aan elk dezer laatste het plaatsen van zes weefgetouwen werd toegestaan¹⁰⁷. De regeling van 1453 maakt het verklaarbaar, dat — zoals Jongkees opmerkt — in het contract met de kanunnikessenconventen van 1466 de kwestie van de kloosterindustrie totaal onaangeroerd bleef¹⁰⁸. Een van de kloosters, waarmede de dekens van het linnenweversgilde tot overeenstemming waren gekomen, was het Maria-Magdalenaklooster. Dat het Goudse stadsbestuur althans dit convent zeer ver wilde tegemoet komen, blijkt uit de vier jaar later — op 7 mei 1457 — uitgereikte privilegebrief: de zusters kregen niet alleen het recht om vrouwelijke handwerken te verrichten voor zich zelf, doch, zo nodig,

¹⁰⁴ Mr L. M. Rollin Couquerque en Mr. A. Meerkamp van Embden, Rechtsbronnen, blz. 82. ¹⁰⁵ Zie blz. 7-9. ¹⁰⁶ Idem, blz. 139.

¹⁰⁷ Gilden III M 8. ¹⁰⁸ a.w., blz. 97.

ook voor vreemden ¹⁰⁹. Wij horen later — ook in de 16e eeuw — niet meer van deining rond de vrouwelijke kloosterindustrie, zodat de regelingen blijkbaar hebben voldaan.

Ten slotte een enkel woord over *de achteruitgang der kloosterfinanciën* in de loop der 16e eeuw. Deze achteruitgang is evident, al is hij niet voor elk klooster afzonderlijk gemakkelijk aan te tonen. Bij vorige gelegenheden hebben wij reeds uitvoerig gesproken over de grote moeilijkheden, waarmede op dit gebied de Brigitten hebben moeten kampen, welke moeilijkheden zulk een omvang hebben aangenomen dat het convent in 1551 er aan te gronde is gegaan ¹¹⁰. Vijftien jaar later vinden wij het klooster der Cellebroeders zózeer met schulden bezwaard, dat Burgemeesters van Gouda zich geroepen voelden de waarde van het gebouw te doen taxeren, om eventueel tot verkoop te kunnen overgaan ¹¹¹. Ook over de noden van het Agnietenconvent hebben wij reeds bij een vorige gelegenheid uitvoerig gehandeld: er is ernstig sprake van geweest, dat wegens de onhoudbare toestand het klooster met al zijn schulden aan de Heilige-Geestmeesters zou worden overgedragen, maar op het laatste moment kwam er uitkomst, naar Wouter Jacobsz. in zijn Dagboek vertelt ¹¹². Van welke aard deze uitkomst geweest is, is niet bekend, doch het arme convent heeft zijn bestaan althans kunnen voortslepen. Maar de financiële toestand bleef zorglijk: in 1565 moest de overste van het klooster zelfs 16 gulden lenen van een der eigen conventualen, welke dit geld gekregen had van enige vrienden voor haar allernoodzakelijkst levensonderhoud. De overste motiveerde haar stap met verwijzing naar:

„die uterste noot van ons zwaricheyt daer wy door den benarde tyt toe gecomen waren” ¹¹³.

In 1569 beklagen de Magdalenen zich bij Koning Filips II over hun erbarmelijke financiële toestand ¹¹⁴. Bij de andere kloosters is de débâcle niet zo groot geweest als bij de genoemde. Van Clarissen en Minderbroeders is weinig te zeggen, doch het feit, dat in 1569 zó achter een erfenis werd gejaagd, kan misschien wijzen op geldelijke moeilijkheden ¹¹⁵. De Catharijnen maken nog de indruk van een zekere welstand, doch zij en de beide grote kanunnikessenconventen hadden toch ook zware slagen moeten incasseren. Pater Willem Jacobsz., overste van het eertijds zo rijke klooster van St.-Marie, gaf in het jaar 1554 een overzicht betreffende de sinds het jaar 1534 aangewonnen en verloren rentebrieven ¹¹⁶. Uit het overzicht blijkt althans dit, dat het aantal der laatste dat der eerste verre overtrof, en dat vooral het aantal lijfrenten, die zusters medebrachten, aanmerkelijk was gedaald, vermoedelijk ten gevolge van de daling der roe-

¹⁰⁹ Inventaris, Reg.no. 474. ¹¹⁰ Idem, Reg.no. 900. ¹¹¹ Idem, Reg.no. 969.

¹¹² Dagboek, fol. 70. ¹¹³ Inventaris, Reg.no. 962. ¹¹⁴ Idem, Reg.no. 975.

¹¹⁵ Zie blz. 154-155. ¹¹⁶ Inventaris, Reg.no. 918.

pingen. De laatste oorzaak en niet minder de geweldige schattingen, die de landsheer van de kloosters vooral na 1500 gevraagd had, hadden samengewerkt om ook in Gouda het economisch aanvankelijk zo gunstig bestel der conventen te verminderen. Daarbij moet men ook denken aan de achteruitgang van de stad zèlf, zowel wat de lakenindustrie als wat de bierbrouwerijen betreft. De facto was te Gouda maar één klooster — vóór de omzetting der stad in 1572 — te gronde gegaan, doch ook bij de overige conventen is de uitwerking van de veranderde omstandigheden — voornamelijk de fiscale kloosterpolitiek van het Bourgondisch-Oostenrijkse huis — ter dege voelbaar geweest.

Hoofdstuk VII / De ondergang der Goudse kloosters

HOEWEL de ondergang der conventen in het laatste kwart der 16e eeuw — strikt genomen — de omvang van mijn onderwerp „De Goudse kloosters in de Middeleeuwen” overschrijdt, moge er toch volledigheidshalve een enkel woord aan gewijd worden. Tot nu toe waren de mededelingen van Walvis daaromtrent¹ vrijwel onze enige bron — behalve dan de notities omtrent de verkoop der gebouwen in Verkoopboeken etc. — maar door de uitgave van het Dagboek van Wouter Jacobsz.² is er nog wel een en ander voor den dag gekomen, al betreffen zijn notities meestal het lot van individuele kloosterlingen, die — gevlucht uit Gouda — bij de naar Amsterdam uitgeweken prior der regulieren hun toevlucht en hun troost zochten. Ook moeten wij — bij alle waardering voor het Dagboek — niet vergeten, dat wij meestal te horen krijgen de geruchten, die uit Gouda naar Amsterdam overwoeien. Wel heeft de kundige bewerkster van het Dagboek, Dr. I. H. van Eeghen, opgemerkt, dat de berichtgeving van de auteur betrouwbaar is, doch dit wil zeggen, dat hij zèlf niets mededeelt wat onjuist is, maar anderzijds verklaart mej. van Eeghen:

„dat hij zeer bewust alle geruchten mededeelt, die hem bereiken en die uiteraard voor een deel onjuist zijn...”³.

Er moet echter óók gezegd worden, dat zijn berichten vaak uit andere bronnen bevestigd worden.

De vraag rijst nu allereerst, of wij naast de reeds gesignaleerde verschijnselen van daling van het aantal roepingen⁴ en achteruitgang der financiën⁵ nog andere factoren naar voren kunnen brengen, die de ondergang der conventen verhaast hebben. De twee genoemde factoren staan niet helemaal los van elkaar, al moet het verband ook weer niet te nauw worden geacht: in de aanvangsperiode der kloosters was er ook vaak armoede en toch kwamen er vele roepingen. Was naast deze motieven nu ook nog een derde werkzaam geweest t.w. de algemeen dalende klooster-

¹ Walvis II, passim.

² Dr. I. H. van Eeghen, Dagboek van Broeder Wouter Jacobsz. (Werken H.G. 4e serie, no. 3 en 6). Dit werk is door mij in handschrift geraadpleegd, omdat het bij de samenstelling van dit boek nog niet geheel in druk was verschenen.

³ a.w., blz. X. ⁴ Zie blz. 115-120. ⁵ Idem, blz. 182-183.

gezindheid, al of niet in verband staande met de „nieuwe leer”? Over een zekere anti-kloosterlijke geest zou men, in het door Erasmus beïnvloede Gouda, zich heus niet behoeven te verwonderen: de bewijsstukken op tafel te brengen, dat hij inderdaad de *débâcle* der kloosters mede bewerkt heeft, is echter een hachelijke onderneming. Ik heb ook niet het idee gekregen, dat — als de Opstand niet tussenbeide was gekomen — de meeste Goudse conventen tot de ondergang waren gedoemd geweest. Wij zien, als de Geuzen zich eenmaal van Gouda hebben meester gemaakt, de Goudse magistraat met hand en tand de kloosters verdedigen, althans zorg dragen, dat aan gebouwen en bewoners geen ietsel zou geschieden: de overheid was dus blijkbaar de conventen nog niet zo slecht gezind. Een zeker verval van de echt-kloosterlijke gezindheid zou ik echter wel willen signaleren in de mededeling omtrent pater, priorin en een aantal broeders en zusters der Brigitten:

„die gaan lopen syn in apostasie ende hebbent cloester verlaten . . .”⁶.

Men behoeft wezenlijk bij deze apostasie nog niét aan protestant geworden nonnen te denken, in welk geval meestal van „heresie” gesproken wordt: men was eenvoudig het kloosterleven moede en verlangde naar de vrijheid in de wereld.

Doch hoe was het dan met het jonge ontluikende Protestantisme? Had het in de stad van der Goude geen weerklank gevonden, zoals in Haarlem, Leiden en elders? De geschiedenis van de opkomst van het Protestantisme in Gouda moet nog geschreven worden, als zij te schrijven is. Mijn onderzoekingen ten dezen hebben mij echter wel geleerd, dat het aantal aanhangers van de nieuwe leer te Gouda vóór de omzetting der stad miniem is geweest. Wanneer in 1566 buiten de stad een calvinistische preek zal worden gehouden, is er geen enkele hoorder ter plaatse⁷. Bovendien had de protestantse Reformatie er naar het woord van Ds. J. N. Scheltema, „een geheel Erasmiaans karakter” gedragen⁸. Hugo de Groot verzekerde later, dat de meer gematigde leer van Melancton in zake de praedestinatatie van de aanvang af in Gouda openlijk gepredikt was⁹. Ik kan hier ten aanzien van de kloosterlingen alleen aan toevoegen, dat mij van geen hunner gebleken is, dat hij of zij vóór de Opstand ook maar in het minst heeft overgeheld naar de nieuwe denkbeelden.

In dit overwegende katholieke stadje wisten in juni 1572 de Geuzen door te dringen. Van Heel zegt:

⁶ N.A.K.G. XXXIV (1943-'45), blz. 61.

⁷ Walvis II, blz. 105

⁸ C. J. de Lange van Wijngaarden, *Geschiedenis en Beschrijving der stad van der Goude*, III, blz. 214.

⁹ R. Fruin, *Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot* (Werken H. G., N.S. no. 14), blz. 355.

„Door verraad maakte zich Jonkheer Adriaan van Swieten op 24 Juni 1572 meester van de stad Gouda . . . .”¹⁰.

Aan de andere kant wordt er in Goudse kringen later over de pogingen, door de Spaansgezinde partij om de stad weer onder het oude regime te brengen, altijd gesproken als van „het verraad van Gouda”. Zo ziet men hoe betrekkelijk het begrip „verraad” is: het hangt er maar van af *wie* men als *de wettige landsheer* beschouwt! Erkend moet worden, dat men ook te Gouda het bewind van Alva moede was: bij de laatste Sacramentsprocessie vóór de Opstand hadden verschillende leden van de schutterij hun wapens voorzien van een afbeelding van Oranje, die de neergevelde Alva met de voeten vertrappt. Er waren er velen in de stad, die de tirannie van Alva verfoeiden, maar door en door katholiek waren gebleven, zoals de nobele burgemeester Mr. Jan Jacobsz. van Rosendael¹¹. De grote ontuchtering zou later komen.

Van de moderne geschiedschrijvers heeft laatstelijk Prof. Dr. J. C. Boogman het meest overzichtelijk de overgang van Gouda naar de Prins behandeld¹². Zijn oordeel over de uitgesproken katholieke gezindheid der stad, gepaard gaande met een zekere antipathie tegen Spanje, stemt volkomen met het resultaat mijner onderzoekingen overeen. Wanneer Adriaan van Swieten op 21 juni 1572 zonder veel verzet de stad in handen krijgt, belooft hij plechtig, dat de status quo — vooral op kerkelijk gebied — zou gehandhaafd worden. Het schenden van deze belofte en de gehele lijdensgeschiedenis, die daarna voor de Katholieken gevolgd is, is meesterlijk beschreven door één mijner voorgangers, Dr. L. A. Kesper, in zijn opstel „De Goudsche vroedschap en de religie”¹³. Daaruit blijkt zonneklaar, hoe in de door hem behandelde jaren 1572-1573 de Goudse vroedschap tegenover Van Swieten en Lumey, maar ook tegenover Willem van Oranje haar uiterste best heeft gedaan om voor de kloosters te redden wat er te redden viel, doch ook hoe weinig getrouw de nieuwe heersers waren in het houden van hun belofte. Dat is voor de Katholieken een bittere teleurstelling geweest, Wouter Jacobsz. vergelijkt zichzelf en zijn mede-Katholieken met Samson, die door de Filistijnen de ogen waren uitgestoken, waardoor ze verblind en machteloos waren geworden¹⁴. Reeds het feit, dat Gouda op 19 juli 1572 het besluit der Staten moest uitvoeren, om het goud en zilver van kerken en kloosters te inventariseren ten einde het later voor oorlogsdoeleinden ten verkoop te geven, was een onrecht, dat door vele andere gevolgd werd. Het is merkwaardig, hoe weinig inschikkelijk Van Swieten en ook Oranje tegenover de Goudse Katholieken optraden.

¹⁰ De Minderbroeders te Gouda I, blz. 96.

¹¹ J. Taal, Hugo de Groot en Gouda (Gouda 1946), blz. 21-22.

¹² „De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572” in: Tijdschrift voor Geschiedenis LVII (1942), blz. 88-93.

¹³ B.V.G.O., vierde reeks, II (1902), blz. 391-428. ¹⁴ Dagboek, fol. 3 vo.

Toen op 10 juli 1572 de St.-Jan door een uitgelaten volksmenigte geplunderd werd, werden wèl de daders gevangen genomen, maar tevens werd de kerk gesloten¹⁵. En van kort daarop dateert het onmogelijke voorstel van Van Swieten, om in de St.-Janskerk alleen maar een katholieke preek te doen houden, zonder dat de mis zou worden opgedragen. Dat de pastoor weigerde, laat zich begrijpen, maar ònbegrijpelijk is het, dat Willem van Oranje, die toch zèlf ook nog katholiek geweest was, dit voorstel ondersteunde. Hoe weinig had ook de Prins oog voor de betekenis der H. Eucharistie in het leven der Rooms-Katholieken, terwijl het eveneens raadselachtig blijft, dat voorrechten, die hij elders wèl toestond, in Gouda geweigerd werden.

Voor de kloosters was de zaak eigenlijk al geheel verkeken, toen in februari of maart 1573 de openbare uitoefening van de katholieke religie door de Staten van Holland verboden werd¹⁶. Daarmee was het goed recht van het claustrale leven ontkend. Men stelle het echter nu weer niet zó voor, alsof nu plotseling alle kloosterlingen hun huizen verlieten. Sommigen bleven er nog een poos wonen, hoewel velen moesten vluchten. Doch ook voor die bleven was het met het echt kloosterlijke leven gedaan. De conventen werden volgestopt met soldaten en nieuwe bewoners, die, uit de afgebroken voorsteden verdreven, er een toevlucht zochten. Later, na de val van Antwerpen in 1585, zouden uit Vlaanderen gevluchte tapijtwevers er een onderkomen vinden.

Gaan wij thans kortelings na, hoe het met elk der negen kloosters gegaan is.

Toen Gouda tot de Prins overging, was er bij de Cellebroeders nog maar één conventueel aanwezig:

„die een sober regiment voerde”¹⁷.

Het gebouw werd in 1573 bestemd tot „grote school”: de Latijnse school bleef er gevestigd tot 1849, in welk jaar het gebouw werd overgedragen aan de „Werkinrichting tot wering der bedelarij”, welke „Huize Groeneweg” nù gebruikt als rusthuis voor ouden van dagen.

Meer levenskracht had nog het Minderbroedersklooster, toen de avondzon daalde. Reeds vóór de overgave der stad, in april 1572, had er vanwege het gepeupel een „oplopinghe van tconvent van de Minrebroeders”¹⁸ plaats gevonden, waarover in de vroedschap een hartig woord gezegd werd. De zaak was deze, dat het gerucht ging, dat het slot van Gouda vol Spaanse soldaten zat, en, waar er nu een verbindingsgang was tussen kasteel en Minderbroedersklooster, wenste het volk laatstbedoeld convent te visiteren. De Franciscanen stonden bekend als voorvechters van het

¹⁵ Kesper, a.w., blz. 398. ¹⁶ Idem, blz. 427.

¹⁷ Vroedschapsresoluties 1572-1579, fol. 30 vo.

¹⁸ Idem 1559-1572, fol. 99; zie ook blz. 154.

bestaande regime en het volk scheen hen niet recht te vertrouwen. Toen dan ook op 24 juni 1572 Gouda zich voor de Prins verklaarde, werden zowel de gardiaan, de welsprekende kleine man Antonius Musculus, als de president door de Geuzen gevangen genomen¹⁹. In zake de datum der gevangenneming is er verschil tussen Walvis en Wouter Jacobsz. De eerste stelt het voor, alsof Lumey in oktober 1572 de beide Minderbroeders liet grijpen, ze afsnauwde, maar ze toch bij een katholieke schepen inkwartierde, die ze liet ontvluchten²⁰. Bij Wouter Jacobsz. daarentegen waren de Franciscanen reeds vóór die tijd gevangen, doch werden nog bevrijd vóórdat Lumey te Gouda aankwam²¹. De bijna contemporaine notitie van Wouter Jacobsz. komt mij het waarschijnlijkste voor, en daaruit blijkt dan enerzijds Van Swieten's onrechtvaardigheid, anderzijds zijn clementie. Ook uit andere notities in het Dagboek is het duidelijk, dat de Goudse kloosterlingen reeds getribuleerd zijn, vóórdat Lumey in de stad kwam²². Van Swieten die in de grond der zaak een Katholiekenuhater was, schrok voor woordbreuk niet terug, maar liet toch blijkbaar de twee Minderbroeders ontsnappen, omdat hij er vermoedelijk een voorgevoel van had, welk lot hen bij de komst van Lumey zou wachten. Walvis weet nog te vertellen van een Minderbroeder, die later als martelaar zou zijn gevallen. Ingekwartierd bij een vrouw, wonend op de hoek van de Keizerstraat, zou deze hem aan een hopman van Lumey verraden hebben. De laatste zou de Franciscanen reeds de volgende dag bij het stadhuis aan de galg hebben doen hangen²³. Hoewel de naam van de vrouw en de straat worden genoemd, sta ik toch sceptisch tegenover deze geschiedenis. Nòch Opmeer, nòch Wouter Jacobsz. vermelden iets van het geval, welke laatste de overige martelaren van Gouda uitvoerig herdenkt.

Een ander, beter gedocumenteerd geval is dat van Cornelis Braeckel, gewezen monnik te Gouda, die later in deze stad predikant van de nieuwgezinden geworden is. Toen de andere predikant zich beklagde, dat hij met deze Braeckel niet kon samenwerken, wierp hij deze voor de voeten:

„dat hy den aert van de Graeuwers nog heeft”²⁴.

Ik ben bang, dat wij hier met een afgefallen Franciscan te doen hebben, van wie zijn nieuwe geloofsgenoten toch ook niet veel plezier hebben gehad.

Op 16 augustus 1576 werd het Minderbroedersklooster verkocht om afgebroken te worden, en op 19 november d.a.v. trof de gastenkamer van het convent een zelfde lot²⁵.

¹⁹ Walvis II, blz. 117. ²⁰ Idem. ²¹ Dagboek, fol. 15 vo.

²² Reeds op 30 september 1572 hoort Wouter Jacobsz., dat de mensen uit de kerk der Collatiebroeders gejaagd werden. ²³ Walvis II, blz. 117.

²⁴ Ingekomen stukken 1578-1579, 1 febr. 1578; zie ook Vroedschapsresoluties 1572-1579, fol. 151, 173, 189 en 239.

²⁵ Verkoopboek van der Stede Goeden III E 8^e, fol. 59 vo en 62.

Thans een woord over het derde mannenklooster, dat der Collatiebroeders. De ondergang van dit convent, waarvan de bewoners zowel uit religieus als uit cultureel oogpunt zulk een goede naam hadden, is bijzonder tragisch geweest, omdat daarbij martelaarsbloed heeft gevloeid. Hoewel de Goudse magistraat alles in het werk heeft gesteld om de komst van de woeste Lumey tegen te houden, heeft deze in oktober 1572 tot tweemaal toe een bezoek aan de stad Gouda gebracht. Reeds dadelijk werd aan de Collatiebroeders alle mogelijke overlast aangedaan: het klooster werd volgestopt met soldaten, en het nodige ging voor de broeders zelf ontbreken. Toen de dappere overste, Johannes Rixtelius, Brabander van geboorte, bemerkte, dat aan het sarren geen einde kwam, besloot hij, vergezeld van de procurator, Adrianus Textorius Lambertsz., een Gouwenaar, een bezoek aan Lumey te brengen en hem te vragen om een behoorlijke levensmogelijkheid, en, zo hun die niet geboden kon worden, dat hij dan een volmacht zou ontvangen, om met behoud van hun goederen uit het klooster te mogen vertrekken. Het verhaal van de ontvangst, die hun te beurt is gevallen en van de onmenselijke wijze, waarop zij in de tuin van het kasteel naakt in een doornenhaag geworpen werden en daar met sabelhouwen werden omgebracht, wordt uitvoerig verteld door Opmeer²⁶, door Estius²⁷, door Walvis²⁸, en — hoewel minder uitvoerig — maar met vriendschappelijke bewogenheid, door Wouter Jacobsz. De verhalen stemmen nagenoeg overeen. Met voorbehoud zou ik hen willen noemen „de Martelaren van Gouda”. Lumey voegde ze immers toe: „gij schijnt wel priesters”: om hun *priesterschap* zijn zij dus de dood ingegaan. Het was een misdaad ook jegens de cultuur, want de geleerde kloosteroverste Rixtelius was bedreven in de Humaniora en de Kerkvaders! Wouter Jacobsz. roept hem aan — na zijn dood — met de woorden:

„U werck was maer dachlix studeren ende wat goets te scriven....
Hoofsch waart ghi ende eerlich van monde....: Ende ymmers sijt ghi
gedoot ende vermoirt...”²⁹.

De vrome Rixtelius heeft zijn dood en die van zijn medebroeder ook aangezien als een *martelaarsdood*, want hij wees de laatste er op, dat het juist de feestdag was van twee doorluchtige martelaren, Crispus en Crispinianus, die onder de Romeinse keizers Diocletianus en Maximianus te Soissons voor het *katholieke* geloof met het zwaard ter dood werden gebracht. De moord op de beide in de stad zo geachte Collatiebroeders gaf tot veel gemompel aanleiding; er dreigde een opstand. Aanvankelijk werd niet eens een waardige begrafenis toegestaan, maar na acht dagen eiste een dappere vrouw Maria Fransdr. — als een andere Jozef van Arimathea — de lichamen op en zorgde er voor, dat de nog niet ontbonden lijken voor

²⁶ Petrus Opmeer, *Martelaarsboek*, blz 83-92.

²⁷ *Historiae Martyrum Gorcomiensium*, autore Guilielmo Estio, blz. 263-266

²⁸ II, blz. 195-197. ²⁹ *Dagboek*, fol. 29 vo

het hoofdaltaar, in de kerk der Collatiebroeders, een waardige rustplaats vonden. Er wordt zoveel gesproken over de Heilige Martelaren van Gorkum, de Martelaren van Alkmaar, de Martelaren van Roermond: zou er ook eens niet wat meer gesproken en geschreven moeten worden over de Martelaren van Gouda?

Ook later hielden de plagerijen aan: er werd blijkbaar gepreekt, biecht gehoord en gecommuniceerd in de kerk der Collatiebroeders, nadat de St.-Janskerk gesloten was, doch Wouter Jacobsz. had vernomen op 31 maart 1573, dat de Geuzen gewapend de kerk waren binnengedrongen om dit te verhinderen, maar zij werden door de Katholieken verjaagd ³⁰. De moeilijkheden bleven echter voor de broeders aanhouden en het convent begon te verlopen ³¹. De Collatiebroeders zochten nu de bescherming van de H. Geestmeesters, die in oude tijden de bezitters van het huis waren geweest. Op verzoek van dezen werd het convent met al zijn bezittingen bij oorkonde d.d. 3 november 1573 ³² aan hen overgedragen, onder voorwaarde, dat zij de nog in leven zijnde priesters en lekebroeders een behoorlijke alimentatie zouden geven. De kloostergebouwen werden bestemd tot weeshuis, en van enkele Collatiebroeders, Jan Bouwensz. ³³ en Jan Cornelisz. ³⁴, is het bekend, dat zij in het weeshuis zijn opgenomen tot het verrichten van allerlei werkzaamheden: de laatste stierf in 1629.

De St.-Pauluskapel — de kerk der Collatiebroeders — werd later tot looihal gebruikt d.i. de plaats, waar de gewezen lakens werden voorzien van een loden zegel. Na nog verschillende andere bestemmingen te hebben gehad, is het gehele complex in 1943 wegens verregaande bouwvalligheid gesloopt.

Bij de overgang van Gouda naar de Prins werden de leerlingen uit het Arme-fraterhuis gejaagd door de fanatieke Adriaen Coet ³⁵. Sommige hunner schijnen daar later weer in te zijn teruggekeerd, want in de vergadering van de vroedschap d.d. 17 oktober 1573 werd medegedeeld, dat er zich nog „vyer kinderen” in bevonden ³⁶. Aan de H. Geestmeesters werd aangeboden de bezittingen van het Fraterhuis over te nemen, mits zij zich ook met de zorg der overgebleven leerlingen belastten. Het aanbod werd aanvaard ³⁷. De gebouwen werden door de H. Geestmeesters verhuurd: de kerk is echter vrij spoedig ingestort en het ledige erf is toen (1599) ook door particulieren gehuurd ³⁸. Nog in Walvis' tijd was een spoor van het oude Fraterhuis waarneembaar ³⁹.

Wijden wij nu een enkel woord aan de ondergang der vrouwenconventen. Een misverstand, voornamelijk veroorzaakt door Walvis, moet daarbij al dadelijk worden weggenomen. Deze had beweerd, dat slechts één

³⁰ Idem, fol. 119. ³¹ Vroedschapsresoluties 1572-1579 III C 6, fol. 19.

³² W.A. no. 422. ³³ Idem, no. 11. ³⁴ III F 65 a, fol. 417 vo.

³⁵ Dagboek, fol. 42. ³⁶ Vroedschapsresoluties 1572-1579, fol. 48.

³⁷ Idem, fol. 48 vo. ³⁸ W.A. no. 342, fol. 119. ³⁹ Walvis I, blz. 215.

kloosterlinge, Klaare Minne geheten, aan haar geloof en haar geloften had verzaakt ⁴⁰. Niets is minder waar dan dit, hetgeen afdoende blijkt èn uit enkele notities in de registers èn uit het Dagboek van Wouter Jacobsz. De laatste schrijft op 9 februari 1573:

„Wij hoerden oeck mede van den conventuaalsusteren binnen der Goude, dat van dien verscheide gehilickt waeren ende haer begheven hadden tot verscheide soudaeten om daarmede te doelen . . .” ⁴¹.

En om nog een meer authentieke getuigenis naar voren te brengen: op 8 januari 1614 constateert Notaris Cornelis van der Houff, dat er nog maar drie Margrieten over waren, waarvan twee gehuwd ⁴². De nonnetjes van het Margaretaconvent hebben over het algemeen — volgens Wouter Jacobsz.’ zegslieden — niet zo uitgemunt als men van conventualen uit de stichting van de ascetische Machteld Cosyns had kunnen verwachten. Op 4 februari 1573 klaagt hij dat zusters bij Geuzen-predikanten ter kerk gaan en uitbundig waren geweest met Geuzen die in het convent wijn kwamen drinken ⁴³. Daar stonden anderen tegenover, zoals zijn eigen nicht, Aluydt Zandersdr., die naar Amsterdam kwam gevlucht in een turfschip en bij haar reizen van en naar Gouda heel wat van de Geuzen had te verduren gehad ⁴⁴. De komst van Lumey is ook voor dit klooster noodlottig geweest: in oktober 1572 werd het door één zijner onderhorigen, een zekere Hans Aultermarck uit Frankfort a/d Oder, planmatig geplunderd en in brand gestoken, terwijl een oude zuster van 80 jaar werd mishandeld. Een verhaal omtrent de plundering kan men vinden bij Walvis ⁴⁵, alsook in het Crimineel Vonnisboek ⁴⁶. Want de kerkplunderaar, die ook verschillende moorden op zijn geweten had, ontging ditmaal zijn straf niet, maar werd op 11 april 1573 buiten de stad levend verbrand. Het terrein van het klooster heette voortaan het „verbrande erf”: daarop verrees later het Aalmoezeniershuis, terwijl een ander gedeelte diende tot aanbouw der woningen van het Swaanenburgh-hof. In het boekjaar 1587 worden 17 gewezen zusters van dit klooster genoemd, die voor een alimentatie van stadswege in aanmerking kwamen.

Het andere kanunnikessenconvent, het eertijds zo rijke klooster van St.-Marie aan de Gouwe, ontkwam evenmin aan de moedwil der Geuzen. Volgens Wouter Jacobsz. is de rector, Willem Jacobsz. ⁴⁷, reeds vóór de komst van Lumey gevangen genomen, doch weer vrij gelaten ⁴⁸. Op 1 november 1572 bereikte de Dagboekschrijver het bericht, dat het convent bijna verbrand was, doch dat het volk tussenbeide was gekomen, om dit te verhinderen. Op 7 maart 1573 vinden wij vermeld, dat op de kerstavond van 1572 de rector in zijn huis overvallen werd door „rabauwen”, die dreigden

⁴⁰ II, blz. 159. ⁴¹ Fol. 99. ⁴² Notarieel Archief no. 78, fol. 1.

⁴³ Dagboek, fol. 29. ⁴⁴ Idem, fol. 7-7 vo, 169, 251, 314, 328 en 331 vo.

⁴⁵ II, blz. 172-173. ⁴⁶ R.A. no. 177, fol. 56.

⁴⁷ Zie over hem: Inventaris, Reg.nos. 918 en 920. ⁴⁸ Dagboek, fol. 10.

hem op te hangen, doch dat hij ook nu aan hun hand was ontkomen. Het verhaal, dat wij bij Walvis vinden, stemt met het bovenstaande gedeeltelijk overeen: kerk en klooster zouden geplunderd zijn door een bende onder leiding van „Maerten de kerkbreeker”. Enigszins onwaarschijnlijk klinkt zijn verhaal, dat de toren van de kerk met behulp van een touw naar de overkant van het water (hetzij de Gouwe of het Nonnenwater) zou zijn getrokken en met groot gedruis zou zijn ingestort: „zo hoog liep de woede” zegt Walvis⁴⁹. Was er toch een zekere animositeit tegen het convent, dat zo vaak met Gouwenaars in processen was gewikkeld geweest? Ook hier speurt Wouter Jacobsz. de verwereldlijking: op 9 februari 1573 bereikt hem het bericht, dat de socius van het convent getrouwd was met één van de religieuzen⁵⁰. In de jaren 1581 en 1582 werden kerk en kloostergebouwen verkocht. Een gedeelte daarvan werd bestemd voor huisvesting der leprozen, die aanvankelijk buiten de Potterspoort gewoon hadden; een ander gedeelte werd tot Proveniershuis ingericht. Thans wordt het terrein bezet door de gebouwen van het Gemeente-Energiebedrijf; bij opgravingen in 1953 zijn nog enige geraamten van zusters gevonden.

De beide bij het kapittel van Sion geïncorporeerde conversenkloosters hebben eveneens veel te lijden gehad, vermoedelijk ook door de soldaten van Lumey. Op 4 november 1572 vernam Wouter Jacobsz. te Amsterdam door één der Magdalenenzusters, dat tot vijfmaal toe de Geuzen met hellebaarden en messen het convent waren binnengedrongen, de zusters uitscheldende voor „sacramentshoeren”⁵¹. De ellende werd dan ook zéér groot in dit klooster met zijn talrijke bewoonsters: 35 zusters vluchtten in december 1572 naar Brabant, maar werden aan de grenzen door de Geuzen overvallen⁵². Wij zouden kunnen denken, dat de misère, waarin deze zusters verkeerden, door de wat zwaartillende prior der regulieren was overdreven, maar de officiële stukken spreken eveneens duidelijke taal. In de vroedschapsvergadering van 20 januari 1573 luidt het:

„Is ter Vroedschap gedaen zekere doleantie by de administratuers vanden Convente vande Magdelenen hoe dat in tselve convent omtrent xlv ofte meerder conventualen zijn meest miserabel ofte Impotent sonder dat sy eenighe middelen weten Overmits darmoede vanden selven convente omme dselve Conventualen tonderhouden . . . .”⁵³.

De rector van dit klooster was Claes Suermont: uit het Dagboek krijgt men een enigszins twijfelachtige indruk van hem. Eerst wordt het gerucht verspreid, dat hij calvinistisch zou gepreekt hebben: tot opluchting van het hart van Wouter Jacobsz. wordt dit weersproken door het feit, dat hij spoedig door de Geuzen gevangen genomen werd⁵⁴. Later vlucht hij naar

⁴⁹ II, blz. 164. ⁵⁰ Dagboek, fol. 99. ⁵¹ Idem, fol. 29.

⁵² Idem, fol. 53 vo. ⁵³ Vroedschapsresoluties 1572-1579, fol. 25 vo-26.

⁵⁴ Dagboek, fol. 7 vo.

Amsterdam, waar hij na vele omzwervingen terecht komt bij de Nieuwe Nonnen. Wouter Jacobsz. tekent dan aan, dat hij indertijd zulk een weelderig levend heer was geweest, doch nu zo diep vernederd ⁵⁵.

Het is ontroerend om te lezen, hoe de prior der Regulieren zich het lot dezer zusters aantrekt. Was hij toch meer haar geestelijke vader geweest dan Claes Suermont? In een lang gebed stort hij zijn hart voor God en Zijn Heiligen uit, bezorgd over het lot van deze verstrooide schapen. Tevens geeft hij ons in dit gebed een schitterend getuigenis over het hoogstaande leven dezer zusters:

„waer sagh men meer gelaetenheyts, waer hoerde men vueriger gebeden, waer vernaem men te laetsten dieper oetmoedicheyt, gehoersaemheyt, ende geestelicke armoede, als in dese vergaderinge?” ⁵⁶.

De prior gaat zó ver in zijn lofprijzing van de zusters, „die croon onder allen religiosen”, dat hij een ondergang van alle andere Goudse conventen nog enigszins zou hebben kunnen toeschrijven aan verdiende straf, maar bij de Magdalenen alleen wil spreken van een beproeving Gods ⁵⁷. Het Dagboek vertelt vrij uitvoerig de lotgevallen van allerlei zusters, verstrooid over vele plaatsen, maar overal het innerlijk vuur nog brandend houdend: van deze coventualen, waarvan verschillende vroeger tot „misval ghekomen zijn geweest” ⁵⁸, mocht dus wel gelden het Evangeliewoord, dat zij veel liefhebben aan wie veel vergeven is ⁵⁹. Op 18 december 1574 werden de goederen van het convent aan de Gasthuismeesters toegewezen, onder voorwaarde, dat in de gebouwen een Pesthuis zou worden ingericht en dat de overgebleven kloosterlingen door dit college zouden worden gealimenteerd ⁶⁰. Inderdaad werd in 1613 op de grond van het klooster een Pesthuis gebouwd ⁶¹. Tien jaren later was reeds besloten de kerk af te breken en de stenen er van te gebruiken voor de reparatie van het middenpand van de St.-Janskerk ⁶². De terreinen van het klooster zijn later nog voor verschillende andere doeleinden gebruikt o.a. tot huisvesting van uitgeweken Vlaamse wevers („Klein Vlaanderen”).

Bij het andere conversenklooster, dat der Agnieten, wisselen licht en donker elkaar af, wat betreft het morele peil der coventualen. Op 4 november 1572 jammert Wouter Jacobsz., dat het convent een open huis geworden is, waar ieder in- en uitloopt; en dat in het ziekenhuis een zuster onteerd is ⁶³. Afwisselend wordt gezegd, dat de zusters van elkaar gescheiden zijn (oktober 1572) ⁶⁴, en dan weer dat zij nog bij elkaar zijn en bier brouwen (4 februari 1573) ⁶⁵. Op 3 augustus van dat jaar komt te Amsterdam het bericht van een beeldenstorm, die bij de Agnieten ge-

⁵⁵ Idem, fol. 197. ⁵⁶ Idem, fol. 18 vo. ⁵⁷ Idem, fol. 18 vo-19.

⁵⁸ Inventaris no. 116. ⁵⁹ Luc. 7 : 47. ⁶⁰ Inventaris, blz. 49.

⁶¹ Walvis I, blz. 167.

⁶² Vroedschapsresoluties 1579-1601, fol. 271 vo, 272 vo en 280 vo.

⁶³ Dagboek, fol. 29 ⁶⁴ Idem, fol. 25. ⁶⁵ Idem, fol. 96 vo.

woed heeft: altaren en beelden waren openlijk op de markt verbrand ⁶⁶. De geprofeste zuster Agnes vergat zich zozeer, dat zij miskelken aan een soldaat tegen betaling afstond ⁶⁷. Daartegenover staat de dappere zuster Maritgen Goversdr., die, naar Amsterdam gevlucht, Wouter Jacobsz. in alles bijstond, en, toen het in Amsterdam ook niet meer veilig voor hem was, te Montfoort een huis voor hem huurde en de zwakke man derwaarts vergezelde op een moeizame tocht (5 juni 1578) ⁶⁸. De laatste mater was Ypgen Volpertsdr. ⁶⁹. Zij heeft van haar eigen conventualen veel te lijden gehad ⁷⁰. De kloostergebouwen werden niet in openbare veiling gebracht, maar de huisjes werden vanwege de stad aan particulieren verkocht of verhuurd. Ook hier vestigden zich verschillende Vlaamse wevers. De oorspronkelijk zeer fraaie kapel, daterende van $\pm$ 1500, werd deerlijk gehavend en later tot allerlei doeleinden gebruikt: zij vraagt nog steeds om een grondige restauratie. Het convent, dat reeds in 1556 bijna was omgezet in een falie-begijnhof ⁷¹, heeft zijn armoedig bestaan nog tot $\pm$ 1577 gerekt. Er worden 7 gealimenteerden uit dit klooster genoemd.

De tertiariissen van het Utrechtse kapittel, de Catharijnen, die zich zo dapper weerden om niet gedwongen te worden de Minderbroeders als biechtvaders te krijgen ⁷², waren niet minder strijdbaar tegenover de nieuwe overheersers. Op Kerstmis 1573, toen de uitoefening der katholieke religie al verboden was, lieten zij doodleuk de kerst-mis zingen in de spin-kamer van haar klooster. Vele Gouwenaars gingen ter Communie. De pastoor van Cappelle had de mis opgedragen, en toen hij vertrokken was:

„begannen die goede religiosen wuyt derstemme singende op die oude catholike manier den Heer te dancken ende te looven . . .” ⁷³.

Nog sterker was het staaltje van haar stoutmoedigheid, waarvan wij reeds vroeger melding maakten, hoe zij $\pm$ 1579(!) een mis lieten opdragen, waarbij 300 mensen tegenwoordig waren ⁷⁴.

Door dergelijke mededelingen uit het Dagboek krijgen wij nu een kijk op dat, wat Dr. L. A. Kesper niet heeft kunnen weten nl. hoe de Katholiekken te Gouda hun godsvrucht beleefd hebben, nadat de St.-Janskerk voor hen gesloten was en de schuilkerken nog niet bestonden: zij kerkten — nu en dan gehinderd — in de kloosterkapellen.

Walvis weet te vertellen, dat de tertiariissen haar goederen in het Hert-huis verborgen hadden, doch, toen zij meenden ze weer veilig te kunnen terughalen, werden zij op de Korte Tiendeweg overvallen en van alles beroofd ⁷⁵. In het jaar 1593 werd het convent bij percelen verkocht: het vroegere terrein werd later Geuzenstraat genoemd. Het eigenlijke klooster-gebouw heeft lang als tuchthuis dienst gedaan, en de kerk als opslagplaats

⁶⁶ Dagboek, fol. 152 vo. ⁶⁷ Idem, fol. 219 vo-220. ⁶⁸ Idem, fol. 378 vo.

⁶⁹ Stadsrekening 1560, fol. 87, en 1569, fol. 35 vo. ⁷⁰ Dagboek, fol. 305.

⁷¹ Zie blz. 118 en 182. ⁷² Idem, blz. 78. ⁷³ Dagboek, fol. 184 vo.

⁷⁴ Zie blz. 66-67. ⁷⁵ II, blz. 157-158.

van turf („Turfkerk”). In 1587 worden 23 zusters genoemd, die een alimentatie van stadswege genoten.

De ondergang van het laatst te bespreken Goudse klooster, het nog in volle zomerweelde staande Clarissenconvent, geeft mij aanleiding tot enkele principiële beschouwingen. Het Dagboek wemelt van klachten omtrent overlast, deze beschouwende zusters aangedaan ⁷⁶, en deze klachten berusten op reële, in-droevige toestanden. Wij hebben nl. — buiten het Dagboek om — verschillende documenten, die Wouter Jacobsz.’ mededelingen bevestigen. In het Aartsbisschoppelijk archief van Mechelen bevindt zich een notitie aangaande een zuster Lysbeth Anthonie:

„omtrent 1572 door de Calvinisten uit Gouda verjaagd” ⁷⁷.

Voorts bevat de *Historia Lovaniensium* van Johannes Molanus een belangrijke aantekening omtrent de Minderbroeder Quintijn Bartoleyns, geb. de Mettecoren in Belg. Limburg ⁷⁸, biechtvader van de Goudse Clarissen. Dit verhaal omtrent de martelingen, hem aangedaan, stemt in grote lijnen overeen met de berichtgevingen van Wouter Jacobsz. Ten slotte zijn er twee officiële stukken, één in het Gemeente-archief te Gouda en één in het Koninklijk Huisarchief ⁸⁰. Het zijn beide klachten van het stadsbestuur van Gouda aan Willem van Oranje omtrent de ergerlijke behandeling van de Clarissen door de Geuzensoldaten. Op 6 april 1573 klaagt men, dat scheepsvolk uit Dordrecht eerst de St.-Jan, daarna het Clarissenconvent geplunderd heeft, ten gevolge waarvan de Gouwenaars tegen de Geuzensoldaten in opstand waren gekomen. De andere brief memoreert het feit, dat 36 soldaten uit Oudewater eerst de Clarissen uit hun klooster verdreven hadden; nadat deze toen ten huize van één der burgers een toevlucht gevonden hadden, werd op het bericht, dat dáár de mis was opgedragen, ook dit huis geplunderd. Het Goudse stadsbestuur was verontwaardigd en vroeg Oranje’s bemiddeling. De ongelukkige pater Quintyn werd van vijf „misdaden” beschuldigd t.w. dat hij de mis had opgedragen, dat hij biecht had gehoord, dat hij de Mennist Faes Dircx, welke op 31 mei 1570 te Gouda gevonnist was, tot bekering vermaand had, dat hij het Woord Gods „vals” had gepredikt en ten slotte dat hij zijn Clarissen dringend geraten had niet tot een huwelijk over te gaan ⁸¹. Met de vuurdood reeds voor ogen ⁸², is hij voor 60 R. gl. vrijgekocht, welk bedrag onder de goede Katholieken bij elkaar gebedeld werd ⁸³. Zijn reis naar Amsterdam was op zichzelf al bijna een martelaarschap geweest.

Wordt men met zulke feiten voor ogen niet van deernis en verontwaardiging vervuld, omdat dit alles kon geschieden in een stad, die nog over-

⁷⁶ Zie fol. 59 vo, 144, 153 vo, 155 vo, 156, 157, 162, 162 vo, 166 vo, 168 vo, 173 vo, 189 vo en 202 vo. ⁷⁷ Doos 41: kloosters.

⁷⁸ Brussel 1841. I, p. 267. ⁷⁹ Ingekomen Stukken, doos 1572-1577.

⁸⁰ Stukken omtrent Gouda, 6 april 1573. ⁸¹ Dagboek, fol. 202 vo-203.

⁸² Idem, fol. 162 vo. ⁸³ Idem, fol. 162.

wegend Katholiek was? En kan men zich niet indenken, dat een uit Gouda naar Amsterdam gevluchte Claris in een visioen haar gevluchte medezusters in een bijzondere glorie zag schitteren? ⁸⁴.

Toch moet men zich ook kunnen plaatsen op het standpunt van de overwinnende partij. Men vertrouwde de Katholieken op *staatkundig* gebied niet recht, en in zekere zin had men geen ongelijk. Als de bovengenoemde pater Quintyn in Amsterdam aankomt, gaat hij onmiddellijk de Hertog van Alva bezoeken, die hem een nieuw habijt geeft ⁸⁵. Wanneer er wordt samengespannen om Gouda weder onder de Koning te brengen, stelt de naar Utrecht gevluchte Abdis van de Goudse Clarissen zich in verbinding met Noircarmes, om dit doel te bevorderen ⁸⁶. In het licht van zulke gebeurtenissen moesten de Katholieken wel verdacht zijn bij de bovendrijvende partij. Doch de fout was al gemaakt vlak na de overgave aan de Prins, toen deze partij haar woord in zake religievrijheid voor de Katholieken gebroken had en zó de goedwillenden onder dezen van zich had vervreemd. Ten slotte begeerden de laatsten geen *staatkundige* vrijheid, die hun de *geloofsvrijheid* zou ontnemen. Van de Clarissen zijn er volgens Walvis nog enkele tot 1592 in haar klooster blijven wonen ⁸⁷. Daarna hebben er enige samengewoond in een huis aan de noordzijde van het St.-Janskerkhof; de laatste er van woonde er nog in 1611 ⁸⁸. In 1592 is het convent bij percelen verkocht. De kerk met bijbehorend erf heeft nog lang als stadstimmerwerf dienst gedaan; na de afbraak ($\pm$ 1690) bleef het terrein tot op heden toe in gebruik als stadswerkplaats („Gemeentewerken”).

Zo waren dan de kloosters geseculariseerd. De nieuwe denkbeelden hadden gezegevierd, en er had plaats gevonden wat Prof. Dr. L. J. Rogier genoemd heeft:

„de grootste onteigeningsprocedure, die ooit in ons vaderland voltrokken werd” ⁸⁹.

De alimentaties zijn regelmatig uitbetaald, en de Goudse regenten, die na 1573 de nieuwe richting waren toegedaan, maakten zich geen zorgen meer over de ondergegane conventen. Vermoedelijk stelden ze zich op het standpunt van de Staten-Generaal, die — volgens de Franse gezant Jeannin — in 1609 van oordeel waren, dat met het tegenwoordige geslacht het Katholicisme van zelf zou uitsterven ⁹⁰. Aan de andere kant rekenden de Katholieken te Gouda er op, dat de oude kloosters uit hun as zouden herrijzen: getuigen hiervan zijn de vele makingen, bij Goudse

⁸⁴ P. Benignus Fremaut, *De Seraphiensche Palmboom* (St. Truiden 1870), blz. 114.

⁸⁵ Dagboek, fol. 162. ⁸⁶ Walvis I, blz. 369. ⁸⁷ II, blz. 153.

⁸⁸ Notarieel archief no. 30, fol. 243.

⁸⁹ *De ondergang der kloosters* (Tien Eeuwen Egmond, blz. 134).

⁹⁰ R. Fruin, *Verspreide Geschriften III*, blz. 249.

notarissen gedaan voor het geval dat een met name genoemd vroeger klooster weer zou zijn opgebouwd ⁹¹. Beide onderstellingen zijn onjuist gebleken: het Katholieke geloof is in Gouda niet uitgestorven, doch de oude conventen zijn niet herleefd. Eerst in de 19e en 20e eeuw zouden nieuwe kloosters verrijzen, die — kleiner in aantal — meer dan in de Middeleeuwen zich zouden toeleggen op ziekenverpleging en onderwijs. Mogen zij nog lange jaren hun zegenrijke arbeid verrichten in de stad van der Goude! ⁹².

⁹¹ Zie blz. 114.

⁹² Ik kan niet nalaten mijn grote erkentelijkheid te betuigen aan allen, die mij bij het verzamelen van waardevolle gegevens voor dit hoofdstuk ter zijde hebben gestaan, in het bijzonder Zuster Olāv v. d. H. Theresia O.C.D. (Mej. Dr. A. G. Kersbergen) te Hafnarjördur (IJsland), vroeger als Hoofdcommies verbonden aan het Gemeente-archief te Rotterdam, en aan de heer S. H. v. d. Kraats Sr., oud-custos van het Goudse Gemeente-archief, die — op zijn hoge leeftijd nog steeds actief — vaak nuttige informaties verstrekt heeft.

BIJLAGE I

1395 mei 27

Het stadsbestuur van Gouda oorkondt, dat Godevaert Jelysz. aan de stad gegeven heeft een huis en erf, gelegen in Rozendael ten behoeve van de Lollarden.

Wij, schout, burgermeesters ende schepen der stede van der Goude, doen condt allen luyden, dat voor ons gecoemen is Godevaert Jelyszoon, ende gaff eene vrijen eyghendom den Heere ende den stede, ter armer broeders behouff, die broot om Goods willen bidden, ende malcanderen van minnen dienen, ende die men Lollaerds hyet, die nu sijn off naemaels wesen zullen — als van enen huysse ende erffve, dat staende ende geleghen is in Rosendael tusschen Jonghe Gerrits ende Geertruidt Gerrit Hughensoens, mit zeven groot tsjaers, een tuerloer min, welck huys voors. bewaren sullen Witte Dirxsoen ende Jan van Foreest, die dese broeders voors. daertoe ghecoren ende ghenomen hebben, bij raede ende goetduncken van ons, in sulcker voorwaerden, dat dese voors. broeders God onsen Heere dienen sullen, ende nae die ghebode der heylicher Kercken leven sullen. Ende, dat zij des nyet en deden, ende haer enich misdede teghen der heylicher Kercken, off onder malcander enighe onstantelike zaecken hantierden off enighen twist maecken, dat dan dese voors. twee bewarers bij raede der voirs. broeders, die nu sijn off naemaels wesen zullen, dyen persoon uytsetten zullen. Ende, wanneer dat enich van desen twee bewarers voors., die nu sijn off naemaels wesen zullen, offlivich worde, soe zal die een, die dan leeft, bij raede der voors. broeders eenen anderen goeden man kyessen in desgheens stat, die gestorven is. Ende waer dat dese voors. broeders ter Gouda verdreven worden ende daer binnen nyet woonen en mochten, dat nochtans dat voors. huys ende erffve ende dat daertoe behoort, altoes staende zoude blyven in der voors. twee bewarers handen, die nu sijn off naemaels wesen zullen, altoes ter voors. broeders behouff in te coemen ende te wesen, gaende ende kerende alsoe dicken als zij willen, uyt wat lande, dat zij coemen, die van goede naeme sijn bekent ende van goeder sameninghe. Voort soe en sullen die voors. bewarers, die nu sijn off naemaels wesen zullen, dit voors. huys ende erffve off yet, dat daertoe behoort, nyet vercoepen, verminderen noch in gheenre manyeren veranderen noch becommeren, maer dat het altoes sal staende blyven ter voors. broeders behouff in te coemen ende in te woonen zonder yemants wederseggen, in alre manyeren als voors. es. Ende waer dat yemant dit voors. huys ende erffve becommeren off beletten off antalen woude, dat zouden

die voors. twee bewarers bescudden ende verantwoorden gelijcken haers zelfs goede. Ende deser bryeve zijn twee: den eenen hebben die bewarers voors. ende den anderen hebben die broeders voorscreven. In oirconde desen bryeff bezegelt met onser stede zeghel, tot eenre kennessen der waerheyt, zonder arghelist, gegeven int jaer ons Heeren duysent dryehondert ende vijff ende tnegentich, up den zeven ende twintichsten dach in meye.

Na collationnering is bevonden te accorderen met zyn principael, besegelt met een groen uuthangend zegel van wasse

Bij mij

(w.g.) Cornelis Jacobszoon.

Gemeente-archief Gouda: Inv. Goudse kloosters no. 1 (Afschr. c. 1573).

BIJLAGE II

(1453) november 25

Dirk van Herxen en Martinus Schindel schrijven aan de H. Geestmeesters te Gouda over een geschil, dat ontstaan is tussen hen en Johannes van Goch, de rector van het Collatiehuis.

Eerbair guede vrende,

Wilt weten dat wi vernomen hebben scheling te wesen tusschen u ende heer Johan ende den brueders in dat collaciehuijss bynnen der Goude alss van ghelde, dat ghegheven ende ghespaert is tot des selven huys behoeff ende der broeders, dairyn wonende, want ghi willen, dat men dair renthe mede kope tot des huys behoeff, ende heer Johan dat gherne ghebruken solde tot noetdrufte der brueder, die dairyn wonen, want sij behoevich sijn yn cledinghe ende daghelickscher noetdrufte, van eten ende van drinken, omdat sij cranck sijn ende niet wynachtig ghenoech tot dat sij behoeven. Dairom dunct ons als van verres die dinghe te verstanden, wil dij dat daer een huys sij na onser manyeren to Deventer ende te Zwolle, als ons angebracht is, ende dair een collaciehuys te bliven, dat die brueders, pryester ende clercke te voren an behoeven hoer noetdrufte, ende, is dair dan yet boven, so ist redelick, dat men dat an tymmer legghen of an renthe, den huse blivende. Dairom begheerden wij wal, dat ghi den brueders guetlick te ghemoete ghinghen dairyn, want het ghespaert ende gheworven tot der brueders huys ende niet tot des huses behoeff, off die personen verdreven worden. Ende dairom heb dij yenich ghebreck op heren Johan of anders, dat wilt vertrecken hent dair visitacie gheschiet van ons off van enighen vaders, dairtoe ordiniert, opdat men dan die dynghe sate ter eren Gods na ghelegghenheit der sake. Wij en vernemen noch anders niet dan heer Johan trouwelick die dynghe doet, die men dair sculdich is te doen, ende bijnae allene wynachtich is yn arbeyde der hande, ende gheen anxt hebben en dorfft, dat hy enich ghelt of guet na hem trecken sal, of hij vandair voere mitter wonynghe. Hierin doet als wij uwer bescheidenheit toebetrouwen. God sij mit u. Ghescreven op sunte Katherynen dach der joffr. God.

Heer Derick van Herxen ende Heer Merten, pryesters ende bewaerress der clerckenhuys bynnen Zwolle ende op sunte Jheronimusberghe.

In dorso: An den Eerbaren Gherit Albertssz. ende Johan Stempel, Heilich Gheystesmeysters bynnen der Goude, onsen gueden vrenden.

Gemeente-archief Gouda, Weeshuis-archief no. 11 (Eigenh. oorspr.).

BIJLAGE III

1446 januari 8

Paus Eugenius IV herroept alle overeenkomsten van de Observanten met de stad Gouda enerzijds, en de Conventuelen met de Pastoor van Gouda anderzijds, en stelt het Observantenklooster onder de rechtsmacht van de generaal der familia ultramontana en de vicaris der Keulse provincie.

Eugenius, episcopus, servus servorum Dei, ad futuram rei memoriam. Sacrosancta Romana ecclesia, de cunctorum, presertim regulari castimonie deditorum, cura fidelium sollicita, ad ea libenter intendit, per que, pensatis diligenter personarum, rerum, locorum et temporum circumstantijs, ipsorum fidelium tranquillitati ac paci consulitur et per que litium successis anfractibus tam imminencia quam futura discordiarum, necnon alia pericula, valeant summoverti. Dudum sicut accepimus cum dilecti filii universitatis et homines opidi Goudensis Traiectensis diocesis, zelo devotionis accensi ac sufficienti desuper a sede apostolica licentia suffulti, quandam domum cum ecclesia campanili, campana et alys necessarys officinis pro usu et habitatione duodecim fratrum ordinis de observantia in prefato opido fundare et construere seu fundari et construi facere vellent, prout, postmodum fundaverunt et construxerunt seu fundari et construi fecerunt, inter nonnullos ex fratribus ordinis et observantie predictorum ac universitatem et homines predictos ex una ac dilectos filios, rectorem parochialis ecclesie dicti opidi, et quosdam fratres eiusdem ordinis conventuales nuncupatos ex altera partibus, super fundatione et constructione huiusmodi materia questionis exorta, tandem fratres de observantia, universitas et homines, necnon rectorem et conventuales fratres pro bono pacis inter alia se insimul concordarunt et huiusmodi concordiam inierunt, videlicet quod fratres de observantia in ipsa fundanda domo pro tempore degentes non nisi infra prefatum opidum elimosinas querere ac praedicare, confessionem audire et alia divina officia pro animarum salute facere et exercere, nec plures quam duodecim ex eis in ipsa fundanda domo permanere possent, ac etiam nonnulla alia conventiones et pacta inter se inierunt et fecerunt illaque perpetue inviolabiliter observare promiserunt et iurarunt, etiam tunc quibusdam expressis, ut a nonnullis asseritur, adiectis pennis, prout in instrumentis publicis, superinde confectis, quorum tenores presentibus haberi volumus pro insertis, plenius continetur. Cum autem sicut plenissime fuimus informati et evidenter appareat, concordie conventiones et pacta minus justa et rationabilia ac privilegijs, prefato ordini per sedem predictam concessis, illiusque regularibus institutis plurimum contraria sint, et illorum occasione ac ex certis alys minus iustis rationabilibus causis, nonnulli ex fratribus conven-

tualibus, que dei sunt et religionis minus debite considerantes, prefatam domum ad se de iure spectare et in illa commorantes, quos necnon omnes alios et singulos fratres ordinis et observantie predictorum sub vera obedientia non fore mentiuntur, quandiu in ibi moram traxerint, privilegijs, exemptionibus, immunitatibus, libertatibus, gratys et indultis, alys domibus ordinis et observantie eorundem ac in eis degentibus fratribus per dictam sedem seu alias in genere concessis, uti et gaudere non posse, minus veraciter asserere presumant in non modicum religionis eiusdem ordinis et observantie diminutionem ac illorum fratrum preiudicium necnon universitatis et hominum predictorum perniciosum exemplum et scandalum plurimorum. Nos premissis omnibus et singulis debita meditatione pensatis, volentes circa ex debito remedio providere, motu proprio, non ad fratrum ordinis et observantie predictorum vel alterius instantiam, sed, matura desuper deliberatione prehabita ex certa scientia, auctoritate apostolica, tenore presentium concordiam ac omnia et singula alia, illa concernentia, in prefato instrumento contenta, in quantum fratribus ordinis et observantie predictorum preiudicialia ac minus iudicialia forent, duntaxat revocamus, cassamus et annullamus nulliusque roboris vel momenti, nec per fratres ordinis et observantie predictorum et alios fratres, rectores ac universitatem et homines predictos aut quosvis alios observari debere, ac ipsam domum et fratres, necnon personas in ea pro tempore degentes, Generali Ultramontano et Provincie Colonie vicarijs ordinis et observantie eorundem subiecta esse et censi debere in omnibus et per omnia, quenadmodum domus dictorum ordinis et observantie in Italia seu in Francia illorumque fratres generalibus Citramontano et Ultramontano ac provincialibus vicarijs ordinis et observantie eorundem subiecta existant, ac omnibus et singulis privilegijs, exemptionibus, immunitatibus, libertatibus, indulgentys, gratys et indultis alys domibus et in eis degentibus fratribus ordinis et observantie concessis, predictis uti et gaudere libere et licite posse, decernimus pariter et declaramus, rectoribus et fratribus conventualibus predictis super domo et alys premissis perpetuum silentium imponentes ac iuramenta hincinde prestita prefata penitus relaxantes. Non obstantibus promissionibus et iuramentis predictis ac constitutionibus et ordinationibus necnon privilegijs et litteris apostolicis generalibus vel spetialibus, quorumcunque tenorum existant, per que presentibus non expressa vel totaliter non inserta effectus earum impediri valeat quomodolibet vel differri et de quibus quorumque totis tenoribus de verbo ad verbum habenda sit in nostris litteris mentio spetialis. Nos enim ut quacunque, per quam huiusmodi litterarum effectus seu executio retardari vel impediri quomodolibet possit, tollatur materia, effectum seu executionem huiusmodi cuiuscunque exceptionis etiam surreptionis vel nullitatis proponende seu appellationis interponende pro tempore aut alterius quesiti colloris pretextu vel occasione directe seu indirecte per rectores seu fratres

conventuales predictos aut quosvis alios retardari seu quomodolibet impediri nullatenus posse, scientia et auctoritate predictis, etiam decernimus per presentes. Nulli ergo omnino liceat hanc paginam nostre revocationis, cassationis, annulationis, declarationis, impositionis, relaxationis et constitutionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverint incursurum. Datum Rome apud sanctum Petrum anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo quadragesimo sexto. Sexto Id. Ianuarias pontificatus nostri anno sextodecimo.

In dorso:

- a) Hic per dominum Eugenium cassantur omnes concordie inter fratres minores in Gouda et leges et pastores anno 1446.
- b) Bulle van den Paus Eugenius, waerinne gerevoceert wordt altheden dat bij den minrebroeders ende den cureyt ende regierders van der Goude geaccordeert is in preiudicie ende tot achterdeel van de minrebroeders.

Gemeente-archief Gouda, Secrete Kast, Lade I I no. 7.

BIJLAGE IV

1569 maart 7; 1571, 27 november

Twee vrouwen worden door het Goudse gerecht ter correctie in een klooster geplaatst.

Alsoe Cateline, anders genaempt Tulleken vuyt Vlaenderen, voir schepenen geconfesseert heeft ende beleden heeft, dat zy met quaet geselschap achter landen loopen bedelen heeft, contrarie die placcaten der Co. Mt. ende daeromme aen schepenen versocht heeft omme in een convent gebracht te worden ende beterschap van leven te moegen leyden, bethoonende seer groot leetwesen, soe ist dat schepenen, gelet hebbende op haer gebreken ende joncheyt, voorn. Cateline geordonneert hebben voir haer correctie gebracht ende geleyt te worden in een van de conventen binnen deser stede, ter fyne zy daer sall moegen peniteren ende God van gratie bidden.

Actum den viie marty 1569.

Alzoe Margriete Dirck Spilletgensdr., out omtrent xi jaren, voir schepenen beleden ende geconfesseert heeft, dat zy zedert twee ofte drie jaren herwerts van eenige cramers, die alhier inde jaermarcten met cramerye te coope gecomen waren, ontstolen heeft in verscheyden marcten, zoe syde als wolle, lint, zyde-pasement, ende oick wolle-pasement, bonetten, mitsgaders oeck eenige lakenvercopers ontstolen heeft wolle ende linne laeckens, twelck zy zeeckere personen geleverd heeft omme te volcomen. Waervan de voorsz. Grietgen seyde groot leetwesen te hebben, belovende haer daer van voorts te wachten ende myn heeren ootmoedelick gebeden heeft dat men haer in een convent bestellen zoude omme een goet leven te moegen leyden, soe ist dat schepenen, gelet hebbende opte joncheyt van de voorsz. Margriete, deselve Margriete geordonneert hebben voir haer correctie gebracht ende geleyt te worden in een convent, ter fyne zy aldaer zall moegen peniteren ende God om gratie bidden, mits betalende de costen ende myssen van justicie, welcke costen Burgemeesteren ende schepenen, vuyt hoer privee name, om Goidts wille betaelt hebben. Actum den xxviie november 1571 by Burgemeesteren ende schepenen.

INDEX

- N.B. 1. Voor het systeem van deze index zij verwezen naar de Inventaris, blz. 351-352.
2. Korthedshalve zijn niet opgenomen de namen van schrijvers en van plaatsen, waar boeken verschenen zijn.
- Aeff Nycolai, 59.
Aarlanderveen (Katryn Dirck Janszonsdr. van), 123.
Adriaen Jacob Gerijtszonsdr., 43.
Adriaen Ockersz., 157.
Aduard (Cisterciënserklooster), 168.
Aeghte Hendrixz., 126.
Aelbrecht Foucxz., 127.
Aelbrecht Hermansz., zie Albertus Hermannus.
Aer (Theodoricus de), 24, 72.
Agatha Nicolai, 145.
Agnes (Zuster), 194.
Albertus IJsbrandi, 73.
Albrecht van Beieren, 12, 104, 106.
Alfen, 165, 168.
Alkmaar, 15, 190.
— (Clarissenklooster), 52, 53, 143.
Allaert Heymansz., 61.
Aluydt Zandersdr., 117, 191.
Alva (Hertog van), 186, 196.
Amersfoort, 121.
Amsterdam, 13, 14, 17, 110, 119, 121, 123, 155, 169, 180, 184, 191, 193, 194, 195, 196.
— (Agnesklooster), 124.
— (Cellebroeders), 155.
— (Luciaconvent), 164.
— (Maria Magdalenaklooster), 41, 45.
— (Oude Nonnen), 165, 166.
— (Petrus Walteri de), 72.
Andries (Heer), 111.
Anna Jacobsdr., 125.
Anna Saris Roloffzonsdr., 128.
Anna Vranckendr., 117.
Anthonie (Lysbeth), 195.
Anthonius [Thonis] (Broeder), 157.
Antwerpen, 15, 123, 139, 187.
— (Cellebroeders), 155, 156.
— (Clarissen), 52.
— (Tryn Jacobs van), 122.
Appels, Catharina, 50.
Arend (Mr.), 10.
Arm bout Gerytz., 37.
Arnhem (Hendrik van), 4, 34, 37, 42, 58, 60, 63, 102, 116, 132, 150, 153.
— (Thomas), 121, 129.
Arnoldus Jacobi, 68, 73.
— (Johannes), 62.
Aultermarck (Hans), 191.
Avignon, 17.
Baartwijk, 80.
Baden, zie Frederik IV.
Baers (Pascasius), 11.
Ballen (Willem), 139.
Bartoleyns (Quintijn), 195, 196.
Bartholomeüs (Augustijn), 27.
Bartolomeüs (Broeder), 11.
Bazel, 86, 107.
Beieren, zie Albrecht, Jacoba, Jan.
Beynen (Gelis Dircz. van), 4.
Belij de Bagijn, 13.
Berca (Henricus de), 52.
Bernardus (Collatiebroeder), 121.
Berninck (Henricus), 34.
Biduane, 64, 65.
Biervliet (Agnies Janszonsdr. van), 123.
Blankenheim (Frederik van), 8, 17, 23, 29, 39, 64, 85, 86, 87, 176.

- Bloeyer [Blooyer] (Heer Andries die), 18, 19, 90.
 Bloemendaal, 17, 69, 168, 177.
 Bloemkamp (Cisterciënsers), 11.
 Block (Gillis), 81, 82, 169.
 Blois (Guy van), 6, 7, 22, 26, 103.
 — (Jan van), 6, 7, 18, 22, 26, 103.
 Bodegraven, 168.
 Boechout (Floris van), 94.
 — (Walterus de), 90, 91, 92, 94, 96, 99, 117.
 — (Willem van), 94.
 Bol (Cornelis), 73.
 Bommel, 123.
 Borre (Judocus), 87.
 Boshuysen (Jan van), 176.
 Bosco (Hetwigis), 52.
 Boskoop, 20.
 Bourbon (Artur de), 48, 77, 92, 97, 98, 99, 141.
 Bourgondië, zie David, Filips, Karel, Maria.
 Bouwens (Gerrit Gerritsz.), 140.
 — (Gherrit), 140.
 — (Ghysbert), 140.
 — (Jan), 122.
 — (Cornelis), 140.
 Brabant (Jan van), 104.
 Braeckel (Cornelis), 188.
 Braem (Tymannus), 8.
 Brederode (Frans van), 125.
 — (Walraven van), 86.
 Brielle (Cellebroeders), 156.
 — (Clarissen), 48.
 Brinckerinck (Johannes), 28.
 Brouhuysen (Hendric), 46.
 Brugge, 91, 95, 105.
 Brugman (Johannes), 20, 34, 132.
 Bruyn (Gysbrecht Gerrits de), 77.
 Brussel, 28, 106, 150.
 — (Clarissen), 52.
 Bruun (Arnoldus), 101.
 Bushuysen (Bruninck van), 176.
 Buscop (Weremboldus van), 19, 20, 21, 22, 23, 45, 53.
 Daems (Jan), 133, 154.
 Daniël (Broeder), 157.
 — Jansz., 115.
 Dapper, 122.
 — Hermansz., 9, 10.
 David van Bourgondië, 60, 67, 74, 79, 81, 86, 87, 91, 136, 176.
 Degenacr (Mr. Heynrick), 76, 111, 152.
 Delff (Martinus), 129.
 Delft, 13, 14, 17, 104, 121, 123, 148, 149, 165.
 — (Agathaklooster), 21, 23, 148.
 — (Broeders des Gemeenen Levens), 35, 37, 44, 77, 79, 80, 102, 108, 113, 129, 160.
 — (Ceciliaklooster), 23.
 — (Cellebroeders), 156.
 — (Minderbroeders), 154.
 — , zie ook Sion.
 Deventer, 6, 17, 19, 28, 108.
 — (Broeders des Gemeenen Levens), 36, 38, 80, 201.
 — (Meester-Geertshuis), 124.
 Diepenveen (klooster), 124, 159, 160.
 Diepholt (Rudolf van), 45, 46, 72, 78, 86, 106, 136, 137, 139, 174.
 Diephorst (Cornelis Adriaensz.), 150.
 Dirk Aernt Wemmersz., 76.
 — Dircxz., 135, 136.
 — Florisz., 35, 58, 86, 134, 175, 176.
 — Jansz., 157.
 — Remboltz., 77.
 — Willemsz. Scortenz., 3, 5, 8, 11, 37, 141.
 Dircks (Maritgen), 80, 124.
 Donck (klooster den), 78.
 Dordrecht, 6, 15, 123, 195.
 — (Augustijnen), 11, 100.
 — (Cellebroeders), 156.
 — (Minderbroeders), 48.
 Duyfgen Jansdr, 124.
 Egmond (George van), 67, 88, 89, 111.
 — (Gerbrandus van), 177.
 — (Lamoraal van), 88.
 — (Willem van), 32.
 Eyck (Martinus Nicolaes), 154.
 Elisabeth Lysbeth Cornelis Coenendr., 128.
 Emmeken (Zuster), 155.
 Emmeric (Johannes van), 100.
 Emouts (Ghertrudis Jan), 22.
 Enguechin (Petrus), 91, 92, 96, 97.
 Enkhuizen, 15.
 Erasmus (Desiderius), 48, 50, 132, 142, 147, 151, 152, 153, 160, 161, 185.
 Erp, 35, 121.
 Eugenius IV, 32, 33, 34, 85, 94, 202-204

Evers (Goest), 179

Faes Dirksz., 154, 195

Filips van Bourgondie, bisschop van Utrecht, 88, 134

Filips de Goede, 30, 104, 105, 139, 174

Filips de Schone, 105, 146, 179

Filips II, 45, 106, 118, 182

Floris Radewijnsz., 19, 23, 28

Folkerus, 17

Frankfort a/d Oder, 191

Frederik IV, bisschop van Utrecht, 87, 88

Galencoep (Mr Johannes de), 8

Gatruit Quirinusdr., 80

Geertruydt Pouwelsdr., 127

Gent, 123

Georgius, bisschop van Vich, 86

Gerardus Nycolai, 59

Gerardus Simonis, 118

Geryt Simonsz (Mr.), 77

Gerrits (Maritgen), 117

Gherit Albertsz., 36, 201

Ghernt Jacobz., 76

Gherw van Middelburchsz., 130

Gibleth, 17

Goch (Johannes van), 36, 37, 44, 59, 102, 121

Godefridus, bisschop van Tiflis, 67

Godefridus, bisschop van Tricola, 87.

Godevaert Jelysz., 25, 199

Goes, 121, 172

— (Jan van der), 36, 108, 152

Gouda (Agnietenconvent), 2, 5, 14, 46, 47, 53, 55, 62, 66, 68, 70, 75, 78, 84, 89, 98, 99, 101, 102, 103, 106, 113, 118, 120, 123, 125, 126, 128, 137, 139, 151, 152, 159, 166, 169, 170, 174, 175, 180, 182, 193, 194

— (Alexianen), zie Cellebroeders

— (Barbaraklooster), 2, 4, 5, 14

— (Brigittenconvent), 2, 5, 8, 12, 47, 50, 53, 55, 67, 68, 69, 74, 79, 80, 87-89, 98, 99, 101, 102, 105, 106, 110-113, 118-120, 126, 137, 139, 140, 151, 158, 159, 170, 171, 180, 182, 185

— (Broeders des Gemeenen Levens), zie Collatiebroeders

— (Catharinaconvent), 2, 3, 4, 5, 8, 13, 41, 42, 53, 66, 67, 69, 78, 79, 80, 85, 88, 89, 97, 98, 100, 102, 103, 106, 109, 110

113, 117, 118, 120, 126, 137, 139, 143, 144, 148, 149, 152, 158, 159, 166, 168, 170, 173, 175, 182, 194

— (Cellebroedersklooster), 2, 5, 6, 25, 26-28, 53, 57, 70, 74, 80-82, 85, 87, 90, 96, 103, 107, 113, 115, 116, 119, 121, 126, 128, 132, 133, 136, 138, 152, 155-158, 166, 168, 171, 176, 179, 182, 187, 199, 200

— (Clarissenconvent), 2, 4, 5, 6, 8, 12, 50-53, 55, 67-69, 79, 80, 83-85, 89, 99, 102, 105-107, 108, 111, 119, 120, 124, 126, 132, 138-140, 154, 155, 162, 166, 168, 169, 175, 179, 180, 182, 195, 196

— (Collatiebroeders), 2, 4, 5, 10, 34-38, 44, 53, 57-63, 70, 79-82, 84, 86-88, 90, 93-95, 96-102, 106-109, 113, 116, 119, 121, 127-132, 134-136, 138, 140-142, 145-147, 149-153, 160-163, 166, 167, 169, 171, 175-181, 189, 190, 201

— (Conventuelen), zie Minderbroeders

— (Lollarden), 25, 26, 27, 28, 199

— (Margaretaklooster), 2, 5, 6, 7, 8, 12, 21, 23-25, 27, 38-41, 53, 65, 68, 70-75, 77, 82, 83, 85-87, 89, 95, 99, 101-103, 109, 110, 113, 116, 117, 120, 122, 125-127, 132, 136, 137-139, 140, 145, 147, 150-153, 155, 158, 159, 166, 169, 173, 176, 177, 179, 181, 191

— (Mariaklooster), 2, 5, 38-41, 53, 66, 68, 70, 75, 77, 81, 82, 85, 89, 98, 99, 101, 102, 105, 106, 109-111, 113, 117, 120, 122, 125, 127, 128, 133, 134, 137, 139, 145, 147, 151, 158, 159, 165, 166, 168, 169, 172-174, 176, 180, 182, 191

— (Maria-Magdalenaconvent), 2, 5, 37, 42-46, 53, 67, 70, 75-78, 81, 86, 87, 89, 95-98, 100, 102, 103, 106, 109, 110, 111, 118, 120, 123, 126, 137, 139, 149, 151, 159, 160, 169, 170, 174, 175, 178, 179-181, 182, 192, 193

— (Mariensterre), zie Brigitten

— (Minderbroedersklooster), 2, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 16, 28-34, 53, 62, 63-65, 79, 81, 83-85, 89, 90, 93, 94, 97, 99-101, 103-105, 107, 108, 111, 113, 121, 124, 126-129, 131, 134, 136, 138, 151-154, 159, 161-163, 166, 168, 169, 173, 179, 180, 182, 187, 188, 195, 202-204

— (Observanten), zie Minderbroeders

— (Onbekende kloosters in de Spiering

- straat), 5, 7, 8, 40, 85, 104.
 — (Paulusklooster), zie Collatiebroeders.
 — (Regulieren), zie Stein.
 — (Zuster-Idaconvent), zie Catharina-klooster.
 — (Tertiarissen van St.-Clara), 6, 50-52, 67, 79, 85, 97, 98, 105, 113, 174.
 — (Aalmoezeniershuis), 57, 191.
 — (Arme-fraterhuis), 5, 37, 62, 80, 88, 99, 101, 102, 130, 135, 141, 142, 190.
 — (Bagijnhof), 12, 13, 14.
 — (Barbarakapel), 2, 140.
 — (Gasthuizen), 2, 8, 10, 44, 45, 118, 134, 135, 140, 143, 144, 145, 193.
 — (H. Gecastmeesters), 35, 36, 37, 78, 80, 108, 118, 122, 182, 190, 201.
 — (Hofjes), 13, 14.
 — (St.-Janskerk), 10, 17, 18, 30, 33, 76, 77, 79, 86, 87, 90-101, 107, 134, 146, 154, 155, 177, 187, 193, 194, 195, 196.
 — (Jeruzalemskapel), 38, 61, 62, 70, 100, 177.
 — (Leprooshuis), 39.
 — (Nood-Godskapel), 6, 8.
 — (Pesthuis), 193.
 — (Proveniershuis), 192.
 — (Slot), 134.
 — (Termijnhuizen), 9, 10, 11, 29, 100, 135.
 — (Weeshuis), 190.
 — (Filips van), 161, 162, 163.
 — (Gerardus van), 88.
 — (Jacobus de), 129.
 — (Lambertus van), 82.
 — (Willem van), 163.
 Goude (Dirc van der), 7.
 — (Gerard), 62.
 — (Gerrit van der), 163.
 — (Henricus), zie Henricus Vopponis.
 Goris (Robert Jansz.), 72, 73.
 Gorkum, 121, 127, 190.
 Goswinus, bisschop van Ieropolis, 61.
 Govert Anthonisz., 115.
 Grave, 123.
 's-Gravenhage, 110, 112, 149, 177.
 — (St.-Elizabethsklooster), 143.
 's-Gravenzande (Regulieren), 73.
 Gregorius IX, 83.
 Gregorius XIII, 78.
 Griet de Bagijn, 13.
 Groningen, 6.
 Groot (Hugo de), 185.
 Groote (Geert), 17, 18, 19, 20, 21, 26, 35, 42, 44, 53, 76, 151.
 Groothuizen, 91.
 Haarlem, 13, 14, 45, 72, 121, 123, 178, 185.
 — (Cellebroeders), 156.
 Haerleus (Wilhelmus), 73.
 Haastrecht, 22, 122, 157.
 Hamalia (Mr. Jan de), 15, 93, 135.
 Hattem (klooster Hiëronymusberg), 80.
 Hee (van der), 122.
 Heenvliet (Heer Walter), 63, 153.
 Heilo (Regulieren), 73.
 Hcyen (Berta de), 48-50, 152.
 — (Jan Adam), 76.
 Heyltgen de Bagijn, 13.
 Heymannus Florentii, 71, 73.
 Hekendorp (Sophia, wed. van Ghysbert van), 122.
 Hem (klooster den), 72, 73, 77, 78.
 Hendrik Jan Pieter Soopsz., 138, 169.
 Henricus Vopponis, 19, 22, 44, 53.
 Hermannus (Albertus), 80.
 Herp (Hendrik), 35-37, 58, 59, 94, 100, 116, 121, 129, 132, 135, 145, 160-163.
 's-Hertogenbosch, 123.
 — (klooster Mariënwater), 50.
 Herxen (Dirk van), 36, 201.
 Hoeck (Theodoricus Jacobsz.), 49.
 Hoecken (Katharyn Jans), 123.
 Hoorn, 15, 138, 167, 172.
 — (Theodricus), 129.
 Horne (Jacob van), 124, 125.
 Houff (Cornelis van der), 191.
 Hulst (Minderbroedersklooster), 124.
 Hungel (Minderbroeder), 102.
 Yda Engbrechtsdr., 4, 41, 42, 102, 139.
 Ieropolis, 61.
 Innocentius VIII, 50, 52, 67.
 York (Margareta van), 47, 48, 49, 53, 105.
 Ypgen Volpertsdr., 194.
 Yppuse, 65.
 Ysenoud (Gheeza), 145.
 Ysselstein, 110.
 Jacob (prior te Utrecht), 9.
 Jacoba van Beieren, 30, 90, 104, 105, 181.
 Jacobi Gerardi, 145.

- Jacobs (Willem), 115.
 Jacobus (Collatiebroeder), 121.
 — Nicolai, 72.
 — Theodorici, 138.
 Jacops (Dircxz.), 172.
 Jan (Heer), 51.
 Jan van Beieren, 7, 8, 39, 40, 41, 91, 94, 104, 106.
 — Bouwensz., 122, 190.
 Johannes Henrici, 73.
 Jan Hubrechz., 75.
 Johannes Johannesz., 116.
 Jan Cornelisz., 150, 190.
 Johannes Maria, 145.
 — Pinardi, 72.
 — Reyneri, 90.
 — Stempelz., 36, 37, 201.
 — Theodorici, 90, 91, 93, 94.
 — Voppensz., 37, 59, 122, 153.
 Jan Willemsz., 156.
 Jans (Anna), 117.
 — (Aziken), 126.
 Jeannin, 196.
 Jodocus (wijbisschop), 60.
 Joost Adriaensz. (Broeder), 11.

 Kampen, 17, 27.
 Capelle, 194.
 Karel de Stoute, 6, 47, 50, 51, 53, 74, 91, 105, 113, 165, 166, 175, 176.
 — V, 93, 132, 176, 178.
 Cateline, 205.
 Kemp (Jan), 75.
 Kerstants (Anna), 22.
 Keulen, 119.
 — (custodie van), 29, 31-33, 52, 79, 105, 203.
 — (universiteit), 43.
 Claes (Heer), 75.
 Clemens VII, 85.
 Codde (Jacob), 65.
 Coelman (Jacobus), 88.
 Coet (Adriaen), 190.
 Constanz., 86.
 Kopenhagen, 150.
 Cornelia Gheertsdr., 117.
 Cornelis Ghysbrechtsz., 115.
 — Hermansz., 73.
 — (Machteltgen), 117.
 — Volpartsz., 101, 146, 147, 149, 153, 177.
 Cornelius (Cornelis) Corneliusz. (Cornelisz.), 37, 44, 121, 155.
 Cosijn (Dirk), 22.
 Cosijns (Machteld), 5, 19, 21, 22, 24, 42, 65, 72, 122, 132, 191.
 Kraenleyde (Adam Woutersz. de), 39, 42, 47, 48, 51, 77, 92, 98, 99, 102, 141.
 Crabeth (Gebroeders), 98, 146.
 — (Dirk), 88, 147.
 Crol (Joannes Jansz.), 123.
 Cruuf (Hugho Wilhelmi), 72.
 Kuilenburg (Zweder van), 86.

 Lambert Willemsz., 20, 71-73.
 Lambrechts (Nicolae), 126, 132.
 Lange (Gerrit Cornelisz. de), 164.
 Laude (Symon de), 91, 92, 96.
 Leerdam (Henricus Walingi van), 123.
 Leeu (Pieter Jacobsz.), 121, 157, 158.
 Leeuw (Gerard), 153.
 Leiden, 13, 14, 16, 17, 45, 108, 121, 144, 153, 167, 173, 176.
 — (Cellebroeders), 156.
 — (Dominicanessen), 124.
 — (Minderbroeders), 154.
 — zie ook Rodenburch.
 Leiden (Lucas van), 96.
 Lethmaet (Mr. Herman), 112.
 Leuven, 123, 141.
 Lidwina (St.-), 20, 73.
 Lidwy, 63.
 Lippia (Everhardus van), 50.
 Lochem (Bernard), 121.
 Lockhorst (Herman), 87.
 Loen (Ryckmoet Henricusdr. van), 50, 80, 123, 125, 140.
 Loer (Dirk), 149.
 Londen, 150.
 Lopsen (Regulieren), 165.
 Luik, 88, 91, 92.
 Lumey, 82, 186, 188, 189, 191.

 Maarten, de kerkbreker, 192.
 Maartensdijk (St.-), 91.
 Machteld Robbendr., 126.
 Mandere (Wouter van der) [Gualterus de Mandra], 91, 92, 95, 97.
 Marge, de scorteldouckverrewster, 125.
 Margriet Bartout Janszoonzdr., 122.
 — Dirck Spillitgensdr., 205.
 Margareta Leonardi, 124.
 Maria van Bourgondië, 105.
 Maria Fransdr., 189.

- Maryken Geerloffsdr, 64, 65, 93, 155
 Maria Gerardi, 145
 Maritgen Govertsdr, 194
 Marigen Hendric Dircxz, 126
 Maria Martini, 146
 Maritgen Thymonsdr, 122
 Martinus (Wijbisschop), 86
 Martinus V, 29, 85
 Mattheus (Collatiebroeder), 121
 Mattheus de Lollard, 26, 27
 Matthias, bisschop van Biduane, 64, 65
 Mauritius (Mr Jaobus), 147, 177
 Maximiliaan I, 64, 88
 Mechelen, 91, 119, 141, 195
 — (Minderbroeders), 48, 161
 Medemblik, 15
 Meyer (Gerard), 90
 Melanchton (Filippus), 185
 Mettecoren, 195
 Meurs (Walraven van), 71, 72
 Middelburg, 169
 Middelburch (Kathrijn Jansdr van) 122
 Mierop (Cornelius van), 177
 — (Vincentius van), 177
 Miewes, zie Mattheus de Lollard
 Minne (Klaare), 191
 Moert (Mr Dirc van), 47, 77, 152
 Montfoort, 122, 125, 194
 Moordrecht, 165
 Munchen, 150
 Musculus (Antonius), 188
 Musius (Cornelis), 148, 149

 Naaldwijk (Alyt van), 125
 — (Jacobus), 141
 — (Jan van), 125
 — (Johanna Jansdr van), 125
 — (Katharina van), 159
 — (Katherine Jansdr van), 125
 — (Paternella Jansdr van), 125
 Nassau (Graaf van), 88
 Neck (Dierck Clementsz van), 155
 Neeltgen Dirk Jansz, 126
 Neeltken Lambertsdr, 127
 Nieuwerkerk, 165
 Nieuwland (Nicolaas), 89
 Nicolaas [Claes] (Heer), 75
 Nicolaes Allardi, zie Suermondt
 Nicolaas [Claes] Geritz, 155
 — [Claes] Cornelisz, 115
 Noircarnes, 196
 Nouten (Jan), 76, 100

 Obrecht (Willem), 73
 Oene (klooster O L Vrouw van Naza-
 reth), 143
 Omaars (St -), 31, 32, 34, 105
 Oranje (Willem van), 186, 188, 195
 Ornos (Georgius de), 31, 33
 Orsini (Jordanus), 29
 Osnabruck, 66
 Oudewater, 15, 195
 — (Cellebroeders), 156

 Parijs (Karmelieten) 11
 — (College Montaigu), 142
 Pereto (Antonius de), 29
 Petrus Walteri, 72
 Pick (Cornelis), 127
 — (Nicolaas), 127
 — (Paulus), 121, 127
 — (Pieter), 121, 127
 Pietergen Jansdr 114
 Pius V, 78, 79
 Poel (Ghysbertus), 75
 Portugal (Isabella van), 105, 139

 Raet (Gysbert), 38, 100
 Ranchecourt (Mr Kaerle), 92
 Remmerswaal (Anna, dochter van Cor-
 nelis van), 124
 Riet (Adrianus Theodoric de), 76, 151
 Rijnsburg (Benedictinessen), 124
 Rixtel (Johannes van) [Rixtelius], 82,
 152, 189
 Robbertus Johannis, 75
 Robert Jansz, 147
 Rodenburgh (St -Margaretaklooster te)
 168
 Roeloff (Heer), 90
 Roermond, 190
 Rolins (Christianus), 29, 30, 32, 121
 Rome, 17, 161
 — (klooster Ara-coeli), 35
 Romer Jacobsz, 170
 Ronse (Baldwinus), 150
 Rosendael (Mr Jan Jacobsz van), 186
 Rosendale (Maria Anthonisdr van),
 139
 Rot (Nicolaus Cornelii), 73
 Rotterdam, 14, 121
 — (Cellebroeders), 156
 Rupe (Bernardus), 29

- Saksen (Albrecht van), 64
 Santlooper (familie), 2
 Schawijck (Jhr Joos van), 169
 Schenck (Hubertus), 65
 Schiedam, 15, 20
 Schindel (Martinus van), 35, 201
 Schoneveld (Eylard), 23
 Schoonhoven, 15, 103, 121, 122, 126
 — (Cellebroeders), 25, 156
 — (Karmelieten), 6, 10, 11
 — Zie ook Den Hem
 Scorel (Jan van), 148, 149
 Serlambrechts (Gvsbertus), 11
 Siena (H Bernardinus van), 34
 Zierikzee, 123
 Sytgen Pietersdr, 133
 Sinc (Jacob), 176
 Sion (kapittel van), 25, 35, 38-42, 46, 70,
 71, 74-76, 79, 81, 97, 122, 127, 136, 163
 174, 192
 — (Regulieren), 73
 Snoy (Reinier), 122, 126, 152
 Soest (Brigitten), 79, 89, 119
 Solismons (Cisterciensers), 88
 Standonck (Johannes), 141, 142
 Stein, 69, 86, 165, 168
 Stein (Regulieren), 2, 5, 35, 49, 50, 71-
 76, 78, 87, 89, 102, 103, 112, 116, 119,
 147, 150, 151, 173, 193
 N B Hieronder ook de Regulieren,
 wanneer zij zich te Gouda gevestigd
 hebben
 Stempel (Johan), 36, 37, 201
 Stolwijk, 122, 123
 — (Cornelia Cornelisdr van), 123
 Strijen, 168
 Suermondt (Claes Ellertsz), 76, 192,
 193
 Suyrmont (Mr Jan), 76, 126, 152
 Zuytdoort (Cornelius de), 59
 Suppyna, 122
 Swieten (Jhr Adriaan van), 186, 188
 Zwolle, 6, 17, 19, 39
 — (Broeders des Gemeenen Levens),
 36, 80, 109, 201
 — (kapittel van), 35, 36, 38, 79, 80, 179

 Textorius (Adrianus Lamberts), 189
 Thin (Jan), 100
 Tholey (klooster), 62
 Thomas (Mr), 129
 Thonis (Cellebroeder), 157

 Tybus (Adriaan), 43
 — (Mr Willem Sr), 37, 41, 43, 44, 75,
 76, 81, 152
 — (Mr Willem Jr), 44
 Tienen, 123
 Iiflis, 67
 Trente, 165, 180
 Tricola, 87
 Trijnte Wouter Maesdr, 124
 Trix (Ava), 145
 Tulleken (Cateline), 205

 Utrecht, 10, 17, 21, 27, 28, 44, 45, 65, 66,
 85, 91, 104, 108, 110, 112, 118, 121, 123,
 129, 149, 158, 180, 196
 (Ceciliaklooster), 20, 21, 23
 — (Dominicanen), 9, 100
 — (Minderbroeders), 29, 129
 — (St -Nicolaasklooster), 21

 Varik (Lambrecht Willemsz van), 102,
 148, 149, 152, 153, 170
 Veenman (Gerrit), 37
 Veer (Barbara Lodewycks van der), 125
 — (Lodewijk van der), 125
 Veris (Paulus), 121
 Vianen (Broeder Jan van), 10
 Vich, 31, 86
 Vincent (Mr Cornelis Dammasz), 110
 Vischer (Wilhelmus), 72
 Volctgen de Bagijn, 13
 Vrederic Woutersz, 13
 Vrye (Mr Willem de), 122, 126, 152
 Vroessen (Willem), 62

 Walinge (Henricus), 123.
 Weert (Minderbroeders), 124
 Wevelinkhoven (Floris van), 27
 Wiclef (Jan), 26
 Willem VI, 7, 104
 — Gerritsz (Mr), 77
 Wilhelmus Henrici, 21
 Willem Jacobsz, 75, 147, 182, 191
 Wilhelmus Petri, 73
 Willem Pietersz, 43, 172
 Willens, 168
 Windesheim, 20
 — (Congregatie van), 29, 163
 Wit (Nicolaus), 72, 86, 145
 Woudrichem, 94, 104
 Wouter Gerijtsz, 41
 — Claesz, 123

STELLINGEN

I

De stichting van meer dan tien kloosters te Gouda tussen de jaren 1376 en 1490 is grotendeels toe te schrijven aan de invloed der Moderne Devotie; daarnaast heeft ook de materiële welvaart der stad hiertoe een grondslag geboden.

II

Hendrik Herp, de wereldbekende mysticus, die van 1446 tot 1450 aan het hoofd van het Goudse Collatiehuis heeft gestaan, verdient, dat naar hem te Gouda een straat of plein wordt genoemd.

III

Het Zuster-Idaklooster te Gouda moet met het St.-Catharinaklooster worden geïdentificeerd.

Diss., blz. 2-4.

IV

Het handschrift van de kroniek van het Goudse St.-Margaretaklooster, door Prof. Dr. W. Moll verloren gewaand (Kerkgesch. II, blz. 348), maar nog steeds aanwezig in de Goudse Librye (Hs no. 957) is waard in druk te worden uitgegeven.

V

De mening van Walvis (II, blz. 95—96), als zou de pastoor van Gouda tevens landdeken geweest zijn, is althans voor de latere Middeleeuwen onjuist.

VI

Het oordeel van Walvis (I, blz. 276), als zou het niet mogelijk geweest zijn, dat de Jezuïet Nicolaas Florentii tijdens het pastoraat van Jodocus Bourgeois in de Goudse St.-Janskerk gepreikt heeft, berust op onvoldoende gronden.

VII

Hoewel het werk van Walvis „Beschrijving der Stad Gouda” (Gouda 1713) als de oudst-bekende nog aanwezige geschiedschrijving der stad moet worden geapprecieerd, moet het wegens zijn vele onnauwkeurigheden zoveel mogelijk met de archiefgegevens worden gecontroleerd.

VIII

De Leidse hoogleraren in de letteren Scaliger, Vulcanius en Raphelengius, alsmede de theoloog Junius, hebben op de vorming van Hugo Grotius meer invloed uitgeoefend dan de professoren in de rechten aan de Leidse Universiteit.

IX

De inspiratie van het genie kan alleen verklaard worden door de vierfasentheorie van Révész, d.i. een combinatie van de ervaringspsychologische en de metafysische theorie.

G. Révész, *Talent en Genie* (Leiden 1952), blz. 49-63 en blz. 78-80.

X

Het verband tussen genie en waanzin mag nooit zó verstaan worden, dat het genie in psychose zijn wortel zou hebben (Lombroso) of dat het er zeer nauw mee verbonden zou zijn (Lange-Eichbaum) of dat althans het pathologische tot het wezen van het genie zou behoren (Kretschmer). Dit verband mag echter evenmin met Révész geheel ontkend worden (a.w., blz. 202—220).

XI

Slechts door een zo spoedig en zo beknopt mogelijke indicering van de eigennamen uit de registers, aanwezig in onze Rijks- en Gemeente-archieven, kan een vruchtbaar gebruik van deze onwaardeerbare bronnen voor de kennis onzer geschiedenis in afzienbare tijd mogelijk worden gemaakt.

